

મુંબઈના સોલ કોન્ટસ્ટ
જીવનસાલ કોન્ટ સન્સ
૨૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
મુંબઈ-૪

[ગોપીશાઈના સર્વ હક પ્રાપ્તકર્તા સ્વામીન]

પ્રથમ આવૃત્તિ

ઈ. સ. ૧૯૩૮

મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

મુદ્રક:
મણિલાલ પુ. મિસ્ત્રી
આદિત્ય મુદ્રણાલય
રાયબરોડ - અમદાવાદ

જન્મસંસ્કારનાં તીર્થં
શિવ-માહેશ્વરી સમાં
માતાપિતા પદાંશુષ્ઠે
અર્પુ હું ભુદ્ધિપુષ્પ આ

ઉછરંગરાય

આ લેખકનાં ખીન પુસ્તકો

અ બે છ ઠા ઠે ર
છ વ ન શા સિ ની
મે હ અને ઉ જ બી
શેણી અને વિભાણુદ
જયા અને જયંત

[અમેલ બાપતર]

*

આફ્રિકાના દિન્દીઓની
૧૯૦૦થી ૧૯૩૦ સુધીની
રિયતિનો ઇતિહાસ

[અમેલ]

*

તક્ષશિલાની રાજમાતા
[ભૌતિક ઐતિહાસિક નવવક્ત્રા]

*

પ રા ધી ન ર શિ યા
સ્વા ય ત ર શિ યા

: હવે પાછી પ્રસિદ્ધ થશે .

ક લુ પિ ત કં ક ભુ
એને દિવાન થવું હવું
સ્વા ધી ન વ્દ પા ન

આરંભશબ્દ

જર્મની યુરોપનું વિચારકેન્દ્ર છે, જ્વાળામુખીની વાતનાલિકા છે. રોમન મહારાજ્ય એ જ્વાળામુખીના સમૂહોના ધસારા નીચે દબાયું; પોપને ત્યાંથી પોપણ મળતું હતું અને ત્યાંથી જ વિરોધ મળ્યો. યુરોપનાં સામાજિક અને આર્થિક તત્ત્વોનું ચિન્તન જર્મનીની વિદ્યા-પીઠોમાં થયું. ૧૯૧૪માં યુરોપિય સંસ્કૃતિને તેના ઉદ્વાળાએ હચમચાવી નાખી અને આજે પણ વિમ્મહતી જ્વાળાઓ ફુટી નીકળવાની એ અમારકોઠી (અંગારકોપ) ગણાય છે. એ રાષ્ટ્રની સફળતાઓ કરતાં નિષ્ફળતાઓ વધારે જાણવા જેવી છે. આરબકાળમાં એ દેશ એક યવાની અણી ઉપર હતો અને એક ન થઈ શક્યો; ખ્રિસ્ત જગતનો એ દેશ ચક્રવર્તિ હતો અને એ ચક્રવર્તિત્વ તે સાચવી ન શક્યો. એ સંસ્કૃતિ-રમન અને તત્ત્વચિન્તનનો અગ્રણી દેશ હતો; છતાં સંસ્કારમણેતા અને પ્રગતિપંથનો અગ્રેમર દેશ તો ફ્રાન્સ જ; એ જગતસામ્રાજ્યને ઉભરે ઉભો હતો અને ત્યાંથી પડ્યો; એ સામ્યવાદ અને સમાજવાદથી છલખલતો હતો અને નાજિત્વમાં જઈને બેઠો. એની નિષ્ફળતાઓ અને પરાજયોના અભ્યાસમાં જગતની નજરે એની મક્કલતા રહી છે. આ પુસ્તકમાં હુંકામાં એનું થોડું નિરીક્ષણ કરવા ધાર્યું છે.

પુસ્તકોના અભાવે; એ મૂલકના અંગત અનુભવને અભાવે આ નિરીક્ષણને અંતે જે અનુમાનો બંધાશે તેમાં અને મળેલી હકીકતોમાં ઉણપ તો જરૂર રહેશે; પરંતુ તે છતાં પણ આજના જમાનામાં રાજકારણીય ઇતિહાસના પ્રવાહનો અને તેટલો અભ્યાસ કરવો અત્યંત જરૂરી છે અને ગૂજરાત આ અભ્યાસના મૂળમાં રહેલી સેવાભાવના તરફ બોધ ગ્રંથમાં રહેલી ખામીઓ દરગુજર કરશે એની આશા છે.

નેરોબી
કેનિયા કોલોનિ
તા. ૬-૧-૩૮

ઉદ્દગરાય દેશવરાય ઓઝા

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	પૃષ્ઠ
૧ જર્મની : આજનો દેહ અને જન્મકાળ	૩
૨ વિગ્રહમૂલ સમાજ અને ચહેરો	૧૨
૩ સામ્રાજ્ય . કૃત્યાનો વળગાડ	૨૦
૪ આદર્શ અને હકીકત : જગત્ અને જગદાતીતના અંગકા	૩૫
૫ યુવતાના પદ્ધતિ : રાજ્યાંગના અવધવો	૪૭
૬ વિદ્યાનું પુનરુત્થાન : અંતઃકરણની જાગૃતિ : રાષ્ટ્રદેહનો શ્વાસ	૫૭
૭ પ્રશિયા : જન્મ અને પ્રાગ્યુવતા	૭૫
૮ ક્રેય તત્ત્વવિશ્લેષ : પ્રશિયાની ગદ્યાપદ્ધતિ	૮૫
૯ રાષ્ટ્રત્વની શોધખાં : ઉદ્ભૂત અને ઉત્કૃષ્ટ	૯૭
૧૦ બિરમાર્ક : ઔરિદ્વયાની નિષ્ક્રાંતિ	૧૧૫
૧૧ ક્રાંતિકો-જર્મન યુદ્ધ : વરસની રાત	૧૨૫
૧૨ અંતરસંગઠન : મુડીની મૃગયા	૧૩૭
૧૩ ચાર ચોરની વાર્તા : જર્મની અને જગત્સંક્રિત	૧૫૨
૧૪ વિશ્વયુદ્ધની પ્રાતઃસંધ્યા : ઉગતી સુરતાની કલ	૧૬૬
૧૫ સામ્યવાદીઓની નિષ્ફળતા : માનવીનું રાક્ષસત્વ	૧૮૦
૧૬ વિશ્વયુદ્ધ : ખ્રિસ્તિય નૌકાની વજૂચૂડ	૧૮૮
૧૭ વર્સાઈનું તહનામું : ચૂડેલનો વાંસો	૨૦૦
૧૮ અંતરયાતના : રૂઢરનો સત્યાગ્રહ	૨૧૧
૧૯ યુદ્ધર્મ-ગાસ અને શસ્ત્રનિરસન : મુખ્યે રામ	૨૨૦
૨૦ નાઝી આદત : નાઝીઓનું સત્તાગ્રહણ	૨૩૦
૨૧ નાઝી જર્મની : આશાનું અવસાન	૨૪૦
૨૨ દિલ્લરાઈટ રાઈક : જગતને શું ?	૨૫૦

ચિત્રોનો અનુક્રમ

૧	એડોલ્ફ હર હીટલર	મુખપૃષ્ઠ
૨	કૈઝર-વિલ્હેલ્મ-બીજો	૧
૩	મિન્સ બિસ્માર્ક	૧૧૫
૪	આસિટ્રયાનો રાજકુમાર	૧૧૫
૫	વૉન હિન્ડનબર્ગ	૨૦૧
૬	મેક્સ વૉન બેકન	૨૦૧

પુસ્તકાવલિ

- ૧ નકશા અને ઇતિહાસ
એન્સાઇક્લોપીડિયા બ્રિટાનિકા ૧૯૧૫
" ૧૯૨૯
" ૧૯૩૧
" ૧૯૧૯
૨ સ્ટેટ્સમેન્સ ઈયર બુક . . . ૧૯૨૩
" . . . ૧૯૩૫
" . . .
૩ ડી. એચ. અને માર્ગારેટ કાલ્
ઈન્ટેલિજન્ટ મેન્સ રિબ્યુ ઓફ યુરોપ ડુ-ડે
૪ વાર્ષિકાલિન્ટ બ્યાર્મિસ- ધ હોલી રોમન એમ્પાયર

ઈન જર્મની-આડોલ્ફ એહર્ટ

જર્મની ડિક્ચયર્સ વર્ક એન્ડ પીસ.

(આડોલ્ફ હિટલરનાં ૧૯૩૩નાં બાપણો)

(લિયેબહાઇટ અને થિયેસન બર્લિન)

આડોલ્ફ હિટલરનું રાઈકરટાગ આગળ ૭-૩-૧૯૩૬નું બાપણ

- ૫ એન્ડ્રુ-હિસ્ટરી ઓફ જર્મની
૬ ડેનિયલ્સ- ધ રાઇઝ ઓફ ધ જર્મન રિપબ્લિક.
૭ કિંગ-ધ જર્મન રેવોલ્યુશન-ઇટ્સ મીસ્ટરી એન્ડ મેનેસ
નાઇન્ટીન્થ સેન્ટરી ૧૯૩૩-૩૪-૩૫
૮ ફ્રાંસહુઝ ઓફ વૉર-આર્થર પોન્સોન્ગી.
૯ પિત્રો-હિસ્ટરી ઓફ જર્મની
૧૦ કસાર્ક- ધ ફ્રાંસ ઓફ ધ જર્મન રિપબ્લિક.
૧૧ એ. ફ્રેનર બ્રૉકવે- ધ બ્લડી દ્રાકિક.

જર્મની

કેઝર વિલ્હેલ્મ બીજો

પ્રકરણ પહેલું

જર્મની-આજનો દેહ અને જન્મકાળ

જર્મન ભાષા બોલતા ઇઊરોપિક^૧ આવાદના લોકોનો પ્રદેશ જર્મની કહેવાય છે. લગાઈ પહેલાં આ લોકો ડ્યૂચલાંડ,^૨ રાઈકે,^૩ ઓસ્ટ્રીયા^૪, સ્વિટ્ઝર્લાંડ, લુકસેમ્બર્ગ,^૫ અને થોડે

સીમા ભાગે હોલાંડમાં રહેતા હતા. ડ્યૂચલાંડ, રાઈકે અથવા મૂળ જર્મનીની સીમા ૧૬૧૪ ના વિગ્રહ પહેલાં

અગ્નિ અને દક્ષિણે ઓસ્ટ્રીયા અને સ્વિટ્ઝર્લાંડ, નૅન્કાલ્મે ક્લીન્સ, પશ્ચિમે લુકસેમ્બર્ગ, બ્રેસ્ટાલમ અને હોલાંડ, ઉત્તરે ઉત્તર સમુદ્ર અને બાલ્ટિક^૬ સાગર અને પૂર્વે રશિયાથી બધાતી હતી. સીમાન્તરેખા

૪૫૬૯ માઈલ લાંબી હતી. વિસ્તાર ૨૦૮,૮૩૦

વસતી ચોરસ માઈલ હતો. ૧૯૦૫ માં વસતિ ૬૦,૬૪૧

૩૭૮ માણુમની હતી. ૧૯૧૯ પછી તેનો વિસ્તાર

૧૮૧,૬૯૯ ચોરસ માઈલ, અને વસતિ ૬૬,૦૪૪,૧૬૧ ની લેખાય છે.

રાઈકે આખો આલ્સામ-લોરેન^૭, વેસ્ટ પ્રશિયા, પોસેન^૮, અપર

૧ Teutonic. ૨ Deutcheland. ૩ Reich. ૪ Austria.

૫ Lux Embourg. ૬ Baltic. ૭ Alsace-Lorraine. ૮ Posen.

સાલેશિયા^૯ અને ઈસ્ટ પ્રસિયા, એ જર્મની મોટા ભાગો, મેમલ^{૧૦}, ડાન્ઝિગ^{૧૧}, એલ્બેન, માલ્મેડી^{૧૨}, ઉત્તર શ્લેસ્વિગ^{૧૩} એ મૂળેના ગ્રામ્યા છે અત્યારે રાષ્ટ્રિક મિત્રાચ ઓસ્ટ્રીઆમાં ૬ ૭૫૯,૦૭૨, શુલ્કનાં લુકસાન ઓકસલોવેકિયા^{૧૪}માં ૩ ૨૩૧ ૬૮૮ સિલ્ઝિયામાં ૨,૯૨૪ ૩૧૪, ફ્રાન્સમાં આશરે ૫૦૦ ૦૦૦૦ ખીજા યુરોપીય દેશોમાં ૨,૩૦૦,૦૦૦, અમેરિકામાં ૧૩,૦૦૦ ૦૦૦, ખીજા ત્રણ ખંડોમાં લગભગ ૯૫૦,૦૦૦ જર્મન ભાષા બોલતા માણસો વસે છે લડાઈ પછી પોલાન્ડ, જર્મનો ઓકસલોવેકિયા, ટાઈરિલ^{૧૫} વગેરેની જર્મન વસતિને અજર્મન સરકારોના હાથ નીચે મૂકવામાં આવેલી છે.

શરૂકના પ્રદેશનો ઉત્તર ભાગ એકપટ-સમગ્ર મેદાન છે, પરંતુ મધ્ય અને દક્ષિણ જર્મનીની ધરતી અને કુદરત વિવિધરૂપ અને મહુરગી બારારિયા^{૧૬}ની ભૂમિ કુગરોના શિખર પગ વિગાજતી મુદર વનસ્થલી છે ડાઈન^{૧૭} નદી વચમાંથી વહે છે, તે પ્રદેશ નીચો, ફગદુપ અને રસાળ છે. આલ્પ્સ^{૧૮}માંથી છૂટી પડીને નીચી, નાની, ગમણીય ધારો અને ટેકરીઓ એ પ્રદેશની ગમણીયતામાં વધારો કરે છે આ પ્રદેશમાં મેમલ, પ્રેગલ^{૧૯}, વિસ્તુલા^{૨૦} ઓડર^{૨૧}, એલ્મ^{૨૨}, વેમર^{૨૩} એમ્મર^{૨૪}, ડાઈન^{૨૫} અને ડાન્ચૂમર^{૨૬} નદીઓ ધરતીને નમકમ

ભૂગોળ અર્પો રહી છે ડાઈન જર્મનોની ભાગ્યવિધાની નદી છે અને પશ્ચિમના યુરપના દેશો જર્મનોને હમેશા તે નદીને જમણે કાઠે રૂધી ગમના અમસ કરતા આવ્યા છે ફ્રિડ્રીચના સૈન્ય, ચપ્પામીકા પવનો—આલ્પ્સ પર્વતને લીધે—જર્મનીમાં પહોંચી શકતા નથી અને ઉત્તર તરફના મેદાનોમાં ચર્મને ઉત્તર ધ્રુવના પ્રદેશની

- c Upper Silesia ૧૦ Memel ૧૧ Danzig ૧૨ Malmedy-
 ૧૩ Schleswig ૧૪ Czechoslovakia ૧૫ Tirol ૧૬ Bavaria
 ૧૭ Rhine ૧૮ Alps ૧૯ Pregel ૨૦ Vistula ૨૧ Oder-
 ૨૨ Elbe ૨૩ Weser. ૨૪ Ems ૨૫ Rhine ૨૬ Danube

શરદી અટકાયત વગર આવી શકે છે. તેની મખતાઈ આટલાંટિકની સમશીતોષ્ણ દ્વારા કાંઈકે ઓછી કરે છે. ૧૮૧૬માં વમતિ ૨૪,૮૩૩,૦૦૦, ઈ. મ. ૧૮૫૫ માં ૩૬,૧૧૩,૬૪૪, સને ૧૮૭૧ માં ૪૧,૦૫૮,૭૯૨ અને ૧૯૦૫ માં ૬૦,૬૪૧,૨૭૮, આ પ્રમાણે માનવતા વધી હતી. ૧૯૩૦ માં પરિવર્તન પામેલા જર્મનીની વમતિ ૬૬,૦૪૪,૧૬૧ માણુમની હતી. દર ચોરસ માઈલે આ વમતિ ૩૫૭૬ ની થાય છે. એટલે ૧૯૦૫ માં દર ચોરસ માઈલે વમતિ ૨૯૦૪ ની હતી તે વધીને ૧૯૩૦માં ૩૫૭૬ ની થઈ છે. ૧૯૦૫માં તેનો વિસ્તાર યુરોપમાં જ ૨૦૮,૮૩૦ ચોરસ માઈલનો હતો તે ધટીને ૧૯૩૦માં ૧૮૧,૭૦૦ નો થયો છે અને તમામ મંસ્થાનો જર્મનીના હાથમાંથી ગયાં છે. ૧૮૮૦ થી ૧૮૯૨ સુધીમાં જર્મનીમાંથી ૧,૭૦૦,૦૦ જર્મનો બહાર ગયા કહેવાય છે અને ૧૮૨૦ થી ૧૮૯૨ સુધીમાં એકલા અમેરિકાનાં સયુક્ત સંસ્થાનો તરફ જ ૪,૫૦૦,૦૦૦ માણુસો ગયા કહેવાય છે આજે પણ જર્મની દરવર્ષે પોતાની વસતિ પગલા રાખ્યોને, ખાસ કરીને એટલિન્ટન તથા અમેરિકાને આ પ્રમાણે જગ્યાને અલાવે આપી દે છે.

જર્મનીનો ખેતૃતીવાંશ લાગ ખેડી શકાય તેવો છે, અને તેનો ૬૧ ટકા ખેડાઈ રહ્યો છે. દોરઢાંખર માટે પણ પુષ્કળ જીડ રાખવામાં આવ્યાં છે. હવે સાર અને રૂઢર જર્મનીને પાછાં ખેતી-ઉદ્યોગ મળ્યા પછી લડાઈ પહેલાંની માફક જ તે ખનીજ -ખામ કરીને કાલસા તથા લોખન્ડની પેદાશમાં એટલિન્ટન તથા અમેરિકન મધુકા મસ્થાનો માથે હરીફાઈ કરી શકશે. પ્રશિયા, બેલ્ગિયા અને સેક્સનીમાં લોખન્ડનાં કારખાનાંઓ, હૅનિશ પ્રશિયામાં પોલાદ, સેક્સનીમાં કાપડ, સિલેશિયા અને વેસ્ટ ફાંબિયામાં હુવાલ વગેરે, બ્રાડેન, બેલ્ગિયા અને વર્ટેમ્બર્ગમાં રૂનું કાપડ, આ મુખ્ય ઉદ્યોગો પાછા ઉજા થવા પામ્યા છે. એ જ પ્રમાણે સેક્સની

૪. સ. ૨૮૬માં સંકસનો^{૪૭}એ એ જ પ્રદેશમાંથી નીચી ચરોટ
પહાડ કરવા માડયુ આ જ અગ્રસામા ક્રાંતિ^{૪૮} કાઢવાએ પણ જેમ
દીધો ૪. સના પાચમા સૈનામા પશ્ચિમ જર્મનીમા આવેલો
અને ક્રાંતિ કાઢલાઓ સર્વથી આગળ પડતા દેખાય છે પૂર્વ જર્મની
ગોથ લોકો તેના રાજ હેગમાનારિક^{૪૯} નીચે સત્તા/૪૩ થયા ૬૬
પણ ઓટ્ટલા^{૫૦}નાં હુથુ હજોએ તેમને વાળી દીધા

ઓટ્ટલાના દળ ઇટલિ અને ગાલમા પણ ફરી વળ્યા ૫૫
ગાલમા ક્રાંતિ અને ઇર્ગેન્ડિયન^{૫૧} લોકો ઉતરી હતા એમને તોથી મે
હજાણિપતિને પાછા વળવં પડય ક્રોનો ૬૫

હાયમા હતો, પરંતુ ઉત્તર અને પૂર્વ તરફથી ટેઉટોનિય જર્મન
 કાફલાઓ તેને માથે દબાવ્યું કરતા હતા અને તેમને
 જુલિયમ ટ્રેસર દ્વાર નદીનો કાબી બાલુએ હાકી કાઢવા પ્રયાસ
 કરતા હતા સીઝરે ગૌન અથવા ઉપર કહેલી
 કેન્ટિલ ઓવારો સાથેના પોતાના યુદ્ધો પોતાના જ લખે ૥ પુસ્તકમાં
 વર્ણવ્યા છે દ્વારન સુધીના તમામ કાફલાઓને તેણે રોમના અડધ
 નીચે લાવી મૂક્યા તે પછી જમની પોતાની અવ્યવસ્થા આગસ્ટસે
 સીઝરે નાબૂદ કરી અને રોમન મહાગજન મર્ક્યુ આ વખતે પણ
 દ્વારન એ મહાગજન અને જર્મન કાફલાઓના પ્રદેશ વચ્ચે સંગ્રહ
 થઈ ગઈ નેધરલેન્ડ્સના પ્રદેશો રોમના હાયમા હતા અને દ્વારન
 ઉપર ઉત્તર અને અપર જર્મની માટે એક મધ્યથી
 શહેરો સેના રહેતી આ અગ્રમા દ્રી ૩૩, કોલોન ૩૪,
 બોન ૩૫, વોર્મ ૩૬, સ્પાયર ૩૭, સ્ટ્રાસબર્ગ ૩૮,
 આઉરગર્ગ ૩૯ વગેરે શહેરો વચ્ચે આ વખતે દ્વારનના જમણા નિારાના
 જર્મન કાફલાઓ નિમે ટાક્ટિસે (ટાક્ટિક્સ ૪૦) એક ઐતિહાસિક
 બ્યાન લખ્યું, અને એ બ્યાન ઉપરથી જર્મનીની તે વખતની
 મામાજક સ્થિતિના વર્ણનો અત્યાગના સુરપીય ઇતિહાસકારો આને છે
 ઇ મ ૧૮૦મા મત્રાદ્ કોમોડસે ૪૧ માર્કોમાની ૪૨ કાફલા સાથે
 ખૂમ નાણુ આપી સધિ કરી ઇ મ ૨૧૩મા સમ્રાટ હારાકાલના ૪૩એ
 નૈઋત્ય જર્મનીના આલેમાનો ૪૪ કાફલા સાથે ઝીડ
 રોમન સમ્રાદ્ ઝીલી ઇ મ ૨૫૧મા અગ્નિકાળમાં ગાય ૪૫
 અને જર્મનો લોકો હિલગર્થ નીચ્યા અને નીચે ઉતરી તેમણે
 મત્રાટ ડિક્લિયસ ૪૬ (ડિક્લિયમ)નો ભોગ લીધો

૩૧ Augustus ૩૨ Netherland's ૩૩ Treves ૩૪ Helogne
 ૩૫ Bohn ૩૬ Worms ૩૭ Spires ૩૮ Strassburg
 ૩૯ Augsburg ૪૦ Tacitus ૪૧ Commodus ૪૨ Markomanni
 ૪૩ Caracalla ૪૪ Allemanni ૪૫ Goth ૪૬ Decius

અને હાર્દન પ્રાંતોમાં લિનનું કાપડ, એલબર્ગેલ અને બાડેનમાં રેશમ, બ્રેવેરિયામાં કાચ અને માટીકામ, અને સેક્સનીમાં કિનાર અને કાચ વગેરે તૈયાર થવા માંડ્યા છે.

૧૯૦૫ માં જર્મનીમાં ૩૫૨,૭૧૭,૨૫૦ પૌડનો માલ પરદેશોથી આયાત થયો હતો અને ૨૮૪,૬૨૬,૯૦૦ પૌડનો માલ ત્યાંથી પરદેશમાં ગયો હતો. ૧૯૩૪માં ૧૪,૪૫૧,૦૦૦,૦૦૦ વેપાર માર્ક આયાતના અને ૪,૧૬૬,૦૦૦,૦૦ માર્ક નિકાસના આકડા છે. (૨૦૪૩ માર્ક એટલે એક અંગ્રેજી પૌડ થાય છે.)

આ પ્રદેશમાંથી આજથી ૪૦૦૦ વર્ષ પહેલાનાં માણસોના જીવનનાં ચિહ્નો અને અવશેષ જડ્યા છે. ચામડાને ધરીને લીગા પહેવવા જેવા બનાવવાના પત્થરની લાસ મળેલી છે; દાંત પ્રાચીન અને શંખલાનાં આબૂપણો પણ મળ્યા છે. તે અવશેષો પછી રૅન્ડીયરની પૉલીશ કૅલી જોપરીના પ્યાલા મળ્યા છે. હાડકાની કરવતો, સોર્ક, માછલી પકડવાની ગોઢણના પણ અવશેષો મળ્યા છે. તે પછી તે સસ્તૃતિના કોષો સર્વત્ર જરપૂર માલમ પડે છે. ૩૦૦૦ વર્ષ પહેલાં તે મમશેર અને બજ, કાંસાનાં કર્ણકૂલ અને કાંળીઓ, હથ અને હાથગાડીઓ વગેરે મળી આવેલ છે. બે હજાર વર્ષ પહેલાં ગથ, લોખડના હથિઆરો, બાળેલા મડદાંની ગાખ જરવાની સુંદર માટીની કોડીઓ વગેરે અને રોમન લોકો સાથે ઝુબેશ ઝીલે તેવા લોકમનુહો દષ્ટિગોચર થાય છે. જુલિયમ સીઝર^{૨૭} અને સીઝાર્થ તથા રૅટિનાહર^{૨૮}ના પરસ્પર પરિચયથી જર્મન ઇતિહાસનો આરભ થાય છે.

ઈ. મ. પૂર્વે ૫૯ માં ગેરમા લોકમત્તાક ગળ્યનો વીગપુરુષ હૅસર (જુલિયમ સીઝર) ગૉલર^{૨૯} પ્રદેશનો મગસુબો નીમાયો. આ વખતે પશ્ચિમ જર્મની કેલ્ટિક^{૩૦} પ્રજાઓના જૂદા જૂદા કાફલાઓના

હાયમાં હતો, પરંતુ ઉત્તર અને પૂર્વ તરફથી રેકિટનિક જર્મન કાફલાઓ તેને માથે દબાવ્યું કરતા હતા અને તેમને જૂલિયસ કેસર પ્રાદીન નદીની કાગી બાજુએ હાકી કાઢવા પ્રયાસ કરતા હતા. સીઝરે ગોંધ અથવા ઉપર કહેલી કેસ્ટિક ઓલાદો માથેનાં પોતાના યુદ્ધો પોતાના જ લખે ૧ પ્રસ્તુતમાં વર્ણવ્યાં છે. પ્રાદીન સુધીના તમામ કાફલાઓને તેણે રોમના અંકુશ નીચે લાવી મૂક્યા. તે પછી રોમની પોતાની અવ્યવસ્થા ઓગસ્ટમ^{૩૧} સીઝરે નાબૂદ કરી અને રોમન મહાગજવ મર્ચ્યુ આ વખતે પણ પ્રાદીન એ મહારાજ્ય અને જર્મન કાફલાઓના પ્રદેશ વચ્ચે સરહદ થઈ ગઈ. નેધરલેન્ડ્સ^{૩૨}ના પ્રદેશો રોમના હાયમાં હતા અને પ્રાદીન

ઉપર ઉત્તર અને અપર જર્મની માટે એક ગ્રામી શહેરો સેના ગ્રહીતી. આ અગ્રમાં ટ્રીન્ક^{૩૩}, કેલોન^{૩૪}, બોન^{૩૫}, વોર્મ^{૩૬}, સ્પાયર^{૩૭}, સ્ટ્રાસબર્ગ^{૩૮},

આઉસ્બર્ગ^{૩૯} વગેરે શહેરો વચ્ચે. આ વખતે પ્રાદીનના જમણા કિનારાના જર્મન કાફલાઓ વિશે ટાકિટુસે (ટાકિટસ^{૪૦}) એક ઐતિહાસિક બ્યાન લખ્યું, અને એ બ્યાન ઉપરથી જર્મનીની તે વખતની મામાદિક રિયતિના વર્ણનો અત્યારના યુરોપીય ઇતિહાસકારો આલેખે છે.

ઇ. મ. ૧૮૦માં સમ્રાટ ટ્રાયોન^{૪૧} આર્કોમાન્નો^{૪૨} કાફલા માથે ખૂબ નાણા આપી સંધિ કરી. ઇ. મ. ૨૧૩માં સમ્રાટ કારાકાલ્લા^{૪૩}એ નૈઋત્ય જર્મનીના આલેમાન્નો^{૪૪} કાફલા માથે ઝીડ રોમન સમ્રાટ ઝીલી. ઇ. સ. ૨૫૧માં અગ્નિકાળમાં ગોથ^{૪૫} અને જર્મનો લોકો ઉલગર્ષ નીકળ્યા અને નીચે ઉતરી તેમણે સમ્રાટ રુડિયુસ^{૪૬} (રુડિયમ)નો ભોગ લીધો.

૩૧ Augustus ૩૨ Netherlands ૩૩ Treves. ૩૪ Kelogne.
૩૫ Bohn ૩૬ Worms. ૩૭ Spire ૩૮ Strassburg
૩૯ Augsburg. ૪૦ Tacitus. ૪૧ Commodus. ૪૨ Markomanni.
૪૩ Caracalla. ૪૪ Allemanni ૪૫ Goth. ૪૬ Decius

ઇ. સ. ૨૮૬ માં મેક્સિમો^{૪૦}એ એ જ પ્રદેશમાંથી નીકળી ચાંચીયા-
પણુ કરવા માડ્યું. આજ અરસામાં ક્રૅંક^{૪૮} કાફલાએ પણ દેખાવ
દીધો. ઇ. સ.ના પાચમા સૈન્યમાં પશ્ચિમ જર્મનીમાં આલેમાનો
અને ક્રૅંક કાફલાઓ સર્વથી આગળ પડતા દેખાવ છે. પૂર્વ જર્મનીમાં
ગોથ લોકો તેના રાજા હુન્નનારિક^{૪૯} નીએ સત્તાધર થવા હતા,
પણ એદિસા^{૫૦}નાં હુણ હજોએ તેમને વાળી દીધા.

એદિસાના દળ છટકિ અને ઝાપમાં પણ ફરી વળ્યાં પણ
ગોથમાં ક્રૅંક અને જર્મનિયન^{૫૧} લોકો ઉતર્યા હતા એટલે ત્યાંથી એ
હુણાધિપતિને પાછા વળવું પડ્યું. ક્રૅંકોનો મુખ્ય
ક્રૅંક રાજાએ રાજા આ અગ્રસામાં કલોવિસ^{૫૨} હતો, તેના પછી
મેરાવિયસ^{૫૩}, તેના પુત્ર સાલિયન^{૫૪} ક્રૅંકોનો
રાજા થયો. મેરાવિયસનો પુત્ર કલોવિસ^{૫૫} થયો. કલોવિસે તમામ ક્રૅંક
કાફલાઓને પોતાના છત્ર નીચે એકત્ર કર્યા અને ક્ષાઇનના કામ
કાંમ ઉપર ક્રૅંક સામ્રાજ્ય રચાવ્યું. એ પ્રદેશ તે વખતથી ક્રાન્સિયા^{૫૬}
(ક્રાન્સિયા) કહેવાવા માડ્યો અને તે આત્મારનો ક્રાન્મ થયો.

હવે પશ્ચિમ જર્મનીની મરહદ ઉપર રહ્યા^{૫૭} એવાહના આવાર
ગેરે લોકોનો ઉદય થયો અને પૂર્વ જર્મની પર સેક્સન લોકોનું
દબાણ વધ્યું. કલોવિસ ૪૮૧ માં રાજા થયે.
કલોવિસ ૪૭૬ માં રોમનું પશ્ચિમ મહારાજ્ય બધ થયું અને
યુરોપની અંધકારમય યુગવસ્થા શરૂ થઈ. આ
વખતે જર્મનીની ઈશાનમાં એલ્પ અને સેક્સનો વચ્ચે હતા તેમની
પૂર્વ અને દક્ષિણમાં યુગિગિયાનું^{૫૮} રાજ્ય હતું. નૈઋત્યમાં રેટાબિયામાં^{૫૯}
આલેમાનો વચ્ચે હતા. અગ્નિકાલુમાં એવેરિયનો હતા. ક્ષાઇનને

૪૦ Sarmas ૪૮ Frank ૪૯ Hermannatic ૫૦ Attila.
૫૧ Burgundian ૫૨ Clodio ૫૩ Merovius. ૫૪ Salian. ૫૫
Clodis ૫૬ Francia ૫૭ Slav. ૫૮ Thuringia. ૫૯ Swabia.

કિનારે ઉત્તર ભાગમાં નદીકિનાગના ક્રાંક કાફલાઓ રહેતા હતા. ૫૧૧માં ક્લોવિમ મગ્ધ પામ્યો ત્યારે સેર્મન^{૧૦} અને દ્યાર^{૧૧} વચ્ચેનો ગાલ, નદીકિનાગના લોકોનો પ્રદેશ, અને હાઈનનો ઉત્તર ભાગ એ તેણે પોતાના છત્ર નીચે આણ્યા હતાં અને રાજ્યવિભાગ આલેમાર્નીને દરાવ્યા હતા. આ વખતથી આદ્સાસ જર્મેન કે ફ્રેંચ એ પ્રશ્નનો જન્મ થાય છે. તેના મૃત્યુ પછી તેના રાજ્યનો પશ્ચિમ ભાગ નેઉસ્ટ્રીઆ^{૧૨} (ન્યુસ્ટ્રીયા) અને પૂર્વ ભાગ આઉસ્ટ્રેજિયા^{૧૩} (આસ્ટ્રેજિયા) નામ પામી બૂદા પડ્યા અને તેના પુત્ર થેઉડગિક^{૧૪} (થિયોડોગિક^{૧૫}), અને પૌત્ર થેઉડગર્ટ^{૧૬} પછી જર્મનીમાં ક્રાંકોની મત્તા લગભગ અસ્ત પામી. કાગળુકે આઉસ્ટ્રેજિયા અને નેઉસ્ટ્રીઆ વચ્ચે મખત દુશ્મનાવટ ચાલતી હતી. ૫૪૮માં આલેમાર્ની ક્રાંકોથી અતંત્ર થયા. ડાગોબર્ટ^{૧૭} અને સિયેગર્ટ^{૧૮}ના મમવમાં થુર્ગિગિયા અને એકમનોએ પણ ક્રાંકોને તજ દીધા અને ઉવરે આ મેરાવિગિયન^{૧૯} ગાળઓની આપારે પણ ક્રાંકોનિયા^{૨૦} તરીકે ઓળખાતા પ્રદેશ ઉપર જ હકુમત રહી.

રાજપ્રામાદના મેયર હુરિસ્ટાલ^{૨૧}ના પિપિને^{૨૨} આઉસ્ટ્રેજિયા અને નેઉસ્ટ્રીઆ વચ્ચે મમાધાન કરાવી બંનેને સયુક્ત કર્યા (૬૮૭). તેણે અને તેના પછી તેના પુત્ર ચાર્લ્સ માર્ટેલે^{૨૩} પિપિન (૭૧૭-૪૧) જર્મનો ઉપર ક્રાંક મત્તા પાછી આપી, થુર્ગિગિયાના ડયૂકની પદવી બધ કરી; આલેમાર્નીને એક વિગ્રદપરંપરામાં નિન્તેજ કર્યા અને બેવેરિયાના દરુગ-અલ-અમલમાં ક્રાંક સર્વોપરિત્વ મજૂર રખાવ્યું; ફક્ત સેકમનો

૧૦ Seine ૧૧ Loire ૧૨ Neustria. ૧૩ Austrasia, ૧૪ Theu'rik. ૧૫ Theodoric. ૧૬ Theudebert. ૧૭ Dagobert. ૧૮ Siegbert. ૧૯ Merovingian. ૨૦ Franconia. ૨૧ Heristal. ૨૨ Pipin ૨૩ Charles Martel.

જન્મભાગ્ય તે સાથે નવા ખ્રિસ્તી થયેલા એકમનોએ ધર્મસ્થાનને એકદમ દાનથી સમૃદ્ધ અને ભક્તિભાવથી મત્તાશીલ કરી નાખ્યું. ધર્માધ્યક્ષોને માટે એન્ટ્રવી ધર્મસ્થાનો ગયાયા, મહાધીશો માટે મપતિશાલી મઠો સ્થપાયા અને ખ્રિસ્તધર્મસૂત્રોના અભ્યાસ માટે વિદ્યાલયો હયાતીમાં આપ્યા ધર્માધ્યક્ષે ને, મહાધીશોને અને વિદ્યાપીઠોના મહામાત્રોને ધર્મ અને ભક્તિભાવથી પ્રેરણા પામ હક્કો નનાજેશ કરવામાં આવ્યા, અને તે સાથે તેમને ગગમ ચામ અને જગીરો પણ છોટે હાથે આપનામાં આવ્યા આ પ્રમાણે ધર્મોદ્ધરનો જૂવાળ ગોંધ અને જર્મનીમાં ચોતગ્રહ પ્રમરી ગયો

શાશ્વત્માનના સામ્રાજ્યમાં સમૃદ્ધિનો જગરો ઉઠાવો આવી ગયો હતો જંગલી અને કૂચુરોપને ધર્મની ધૂસરી નીચે લાગીને તેણે માન્યતા અપાઈ, અને એકવિજયી ગજજગ નીચે મૂકીને સહિમનામતી બક્ષી, તત્ર, સૂત્રાવલિ અને સુન્યવસ્થા આપી, અને રેલાન ઠાકલાઓ સામે લશ્કરો મોઢવી સામ્રાજ્યની મત્તા માટે માન ઉપગ્રવ્યુ, જર્મન ઠાકલાઓના ડયૂકોને નાજૂ કર્યા, તેમની જગ્યા કાઉન્ટોએ લીધી અને તેમને અકુશમાં ગખવા પોનાના પ્રતિનિધિઓને મોકલનાથી બંડ અને એવકાર્થ ઓછા થયા પરંતુ જર્મન લોકમતમાં દમાઈ ગર્થ, વ્યક્તિસ્નાતત્વ લશ્કરી વ્યૂહગચનામાં હજાર્થ ગયું અને ધર્મની-ધર્મમસ્થાનની-સર્વોપરિતા એટલી બધી જામી કે આગળ ઉપગ્ર સૈન્યો સુધી જર્મનીનો ઇતિહાસ ધર્મ, ધર્મવેનજા અને ધર્મગક્ષિતાથી જ રગાયા કર્યો

સ્વતંત્ર રહ્યા. એ કાફલાએ રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્યનો ઝંડો ઉઠાવ્યો. રાખ્યો. આર્લ્સ માર્ટેલના પુત્ર વામનદેહ પિપિને મેરોવિન્જીયન કુટુંબને પદબ્રષ્ટ કરી રાગનું પદ ધારણ કર્યું, પણ તે અખિસ્તી સેકસનોને છૂતી શક્યો નહિ.

૭૧૭માં સેન્ટ બોનિફેસ ૭૪૯ને પોપ ગ્રેગરી ૭૫ બીજાએ જર્મનીનો બિશપ નીમ્યો અને આર્લ્સ માર્ટેલે તેને તમામ પ્રકારની મદદ આપવા માંડી. ૭૪૨માં પહેલી જર્મન ખ્રિસ્તીસલા મળી ખ્રિસ્તી ધર્મ અને ૭૫૩માં સેકસનો સિવાય આખું જર્મની ખ્રિસ્તી થઈ ગયું અને ગેમના પોપની ધર્મ-સંસ્થાની ધર્મ નીચે આંધું. ફ્રાન્કોએ જર્મનો ગામે હરેક પ્રકારના હુમલાઓ કરવા માંડ્યા અને વામનદેહ પિપિનના બાઈ ફાલોમાને ૭૬૧ તેનું તંત્ર સભાળતા સેકસનો અને ફ્રાન્કો વચ્ચે દીર્ઘ વિગ્રહપરંપરા જામી. ૮૦૪માં સેકસનોએ ફ્રાન્ક સર્વોપગિત્વ સ્વીકાર્યું. ઇ. મ. ૧૮૭૦માં ફ્રાન્સ ઉપર જર્મનીએ મેળવેલા વિજય કરતાં ફ્રાન્કોનો જર્મનો ઉપરનો આ વિજય વધારે ગજાકરણી, સામાજિક અને મૌસ્તિક હતો.

ઇ. સ. ૮૦૦માં મહાન આર્લ્સ-શાર્લમાનને પવિત્ર રોમનો સમ્રાટ સ્થાપ્યો હતો અને તેની નીચેના મમગત મૂલકને એક ચક્ર નીચે લાવવામાં એ ફત્તેહ પામ્યો હતો. તેનાં શાસનમા લરકરોમાં તમામ જર્મન કાફલાઓ એક મરખા દરજ્જા પર સામેવ ચતા રાષ્ટ્રલાવના અને એકત્વ વધ્યા; તેનાં સૂચો આખા આખાજને ઉદ્દેશીને રચાતાં હોવાથી સમાજવ્યવહારમાં એકરંગ અને એકરૂપ પ્રગટવા; ફ્રાન્ક અમલદારોની હાજરીમાં જર્મન એકત્વ વધારે સ્પષ્ટ બ્યોતિથી પ્રકાશવા માંડ્યું; અને ખ્રિસ્તી હોવાનો એકવખાવનાએ સહાનુમૂતિ અને સમકૃત

જન્મભાવનાં તે સાથે નવા ખ્રિસ્તી થયેલા સૈકમનોએ ધર્મસંસ્થાનને એકદમ દાનથી મમૂદ્ અને ભક્તિભાવથી સત્તાશીલ કરી નાખ્યું. ધર્માધ્યક્ષોને માટે ઓળસ્વી ધર્મસ્થાનો રચાયા; મહાધીશો માટે સપત્તિશાલી મઠો સ્થપાયા અને ખ્રિસ્તધર્મસૂત્રોના અભ્યાસ માટે વિદ્યાલયો હપાતીમા આપ્યાં ધર્માધ્યક્ષોને, મહાધીશોને અને વિદ્યાપીઠોના મહામાત્રોને ધર્મ અને ભક્તિભાવથી પ્રગર્હ ખામ હકો નવાજેશ કરવામાં આવ્યા, અને તે સાથે તેમને ગગમ, ચામ અને ગંગીરો પણ છૂટે હાથે આપવામાં આવ્યા આ પ્રમાણે ધર્મોદ્વિગ્નો જૂવાળ ગોલ અને જર્મનીમા ચોતગ્ર પ્રમરી ગ્લો.

શાકર્શમાનના માત્રાજ્યમા સરકૃતિનો જગરો ઉછળો આવી ગ્લો હતો. જંગલી અને ફૂર યુરોપને ધર્મની ધૂમરી નીચે લાવીને તેણે મામ્યતા અર્પો; અને એકવિજધી ગજજીવ નીચે મૂકીને મહિમવામતી બક્ષી; તત્ર, સૂત્રાવલિ અને સુખ્યવસ્થા આપી, અને રક્ષાવ કાક્ષાઓ માએ લક્ષરો-મોટલી સામ્રાજ્યની મત્તા માટે માન ઉપજવ્યુ, જર્મન કાક્ષાઓના ડયૂકોને નાખૂફ કર્યા; તેમની જગરા કાઉન્સોએ લીધી અને તેમને અંકુશમા ગખવા પોતાના પ્રતિનિધિઓને મોકલવાથી બંડ અને બેવકાઈ ઓછા થયા. પરતુ જર્મન લોકમમાઓ દગાર્થ ગર્હ, વ્યકિતસ્વાતત્વ લક્ષરી વ્યદગ્વનામા હણાર્થ ગયુ અને ધર્મની-ધર્મસંસ્થાનની-મર્વાપરિતા એટલી બધી જમી કે આગળ ઉપર મેકાઓ સુધી જર્મનીનો દત્તિહામ ધર્મ, ધર્મવેવજા અને ધર્મગ્લિનાથી જ રગાયા કર્યો.

પ્રકરણ બીજું

વિગ્રહમૂલ સમાજ અને શહેરો

શાલ્વમાનના મૃત્યુ પછી લુઈ પહેલો સમ્રાટપદ પામ્યો, પરંતુ વીગ્રહમૂલો ભાગ્યે જ વીગ્રહમૂલો પાછળ મૂકે છે. તેના પુત્રો તેના જીવતા જતા પણ સામાન્યના ભાગ પાડવા પ્રવૃત્તિ કરતા જર્મન લુઈ દતા. ઇ. સ. ૧૬૧૬માં જર્મનો જેમ પશ્ચિમ યુરોપથી છતાપેલા, હથાપેલા, હતાશ થઈ પડ્યા હતા તેવી જ રીતે આ સમયે પણ તેઓ ક્રાંતિપ્રગલ્ભિત થઈ રહ્યા હતા. પણ ગદત્વ હજી નવું હતું તેમજ યોદ્ધા અને જર્મનીનું નિરાશ્રિત અસ્થિતિ બરોબર જામળા પામ્યું નહોતું. ૮૨૫માં સમ્રાટ લુઈના પુત્ર “જર્મન” લુઈએ બેવેરિયામાં સ્થિર થઈ ક્ષાઈનની પૂર્વના ક્ષાન્નિયાને તેની પશ્ચિમના ક્ષાન્નિયાથી જુદો તાગવવા માડ્યો. ઇ. સ. ૮૪૩માં જર્મન લુઈએ પોતાના ભાઈઓ માથે મંધિ કરી. વડેનની આ મંધિથી ક્ષાઈનની પશ્ચિમે—કાગે કાઠે મેઈન્ઝ^૧, વોમ્બ^૨ અને સ્પીર^૩ તથા પૂર્વે—જમ્બે કાઠે શાલ્વમાનનો તમામ મુલક જર્મન લુઈને મોંપાયો. આ પ્રમાણે અનેક પ્રબલઓના સમ્રાટને બદલે

જર્મન કાફલાઓને એકરાષ્ટ્રીય રાજકર્તા સાપડતાં સામ્રાજ્ય ભાવનાની પ્રતિકારી રાષ્ટ્રભાવના જન્મવા માંડી.

આ સમયમાં જર્મનીને પૂર્વમાં રુસિય અને માગ્યાર^૩ લોકો કનડાવા માંડ્યા હતા. ઉત્તરમાં નોર્થમેન^૪-નોર્મન^૫ અને ડેનિ^૬ લોકો નીચે

ઉત્તરી યુરોપના પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દેશોને તારાજ પરદેશીઓ કરવા મથી રહ્યા હતા. રુસિય લોકો સામે લુધ્

પચ્ચામ વર્ષ સુધી ઝઘૂમ્યો. પરિણામે તે પોતાના ભાઈઓ અને લોકોથી અળગો પડી ગયો. ક્રીન્ક લોકો જ્યારથી

બળવાન થયા ત્યારથી રોમન મંસ્કૃતિ, ધર્મ અને ભાષાની અસર ઓછી થતી ગઈ હતી. ગોલમાં અને નૈઋત્ય

સાંસ્કૃતિક જર્મનીમાં ક્રીન્કોની લશ્કરી જીંદગી અને અધિસ્તી વ્યક્તિત્વ ધર્મભાવનાઓએ રોમન અસર જુરેલી નાખી હતી.

તેઓએ તે સાથે લૅટિન^૭ ભાષા પણ બુલાવી દીધી હતી અને તેને બદલે લૅટિન સંમિશ્રિત કેલ્ટિક ઓલાદની પોતાની

ભાષા દાખલ કરી હતી. એ ભાષામાંથી આધુનિક ફ્રેન્ચ ભાષા જન્મી. પણ દસોવિસ પછીના વખતમાં ક્રીન્ક અમર ઓછી થતાં અને

આલેમાની તથા સેક્સન પરિભ્રમ વધતાં ટેલ્ટોનિક ભાષા હાર્દનને જન્મણે કાઠે રિથર થઈ હતી. સેક્સનો ખ્રિસ્તી થતાં જર્મન ખ્રિસ્તી

સંસ્થાન જન્મ પામ્યું હતું અને જો કે રોમનો પોપ ખ્રિસ્તીધર્મનો મહાઆચાર્ય સ્વીકારાયો હતો છતાં જર્મન ધર્માધ્યક્ષોની ભાવના, સત્તા

અને સમૃદ્ધિ રોમન ધર્માધ્યક્ષોના કરતાં નિરાળાં હતા. શાર્યમાનના સમયમાં ક્રીન્ક અને જર્મન વચ્ચે પરિચય અને વ્યવહાર વધ્યાં હતાં

પણ તેના મૃત્યુ પછી પાછા એ ઓછાં થઈ ગયાં અને જર્મન ભાષા અને જર્મન રાષ્ટ્રત્વ નવું વ્યક્તિત્વ પામવા માંડ્યાં 'જર્મન' લુધ્નને

જેમ બેવેરિયા સુપ્રત થયું હતું તેમ સમ્રાટપદ લોથેર^૮ પહેલાને મળ્યું

૩ Magyar. ૪ Northmen. ૫ Norman. ૬ D.

૭ Latin. ૮ Lothair.

અસલના રાજકુટુંબોના માણસો અગર અત્યારના રાજવંશીઓ તેમની વચમાં વસતા હતા તેમને સહુસહુએ પોતાના ઠાકોર, રાણા, રાજાઓનાં પદ લેવા દીધાં, અગર પદ આપ્યાં અને જરૂર વખતે મમૂહની લડાઈ કરી શકે તેવી અને બને ત્યાં તમામ વ્યક્તિઓએ તેમની લશ્કરી નોકરી બજાવવાના, સોગદ લીધા. આ ઠાકોરો વગેરે પોતાની શક્તિથી, લોકસમતિથી અગર પોતાના અમલ ગરાસના હક્કથી મોટા જમીન-વિસ્તારના માલિક થયા. પોતાના સામનો, લાયાતો અગર લશ્કરી સેવકોને તેઓ વફાદારી અને નોકરીની શરતે પોતાની ગુજરાતની યાદ જમીનમાંથી જંગીગ આપવા લાગ્યા. આવા ઠાકોરોનો આશ્રય પોતાને નબળા માનતા એમનાથી નહાના ખીજા અનેક ક્ષત્રિયો, રજપૂતો વગેરે નોકરીની શરતે લેવા લાગ્યા અને નહાના, એકલા, કાટિયા વર્ણના સ્વતંત્ર માણસો પણ એ જ શરતે તેમની સાથે લગ્યા. અત્યારનું દેશી સરથાન આ પ્રમાણે અસ્તિત્વમાં આવ્યું. ઠાકોરો, તેની નીચે સામનો, લાયાતો અને મૂળ મરામિયાઓ, તેની નીચે તેમના કાટિયા વર્ણના જમીન અને નોકરીના, રક્ષણ અને પોષણના પરસ્પર સંબંધથી બધાયેલા માણસો—આ તેની સામાન્ય રચના.

હિંદુસ્તાનની લશ્કરી નોકરી મૂલક વ્યવસ્થા અત્યંત ઘણી જૂની અને અનેક વિશિષ્ટ ભાવનાઓથી ભરેલી છે અને તેની મવિસ્તર ચર્ચા આ પુસ્તકમાં સ્થાનસર લેખાય નહિ; પરંતુ તેની જરૂરત ૮૯૯ અને ૧૦૦૦ની વચમાં જર્મનીમાં 'ઇયુડલ' સિસ્ટમ'—વિગ્રહમૂલક સમાજરચના—આ અરસામાં જ જન્મ પામી. માગ્યાર, રેલાવ અને સ્વતંત્ર દુશ્મનોથી બચવા માટે દરેક જર્મન કબીલાને જોડાયેલા કરવાનો જ રહેતો હતો અને તેથી તેમણે પોતાના સરદારો—ડ્યૂકોને અસલના ડ્યૂકોનાં કુટુંબોમાંથી

હવું તેનો પુત્ર ખલ્વાટ ચાલ્સ (ચાલ્સ ધ બાલ્ડ) પશ્ચિમ ક્રાંક લોકોનો રાજા હતો. લુઈ અને ચાલ્સ વચ્ચે ૮૭૦ ક્રાંકો અને જર્મ મા મેસેનની^{૧૦} સધિ થઈ આ વખતે લાપાઓમા નોની જૂદાઈ એટલો ફરક પડી ગયો હતો કે પૂર્વ અને પશ્ચિમના ક્રાંકો પરસ્પરની લાપા સમજી શકતા નહોતા અને બંને રાજાઓએ-લાઇઓએ જૂદી જૂદી લાપામા સોગદ લીધા આ સધિથી લુઈના રાજ્યનો સીમાડો પૂર્વ તરફ એટલ મરિતા અને ઓહિમિયાના^{૧૧} પર્વતો અને પશ્ચિમ તરફ હાઈનને ડાબે કાંઠે હાનના આત્માસ અને હોરેનની સરહદ મરસો નખાયો હવે લુઈના ગજનમા અસન જર્મન તાઇફઓનો તમામ મૂનકે તથા મેઈન્ક ટ્રીન્ક, કોલોન, સા મર્ગ અને બ્રેમેનના^{૧૨} પાચ ધર્મસંસ્થાનોનો સમાવેશ થયો.

ઇ સ ૮૮૨મા લુઈનું મૃત્યુ થયું અને તેના પછી “ચૂનહેલ” ચાલ્સ શાર્મખાનના લગભગ તમામ મૂનકેનો માલિક થયો. પણ તેણે નાર્યમેન લોકોના હુમલાઓ નાણા આપીને ખાળવાથી તથા નાર્મનોના હુલ્લા જર્મન પ્રેશો તરફ બેદરકારી મનાવવાથી લોકોને અત્રિય થઈ પડ્યો, તેથી તેના ભત્રીજા આર્નુલ્ફના^{૧૩} હાથમા એ પ્રદેશો આવ્યા હાઈનના કાકાના શહેરો લૂટતા નાર્યમેનને-ઔત્તગાથોને તેણે ખાળ્યા તેના પછી ૮૯૬મા તેનો પુત્ર “બાનક” લુઈ (લુઈ ૫ ચાઈલ્ડ) ગજપદે આ યો પણ આગ્યારોના હુમલા, આતર અન્ય વસ્થા અને ડયૂકો તથા ધર્માધ્યક્ષોની સત્તાથી રાજતત્ર અસ્ત-વસ્ત થઈ ગયું વધબી, પંચાસર અને પાટણના મજબુત અને ચક્રવર્તી રાજ્યો! ભાગ્યા પછી ગૂજરાત—ગોગાધૂની જે સ્થિતિ થઈ હતી તેરી સ્થિતિ આ અરસામા જર્મનીની થઈ રાજ્યકેન્દ્રમા તાકાત ફેયુડલ સમાજ અને માધનો નહોતા શક, સોનકી અગર મુસવમાનો હુમલાઓ કરી રહ્યા હતા અને દરેક ગતના લોકસમૂહને પોતાનું રક્ષણ પોતે જ કરી લેવાની જરૂર પડી હતી.

અમલના રાજકુટુંબોના માણસો અગર અત્યારના રાજવંશીઓ તેમની વચમાં વસતા હતા તેમને સહસહ્યે પોતાના ઠાકોર, રાણા, રાજાઓનાં પદ લેવા દીધાં, અગર પદ આપ્યાં અને જરૂર વખતે સમૂહની લડાઈ કરી શકે તેવી અને બને ત્યાં તમામ વ્યક્તિઓએ તેમની લશ્કરી નોકરી બજાવવાના, સોગદ લીધા. આ ઠાકોરો વગેરે પોતાની શક્તિથી, લોકસમતિથી અગર પોતાના અસલ ગરાસના હક્કથી મોટા જમીન-વિસ્તારના માલિક થયા. પોતાના સામનો, લાયાતો અગર લશ્કરી મેરકોને તેઓ વફાદારી અને નોકરીની શરતે પોતાની ગુજરાતની યાદ જમીનમાંથી જગીંગ આપવા લાગ્યા. આવા ઠાકોરોનો આશ્રય પોતાને નમણા માનતા એમનાથી ન્હાના ખીજ અનેક ક્ષત્રિયો, ગજપૂતો વગેરે નોકરીની શરતે લેવા લાગ્યા અને ન્હાના, એકલા, કાટિયા વર્ણના સ્વતંત્ર માણસો પણ એ જ શરતે તેમની સાથે લગ્યા. અત્યારનું દેશી સરથાન આ પ્રમાણે અસ્થિતિમાં આવ્યું. ઠાકોરો, તેની નીચે સામનો, લાયાતો અને મૂળ ગરાસિયાઓ, તેની નીચે તેમના કાટિયા વર્ણના જમીન અને નોકરીના, રક્ષણ અને પોષણના પરસ્પર મંમથથી બંધાયેલા માણસો—આ તેની સામાન્ય રચના.

હિંદુસ્તાનની લશ્કરી નોકરી મૂલક વ્યવસ્થા અલગત ઘણી જૂની અને અનેક વિશિષ્ટ લાવનાઓથી ભરેલી છે અને તેની સવિસ્તર ચર્ચા આ પુસ્તકમાં સ્થાનસર લેખાય નહિ; પરંતુ તેની જરૂરત ૮૯૯ અને ૧૦૦૦ની વચમાં જર્મનીમાં 'દ્રુડલ' સિસ્ટમ'—વિગ્રહમૂલક સમાજરચના—આ અરસામાં જ જન્મ પામી. માગ્યાર, સ્લાવ અને સ્વજાત દુશ્મનોથી બચવા માટે દરેક જર્મન કબીલાને બદોબસ્ત કરવાનો જ રહેતો હતો અને તેથી તેમણે પોતાના સરદારો—ડ્યૂકોને અસલના ડ્યૂકોનાં કુટુંબોમાંથી

ચૂટી કાઢ્યા. એ કખીલાઓના અગ્રણીઓ તેના સામત-વેસલ્સ અને રક્વાયર્સ થયા. શહેરના અને બીજા અનેક છૂટા ડચૂકો માણસોએ આ ડચૂકોનો આશ્રય લીધો અને તેમની સાથે ક્રિસ્ટુડલ સખધથી જોડાયા. સેક્સની, થુરિંગિયા, ફ્રાન્કોનિયા, બેવેરિયા, સ્વાબિયા, લોથારિંગિયા^{૧૫} (લોરેન)—વગેરે સ્થળે ડચૂકો સ્થપાયા.

હિન્ડુસ્તાનમાં આ પ્રમાણે સર્વત્ર જન્મ પામેલા ઠાકોરો પોતપોતાના મંડળમાં સર્વ સત્તા ધરાવે છે. પરંતુ એકલે હાથે દુશ્મન સામે ઝડપી ન શકાય, એ વસ્તુ બ્યાનમાં લઈ રાજકેન્દ્રની તેઓ એક ચક્રવર્તી રાજની આજુ કબૂલ રાખે જરૂર છે. રજપૂતાનામાં ઉદેપુર સર્વશિરામણિ ગણાતું અને રણઢાક પડતા સિસોદિવાના જૂંડા નીચે તમામ રજપૂતો એકઠા થતા હતા. જર્મનીના ડચૂકો પોતપોતાનાં મંડળોમાં સર્વ સત્તાધર હતા અને રાજતુ રાજ્ય તો ફક્ત નામનું જ હતું. પણ બહારથી ઉછન, નોંધમેન, સેલાવ અને માગ્યારોતું દબાણ એટલું સખત હતું કે સર્વને એક કરનાર રાજકેન્દ્ર વિના આમે તેમ નહોતું. આ કેન્દ્રની અને એક નિશાનની જરૂરિયાતને લીધે જ ‘બાલ્ક’ છુર્ધનું રાજપદ સ્થિર રહી શક્યું હતું. ૯૧૧ માં તેના મૃત્યુ પછી ડચૂકોને લાગ્યું કે રાજકેન્દ્રને મળજીત કરવું જોઈએ. આ દેવથી ફોર્શઢાઈમ^{૧૬} મુકામે ડચૂકો અને બીજા અમીરો બેળા થયા અને સેક્સનીના ડચૂક “મચસવી” — “ઈલ્લસ્ટ્રીયસ”^{૧૭} આદિ^{૧૮}ની સલાહથી સહુએ ફ્રાન્કોનિયાના ડચૂક ફોર્ગાડ^{૧૯}ને રાજ તરીકે ચૂંટી કાઢ્યો.

પરંતુ છુર્ધના રાજ્યનું સુકાન મેન્ઝના મદા ધર્માબ્બલ (આર્ય-

ખિશપ) પ્રથમ હાદોરના હાથમાં હતું અને ધર્મમંસ્થાનોનું પરિભળ પુષ્કળ હતું. આ મંસ્થાનો રાજ અને રાજકેન્દ્ર ધર્મસંસ્થાનનો પોતાથી જેમ દૂર હોય તેમ સારૂ એમ માનતા હતા અને સ્થાનિક રાજસત્તા પોતાની પાસે નિસ્તેજ અને આછી દેખાય તેવું વર્તન ચલાવતા

હતા. ડચૂકોના પુનર્જન્મમાં અને તેમના પ્રતાપ સ્થાપનમાં ધર્મમંસ્થાનને ભય દેખાયો. તેમણે ક્રાન્ડા અને ચ્ચોટો વચ્ચે અણુબનાવ કરાવ્યો. લોથારિગિયાના ડચૂકને ક્રાન્સના રાજ “બોળા”-સિમ્પલ-ચાર્સ સાથે બેળવ્યો અને બાવેરિયા અને સ્વાબિયાના ડચૂકોનાં મન પણ ઉઘાડી નાખ્યાં. ૯૧૬માં મરતે મરતે ધર્મસંસ્થાનની ખટપટોથી બાણીતો થયેલ ક્રાન્ડા ક્રાન્ડોનિયાના અમીરાને લવામણ હતો ગયો કે રાષ્ટ્રશક્તિ અને રાષ્ટ્રશ્રેય યશસ્વી ચ્ચોટોના પુત્ર હેન્રીને રાજપદે ચૂંટવામાં રહ્યાં છે.

હેન્રી પહેલો જર્મન રાષ્ટ્રનો મહાન રાજકર્તા છે, તેનું ઉપનામ ‘ક્રોવિસર’^{૨૧} અથવા ‘વાધરી’ હતું. પોતાના ડચૂક મંસ્થાનનું શ્રેય રાષ્ટ્ર-શ્રેયમાં સમાર્પિત જાય છે એવી તેની માન્યતા હતી.

પહેલો હેન્રી તે પરમ મુદ્ધવિશારદ અને ચાણાક્ય શુદ્ધ હતો. ૯૧૯માં તે રાજપદ પર ચૂંટાયો. તરત જ તેણે બાવેરિયા અને સ્વાબિયાને રાજવ્યકમાં આપ્યાં અને ક્રાન્સની અન્યવસ્થિત હાલતનો લાલ લાઇ લોથારિગિયાના ડચૂકને પણ જર્મન મંડળમાં બેળવ્યો. માઆરો ૯૧૯માં દેશને લુટીને

માઆરો સાથે ચાલ્યા ગયા હતા. ૯૨૪માં તેઓ પાછા આવ્યા; મુલેહ પરંતુ હેન્રીના હાથમાં તેમનો એક અમણી સેનાની આવ્યો અને એ બાહેધરીનો લાલ લાઇ

નવ વર્ષ સુધી તેમણે જર્મની તરફ ન જતું એવી તેમની કશુક્ત હેન્રીએ લીધી. તેમને નવાજેય-નકરાણાથી પાછા વાળી રાજ્યએ આંતરવ્યવસ્થા તરફ ચિત્ત પરાવ્યું.

માગ્યારો પાછા આવે ત્યારે તેમને કેમ ખાળવા એ સદુથી પહેલો વિચાર કરવાનો હતો. જ્યાં જ્યાં રોમની અસર પડી હતી ત્યાં ત્યાં તો જર્મનીમાં શહેરો અને કિલ્લાઓ દુર્ગો અને દિવાલો હિલા થયા હતા; પણ ઉત્તર જર્મનીમાં લોકો ખુલ્લાં ખેતરોમાં છૂટાછવાયા અગર ઉધાડાં ગામડાંઓમાં રહેતા. રજપૂતાનામાં અને જ્યાં જ્યાં પિંઢારાઓ વગેરેના દરોડા-હલ્લાઓનો ભવ હતો ત્યાં ત્યાં જેમ શહેરોની આસપાસ ગઢ બંધાયા છે, અગર ગામને દરવાજો કોડા ચણાયા છે, આવતા દળની ખતર આપવા માટે ગામડે ગામડે જેમ કોટવાળની દોઢીઓ ચણાઈ છે, તે જ રીતે હેબીના જર્મનીમાં ગઢવાળાં શહેરો અને કિલ્લાઓ હિલા થયા. માગ્યાર લોકો શકે લોકો માફક ઘોડેસ્વાર થઈને લડતા, અને તેમનાં ઘોડાં કાઠીઓની ઘોડી જેટલાં જ પ્રખ્યાત હતાં. હેબ્રીએ વસતિની સંખ્યા કાઢી તેના નવ ગામડાંનું રક્ષણ નવ માણસોના યુગ્મો પાડ્યા. નવમાંથી આઠ માણસો ખેતી કરવા રહે અને જરૂર પડે ત્યારે તેની ખેતીની નિપજનો ત્રીજો ભાગ રાત્રીને આપે. નવમા માણસને માથે કિલ્લા બાંધવા અને સાચવવાની ફરજ નાખવામાં આવી. તેમાંથી જ ઘોડેસ્વાર લશ્કર તૈયાર થયું. પાંચઠ્ઠ લશ્કરને વધારે કયાયત અને વધુ સચોટ હથિયારો આપવામાં આવ્યાં. માગ્યારોએ આપેલી નવ વરસની અવધિ હઠડ માં પૂરી થઈ અને તેમનાં કટક તીડની પેઠે પાછાં જર્મની ઉપર ચઢી આવ્યાં. પણ દેવોના દુર્ગો

અને શલાઈ નદીઓ વચ્ચેની જમીન પાછી જર્મન રાષ્ટ્રમાં આવી. આથી જર્મનીમાં શહેરોની સંખ્યા અને આબાદી વધી; શહેરોની વસતિ તેને ગઢ અને ઝિલા મળવાથી છૂટા, સ્વતંત્ર વ્યક્તિગત માણસો માઝાર વગેરેના હુમલાઓથી બચવા માટે ડ્યૂકોના દ્યુડલ બંધનમાં જતાં અટકી ગયા અને શહેરોમાં વસવા માંડ્યાં. ત્યાં તેઓ વેપારી, કારીગરો, અભ્યાસીઓ, કળાકારો, લેખકો વગેરે અનેક શહેરી ધંધાદારીઓ બનવા લાગ્યા. હેત્રીએ પણ વેપારને ઉત્તેજન આપવા માંડ્યું. ન્યાયની અદાલતો અને પંચાયતો શહેરમાં જ રાખી, અને તમામ રાજ્યમહોત્સવો તથા ક્રિયાઓ શહેરમાં કરવાનો શિરસ્તો પાડ્યો. જો દુર્ગરક્ષિત શહેરો ન હોત તો નીચલા વર્ગના સ્વતંત્ર માણસો ડ્યૂકના દ્યુડલ સર્ફ ચઢી જત અને રશિયા તથા ફ્રાન્સના જેવો જ ગંભીર રાજપ્રકરણીય, સામાજિક અને આર્થિક કંટક જર્મન સંસ્થાનમાં દાખલ થાત.

હેત્રીએ રાષ્ટ્રના દુશ્મનોને આ પ્રમાણે જેર કર્યા; આંતરમૃદ્ધિ વધારી; આંતર સહિસલામતી સાચવી; આમવર્ગને શુભામીમાં ધમકાઈ જતો અટકાવ્યો તેમજ માંડલિક ડ્યૂકો તરફ નૌમ્ય જર્મન ડાયેટ અને શાંત વલણ રાખી તેમને પોતાની મસનદને વફાદાર બનાવ્યા. રાજ્ય આબાદ ટકી રહે અને રાજકેન્દ્ર પોતાના વંશમાં ગહે તે હેતુથી તેણે એફુર્ટર મુકામે એક 'ડાયેટર' — લોકસભા-બોલાવી અને જર્મન રાજમુકુટ પોતાના પુત્ર આદોને આપવાનું એ સભા પાસેથી વચન લીધું. પોતાના પુત્રને માટે એક-છત્ર, એક રાષ્ટ્રભાવનાવાળા જર્મનીને પાછળ મૂકી હેત્રી ૩૬ના બુલાઈમાં અવસાન પામ્યો. તેના વફાદાર સામતોએ તેના પુત્ર આદોને જર્મન લોકોનો ગળ ચૂંટી કાઢ્યો.

પ્રકરણ ત્રીજું

સામાજિક કૃત્યાનો વળગાડ

હુગ્રીના મૃત્યુ વખતે હાથારિંગિયા, રલેસ્વીગ, એલ્મ અને
 ઓડર વચ્ચેનો સ્લાવ મૂલક એ તમામ જર્મનીની આથુ નીચે હતાં-
 ઉધન અને માઆરો જેર થઈ ચૂક્યા હતા. ઉધૂકા
 ઓટ્ટોનું વફાદાર હતા, ધર્મસરથાનો સતુષ્ટ હતા. ચોવીસ
 રાજ્યારોહુલ્લુ વર્ષનો યુવાન ઓટ્ટો મસનદનશીન થયો ત્યારે
 શાપેલ તીરે આવેલા એપર (એ-લા-શાપેલ)માં
 તેની રાજ્યારોહણની ક્રિયા થઈ અને રાજની અંગત આકરી ઉધૂકાએ
 ઉઠાવી. જે કામ સામાન્ય ગૃહસ્થાના ઘરમાં તેનો ખિદમતગાર કે
 પાસવાન કરે, ઍલેટ-દ-શાંષ્, ખટલગ, વેઈટર વગેરે કરે, ખવાસો
 અને હળુરિયા કરે તેવાં કામ કરવાની જર્મન રાજના પ્રાસાદની પદ્ધિઓ
 ઉધૂકાએ બેઠાવી લીધી અને જર્મન રાજની એ
 રાજસેવા પદ્ધિઓ ઉચામા ઉચી પદ્ધિઓ લેખાઈ. થોડા
 વખત બધું સાંત રીતે ચાલ્યું. પરંતુ ઉધૂકાની
 આ રાજભક્તિ ફક્ત વફાદારીનું ધણિત ચિહ્ન હતુ-એનો અર્થ એવો

નહોતો કે એ લોકો રાજની ભક્તિમાં પોતાનું આત્મત્વ કે પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય છોડી દે. હેત્રીના સમયમાં જર્મની એક માળારાજ્ય હતું, રાજ તેનો મણિ હતો; બીજાઓ તેના પારા હતા. તેમની મર્વની સોંસરો, તેમને મંડળતો રાષ્ટ્રત્વ અને મમાનહિતનો સુત્ર પડેવાતો હતો, પણ દરેક મણકાને જૂદું વ્યક્તિત્વ હતું; એ છૂટો અને સ્વતંત્ર હતો. હેત્રીએ એ ભાવના પોષાવા દીધી હતી. સર્વ સત્તાધર ઑટ્ટોના ખ્યાલો જૂદા હતા. એ રાજને સર્વ ઑટ્ટો સત્તાધર માનતો હતો. ડ્યૂક અને બીજા સામંતોને એ ખરેખર તોકર માનતો હતો. એ માળાનો મણિ થવા નહોતો ભાગતો—એને તો ખરેખર એક ઉપર એક ચઢતા આવતા માંડલિક—સામત—રાજવી મિનારાના કળશમણિ તરીકે મંડિત થવું હતું.

આ મહત્વાકાંક્ષામાં તેની તકલીફો, તેની મહત્તા, તેના જીવનનો વિજય રહેલો હતો. તરત જ તેના ઓરમાનભાઈ થાંકમારની^૫ સાથે તે અથડામણમાં આવ્યો. તેનો ભાઈ હેત્રી તેની ઑટ્ટોની મહત્તા રક્ષાએ ખંડ કરી બીક્યો; ફ્રાન્કોનિયાનો ડ્યૂક એબરહાર્ટ^૬ બળવાનો ઝુંડો ઉચકી વિકરી બેઠો. હાથારિંગિયાના ડ્યૂક ગિએટખર્ટે^૭ શમાઈ જતી આગને પોતાના ખંડથી વધારી. પરંતુ વિજયમાળા ઑટ્ટોની આકાંક્ષણી હતી. ફ્રોકોનિયા તેણે પોતા માટે રાખ્યું. લાલ ફ્રાન્ક, તેનો વફાદાર સામત અને ભક્ત—ઑટ્ટોની પુત્રીનો પાણિ અને હારેનનું મંડળ પામ્યો. ૯૪૭માં હેત્રીને વ્રાત્સલાવથી સમા અર્પો તેને બાવેરિયાનો મંડળાધિપ—ડ્યૂક બનાવ્યો. સ્લાવિયાના ડ્યૂક હેરમાનની^૮ દુહિતાનો હસ્ત પોતાના પુત્ર લુડોલ્ફ^૯ પાસે ગ્રહણ કરાવી એ મંડળને પોતાના કુટુંબમાં આણ્યું.

ઑદો ખરેખર ગાબ્દનો મુકુટમણિ થઈ વિગણ રહ્યો અને ઇતિહાસમાં “મહાન” પદ પામ્યો.

લૉરેન પોતાના રાજ્યમાં ભેળવવા ક્રાન્સના રાજા લુઈ ચોથાએ પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ ૯૪૨માં ઑદો ક્રાન્સમાં પ્રવેશ્યો અને પોતાને મનમાનતી મધિ ની તે પછી પોતાના બનેલી પરદેશ વ્યવહાર ઉપરોક્ત લુઈ અને બીજા બંનેની મહાન લુઈના સામત વચ્ચે શાંતિ સ્થાપવા માટે તે ક્રાન્સમાં ગયો. માર્ગાવ ગેરાએ^{૧૧} ઑદો તરફથી એટલ અને ઓડરના મ્કાગને જેર કર્યા બોહિમિયા ૯૫૦માં શરણ થયો. માર્ગાવ બિલુએ^{૧૨} ઉછનોને અડુસમાં રાખ્યા.

મહાન પુરપોની મહત્ત્વાકાંક્ષા તેમનું મારણ છે ઑદોની નજર હવે જર્મનીની દક્ષિણ સીમા ઓળંગી ઈટાલી તરફ મહાઈ અમસ્કૃત ઉર્ડન લોકોને ધર્મોપદેશથી મસ્ખર અર્પનાના દેવથી ઈટલી તરફ તેણે શ્લેશ્વિગ, રિપ્પન^{૧૩} અને આર્હુસના^{૧૪} નજર તથા સ્લાવ લોકોને સસ્લાગિતા આપવાના હેતુથી બ્રાન્ડનબર્ગ^{૧૫} અને હેવેલબર્ગના^{૧૬} ધર્મસંસ્થાનો સ્થાપ્યા અને એ પ્રમાણે સત્તાલોભી અને અરાધ્વીય તરવોને વિગેષ જોરદાર કર્યા એટલેથી જ નહિ અટકતા મેર્સિમન^{૧૭}, સાઈટમ^{૧૮} અને મર્સિબુર્ગના^{૧૯} નવા ધર્મસંસ્થાનો ઉપર માગ્ડીબુર્ગના^{૨૦} મહાચાર્યનું સંસ્થાન ચોડા વર્ષો પછી જન્મ પામ્યું. આડેલેડ ઑદો જર્મનીમાં જ ગ્લો હોત તો આ ધર્મસંસ્થાનો તે અડુસમાં રાખી શકત, પણ ૯૫૧ના સુમાગમાં ઈટલીના રાજા લુના પુત્ર લૉથેરની વિધવા ગણી આડેલેડના^{૨૧}

૧૦ Hugh ૧૧ Margrave-Gero ૧૨ Bilung ૧૩ Rippen

૧૪ Arhus ૧૫ Brandenburg ૧૬ Hevelberg ૧૭ Meissen

Zeitss ૧૯ Merzeburg ૨૦ Magdeburg ૨૧ Adelaide

સૌન્દર્ય ઉપર ઓવરિયાના^{૨૨} માર્યાવ બેરેન્ગરનો^{૨૩} પુત્ર મુખ્ય બન્યો અને એના હાથની માગણી કરી. આડેલેડે ના પાડતાં તેને બેરેન્ગરે કેદ કરીને તુરંગમા મોકલાવી. જર્મનીના સમર્થ રાજવી ઓટ્ટોને આડેલેડે પોતાની વ્હારે બોલાવ્યો. આદમ્સના બરફા ખૂંદી એ લૉમ્બાર્ડોમાં^{૨૪} હતર્યો અને બેરેન્ગરનો પરાજય થયો અને તે પદચ્યુત આડેલેડના સૌન્દર્ય અને ઓટ્ટોનો મોહ સરદારની મોહિની ઓટ્ટોને લાગી અને તેણે પાવિયા^{૨૫} મુઝામે તેની માથે લગ્ન કર્યું પરંતુ ઓટ્ટોએ જર્મનીનો તાજ પોતાના પુત્ર લુડોલ્ફને આપવાનું વચન આપ્યું હતું. લુડોલ્ફને આડેલેડના સૌન્દર્યની જૂરફીનો ભય પેઠો અને તેણે પોતાના પિતાના દુશ્મન, મેઇન્ઝના મહાત્માય ફ્રેડરિકનો^{૨૬} આશ્રય શોધ્યો. ઓટ્ટોને આ ખબર પડતા લાવ ફ્રાન્સાને ઇટલીમાં મોકલી એ તરત જર્મની પાછો ફર્યો લુડોલ્ફ અને ફ્રેડરિકે તેને મેઇન્ઝ બોલાવ્યો અને અમાવધાન પિતા પુત્રને હાથે કેદ થયો. પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય પાછું મેળવવા તેણે પુત્ર અને મહાત્માય ફ્રેડરિકને એક અત્યંત ગંભીર પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર સહી કરી આપી અને છૂટા થતા વેંત જ એ પ્રતિજ્ઞાઓ ઉપર પાણી ફેરવ્યું. આ રીતે આંતરવિમરદનો આરભ થયો.

ઓટ્ટો ઇટલીનો રાજા હતો તો જર્મનીને મલાળી શકશે નહિ એવો મમત્ર રાષ્ટ્રનો મત હતો. શાર્વમાનના વખતમાં આમવર્ગને અને મામાન્ય રીતે તમામ જર્મનોને અનેક જ્વતની બળવાનો વિટબણાઓ વેઠવી પડી હતી અને એ વિટબણાઓનું દાવાનળ સ્મરણ હજી તદ્દન જૂમાઈ ગયું નહોતું પગિણામે લાલ ફ્રાન્સાને ઇટલીથી બોલાવ્યો હતો તે પણ બળવાખોરાના પક્ષમાં લગી ગયો. સ્વાબિયા, બાવેરિયા, ફ્રાન્કોનિયા,

ફ્રાંકસની વગેરે તમામ સ્થળે જળવાનો દાવાનળ સળગી ઉઠ્યો અને ઑસ્ટ્રોની સત્તા તેમા લસ્મીભૂત થતી ચાલી. જર્મનીની આ અવસ્થા જોઈ તેના પરમ દુશ્મન માગ્યારોએ તક સાધી તેના ઉપર હુલો કર્યો અને દુશ્મનાવટ ખતાવવા જતા ઑસ્ટ્રોના પરમહિતૈપિની ગૂંજ મારી.

ક્રોન્રાડ અને લુડોલ્ફ, બન્નેએ તેમને સત્વર દુશ્મનહિતૈપી આવવા ટ્રેપા અને રાષ્ટ્રની આખ એકદમ ઉપડી.

સારો ૪ રાષ્ટ્ર ઑસ્ટ્રો તરફ ઉમટ્યો; ફ્રેડરિક તાબે થયો, લુડોલ્ફે માશી માગી, ક્રોન્રાડનો પ્રદેશ લેસારેન ફોલોનના મહાચાર્ય પોતાના લાઈ જીનોને આપી જળવાખોર ફારાન્ડને નક્કત પમાડી, તે પછી તેને માશી આપી ઑસ્ટ્રોએ પાછો તેને પોતાના પડખામા લીધો. એને તથા બીજા જર્મન અમીરોને સાથે લઈ ઑસ્ટ્રો માગ્યારો રહાએ નહડ્યો. આઉગસ્થુર્ગ પાસે લોકફેલ્ડ મુકામે વિકરાળ યુદ્ધ ઇ. સ. ૬૫૫ના ઑગસ્ટની દસમી તારીખે થયું. ક્રોન્રાડ અને બીજા અનેક જર્મન અમીરશુલો દુશ્મનોની એડી નીચે હમડાઈ ચોળાઈ રહેસાઈ ગયાં, અને માગ્યારો તો ખો ભૂલી ગયા. તેઓ આવી હતાશ રીતે કદિ હાર્યા નહોતા. તેમણે લહડવાનો અને હુમકા કરવાનો ધધો છોડી દીધો અને હુંગરીમાં શાંત, રાસ્કૃત રીતે વસવાટ કરી રહ્યા. જર્મનીની પૂર્વ સગહડો હવે તદ્દન સહિસવામત થઈ.

ઑસ્ટ્રોએ હવે જર્મનીમાં સ્થિર થવું જોઈતું હતું; પરંતુ ક્રાન્સ જે રીતે આ વખતમાં સ્થિર, કેન્દ્રિત થઈ રાષ્ટ્રત્વ કેળવવા માંડ્યું હતું

જર્મનીનું તે રીતે જર્મનીના લાગ્યમા એકકેન્દ્રિત, મંગઠિત થવાનું વિધાતાએ નિર્ધાર્યું નહોતું. ઇટલીએ અને કમલાગ્ય મહત્તના આદર્શોએ ઑસ્ટ્રોને પાછો પોતાની મોહિનીમાં ફમાવ્યો, અને જર્મનીના માથે સુવર્ણાંગ

પણ લોખડાકમ સવા હજાર વર્ષની પનોતી બેડી. ઘેરેન્ઝારને અને પોપ જોન બારમાને બનવું નહોતું અને ઑસ્ટ્રો જર્મનીમાં આવ્યા

ખ્રિસ્તીત્વ આધ્યાત્મિક સામ્રાજ્યને પણ ખડિત કરી રહ્યું હતું અને
 ખ્રિસ્તી લોકસમૂહો ચોતરફથી ઉમટ્યા હતા.
 પાર્થિવ ફરીથી સામ્રાજ્યની પાર્થિવ પાંખને મજબૂત,
 સામ્રાજ્ય પ્રાણિલી, ચેતનવતી કરવાની જરૂર હતી. જગતના
 રથૂલ મામ્રાજ્યમાં બળ અને તેજ પૂરી ખ્રિસ્તની
 આધ્યાત્મિક અને પાર્થિવ બંને પાખોને બૂલણરૂપ થાય એવો રાજવી
 આ વખતે યુરોપમાં ઓટ્ટો સિવાય ખીજો કોઈ નહોતો.

અને ઓટ્ટો જગતના મામ્રાજ્યના લોભમાં તણાવો. તે મહાન
 અને મહત્વાકાંક્ષી હતો. જર્મનીને તેણે એકત્ર, મજબૂત, યશસ્વી બનાવ્યું
 હતું; હવે એને જગતનો સ્વામી થવાના કોડલાધ્યા. રાષ્ટ્રની સીમાઓળ ગી
 એ પૃથ્વીની સેવા કરવાના સ્વપ્નો સેવવા માંડ્યો. ઇટલીની પુરાણ, અંતિ-
 હાસિક જૂમિનો સ્વામિન, પ્રાણવંતી જર્મન પ્રજાનો રાજા, ખ્રિસ્તના
 સામ્રાજ્યની રથૂલ સત્તાનો રાજદંડધારી; આ પદ ઉપર પગલાં માંડવાં
 કોને ન ગમે ?

અને એણે પોપની પ્રેરણાથી એ પદ્ધિઓ લીધી. એ પદ્ધિનાં
 કાંઠવાં પાછળ એણે જર્મનીને તારાજ કર્યું, પોતે તારાજ થયો અને
 પોતાના વંશને તારાજ કર્યો. તેની ઇચ્છા મામ્રા-
 જર્મની ઉપર જ્યના તેજમાં ડચ્કોને દબાવવાની હતી. જે પદ્ધિ

અસર અને મિલકત કુદંત્રન નહોતી તેવી પદ્ધિ અને
 મિલકતનાં ધરાવનાર ધર્મ-સંસ્થાનો સમ્રાટ તરીકે

તેના પક્ષમાં રહેશે એવી તેની કલ્પના હતી. ડચ્કો અને મામાન્ય
 જર્મન લોકો ખ્રિસ્તનું સામ્રાજ્ય પોતાના રાજાને સોંપાયું તેથી
 અભિમાની બન્યા; અને પોતાનો સ્વાર્થ સામ્રાજ્ય-

અભિમાની વ્યવસ્થાની વ્યવસ્થાનો લાભ લેવાથી વધારે સચવારી
 ડચ્કો એવી ખાત્રીવાળા થયા. ધર્મસંસ્થાનો સાંસારિક
 બાબતોમાં રાજાના અધિકારને સ્વીકારતાં હતાં,

પરંતુ એમની હમેશની માન્યતા એવી હતી કે તમામ પાર્થિવ અધિકારને

આધ્યાત્મિક સત્તા મર્યાદા બાંધી રાકે છે અને પોપ એકલો જ આધ્યાત્મિક સત્તા અમલમાં ચૂકવાને હક્કદાર છે. જ્યાં સુધી જર્મન રાજસત્રાટો પોપના આધ્યાત્મિક અમલ સાથે સમન્વિત હોય ત્યાં સુધી તેમને ધર્મગંધ્યાનોનો હમેશાં ટેકો રહેતો. પણ

પોપવફાદાર પોપ અને સત્રાટને તરત જ કળિયાઓ થવા ધર્મ સંસ્થાનો માંડ્યા અને ધર્મગંધ્યાનો જર્મનીના વ્યવહારમાં પોપને સર્વોપરિ ગણવા લાગ્યાં. એટલું જ નહિ પણ પોપ અને સત્રાટને જ્યારે જ્યારે વિશેષ પડે ત્યારે ત્યારે તેઓ જર્મનીના રાજપ્રકરણમાં દ્રોહ અને બંડ ગ્રેરવાનાં પગલાં લેવાય તેટલાં લેતાં. સામ્રાજ્યનો મુકુટ આ પ્રમાણે જર્મનીને આશીર્વાદરૂપ થવાને બદલે શાપરૂપ થઈ પડ્યો. જર્મનીને પ્રતાપી અને તેજોમય બનાવવાને બદલે હરવખત તેને પોપને હાથે હોણાવું પડવા માંડ્યું અને તેને અપમાન, કલેશ, દ્રોહ અને બંડ સહન કરવાનો વખત આવ્યો.

સામ્રાજ્યપદના સ્વીકાર પછી ઓઠોટું મહત્ત્વ તેજોદોન થઈ ગયું. જર્મનીમાં ઉછિયલાં ૨૭-રાષ્ટ્રની ભાવના જન્મી. લૉરેનના મંડળના ઉપરિ લૉરેન અને નીચે: લૉરેન-એમ બે ઉછિયલાં ભાગ પડ્યા. દરેક ડચ્ક મંડળમાં ઓઠોટો રાજનના હક્ક સાચવવા કાઉન્ટ પેલેટિનરેન્ને નીમ્યા. માર્ચાંવ ગેરેના મૃત્યુ પછી તેનો પ્રદેશ ત્રણ માર્ચાંવોને વહેંચી આપ્યો. પોતાના સામ્રાજ્યપદના પ્રતાપ ઉપર આધાર ગળી, દરેક મંડળને પોતાના કુટુંબના હાથમાં રાખવાની પોતે આરંભેલી પ્રથાને પણ તેણે ત્યજી દીધી. સંકસની પણ માર્ચાંવ બિશુગના કુટુંબને સોંપી દીધું. ધર્મસંસ્થાનેને મોટી જગીરો મળી; તેમને દીવાની-ફાજદારી અધિકારો આપવામાં આવ્યા; ખીજા પણ રાજકર્તા જેવા અધિકારો તેમને સુપ્રદ થયા. હુઝના બે માસમાં આ મહાન રાજવી અવમાન પામ્યો.

તેના પુત્ર ખીજા ઑટ્ટોમાં તેના જેટલી જ મહત્વેયણા, મગ-
ફરી અને શક્તિ હતી. તેના પિતાના છવતા જ ઇટલી અને જર્મની
તથા જગતના મુકુટો એઇ-લા-શાપેલ મુકામે
ઑટ્ટો ખીજો તેને અર્પણ ચર્ચ ચૂક્યા હતા અને બાઇકા-
નિશાન સહેનશાહ ખીજા રોમનુસની^{૨૬} પુત્રી
થિયોફાનો^{૩૦} સાથે તેનાં લગ્ન થવાથી તેનું જગત વિપુલતા પામ્યું
હતું. પોતાના કાકા કબિયાળા હેન્રી, ફ્રાન્સના રાજા લાયર અને
કેરિનિયાના^{૩૧} ડચક હેન્રી સાથે વિમ્મહ, મધિ અને રાખના વ્યવહારો
પૂરા કરી એ દક્ષિણ ઇટલીનું સામ્રાજ્ય સર કરવા હટરમાં ગયો.
ત્યાં આરબોની મદદથી એ પ્રદેશના અધિપતિ બાઇકાન્ડાઇન સમ્રાટ
તેને મળજક દાર ખવરાવી. હટરના ડિસેમ્બરમાં તે રોમમાં મૂલ્ય
પામ્યો તે પહેલાં વેરોના^{૩૨}માં તેણે મેળવેલી જર્મન લોકસભામાં
તેના પુત્ર ત્રીજા ઑટ્ટોને તેના પારસ તરીકે સ્વી-
ઑટ્ટો ત્રીજો કારવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ એ સગીર હતો અને
થોડો વખત કબિયાળા હેન્રીને તેના વાલી તરીકે
રાખ્યા પછી એને દૂર કરી તેની માતા થિયોફાનોને તેની રક્ષિકા નીમવી
પડી. થિયોફાનોએ મેઇન્ઝના મહાચાર્ય વિલિમિસની^{૩૩} મદદથી અમલ
ચલાવ્યો અને પોતાના પતિના સમયમાં રક્ષાવ તથા ડેર્ન લોકોએ
જર્મનીનો સીમાડો હમાયવાનું શરૂ કર્યું હતું તેનો પ્રતિહાર કર્યો.
પણ મગીર રાજા, સ્ત્રી વાલી અને ધર્મગુરૂ કારભારી, એ ત્રણેને
લીધે રાજસત્તા વધારે નજળી પડી. ફ્રાન્કસની અને બાવેરિયા લગભગ
સ્વતંત્ર થઇ ગયાં અને ધર્મસરખાનોના વગવસીલામાં અત્યંત વધારો
થયો. સ્ત્રીજનો અને ધર્મગુરૂઓના હાથમાં ઉછરેલો આ રાજા વિદ્વાન
અને પડિત યયો; કાષ્ઠનિક સ્વપ્ન, આદર્શ અને આત્મ મહત્વમાં તે

^{૨૬} Romanus. ^{૩૦} Theophano. ^{૩૧} Carinthia. ^{૩૨} Verona.

^{૩૩} Willigria.

મોટા થયો ત્યારે તેણે રાજ્ય હોમી દીધું. જર્મની કરતાં રોમ તેને વધારે પ્રિય હતું. સમ્રાટના પુત્ર તરીકે તે સામ્રાજ્યના ગુચળા વણતો હતો. બાઇઝાન્ટાઇનના સમ્રાટના દૈહિય તરીકે તે જગતના સામ્રાજ્યનાં ઝાંઝવાં સેવતો હતો. તે વખતનો સમર્થમાં સમર્થ પડિત

ગેરબર્ટ^{૩૪} તેને આ મૃગજળ તરફ પ્રેરતો હતો.

ગેરબર્ટ^{૩૫} જર્મનીમાં ડચ્છો અંદર અંદર લડતા હતા; બહારથી પોણ, ડેન વગેરે તેને પજવતા હતા.

પરંતુ ઝ્યોટો વિદ્વાતા તરફ દોડતો હતો. ગેરબર્ટને તેણે સિલ્વેસ્ટર^{૩૫} બીજાના નામ નીચે પોપની પદ્ધિ આપી. ૧૦૦૨માં એ મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે તેનું પાંડિત્ય જ ફક્ત જગતમાં સાંભરવા માટે રહ્યું. આ પરિસ્થિતિ કનિયાળા હેન્રીના પુત્ર હેન્રી બીજાને જર્મન રાજપદિપર ચુંટવાથી સુધરી નહિ. લોરેનમાં દસ વર્ષનો આંતરવિગ્રહ રહ્યો; ફ્રાંસની, ફ્રીઝલાંડ^{૩૬}, અને ફ્રાંકસમાં^{૩૭} શોણિત વહી રહ્યા. તથા-વાર પોલાંડ સાથે વિગ્રહો થયા.

હેન્રી બીજો લોમ્બાર્ડના રાજા તરીકે ૧૦૦૪માં પાવિયામાં અભિષેકિત થવા, ૧૦૧૪માં પવિત્ર રોમન સમ્રાટ તરીકે પોપને હાથે

મુકુટ પહેરવા અને પછી પોતાની મતા જમાવવા,

છટલી વગેરે એમ ત્રણ વાર છટલી ગયો. ૧૦૧૪ પહેલાં એણે

રોમનોના રાજાની તે પછી હમેશાં ધારણ થની

પદ્ધિ અખત્યાર કરી હતી. એઈ-લા-શાપેલ ખાતે મુકુટ પામતા તે "ફ્રાંક અને સેક્સીનોના ગામ" કહેવાતો હતો. તેના પછી ફોન્રાડ બીજો મસનદ પર આવ્યો. તેણે આવેરિયા તથા સ્લાવિયા પોતાના પુત્રને સોંપ્યાં. ડેન્માર્કના કનુટ^{૩૮} (મહાન કનુટ^{૩૯}) તથા હુંગરીના

સર્વોપરિ છે એવો સિક્કો જમાવ્યો તેના પુત્ર ત્રીજા હેત્રીના કેન્દ્રિત
અને શક્તિશાળી અમલમાં વેપાર વધતાં શહેરોની
શહેરો મમૃદ્ધિ વધી. પ્રાપ્ત અને વેચરનાં શહેરોમાં જ્ઞાન,
સ્વાતંત્ર્ય અને સમૃદ્ધિ કેન્દ્રસ્થ થયાં અને જ્યારે
કેન્દ્રીય જર્મની કૂર, જગજી, અસભ્ય અને દેહબલિષ્ઠ હતું ત્યારે શહેરો
સભ્યતા તરફ પ્રગતિ કરતાં હતા.

૧૦૩૬ના જૂનમાં ત્રીજો હેત્રી-કૉનરાડ ખીજનો પુત્ર અમલ ઉપર
આવ્યો. તેણે બ્રોહિમિયાના ઍટિસ્લાઉસને ૪૦, પોલાંડના કાઝિમિરને ૪૧,
હુંગરીના રાજા ઍન્ડ્રુને ૪૨, ક્રો-સના હેત્રી પહેલાને અને ઇંગ્લાંડના
આત્મનિવેદક (કન્વેર્સર) ઍડવર્ડ પહેલાને પોતાની પ્રતિભા, સામર્થ્ય અને
કુનેહથી મિત્રો બનાવ્યા અને ઉદ્ધત અને બેવકા, અંકુશ અને ઉપરિપાણના
અસહિષ્ણુ ડચ્કો તથા સામતોના દિવમાં જળારદસ્ત રોક પહોચાડી.

દરબાનમાં રોમના ધર્મમંસ્થાનની સ્થિતિ અધમકોટિએ પહોચી
હતી. આચાર્યપદને માટે અનેક ઉમેદવારો ઉભા થતા હતા; એટલું જ
નહિ પણ ત્રણ જૂદા જૂદા માણસો પોતાને પાપ

હેત્રી ત્રીજો કહેવડાવતા હતા. પીટરના પ્રતિનિધિ—ખ્રિસ્તના
સામ્રાજ્યની આધ્યાત્મિક સત્તાના વહિવટદારોનાં
ચારિત્ર્ય અને વર્તનની શિથિલતા મર્યાદા વટાવી ગઈ હતી. મતત
બહારીઓ અને સંન્યાસીઓ વિલામરસમાં અને મમૃદ્ધિમાં તરબોળ
અને ગરકાવ હતા. ધાર્મિક પદ્ધિઓ, મંસ્થાનની
ધર્મમંસ્થાનની માલેફી વગેરે મેળવવા માટે નાણાની મોટી ગકમોની
અધમતા આપ-લે થતી હતી; મુદરીઓનાં ચિલ્લો વેચાતાં
હતા-લૂટાતાં હતા. હિન્દુસ્થાનના વામમાર્ગીય

ધર્માચાર્યો, મહતો વગેરેનાં વર્તન, મનો-શા અને હાવતોના અનુભવીઓને
રોમન ધર્મમંસ્થાનના અધ. પાતનુ ચિત્ર ચીતરી જતાવવાની જરૂર નથી.
લક્ષ્મણો અત્યંત દુ.ખી થયાં હતાં, ધાર્મિક હૃદયો શરમને લીધે હતપ્રાણ

ચર્ચ જતા હતા ધર્માધ્યક્ષો ધર્મમહાચાર્યો અને મુખ્યાણ્ણો (બિશપો, આર્ચબિશપો અને કાર્ડિનલો) માથી જેમના અત કરણ ડખી રહ્યા હતા તેમણે આ ધાર્મિક પદ્ધિઓના વેપારનો અને ધર્મબધુઓના અનાચારનો અત આણુવા કલુનિમા^{૪૩} પ્રબળ દિલચાલ શરૂ કરી હેત્રીએ એ પ્રવૃત્તિને પોતાનો ગજસાથ આપ્યો ધર્માચાર્યોને એકદમ

સસ્યાનને નિર્મળ કરાવની આજ્ઞા કરી સત્રાટે

મુવારણા

પોતાનું સત્રાટપણ શોભાવ્યું ત્રણે પોપોને પદભજ્જ કરી સ્વિચ્છજરને^{૪૪} કલેમન્ટ^{૪૫} બીજાના અભિ

ધાનથી પોપ નીમ્બો અને તેને હાથે પોતાનો અભિષેક કરાવ્યો તેના પછી એક પછી એક એમ ચાર જર્મનીને પોતાના સત્રાટ તરીકેના હક્કવી તેણે તે પદ ઉપર આરૂઢ કર્યા અને ખ્રિસ્તના પ્રતિનિધિ પીટરની ગાદીને લાગેલી મલીનતા સાફ કરી નાખી

પરંતુ જર્મની સ્થિતરકેન્દ્ર થવા ભાગ્યશાળી ચર્ચ શકે તેમ નહોતું હેત્રીના મૃત્યુ પછી તેના બાલપુત્ર હેત્રી ચોધાનું વાલીપણું

તેની નબળી અને ધર્મચુસ્ત માતા આગનીઝ^{૪૬}ના

હેત્રી ચોધા

હાથમા આવ્યું અને છટલીમા ધર્માધ્યક્ષ આનો^{૪૭} અને જર્મનીમા ધર્માધ્યક્ષ આડાલ્ફન્ટ^{૪૮} સત્તાશીન

ચર્ચ પડ્યા આડાલ્ફન્ટે સાસારિક સામતોને-ડચ્છે વગેરેને અકુશમા રાખી પોતાના દુશ્મન બનાવ્યા અને ૧૦૬૬મા વયે પહોંચતા તેને રૂબરૂ આપવાની હેત્રીને ફરજ પડી હેત્રી હકીલો મનસ્વી અને સત્તાશક્તી હતો તેના પૂર્વજો છટલીમા જગત્માત્રાજનના મૃગજગ

પાછળ દોડતા હતા ત્યારે રાજ્યની જમીનો ખેડૂતોએ દબાવી દીધી હતી સરહદ પર અને ચારે તરફ

હેત્રીની

પ્રૌઢનસ્થા

દુશ્મનો ખદબદતા હતા તેની સ્થામે કશા બચાવના સાધનો નહોતા, અને સૈંકસનો તથા બોગ્નઓના

માયાં અત્યંત મોટાં થઈ ગયાં હતાં. હેત્રીએ રાજગરાસ પાછો લેવા માંડ્યો, સ્થળે સ્થળે કિલ્લાઓ બાધવા માંડ્યા અને મગરૂર જર્મન લોકસમૂહો તથા વ્યક્તિઓને દાળી દેવાનું વલ્લણુ સ્પષ્ટ બતાવવા માંડ્યું. ૧૮૭૩માં વોર્મેલબેન^{૪૬} ખાતે એક મહાસભા મળી અને રાજવિરોધ લોકવ્યાપક થયો. બળવાખોરોએ હેત્રીને કેદ પકડ્યો અને હેત્રીએ પોતાનું માથું ફેરવ્યું. એક વર્ષ નિષ્ઠિઓ ચાલ્યા કરી. પછી રાજ્યે લોકોને નમતું આપ્યું, કારણકે તેની પડખે આમવર્ષ નહોતો, ધર્મસંસ્થાનો નહોતા, સામતો નહોતા. ખેડૂતોએ પોતાની જમીનો રાખી. પોતાને કેદ કરવા માટે જ ઉભા થયા હોય એવું જોને માટે તેઓ કષ્ટતા હતા તે કિલ્લાઓ લોકોએ તોડી પાડ્યા, અને મગરૂર સમૂહો તથા વ્યક્તિઓના મિત્રજનો રાજ્ય અને શહેરો પાર રહ્યો નહિ. પરંતુ હેત્રીની મદદે એક નવું તત્ત્વ આવ્યું. શહેરો હવે શક્તિમાન, સમૃદ્ધ અને એકલાવન થયાં હતાં. રાજ્યે શહેરના વેપારી, કારીગરો વગેરે સાથે મૈત્રી બાંધી અને ૧૮૭૫માં તેમનામાંથી એક મજબૂત લશ્કર તૈયાર કરી સ્કંકસનીને તારાજ કર્યું, તુટેલા દુર્ગો પાછા બાધ્યા, રાજગરાસ પાછો મેળવ્યો અને પોતાની મત્તાની પરિપૂર્ણ જમાવટ કરી. સાંસારિક સામંતો-ડપ્પો તેમ જ ધર્મસંસ્થાનના સામંતો-બિશપો અને આર્ચ-બિશપો-એક બાજુથી ખેડૂતોએ તોડી પાડેલા દુર્ગો વગેરેથી ત્રાસી ગયા અને એ આમવર્ષ સત્તાશીલ થાય તો થી દશા થાય તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. બીજી બાજુ શહેરોની મદદથી પ્રબળ થયેલી રાજમત્તાએ તેમને અત્યંત ફિકરમા નાખ્યા, અને પોતાના આધારની દરકાર વિનાની રાજસત્તા તેમના ઉપર શા શા સિનમો ગૂંજારશે તેની પણ તેમને ઉપાધિ થઈ પડી. જર્મનીમાં હવે કોઈ અજ્ઞ પ્રભુવિધાનથી રાજ્યસંસ્થાન, ધર્મસંસ્થાન અને લોકસંસ્થાન લડાઈમા પરોવાયાં.

ઓટો પહેલાએ સમ્રાટ થવામાં જે આપત્તિ બેઠેલી હતી એ આપત્તિના પૂરેપૂરાં ફળ આ ગોથા હેત્રીને આપવાનો વખત આવ્યો. ત્રીજા હેત્રીએ અત્યંત બકિતથી, ધર્મશ્રદ્ધાથી, પ્રામાણિકતાથી રામના પોપે મસ્થાનની સુધારણા સાધી હતી અને એ સુધરેલી, પ્રભાવશાલી થયેલી સરચાએ સમ્રાટથી તથા સામાજિક તત્ત્વોથી પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય સાધવા માટે તૈયારી કરવા માડી અતિ લોભી રાજા અને અસતોષી બાહ્યશુ વચ્ચે જગતસર્વોપરિત્ત માટે જબરે કલક જગયો અને તેના પરિણામે રાજા રાજ્ય હાર્યો, બાહ્યશુવર્ગ અક્ષત્વવિહીન થયો.

જર્મની

ડે ના કં

જર્મની ૭ સમુદ્ર

૮૮૭-૧૧૩૭

પ્રકરણ ચોથું

આદર્શ અને હકીકત : જગત અને જગદતીતના અંધકા.

પૃથિવિ રોમન સામ્રાજ્યના મર્ષમાં રહેલાં અર્થ અને રહસ્ય, તથા તેના સિદ્ધાંતો આગળ વર્ણવાઈ ગયા છે, પરંતુ એ સર્વનો સ્ફોટ એ વખતે થયો નહોતો. રહેતે રહેતે જેમ જેમ સામ્રાજ્ય આદર્શશીલ પોપ અને સમ્રાટો ઉભા થતા ગયા અને એક બીજાને વાંધા પડતા ગયા તેમ તેમ પરસ્પરની ચર્ચામાં તથા પત્રવ્યવહારમાં એ સ્ફોટ, ઉછરતા આવતા વૃક્ષ માફકે વિકસતો ગયો. હિંદુજનતાને અશોક, શંકરાચાર્ય, નાય- દ્વારા અને નાના પ્રમાણમાં ગુજરાતના કુમારપાળ અર્થ અને રહસ્ય સોલંકીના વંશનાં ધર્મસંસ્થાનો ખાસ જાણીતાર્થ છે. અત્યારના સમયમાં ત્રાવણકોરનું પદ્મનાભ સંસ્થાન જગતની નજરમાં આવ્યું છે. અસોકનું સંસ્થાન ધર્મની પરિચર્યા અને પ્રસારના આદર્શો સેવતું હતું, પણ એ ભુદ્ધ ભગવાનનું સંસ્થાન નહોતું. શ્રી શંકરાચાર્યનાં ચાર સંસ્થાનો કોઈ પણ દ્વાર સંસ્થાન ઉપર સત્તા બોગવતાં નહોતાં. એ જ પ્રમાણે નાયદ્વારાનું સંસ્થાન પણ કોઈ રાજ્યસત્તા પર સમ્યાધ અથવા હકુમત બોગવવાની

આગસ્ટા રાખતુ નથી કુમારપાળના જૈન સસ્થાનમાં પણ એ રાજ્ય કુમારપાળનું નહિ પણ કોઈ જીવનાતીત આત્માનું હોવાનો દાવો કરવામાં આવ્યો નથી. ફક્ત પ્રાવણકારનું ગળ્ય પૂઝનાણ લખવાનને નામે ત્યાના ગળ્યકર્તાઓએ ચલાવવાનું છે એવો સિદ્ધાંત રજૂ થયો છે. જોમન મહારાજનનો વારસો, જગણી ઝાંઝ અને ઝાંઝ પ્રજાઓની ધર્મથકા અને પોપની પદવીની એ તૂટી ગયેલા અંધકારમય જગતની વચમાં એકલી અખડ રહેલી મત્તા અને તેજસ્વિતાએ

ઉત્ક્રમ

એક પછી એક પોપને ખ્રિસ્તના પ્રતિનિધિ

પીટરના મહારાજની કલ્પનાને રૂપ આપવાની

પ્રેરણા અને તો આખ્યા. લશ્કરી અને રાજકીય સત્તાનો ઉપયોગ સમર્થ અને સાંસારિક નજરવાળા વીરપુરુષો પાસે કરાવવાની જરૂરિયાતથી શાર્યમાનતું અને પછી આદેશનું મહારાજ્ય જન્મ પામ્યું, અને પછી સાંસારિક સત્તા કયે રચણે અટકે અને કઈ આધ્યાત્મિક મત્તા શરૂ થાય તેનો નિર્ણય નહિ થઈ શકવાથી, સહકાર કરવા નિર્ધારિતી એ અંશમાં વચ્ચે વિખવાદ ઉત્પન્ન થયો.

૧૦૭૩માં હિલ્ડેબ્રાન્ડ^૧ પોપ પદ ઉપર ચૂંટાયો. એ સખત, આદર્શશીલ, સત્તાગ્રાહી અને પ્રતિજ્ઞાશાલી હતો. સસાર ઉપર ધર્મ સર્વોપરિત્વ ભોગવે એમ તે માનતો હતો. ધર્મ-

સામ્રાજ્ય

સંસ્થાનની શુદ્ધિ રક્ષકમણિ જેરી હોવી જોઈએ

સિદ્ધાંત

એવો તેનો આદર્શ કહેવાતો હતો. ૧૦૭૫માં તેણે

“થુલ”^૨ આદેશ કાઢ્યો કે ધર્મસંસ્થાનના ઉપદેશકો

તથા વહિવટદારો લગ્ન કરી શકે નહિ. ખ્રીસ્ત આદેશમાં તેણે ધર્મ-સંસ્થાન પોતાની મત્તા કોઈ પણ સાંસારિક સત્તા પાસેથી મેળવતુ નથી, પણ તેની સત્તા પરમારી ખ્રિસ્તદ્વારા સ્વંય પીટરમાં હતરી અને સ્વંય પીટરના સીધા પ્રતિનિધિ તરીકે પોપમાં ઉતરે છે એવો

આદર્શ અને હકીકતઃ જગત અને જગદતીતના ઝગડા ૩૭

સિદ્ધાંત રજુ કર્યો પોપ એ જગત પર સર્વ સત્તા, મર્વ સત્યનું નિધાન છે એવું સમર્થન કરી ધર્મસ્થાનના અધિપતીઓને તેમની જગ્યા ઉપર નીમતી વખતે મુદ્રા, છડી અને દડ સમ્રાટ અગર રાષ્ટ્રરાજની તરફથી મળતા, તે મેળવવાની મના કરી અધિકારસપ્રદાન-ઈન્વેસ્ટિચર^૪-નો આ ઉપરથી માદો દેખાતો પ્રશ્ન મુરખને આ સમયમા એક મહાન અભિશાપરૂપ બની ફૂટાડા મારી રહ્યો

દરેક મૂલકમા-ખામ કરીને ધર્મસ્થાનો પાસે અત્યંત સત્તા અને વિસ્તૃત જગીરો હતી, અને એ સત્તા અને જગીરો રાજ્યમંથાનને વફાદાર રહેવાની, તેની મામારિક મત્તાને આધીન ઈન્વેસ્ટિચર રહેવાની શરતે આપવામા આવતી હતી અધિકારીપદે નિમાતા રહેવા, નીમાના તૈયાર થએલા

અથવા કરેલા માણસને મુદ્રા, છડી અને દડ રાજ આપે ત્યારથી જ એ અધિકારી મનતો અને એનો અર્થ એમ થતો કે એનો અધિકાર એને રાજ તરફથી પ્રાપ્ત થતો હતો આથી ધર્મનું પ્રતિપાલન કરવા છતાં પણ રાજમંથાન રાષ્ટ્રત્વનું, રાષ્ટ્રભૂમિનું અને રાષ્ટ્રમસ્કૃતિનું રક્ષણ કરી રાષ્ટ્ર નથી હિલ્લેલ્યાડ-ગ્રેગરી^૫ સાતમાના આદેશથી એ ત્રણેના મૂળમા જન્મશે ધા લાગ્યો ધર્મમંથાનના અધિ-

પોપનો કુદર રીઓ પોપ નીમે, પોપના આદેશમા રહે, અધિકાર પણ પોપ પાસેથી પ્રાપ્ત કરે અને રાજ્યમત્તા તરફ વફાદાર રહેવાના બંધનમાથી મુક્ત થાય તો પછી ધરમા પારકો મોસન હોય ત્યાં ધગ કેવી રીતે સચવાય? ધરની વ્યવસ્થા, મશુદ્દિ, અરકાર, સ્વમાન, સ્થિરતા કઈ રીતે સલામતી શકાય?

આથી યુરોપીય જનતા પાસે આ સનાત ઉભો થયો-રાષ્ટ્રત્વ કે વિશ્વ-આપી ધર્મસ્થાન? હેત્રીએ રાષ્ટ્રત્વ અને સાસાંગિક સામ્રાજ્યનો આદર્શ પસંદ કર્યો અને પોપને પોતાના ક્રિસ્ટ ધારણની તૈયારી

કરવા સંદેશો પાઠવ્યો. તેના જવાબમાં આ મગરૂર સમ્રાટને ઠીણો
 પાડવા ઐગરીએ મુકુટ ધારણ કરવા પહેલાં
 કબિયાનું મૂળ કરેલા પાપોનું પ્રાયશ્ચિત કરવા સૂચવ્યું. 'તારી
 પ્રજાએ તારા પર તહોમતો મૂક્યા છે. પાપોનું
 નિવેદન કર અને પ્રાયશ્ચિત કરી પાવન થા' ૧૦૭૬માં હેન્લીએ જર્મન
 ધર્મસંસ્થાનોના અધિકારીઓની એક પરિષદ વૉમ્સ
 અધ્યક્ષતામાં મુકામે બેળી કરી. એ અધિકારીઓએ પણ રાષ્ટ્રત્વ
 અને સાંસારિક સામ્રાજ્યને સર્વોપરિ ગણ્યાં અને
 ઐગરીને પદબ્રહ્મ કર્યો. જવાબમાં ઐગરીએ હેન્લીને ધર્માધિકારથી બદ
 કર્યો અને તેની રૈયતને, તેણે હેન્લીને વફાદાર રહેવાના સોગંદ લીધેલા
 હતા તેમાંથી મુક્ત ગણે કરી. પોપના આ આદેશથી જગત ધા ખાઈ
 ગયું નાતબદારના શબ્દને પણ કાંઈ ઉપાડવા ન ત્ય એવી જ રીતે
 ડચ્કા, સામતો, પગિચારકો તમામે હેન્લીનો બદલો કર્યો. હેન્લી
 પોતે પણ બહી ગયો. ટ્રીબુન મુકામે લોકમતમાં બરી તે પોતાના સામત
 અને સોલમંડળને મળ્યો. તેણે પોતાનો અપરાધ સ્વીકાર્યો, કાલાવાલા
 કર્યા અને રાષ્ટ્રત્વનાં હિત બતાવ્યાં; પણ ધર્મસંસ્થાનના જોર ઉપર
 અમૂમતા ડચ્કા અને આચાર્યોએ પોતાનો લાગ જોયો અને સમ્રાટ
 રાજાને સબગાવી દીધું કે એક વર્ષમાં જોઈ દીધેલા ધર્માધિકાર પોતે
 પ્રાપ્ત કરી લેવા, નહિતર રાજ્યબ્રહ્મ થવું અને દરમ્યાનમાં વાનપ્રસ્થ
 જીવન ગાળવું. હેન્લી ઇટલીમાં ગયો ધર્મભીરુ આ બડવીર નરમથેસ
 ધર્મને કૌંસોસાઈમાં પોપની ધર્મમૂર્તિની ક્ષમા માગવા ત્રણ દિવસ સુધી
 કરગર્યો. યુરપ હેરત પાગી જોઈ રહ્યો જે પિતાએ ત્રણ પોપને
 પદબ્રહ્મ કર્યા હતા અને ચાર પોપને પદાવૃદ્ધ કર્યા હતા એનો પુત્ર
 જુડેહાલ ચાંડાલની દયા જોગવતો ચારે તરફથી હડધૂત ધર્મ રહ્યો
 હતો. ઐગરીએ એને ખ્રિસ્તી તરીકે ફરી સ્વીકાર્યો, પણ ૧૦૭૭ માં

આદર્શ અને હકીકતઃ જગત અને જગદતીતના ઝગડા ૩૯

જર્મન સામંતોએ તેને રાજ્યપદ જાહેર કરી સ્વાખ્યાના સુઝાઈને રાજપદ અર્પણ કર્યું

હેત્રી જીવ ઉપર આવી, ત્રાડ નાખી જર્મની પાછો ફર્યો. શહેરો અને નીચલા વર્ગોએ તેને સત્કાર્યો. ક્ષાધન ઉપગના નગરોએ દરવાજા ખોલી પોતાના મદદરાજીને સાથ આપ્યો. ફ્રાંકોનિયા

હેત્રી વિદ્યેયો અને બાવેરિયા પણ હવે હેત્રીના વજ્રદર્શ જેવાં થયાં અને સુઝાઈ પરાજય પામી મૃત્યુ પામ્યો.

જર્મનીને નમાવી ૧૦૮૦માં આ વિદ્યેયો સાવજ ઇટલીમાં આવ્યો અને તેણે ગ્રેગરી સ્લામે રાવેનાના મહાઆચાર્ય વિખર્ટને કુલેમેન્ટ ત્રીમનુ ઉપનામ આપી પ્રતિપોષ-એન્ટીપોષ નીમ્યો. કુલેમેન્ટે ૧૦૮૪માં હેત્રીને મત્રાદનો મુકુટ પહેરાવ્યો. લોમ્બાર્ડોનાં ગ્રેગરીપક્ષી શહેરો એક પછી એક હેત્રીના હાથમાં આવ્યાં અને છેવટે ગ્રેગરીએ રોમ ખાલી કર્યું. દેશવિહીન, સ્થાનવિહીન ચર્ચ ૧૦૮૫માં ગ્રેગરી મૃત્યુ પામ્યો. હેત્રી હવે જર્મની પાછો ફર્યો અને પોતાની શક્તિ, જુસ્સા અને બળથી પુત્ર અને માંડલિકોના બળવાઓ છતાં, ફરી એકવાર એગમર્ટલ પ્રતિરાજ ચૂંટાવા છતાં, ફરી કેદ પકડાવા તથા રાજ્યત્યાગ કરવા છતાં ૧૧૦૬ સુધી રાજ્ય કરી મૃત્યુ પામ્યો. તેના પછી તેનો બળવાખોર પુત્ર હેત્રી રાજ્યપદ અને સમ્રાટપદ ઉપર આવ્યો અને ઈન્વેસ્ટીચરનો સવાય એમ ને એમ રહ્યો, એટલે કે હેત્રી પાચમાએ પણ પોષના આદેશનો સ્વીકાર કરવાની ના પાડી. ૧૧૨૨ના

સમાધાની સપ્ટેમ્બરમાં વોર્મ્સ મુકામે અને સરથાનો વચ્ચે સમાધાની ચર્ચ. ધર્માધિકારીઓની ચુંટણી મત્રાદ

અગર તેના પ્રતિનિધિની હાજરીમાં થાય; ચૂંટાયેલા અધિકારીને મુદ્રા તથા છડી પોષ તરફથી મળે, પરંતુ દર સમ્રાટ આપે અને એથી સૂચવે કે તેની જાગીરાનો અધિકાર તેને સામાજિક સત્તા તરફથી મળે છે.

૧૧૨૫માં હેન્રીના અવસાનથી ક્રાન્ડોનિયન વંશ પણ અવસાન પામ્યો. ધર્માધિકારીઓની વગથી સંકસનીનો ડ્યુક લૉથેરના રાજ્ય-પદે આવ્યો અને એણે પોપના માંડલિક તરીકેનું પદ સ્વીકાર્યું. લૉથેરના મૃત્યુ પછી જગતના રાજવંશોમાં પ્રસિદ્ધ હોહેનસ્ટાઉફેન^{૧૦} વંશ મસનદ પર આવ્યો. ચોથા હેન્રીએ પ્રતિરાજ ફ્રાન્કના મરણ પછી સ્થાપિયાનું મહાળ પોતાના બનેલીને સોંપ્યું હતું. તેનો નાનો પુત્ર ફ્રેડરિક તેના પછી સ્થાપિયાનો ડ્યુક થયો. તે પછી ક્રાન્ડોનિયાના મહાળ ઉપર

તેના ભાઈ ફ્રાન્કને ડ્યુકપદે નીમવામાં આવ્યો. હોહેનસ્ટાઉફેન આ હોહેનસ્ટાઉફેન પાંચમા હેન્રીને પોપની સલામત અને જર્મનીમાં બવરથા સ્થાપવામાં ખૂબ મદદ કરી હતી. ચોથા હેન્રીએ વેલ્ફ^{૧૧} અથવા વેલ્ફને બાવેરિયાનો ડ્યુક બનાવ્યો હતો. તેનો પૌત્ર મગર હેન્રી લૉથેર પછી સામ્રાજ્ય-શિરોમણિ થવા આકાંક્ષા રાખતો હતો, પરંતુ માર્ચ ૧૧૩૮માં ફ્રાન્ક હોહેનસ્ટાઉફેન તે પદે ચૂંટાઈ ગયો. જર્મનીમાં વેલ્ફ અને હોહેન-સ્ટાઉફેન વચ્ચે આંતરકલહ શરૂ થયો અને રોમના ધર્મસંસ્થાન સાથેનો કલહ પણ વધારે તીવ્ર જવાબાઓમાં બમૂકી ઊઠ્યો.

૧૧૪૨માં સંકસની વેલ્ફ કુટુંબને આપવામાં આવ્યું. ૧૧૫૬માં બાવેરિયા પણ તેને મળ્યું અને હેન્રી યાસો મિરગોટ^{૧૨} ને વેલ્ફ કુટુંબના કનિયા દરમ્યાનમાં બાવેરિયાનો ડ્યુક વેલ્ફ કુળ દતો તેને આરદ્રીયાનો ડ્યુક બનાવવામાં આવ્યો. વેલ્ફ કુટુંબનો અમતોષ આ પ્રમાણે ૧૧૫૨માં રાજ્યપદ ઉપર આવેલ ફ્રાન્કના ભાઈ ફ્રેડરિક પહેલાએ પતાવ્યો. કારણકે માતા તરફથી એ વેલ્ફનો પણ સંબંધી હતો અને જર્મની રાજ પડે તો તેની ઇચ્છા ઈટલી, રોમ, બર્ગન્ડી અને સિસિલી^{૧૩}ના તાજ પહેરવાની હતી.

આ ક્રેડરિકને બાબરિસસા^{૧૪} અથવા લાલ દાદીવાળો કહેવામાં આવે છે. તે મચ્ચે, પ્રતિલાશાળી, શાણો અને યશસ્વીવાળો હતો.

ઓઝ્દીનામાં યામો મિરજાંટને ડચ્કપદ ઉપર બાબરિસસા સ્થાપીને તેણે એકરાષ્ટ્ર સંન્યુ અને મંસ્થાનને જન્માવ્યા બાવેરિયા અને સંકસની મગર હેત્રીના પુત્ર સિંહ હેત્રીને આપીને તેણે તેના પ્રાન્તભાગ ઉપરની દલાવ પ્રજાઓને એક મહાન વિજેતા અને એલ્મ અને ઓડરની વચ્ચેના પ્રદેશનો મંસ્કૃતિનિર્માતા ઉભો કર્યો. રીંછ આલ્મર્ટને પ્લાન્ડનબર્ગનો ડચ્ક બનાવી એણે એક યશસ્વી અને વફાદાર વશને હતિહાસમાં સ્થાન આપ્યું બર્ગન્ડીમાં પણ જર્મન સત્તા ફરી સ્થિર કરી. પોલાડ, હુંગરી અને ડેન્માર્કને મિત્રો અથવા માડલિક બનાવ્યાં. જર્મનીના રાજસિંહામનની હીનપસ્તી ધોવાઈ ગઈ; તેની યશસ્વી ઉત્પત્તિ અને સમ્રાટિષ્ઠ ધરમ સુરોપમાં ફરી ફરકવા માડી શહેરોની શક્તિ, સમૃદ્ધિ તથા રાજ્યકની ગિચિતિમાં અત્યંત પ્રગતિ થઈ

તેની જર્મન અને બ્યારે પોપ ઓઝ્દીઅને^{૧૫} પોતાના એલચી પ્રિયતા સાથે પત્ર પાઠરી જર્મનીનું ધર્મમંસ્થાન પરત્વે માડલિકપણુ સ્વીકારવાનું કહેણુ મોડલ્યુ ત્યારે લોકસલાના સામતોથી તે મામાન્ય નાગરિક સુધી માડીને તમામ સભ્યો એકકતાર એ પોપપ્રતિનિધિને ત્યાંને ત્યાં વીધી નાખવા સમશેર કાઢી ઉભા થઈ ગયા.

ઓઝ્દીઅન તે પછી તરત જ મૃત્યુ પામ્યો અને ક્રેડરિકે ઇટલીમાં જઈને ફર વર્તાવ્યો. પોતાના પોપ ઉભા કર્યા અને રોમમાં વિધિસર

નીમાયેલા પોપ એલેક્ઝાંડર^{૧૬} ત્રીજાને બે વખત ત્યાંથી કાઢી મૂક્યો, પણ ક્રેડરિકને રોગચાળો અને લાગ્યાડોના શહેરો આડાં આવ્યાં. છતાં જર્મનીમાં તેની સત્તા તથા પ્રતિષ્ઠા ઝાખાં પડ્યાં નહિ મિંહ

હેત્રીનું માથું વિજયથી ફરી જતાં તેને હેત્રીએ ૧૧૮૧માં સંજ્ઞા
નસિદ્ધત પહોંચાડી અને તેની પોસે ફક્ત ધ્રુન્સ્વીક^{૧૭} અને હુનેબર્ગ^{૧૮}
જ રહેવા દીધા. બાવેરિયામાંથી સ્થિરિયાનુ^{૧૯} નવું મહાળ કારી
કાઢ્યું અને ખંડિત બાવેરિયા વિટેરબાક^{૨૦} વસના ઑટ્ટોને આપ્યું.
સૈક્સનીના નાના નાના હુકમ કરી નાખ્યા. ૧૧૮૮ પછી આઠમો
ઐગરી પોપપદ ઉપર આવ્યો અને તેણે ફ્રેડરિક માથે સમાધાન કર્યું
પોતાના પુત્ર હેત્રીને હવે ફ્રેડરિકે સિસિલીના રાજવી પહેલા ફ્રાન્કરની^{૨૧}
પુત્રી માથે પરણાવી નેપલ્સ અને સિસિલીનો તાજ હોહેનસ્ટાઉફેન
કુટુંબમાં લાવવાનો રસ્તો કર્યો, અને પછી મુમલમાનોના હાથમાંથી
જેરુસલેમ છોડાવવાના આશયથી એ “ક્રુઝ”^{૨૨}પર મોટા લશ્કર સાથે
જવા નીકળ્યો. પણ ૧૧૯૧માં એ સિલિસિયામાં^{૨૩} ડૂબી મૃત્યો.

વેલ્ફ હોહેનસ્ટાઉફેનનો કનિયો ફ્રેડરિકના મૃત્યુ પછી ફરી
જાગી ઉઠ્યો. હેત્રી છઠ્ઠાએ મિહ હેત્રીના વસને પ્રાર્થન પ્રદેશના

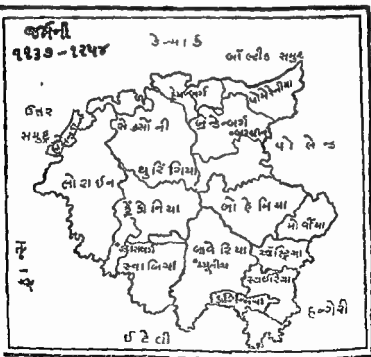
પેલેટિનેટ ઉપર નીમ્યો. એને એના પિતાની મુરાદ
વેલ્ફ કહ્યો. પ્રમાણે સિમિલી અને નેપલ્સના રાજ્ય પ્રાપ્ત

થયા; પણ તેના અવસાન પછી તેના પુત્ર ફ્રેડરિકને
મુલાવરથાને લીધે જર્મનીએ એકમતે ગમત તરીકે સ્વીકાર્યો નહિ.
હોહેનસ્ટાઉફેન પક્ષે તેના કાકા ફ્રિલિપને રાજપદ આપ્યું અને વેલ્ફ
પક્ષે મિહ હેત્રીના પુત્ર ધ્રુન્સ્વીકના ઑટ્ટોને આપ્યું ઈ. સ. ૧૨૦૧
માં પોપના ધર્મઅંશના ઑટ્ટોને સ્વીકાર્યો, તે પહેલાં જર્મન માંડલિકાએ
ફ્રિલિપને સ્વીકાર્યો હતો. ૧૨૦૮માં ફ્રિલિપનું મૃત્યુ થયું એટલે ઑટ્ટો
રાજસત્રાદ્ પદ પામ્યો. ૧૨૦૯માં તેણે પોપની મદાય મેળવવા માટે
- જે જે વચનો આપ્યાં હતા તે ગદ કર્યા. હવે પોપે

ફ્રેડરિક પીળે છઠ્ઠા હેત્રીના પુત્ર ફ્રેડરિકને સિમિલીથી બોલાવ્યો
અને તેને રાજસત્રાદ્ પદે સ્થાપ્યો. પોપની પાછળ
જર્મનીએ પણ તેનો સ્વીકાર કર્યો.

ક્રેડરિકની સંસ્કારિતા, તેના દરજ્જાની લગ્નતા, તેની કળા અને વાહ્મ્ય પ્રત્યેની પ્રિયતા ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે, પણ તેણે તેના પૂર્વજ ક્રેડરિકનાં તમામ સ્વપ્ન અને કાર્ય ઉપર પાણી અંતે પાણી રેંચું ફેરવ્યું. જુલાઈ ૧૨૨૩માં એગેર મુકામે તેણે પોપને વચન આપ્યું કે 'સમ્રાટ હવે ધર્માધિકારી-ઓની ચૂંટણીમાં ભાગ નહિ લે.' જર્મન ધર્માધિકારીઓને પોપને અપીલ કરવાની પરવાનગી આપી. તેમની જાગીર ઉપર રાજ્ય તરફથી વેરા ઉધરાવાતા તે બંધ કર્યાં, ત્યાં માંડવી અગર ટંકશાળ ન બાંધવાની ખાત્રી આપી અને ધર્મસંસ્થાનની જાગીર ઉપર કોઈપણ શહેર ઉઠું ન થવા દેવાનો ફક્કો લખી આપ્યો. હેન્રી ચોથાને તેમજ ક્રેડરિક બાબારોસ્સાને જર્મનીનાં શહેરો તરફથી હુમલાં સાથે અને સહાય મળ્યાં હતાં, અને એ બંને રાજવીઓ શહેરોની સ્વતંત્રતા અને સમૃદ્ધિ વધારવામાં તથા રક્ષવામાં અભિમાન લેતા હતા. પણ ક્રેડરિક ખીજે ઈટલીમાં પોપ અને લોન્બાર્ડ શહેરો સાથે ફરી કલહ ઉત્પન્ન થતાં તથા સિસિલીની પુનર્બવસ્થા કરવા માટે ગયો ત્યારે ફોલોનના આર્ચ-બિશપ એન્ગેલ્બર્ટને જર્મનીનું તંત્ર સોંપતો ગયો. એન્ગેલ્બર્ટ શહેરોને દબાવ્યાં, તેના ફક્કો ઓછા કર્યાં અને ન્યાં ન્યાં તેઓ ધર્મસંસ્થાનને કાંટાફૂલ હતાં ત્યાં ત્યાં તેમનો ડાંબ કાપી નાખ્યો. ૧૨૩૦માં ક્રેડરિક અને પોપનો કબ્જો પતી ગયો. પછી રાજા પાછો સ્વદેશ આવ્યો અને જેવી રીતે ૧૨૧૩માં ધર્મસંસ્થાનોને લગભગ કુલમુખત્યાર કર્યા હતાં તેવી જ રીતે પોતપોતાનાં મંડળ પરત્વે રાજ્યકર્તાઓનો સર્વ સામંતોને પણ તેણે વૉર્મ્સના હક્ક આપી ઉદ્ધવ ૧૨૩૧માં કુલમુખત્યારી સોંપી. એટલે ડચુકો હવે ત્રિ-સીઝ-રાજ્યકર્તાઓ થયા અને તેમનાં પોતાનાં મંડળમાં તેઓની મુખત્યારીની હદ રહી નહિ. ૧૨૩૫માં ક્રેડરિક મેઇન્ઝ

મુકામે એક બધા લોકસભા મેળવી લાંડફ્રિયેડેન^{૨૫} મુલકની શાંતિનો કાનૂન અમલમાં મૂક્યો. પરંપર ખાનગી વ્યક્તિઓ રાષ્ટ્રશાંતિ અને મડલોના હથિયારબંધ કળિયાની રાજ્યમાં સખત મનાઈ કરવામાં આવી. દરેકને રાજ અગર રાજ્યકર્તાઓની અદાલતમાંથી ઈન્સાફ માગવાનું ફરમાન ચલ્યું. સામ્રાજ્ય માટે એક અરન્યાયાધીશ નીભાયો. છઠ્ઠા હેબીના મૃત્યુ પછી ઉભા થયેલા જઠાતી અખૂતરાઓ અને ટકરાળો બંધ કરવામાં આવ્યાં.

(બારમા અને તેરમા સૈકાનું જર્મની)

આદર્શ અને હકીકતઃ જગત અને જગદતીતના ઝઘડા ૪૫

ફ્રેડરિકના સમયમા અદરઆદની ડ્યુકેની લડાઈઓ અને બાંધખોરી
તો આજુજ રહેતી અને એ ઘણેભાગે રોમ અને મિસિલી ઉપર વધારે
ધ્યાન આપતો હોવાથી જર્મની કાંઈ કાંઈ
મોગલોના ધર્માધ્યક્ષની દેખરેખ નીચે ગ્રહીત રોમના ધર્મ-
હુમસા મસ્થાન સાથે પણ તેને હમેશ મનાઈ થતી અને
કળિયા થતા હોયે કળિયો ૧૨૪૧મા સર થયો
જર્મની ઉપર મોગલોના દળ તીક મારફક ચઢી આવ્યા અને તેમને જો
સાઈલેશિયાના હુન્નો ખીજાએ તથા બોહીમિયાના લેન્ગેન્સ્ટાઉસે ૧૬
૧૨૪૧મા લિયેન્ઝિટ્ઝ ૨૭ મુકામે ન આવ્યા હોત તો જર્મનીમા એ
ટોળાઓએ ૬૨ વર્તોઓ હોત અમલુદ્ધ જર્મનીનો લાભ નવમા એગરીએ
અને લૉન્બાર્ડીના શહેરોએ લીધો, અને પોપ અને
અસતોપનો લાભ ત્રિનિમિત્ત જોને વચ્ચે પીસાતા ફ્રેડરિક શહેરોનો
ફરી આશ્રય ગ્રાપ્યો તેના હજાર ગએના દક્ક
ફરી તેમને આપ્યા અને તેમણે વ્યાપાર રોજગાર ઉત્તેજ્યો ૧૨૪૫મા
ઇનોસેન્ટ ૨૯ ચોથા નામના પોપે હુન્નો રાસપને પ્રતિરાજ ચૂટાવ્યો
અને ફ્રેડરિકને પદબ્રષ્ટ કર્યો ૧૨૪૭મા રાસપ મૃત્યુ પામ્યો એટલે
હોલડના ખીજા વિલિયમને પ્રતિરાજ પદ અપાવ્યું ફ્રેડરિક તે છતાં
પણ અણનમ રહ્યો અને ૧૨૫૦મા મગણ પામ્યો તેનો પુત્ર ફ્રાન્ક
ચોથા તરીકે ગાદી ઉપર આવ્યો, તેના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર ફ્રાન્ક ૧૨૫૨
રાજ થયો, પણ તેને શળી દેવામા આવી અને હોલેનસ્ટાઉફેનના
યશસ્વી અને અણનમ વશનો અત આવ્યો

જર્મનીમા આ સમય અરાજકતાનો-ઈન્ટરરેગનમનો ૩૦ હતો
પોલાડના વિલિયમને હુનિશ શહેરોએ સ્વીકાર્યો આ શહેરોએ મળીને
હુનિશ ફ્રાન્કોફોન સ્થાપ્યું સ્થાનિક અને સઘમમદ કંગ્વેગ

ઉધરાવવાનો બંદોબસ્ત કર્યો. લોકસત્તાક સંસ્થાઓ અને લોકનિયુક્ત
 અમલદાર વર્ગ જન્માવ્યા. અને જ્યારે શહેરપ્રકાર
 અસાજકતા અસાજકતા વ્યાપી રહી ત્યારે નગરોમાં વ્યવસ્થા,
 વેપાર અને શાંતિ વસાવ્યા. આજ વખતે છુમ્બક અને
 હામ્બર્ગની મૈત્રીથી તે તરફના એસી શહેરોનો બળવાન સંઘ હાન્સિ-
 થાટિક લીગને^{૩૧} નામે ક્ષયાતીમા આવી અત્યંત ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ થયો.
 ૧૨૫૬માં વિલિયમ મરી જતા દેવાળિયાના
 હાન્સિથાટિક લીગ ફિલિપનો પૌત્ર દેવેનમાના કાસ્તીલનો^{૩૨} રાજા
 આર્થુર-ઓ તથા ઇંગ્લાંડના રાજા રીચર્ડ હેવીનો
 બાદ અર્લ ઓફ ઈર્લેન્ડના રિચર્ડ એ બંને રાજપદે ચૂંટાયા; પરંતુ
 જર્મનીના રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસકારો ટો-રાડના મૃત્યુ અને હામ્બર્ગ^{૩૩}
 કુટુંબના પ્રતિષ્ઠાપયિતા દેવાળિયાના એક અમીર
 હાઉસ ઓફ કાઉન્ટ ઓફ હામ્બર્ગ રુડોલ્ફની ૧૨૭૨માં
 હામ્બર્ગ અટ્ટ ચૂંટણી થઈ ત્યાં સુધીના સમયને ઇન્ટરરેગનમનો
 સમય ગણે છે. જર્મનીના 'હિસ્ટ્રી'ને રાજા
 નવેસરથી ઉભો કરવાની ઇચ્છા જ નહોતી, પણ પોપને જર્મનીમાં
 રાજા વિના ચાલે તેમ નહોતું અને તેણે પોતે રાજાને પોતા તરફથી
 નીમવાની ધમકી આપ્યા પછી જ રુડોલ્ફની ચૂંટણી થઈ હતી.

પ્રકરણ પાંચમું

યુવતાના પદ્ધતિઓ : રાજ્યઅંગના-અવયવો.

હોહોનસ્ટાઉફેન કુટુંબે જર્મનીમાં ધર્મસ્થાન, રાજ્યસ્થાન, નગરો અને સામંતમંડળ—એ ત્યાર એક બીજા સાથે કાઠી રીતે સલાહમંપથી ન રહી શકે તેવા તરવો મૂક્યા હતાં; તેમના ધર્મસ્થાન સાથેના ઝગઝગાઓથી વિચાર, તત્ત્વચિંતન, કાવ્ય અને કળા હોહોનસ્ટાઉફેનોનો જર્મન ભૂમિ ઉપર પ્રકટાવ્યાં હતાં; રાજ્યસ્થાનમાં વારસો જર્મન પ્રિન્સીપલની સત્તા વધારી તેણે રાજપદ નબળું પાડ્યું હતું અને એ દેશ કદિ પણ સંગઠિત રાજ્ય નહિ થતાં હિન્દુસ્તાન માફક છૂટાં છૂટાં રાજ્યકેન્દ્રોની માળા જેવું રહે તેવી સ્થિતિ ઉભી કરી હતી. નગરોને પોતાના પક્ષમાં લઈ તેમનાદ્વારા લોકસત્તા અને લોકનિયુક્ત અધિકારીઓ, સાહસિક વેપારીઓ અને સામંતમંડળને અંકુશમાં રાખવાનું એક મહાન સાધન—આટલાં તેમણે પોખ્યાં હતાં. સામંતમંડળ જોરાતું, સ્વતંત્ર અને વસીલેદાર બન્યું હતું.

ઉમરાનમંડળમાં ધાર્મિક પક્ષમાં આર્ચબિશપો,^૧ બિશપો^૨ અને
 ઍમરો^૩, સાસારિક પક્ષમાં ડયૂકો, માર્ગ્રાવ,^૪ લાંડગ્રાવ^૫ અને કાઉન્ટો^૬
 તથા છૂટા ધાર્મિક પક્ષમાં ફ્રાયરો^૭ અને સાસારિક
 ઉમરાવ મંડળ પક્ષમાં નાઈટો, વગેરે વર્ગો હતા. કાર્ડ સમ્રાટ
 સિવાય બીજાનું સર્વોપરિત્વ દરેક સ્વીકારતા નહોતા.
 અને સમ્રાટને નખખો પાડી ખરેખર પોતાનું સ્નાતત્વ સાધતા હતા.
 બધા ઉમરાવો નીચે તેમના સામત-ઉમરાવો હતા. સહેરો ખરેખર
 લોકસત્તાક હતા અને તે પણ સમ્રાટને જ સ્વીકારતા.
 શહેરો બીજા શહેરો જુદાજુદા માડલિકાને સ્વીકારતા તે
 સર્વની નીચે દુખી અને દલિત ખેડૂત વર્ગ હતો.
 તે ઉપરાંત સાહસિક અને સ્વચ્છદી લડાઈનો ધધો શોધનાર એક
 વર્ગ હતો અને તે 'લકાઈ લાગે તો પેસ જાઉં'ના ધોરણે જીદગી નિભાવતો.

રાજપદ વચ્ચેરવચ્ચે ઉતરતું નહોતું પણ ચૂંટણીથી આપવામાં
 આવતું હતું. ૧૨૫૭માં મેઈન્ઝ, ફ્રાન્કોન અને ફ્રીબર્ગના મહાધર્મા-
 ચાર્થી, રૉકમની અને બાવેરિયાના ડયૂકો,
 રાજપદ આન્ડનમર્ગનો માર્ગ્રાવ તથા બોહીમિયાનો રાજ-
 આટલાએ ચૂંટણીમાં ભાગ લીધો હતો તે પછી
 રાજપદની વરણી આ મંડળ કરતું અને ઇલેક્ટોરલ કૉલેજ કહેવાતું
 તે રાજ્યપદના ઉમેદવાર ઉપર અંકુશ રાખનારી
 ઇલેક્ટોરલ સરતો કરી ચકત્ર હોવાથી ખરેખર એક અગત્યની
 કૉલેજ સરચા થઈ પડ્યું. સર્કોલ્ફ હંબ્સબર્ગે અમીરોને
 રાજ્યના વટહુકમોમાં સમતિ આપવાનો અને ખાસ
 કરીને રાજ્યની જમીનો જાગીરમાં આપતા પહેલાં મજૂરી દેવાનો
 અધિગાર આપ્યો; પરંતુ સર્કોલ્ફના પુત્રને તેની પછી પસંદ કરવાને

૧ Archbishop. ૨ Bishop. ૩ Abbot. ૪ Margrave.
 ૫ Landgrave. ૬ Count ૭ Friars

બદલે ઑડાલ્ફને ઇલિકટરોએ પસંદ કર્યો; પણ તેનાથી કંટાળી જઈને ૧૨૯૮ માં તેને પણ પદબ્રષ્ટ કર્યો. કાઈ પણ કુટુંબમાં રાજપદ વશપરંપરાનું ન થાય તેટલા માટે આલ્બર્ટને ચૂંટ્યા પછી લુકસેમ્બર્ગ, અને બાવેરિયામાં રાજપદ ગયું. થોપે જર્મન રાજપદ પોતાની સમતિ વિના ક્યાંદિ અપાવું ન જોઈએ એવો દાવો કરી જોયો, પણ સત્તા એક વખત આપ્યા પછી વરુણિમંડળ પોતાના

થોપ અને હક્ક હોડે તેમ નહોતું. ૧૩૩૮માં ફ્રાંકફુર્ટ ખાતેની વરુણિમંડળ લોકસભામાં તેઓએ જાહેર કરાવ્યું કે મમ્માટ્પદ અને રાજ્યપદ સીધાં પ્રભુ તરફથી મળે છે અને વરુણિમંડળે એક માણસને ચૂંટ્યા પછી તેને કાંઈ બીજાની મંજૂરીની જરૂર રહેતી નથી. ૧૩૫૬ના જાન્યુઆરીમાં ચાર્લ્સ એથાએ સોનેરી ફરમાન-ગોલ્ડન બુલ બહાર પાડી વરુણિમંડળનું ગોલ્ડન બુલ બધારણ નક્કી કર્યું. એ મંડળના સાત સભ્યો રાખ્યા. સંકસનીનો મત સંકસે-વિટનબુર્ગને આપ્યો.

બાવેરિયાના વિટ્ટેલ્સ્બાક કુટુંબનો મત હેન્રિચ પાલાટિનેટની શાખાને મળ્યો. બ્રાહ્મિયા, હેન્રિચ પાલાટિનેટ, સંકસની અને બ્રાન્ડનબર્ગ-આ ચાર સભ્યોની જગીર હમેશાં મોટા પુત્રને વારસામાં ઉતરે અને કદી બાપાબાગમાં વહેંચાય નહિ તેવું કરાવ્યું. ત્રણ ધર્મસંસ્થાને સભ્યપદ મળ્યું. ચૂંટણીમાં બહુમતિ મજૂરી માટે સ્વીકારાઈ. વરુણિમંડળના સભ્યોને તેમનાં મંડળમાં કુલ સત્તા સોંપાઈ અને ઈન્સાફ ન મળે તો જ મમ્માટ્ની અદાલતમાં તેમના ઉપર અપીલ થઈ શકે તેવો દસ્તુર ફગવ્યો. આટલું જતાં પણ ૧૪૩૭માં રાજપદ પાછું હાબ્સ્બર્ગ વશમાં ગયું. એ વશ ઑસ્ટ્રીયાના હયુકપદ ઉપર મજબૂત થયો હતો અને વરુણિનું ધોળુ હમેશાં હાથમ રહેવા જતાં પણ ૧૭૪૦ સુધી જર્મન રાજપદ એ કુટુંબના હાથમાં રહ્યું.

રાજ્યસરથાન પર આ પ્રમાણે અંકુશ મૂકાયા પછી ધર્મસરથાન સાથેના આ દેશના સંબંધો આપણે તપાસી લઈએ. હેન્રી સાર્તમાએ ૧૨૮૫ થી ૧૩૧૩ સુધીમાં સામ્રાજ્યના સ્વર્ગો પાછા સંજવન કર્યા અને

હૅન્નઆર્ડની તથા સામ્રાજ્યનો મુકુટ ધારણ કરવા ગિયેલીન મંડળ તે આદ્યસ ઓળંગીને ઇટલીમાં ગયો. ગિયેલીન^{૧૦}

સત્તા ધરાવતી પોપ વિરુદ્ધની ઇટલિયન ઉમરાવોની મંળી તરફથી તેને આવકાર મળ્યો. તે આમરણ ઇટલીમાં જ રહ્યો. પણ તેનું ફળ રાજસત્તાને નબળી પડવામાં જ આગ્યુ. ૧૩૨૪માં સમ્રાટ લુઈની સત્તા વધતી જોઈ પોપે તેને મુકુટ છોડી દેવા આદેશ કર્યો અને અસહનના જોવા જ પાછો ઝગડો જાગ્યો. સમસ્ત જર્મની

રાજની પડખે રહ્યું અને અનેક ઇટલિયન તથા પોપની સત્તાનું જર્મન લેખકોએ પોપના અધિકારનું સત્ય અને પૃથક્કરણ તત્વની દૃષ્ટિએ પૃથક્કરણ કર્યું. પરિણામે પોપના

તરફ જર્મન આમગ્નનનો ક્રોધ વધ્યો, પોપની બીક ઓછી થઈ અને તેનાં દરેક દરેક કાર્યનું અગ્નિરતી પૃથક્કરણ થવા માંડ્યું. ૧૩૨૮માં લુઈએ પોપને પદબાજ કરી નવો પોપ નીમ્યો. ૧૪૧૨માં રોમના ધર્મસરથાનમાં ફરીથી સુધારણાની હાકલ પડી અને એ સરથાન તૂટીને તેના ત્રણ કક્કા થયા. કોન્સ્ટાન્સ^{૧૧} અને બાઝેલ^{૧૨}માં સુધારક સભાઓ ભરાઈ, પણ બોહિમિયાના પ્રસિદ્ધ

જોન હુસ્મ^{૧૩} અને ગ્રામના જોરોમ^{૧૪}ને દેહાતદડ હુસ્મ ફરમાવી કોન્સ્ટાન્સની સભાએ પોતાની અસહિષ્ણુતા ખતાવી આપી બોહિમિયનો સમ્રાટ સામે ભચ્ચી બેઠ્યા. જોન ઝિસ્કો^{૧૫}એ જર્મનીમાં કળો ફેરવતાં જોયા, અને સમ્રાટ સિગિસમુડ^{૧૬} પાસે લશ્કર તો રહ્યું પણ પોતાનો દરબાર નિભાવવા

૧૦ Ghibelme ૧૧ Constance. ૧૨ Basel. ૧૩ Huss-
૧૪ Jeromg ૧૫ Ziska. ૧૬ Sigismund.

માટે પણ નાણાં કે સાધન ન રહ્યા બાઝેવની સલા મળી ત્યારે
હામ્સબર્ગ કેઝરિક ત્રીજો મસનદ પર હતો. તેણે
રાજનિર્ધનતા જર્મનીના ધર્મસંસ્થાનને ફરી રોમ સાથે સાંકળ્યું
અને સુધાગ્રણા ફધીદીધી પરણી લુથર^{૧૭}ની પ્રચાર
ધોષણાની ગર્જના દૂર દૂર નબળુમ્મટમાં ગડગડી રહી હતી. ૧૫૦૮માં
ટ્રેન્ટ^{૧૮} મુકામે મેક્સિમિલિયન^{૧૯} હામ્સબર્ગ
પોપ રહ્યાતણે 'જર્મનીના રાજપદે ૧૪૮૬માં ચૂંટાયા પછી મત્રાટ
મુકુટ મળી જ ચુક્યો છે' એવું જાહેર કરી એ પદ
ધારણ કર્યું અને પોપનો એકડો આ પ્રમાણે જર્મનીના દક્ષિણમાંથી
કાઢી નાખ્યો

શહેરો અને ઉમરાવો-રાજકર્તાઓને પ્રથમથી જ મિલ્કી-ઉદરનો
સબધ હતો. રાજ્યો પણ શહેરનો ઉપયોગ પોતાના કબજાઓની સ્થિતિ
પ્રમાણે કરતા હતા. વેપાર સંગઠન અને અવધી શહેરો
શહેરો અને હમેશાં આગળ વધતા જતા હતા. આ નગરોમાં
ઉમરાવો દુર્ગની અદર નાગરિકો રહેતા હતા અને બહાર
પરાનિવાસીઓ અથવા ખ્રીસ્તીઓ^{૨૦} રહેતા હતા.
આ પરાનિવાસીઓ પણ શહેરની સત્તા તથા રક્ષણ નીચે હતા અને
ઉમરાવોના જૂદમથી તેઓ હમેશા શહેરનો આશ્રય શોધતા. ટુડોલ્ફ
હામ્સબર્ગે આ ખ્રીસ્તીઓને રક્ષણ નહિ આપવા શહેરને ફરમાન્યું
અને તેમને માથે સખત વેગઓ નાખ્યા. શહેરોમાં
શહેરો અને બળવા થવા લાગ્યા અને તેમની સંગઠનની વૃત્તિ
હામ્સબર્ગે વધી તેના પુત્ર આલ્બર્ટ બીજાએ શહેરોને પોતાના
પક્ષમાં લીધા. હાર્દન ઉપર અધિકારના કેટલાક
વેરાઓ લેવાતા હતા તે બધ કર્યા અને વેપારને હિતેબ્ધો, ચાહુદીઓ
ઉપર જૂનમ થતો હતો તે બધ કરવા કોશિશ કરી, ખેડૂતોની

હાલત મુધારવા પગલા લીધા અને ખાનગી લઘાઈઓ અને રિઝલ્દો પણ બંધ કર્યાં. લુઈ ઓથાનો હાબ્સબર્ગ સ્કામે વિજય થયો તો પણ શહેરોને આભારી હતો તેમણે કરેના બારે બોલે સહન કર્યો એટલુંજ નહિ પણ મગ્ન્યાત કાળાઓ આપ્યા આ સમયમાં શહેરમાં આતરરિઝલ્દો જાગ્યા, તેમનામાં કેટલાક જૂના ઉમરાવ કુટુંબો પહેલે યીજ વસેલા હતા અને તે કુટુંબો લાખા કાળથી શહેરના કારોબારમાં ઘણી સત્તા તથા વગવસીલો ધરાવતા હતા, પણ કાળબળે કરીને તે પૈસે-કે ધસાઈ ગયા હતા બીજા બાલુ વેપાર રોજગાર વધવાથી વેપારીઓનું ધંધાદારીઓ તથા કારીગરોના ગિલ્ડ^{૨૧}

ગિલ્ડ અથવા તેમની પચાવતો જર્મની ચૂકી હતી અને આ કારીગરની વર્ગ ચૂટણીના તત્વને લીધે સખ્યાબળથી અને

પચાવત સમૃદ્ધ હોવાથી જૂના કુટુંબોને ખસેડીને સત્તાધર થતા આવતા હતા. લુઈ હમેશા ગિલ્ડોનો પક્ષ

લેતો અને પરિણામે શહેરમાં સ્વાતંત્ર્યભાવના, વેપાર ઉદ્યોગ અને સપત્તિનો ખૂબ વધારો થયો. હમેશા લઘાઈ કરતા અને નાણાપરત્વે તગ હાલત ભોગવતા શહેરો તરફ અત્યંત વૃણાથી જોતા હતા. પણ તેમના સગદુન પાસે કશું ચાલતું નહોતું. ચાર્લ્સ ઓથાએ પણ શહેરોનો સાથ સાધ્યો હતો, પણ તેના સમયમાં ‘બ્લેકડેથ’^{૨૨} કાળી મહામારી

ફાટી નીકળી હતી અને યાહુદીઓ ઉપર જૂલમ

કાળી મરફી થયા હતા. ૧૩૬૭ માં હુન્સિયાટિક લીગના

સંપોતેર શહેરોએ નાંવે અને ડેન્માર્કના ગામો

સાથે વિચર કરી વિજય મેળ થો હતો અને તે શહેરોનો વેપાર તે વખતે યૂરોપને બાણીતી આખી દુનિયા ઉપર ચાલતો હતો. ૧૩૭૭માં સ્વેડિશના શહેરોએ પોતાનો સઘ બાધ્યો હતો અને વર્ટેમ્બર્ગના^{૨૩} ઉમરાવને હગાઓ હતો. વેનેસ્લાઉસના સમયમાં શહેરો અને રાજ-

કર્તાઓ વચ્ચેનો અગર તેની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો, શહેરોની માફકજ ઉમરાવોએ પણ પોતાના સંઘ સ્થાપવા માંડ્યા. ઉમરાવોના સંઘ સ્થાપિયન સંઘની સામે એ લોકોએ 'માવજનો સંઘ'—સીંગ આંદ્ર ધ લાયન—લાવેનમુંકર ૨૪ રચ્યો. રાજ્ય પદ્ધતિ માફક જોઈ રહ્યો. શહેરો ઉમરાવો સહામે ઝુંબેશ ઝીલવા જેટલાં બળવાન નહોતાં. એક શહેર અને બીજા શહેર વચ્ચેના અંતરમાં ઉમરાવોની જુમિરત પરતુ સધેસધ મળી ગયા. સ્થાપિયન સંઘ એક બાજુ હૈનિશ સંઘ માથે મિલાવટ કરી, અને બીજી બાજુથી ઓસ્ટ્રીઆથી સ્વતંત્ર થયેલા સ્વિસ લોકોની તેમને મદદ મળી. ૧૩૮૯માં શહેરો અને ઉમરાવો વચ્ચે સંધી થઈ પણ નગરોને ઘણું નુકશાન ખમવું પડ્યું. હાન્સિયાટિક સંઘનાં શહેરોને માટે પણ આ સમય મુશ્કેલીનો હતો. તેમનામાં પણ લોકમત્તાક તરવો ઉભાં થયાં અને જૂનાં કુટુંબો સાથે ઝુંબેશ ઝીમવા લાગ્યાં. ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાંસ તેમના વેપારમાં પુબ્બળ અંતગાથ નાખતા હતા અને ટેઉટાનિક ઓર્ડર તેમની મુશ્કેલીનો લાભ ડેન્માર્ક, નૉર્વે, સ્વીડન તથા પ્રશિયાને ખ્રિસ્તી અને સંસ્કારી બનાવનાર ટેઉટાનિક ઓર્ડર—મડળ સંપૂર્ણ રીતે ઉડાવતાં હતાં. ક્રેડરિક ત્રીજાના સમયમાં શહેરો અને ઉમરાવો વચ્ચે ફરી પાછો કલહ શરૂ થયો. એક બાજુ ફ્રાન્કોનિયા અને સ્થાપિયાનાં શહેરો હતાં; બીજી બાજુ રાજ્યકર્તાઓ હતા. ચાર વરસના કૂર, નિર્દય વિમલ પછી જો કે શહેરો દબાયાં નહિ, તોપણ ઘણે અંશે રહેંસાઈ તો ગયા.

આ અરાજકતામાંથી ચારેતરફ સુધારણાના પોકારો ઉમરાઈ નીકળ્યા. રાજ્યકર્તાઓ પોતપોતાના ગળ પ્રમાણે દરબારી ઠાંડ અને ગહોરશમ નિભાવતા હતા; તેમને હમેશાં પૈસાની અને માણસોની જરૂર રહેતી હતી. લશ્કરી નોકરીનાં બંધનો જૂંસાઈ ગયાં હતાં.

મિલિયનની અત્યંત નાણુચીને લીધે પડતી મુકાઈ હવે ખાનગી વિત્રહો
 હમેશને માટે બધ થયા લોકસભા—ડાયેટ—હર
 ડાયેટના ખડો સાલ મેળવવાનું રાજ્યે કળૂવ કર્યું સમ્રાટ
 તરફથી એક ડાયેટના ત્રણે ખડે ચૂટેલા સોળ
 ન્યાયાધીશો અને રાજ્યે નીમેલા પ્રમુખવાળી ઈન્સાફની અદાલત—
 રાઈક્સ કામેરગેરિક્ટ^{૨૬} રચવામા આવી લડાઈના
 ઈન્સાફની તાત્કાલિક ખર્ચ માટે આમપેન્સ-કોમનપેની^{૨૭}
 અદાલત નામનો માથાવેરો તથા મિલકતવેરો નાખવામા
 આવ્યા પરંતુ રાજ્યોના હમેશના દરતું મુજબ
 એકિસમિલિયન પ્રમાણિક નહોતો આ અદાલત સામે ૧૪૯૭મા તેમણે
 હાઈરાટ^{૨૮} નામની નીન સંસ્થા ઉભી કરી અને માત્રાન્યનુ તમામ
 કામ તેને સોંપ્યું ૧૪૯૯મા રિવરસ લોકાએ
 હાઈરાટ કોમનપેની આપવાની ના પાડી, સમ્રાટને પરાજય
 આપ્યો અને તેઓ તદ્દન અગા પડી ગયા
 ૧૫૦૦મા આઉગ્સમર્ગ મુકામે લોકસભા મળતા બર્ટોલ્ડે સુધારણાનો
 પ્રશ્ન પાછો ઉપાડ્યો અને લોકમમાઓ રાઈક્સરેજીમેન્ટ^{૨૯} નામની
 એક કારોગારી સમિતિ સ્થાપી આ સમિતિપર
 રાઈક્સરેજીમેન્ટ વીમ સભ્યો મળા ખડો ચૂટે અને પ્રમુખ રાજ્ય
 નીમે એવી ગોઠવણ હતી જર્મનીના-સામ્રાજ્યના
 રાજ્ય-પ્રકરણનો વહિવટ રાઈક્સરેજીમેન્ટને સોંપવામા આવ્યો હતો
 અને સમ્રાટ તેને અંત કરણપૂર્વક દુશ્મનાવટની નજરે જોતો હતો
 બન્ને વચ્ચે તરતજ અસહકાર ચર્ષ રહ્યો અને સમ્રાટે પ્રમુખ નીમવાની
 ના પાડી બર્ટોલ્ડનું આ અરસામા અવસાન ન થયું હોત તો જર્મનીમા
 સ્વતંત્રતાની કુમેશ જાગત સમ્રાટ હવે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે

૨૬ Reichs-kammer-Gericht

૨૭ Common-Penny

૨૮ Hauptst. ૨૯ Reichs-Regiment,

સુધારણા કરવા માંગ્યો અને ડાયેટ તેની સૂચનાઓમા થોડી ઘણી
 કાપફૂપ કરી તે સ્વીકારવા લાગી આ પ્રમાણે
 બર્ટોલ્ડની બર્ટોલ્ડની જર્મનીને એકરાષ્ટ્રત્વ સર્જવાની હેતુથી
 નિષ્ફળતા કાશીશ પડી લાગી અને તેને છૂટા, શિથિલ માળારૂપ
 સંઘનું રૂપ આપવા હચ્છનારા પક્ષને વિજય થયો.
 ૧૫૧૬મા મેકિમ્બિલિયન મૃત્યુ પામ્યો તે પહેલા મધ્યકાલીન યુરપ
 બવસાન પામી ચૂક્યો હતો અને અર્વાચિન યુગ જર્મની ચૂક્યો હતો.
 રેનેસ્સાન્સ^{૩૦} અને રીફોર્મેશન^{૩૧} વિદ્વાનું પુનરુત્થાન અને ધર્મની
 સુધારણા એ બન્ને શક્તિઓ આવિર્ભાવ પામી ચૂકી હતી

પ્રકરણ છઠું

વિધાનું પુનરુત્થાન : રાષ્ટ્રદેહનો હાસ.

અંતઃકરણની જાગૃતિ

૧૪૫૩માં તૂર્કોએ ઇસ્તંબૂલ લીધું; ૧૪૬૨માં કોનસ્ટાન્સ્ટિનૉપોલિસ અમેરિકા શોધી કાઢ્યો; ૧૫૬૮માં વાસ્કો ડી ગામા હિન્દુસ્થાન પહોંચ્યો.

૧૪૬૨માં ઍલેક્ઝાન્ડર બોરજ પોપ પદ ઉપર પૂર્વનો પરિચય આવ્યો. ૧૫૧૭માં માર્ટિન લુથર પોપની મામે બળવો ઉઠાવ્યો. આ બનાવોએ અર્વાચીન યુરોપને અવતાર આપ્યો.

૧૪૫૩માં તૂર્કોએ ઇસ્તંબૂલ લીધું એટલે ખ્રિસ્તી વિદ્વાનોએ એ શહેર ખાલી કર્યું અને ગ્રીક અને લૅટિન ભાષાનું વાદમય અને તેનાં કિંમતી પુસ્તકાલયો ઇટલીમાં-રોમ-નેપલ્સ^૧

વિધાનું પુનરુત્થાન અને પ્રાવાંશમાં^૨ આવ્યાં. ઇટલીમાં આ વખતે ૧૪૪૦માં જન્મેલી જાપવાની કળા દાખલ થઈ ચૂકી હતી એટલે તરત જ હસ્તલેખો જાપાણને તૈયાર થવા તથા વિશાળ અભ્યાસમાં આવ્યા. તેથી ઇટલીના વિદ્વાનોમાં ખ્રિસ્તી ધર્મના

સૂત્રો તરફ અશ્રદ્ધા, વિલાસિતા અને કલા, તથા તત્ત્વચિંતન
જર્મન્યાં. ૧૪૯૨ થી ૧૫૦૦ સુધીમાં ઇટલીના

ઇટલી

સર્વોપરિત્ત્વને માટે સ્પેન, ફ્રાન્સ અને જર્મની તેની
જ શૂનિ ઉપર લડવા માડ્યાં અને અધ્યયનનું

પુનર્જીવન ત્યાંથી ઉભટીને જર્મનીમા તથા બીજા દેશોમાં પ્રસર્યું.
જર્મનીમાં ૧૩૪૮ થી ૧૪૦૯ની વચ્ચેમાં જ સાત વિદ્યાપીઠો સ્થપાઈ
હતી. તે ઉપગત જર્મન પડિતો લૅન્ગ્ગ્ગાડો અને ઇટલી વગેરે સ્થળે
જર્મને જ્ઞાન ગ્રહણ કરવા માડ્યા હતા. પ્રિન્સીક પણ મૅકિસમિલિ-
યનના સમયમાં નવી વિદ્યાપીઠો સ્થાપી જ્ઞાનના

જર્મની

પરિશીલનને ઉત્તેજન આપતા હતા. છતાં એકંદરે
જર્મનીમાં રાજકર્તાઓ અને નીચલા વર્ગો અજ્ઞાન

અને જંગલી રહ્યા; જર્મન આપા અત્યંત કર્કશ અને સૂરની મિલાવટને
માટે પ્રતિકૂળ હતી; જર્મન પડિતો અત્યંત જૂની રૂઢિ અને જૂના
વિચારવાળો હતા. પરંતુ પાડુઆઈ અને ફ્રેલેન્સમાં^૪ જર્મનીના

નવ વિદ્વાનો બુદ્ધિનો પ્રકાશ તેના ઉપર નાંખીને

નવ વિદ્વાનો બાઈબલનો અભ્યાસ કરતાં શીખ્યા. બાઈબલ
ઉપર આ પ્રકાશ પડ્યાં જર્મનીમાં તર્કશાસ્ત્ર,
વિવાદ, વિવેચન અને વિજ્ઞાન પ્રગટ્યાં; એનું પહેલું પરિણામ ધર્મ-
સુધારણાના રૂપમાં આવ્યું. એનું એ સ્વરૂપ આગળ જતાં પ્રતિસુધા-
રણમાં નીપજ્યું.

૧૪૯૨માં અમેરિકા કોલમબસને માંપડ્યો અને ૧૪૯૮માં
વાસ્કો ડી ગામાને હિન્દુસ્તાનનો રસ્તો જડ્યો. તેથી યુરોપના
ભૌગોલિક જ્ઞાનમાં અત્યંત વધારો થયો, એટલું જ નહિ પણ તેથી
ધર્મપરત્વે માણસોનાં મન શિથિલ થયા. બહારના જગતની ભવ્યતા,
સંસ્કૃતિનું વૈવિધ્ય અને ધર્મોની અનેકતાએ પવિત્ર રોમન સામ્રાજ્યનો

મોહ ઉતારી નાખ્યો તેની ચોધારી સત્તાનો દાવો હવે પડી ગયો
 એ જ સમયમા રોમનું પાપ સરથાન પણ ઉધાડુ
 મોહનિર્ગલન પડી ગયું ધર્મસુધારણાનો પ્રશ્ન સૈકાઓ થયા
 યુરોપને મૂઝવી રહ્યો હતો વચમા વચમા ખરેખર
 પવિત્ર અને મહાન પોપ નીકળી આ-આ-આ, પણ ૧૪૯૨મા રોમના
 પોપો ધર્મ, આચાર, નીતિ, પ્રતિષ્ઠા સર્વ જૂલી ગયા હતા આ
 વર્ષમા ઍલેક્ઝાન્ડર પોપ પદ ઉપર આવ્યો એ ઇશ્વરમા
 કે શ્રિષ્ટમા માનતો નહોતો યુરોપનો ધર્મચાર્ય
 પોપની એક અપરિણીત ગખાત વાનોસ્સાના મોહપાશમા
 આચારભ્રષ્ટતા પડ્યો હતો આ સુદરીનું નામ ખરેખર તો
 ગિયોવાના^૭ કેઈ કાટાની હતુ તેનાથી ઍલેક્ઝાન્ડરને
 આગ સંતાન થયા હતા, તેમાના બે મંતાન કાર્ધાગરે (સીઝર)^૮
 બોરજા અને લુક્રેશીઆ^૯ ઇતિહાસપ્રમિદ થયા છે બેટલી જાતના
 પાપ, અનાચાર, વિપ્રયોગ, ખૂન, દગાફટકા કંપી વગેરે તે તમામ
 આ પિતા, પુત્ર આ પુત્રીએ કરી લીધા હતા અને તે જતા એ
 પદ પવિત્ર ગણાતુ હતુ, અને તેમને મંત્રોપનાથી સ્વર્ગના દરવાજા
 ઉઘડી જાય એમ લોકા માનતા હતા વાનોસ્સા^{૧૦} સાથેનો મંબધ
 પૂરતો ન હોય તેમ ઍનેક્ઝાન્ડરે તેને છોડીને ઉમરાવ ઓગસિનીની^{૧૧}
 પત્ની ગિયુનિયા^{૧૨} (જૂલિયા)ની સાથે સબધ બાધ્યો તેના મહેનમા
 છૂપા ખૂનોનો પાગ રહ્યો નહિ ઍલેક્ઝાન્ડર પછી
 ઈન્ડુલજન્સીઝ પોપ-પદ તરફ કાઈને માનની દૃષ્ટિ રહી નહિ
 અને ધર્મમસ્થાનના અધિકારીઓ તેનું અનુસરણ
 કરતા હોવાથી તેમની પતીજ પણ ઓછી ચર્ચ ગઈ દરમ્યાનમા
 'ઈન્ડુલજન્સીઝ' ^{૧૩} નામના માફોપત્રો નોટરીની ટીકાટી પેઠે વેચી

૭ Borgia ૮ Giovanna-Dei-Catani ૯ Caesare ૧૦ Lucretia-

૧૦ Vanossa ૧૧ Giulia ૧૨ Orsini ૧૩ Indulgences

વેચીને રોમ નાણાં એકઠાં કરવા માડ્યું. આ માફીપત્રોથી છ પેન્સ અગર એકાદ શિલિંગમા બધા પાપ ધોવાઈ જઈને સ્વર્ગમા દાખલ થવાની દીકાટો મેળવી દરેક પાપી પાપમુક્ત થઈ શકતો.

૧૫૧૭મા જર્મની પોપના અનાચાર લાભો વખત માખી રહે તેવું રહ્યું નહિ. મેઈન્ઝના ધર્માચાર્યો થવા માટે પોપ લિયો ૧૪ દસમાને ૧૦,૦૦૦ ફુકેટ ૧૫ આપવાના ઠરાવ્યા પદવીનો વેપાર અને તે નાણા રોમમા સેન્ટપીટર્સનું નવું દહેરું બાધવાં માટે કાઢેલી દીકાટો ઠરાવેલે આછે દરે વેચીને એકઠા કરવા પગવાનગી મેળવી. આની સામે માર્ટિન લુથર નામે એક ઍંગ્લિકનિયન ૧૬ સાધુ અને વર્ટનબર્ગની માર્ટિન લુથર વિદ્યાપીઠનો એક અધ્યાપક આગળ પડ્યો. તેણે ૯૫ દલીલો વર્ટનબર્ગના એક દેવળના બાગણા ઉપર નકુચો મારી લટગાવી અને જેને યૂરપીય ઇતિહાસકારો ધર્મસુધાગણાનું નામ આપે છે તે-રેફર્મેશનનો રેફર્મેશન આરભ થયો. સુભાગ્યે કે કમલાગ્યે જર્મનીમાં ધાર્મિક જૂલમ થઈ શકે તેમ નહોતું, કારણ કે ઈન્દ્રિત સરકાર નહોતી, શહેરોનું માનમ તદ્દન વેપારી હતું, બાર્થ-બયની જૂદી જૂદી ઉપબાપાઓમા તૈયાર થયેલી આશુત્તિઓ છપાઈ બહોળા પ્રમાણુમાં પ્રસરી ચૂકી હતી, લોકોમા-વિદ્વાનોમાં વિવેચનનો, વિવાદનો અને મતભેદનો રોખ હતો, અને શ્રીક અને લેટિન વાઙ્મયનો અભ્યાસ અત્યંત ગંભીરતાપૂર્વક થતો હતો.

પણ ઇચ્છા બતાવી નહિ અને ૧૫૨૦માં રાષ્ટ્રીય ધર્મસંસ્થાન,
પોપ મત્તાથી સ્વાતંત્ર્ય, મઠો ઉપર અંકુશ, યાત્રા
લુથરનું બંડ અને અપવાસ દિનોની મર્યાદા, ધર્માધિકારીઓનો
ગૃહસ્થાશ્રમ વગેરે સુધારણાનો ક્રમ લોકો સમક્ષ
મૂક્યો. દશમા લિયોએ લુથરને ધર્મમંડળથી બહાર મૂક્યો, અને તેનાં
લખાણો બાળી નખાવ્યા. લુથરે પોપના ફરમાનોને જાહેર રીતે બાળ્યા.

આ વખતે મેક્સિમિલિયન મૃત્યુ પામ્યો હતો અને ચાર્લ્સ
પાંચમો હેબ્સબર્ગ જર્મની, સ્પેન, નેપોલસ, ઓસ્ટ્રીયા, નેધર્લેન્ડ્સ,
અને રોમન સામ્રાજ્યના મુકુટોને ધારણ કરી
પાંચમો ચાર્લ્સ રહ્યો હતો. તેના સ્વાર્થ પોપ અને રોમ સાથે
ઘણા નિકટના મંબધથી મંડળાયેલો હતો. ૧૫૨૦
ના એપ્રિલમાં વોર્મ્સની ડાયેટ (લોકસભા) માં લુથરને બોલાવીને
તેણે જાહેર કરેલા તમામ અભિપ્રાયો પાછા ખેંચી લેવા ફરમાન
કરવામાં આવ્યું, પણ તેણે કહ્યું “મારા જર્મની તરફની મારી ફરજ
મને એ અભિપ્રાયો પાછા ખેંચી લેવા દેતી નથી” તેણે આગળ
કહ્યું. “મને બાઈબલમાંથી સીધો પુરાવો મળે અથવા મારી જુદી
માન્ય રાએ તો જ હું એ અભિપ્રાયો પાછા ખેંચી લઉં” મત્રાડ ચાર્લ્સે
તેને વળતે ફિવસે પોતાનો મત આપ્યો. પોપ મર્વયા સત્ય છે એવું
તેણે ન કહ્યું, પણ દોઢ હજાર વર્ષની “ધર્મસંમિતિઓનો મને
આધાર છે અને એક એકલવાયા ઓગરિટનિયન માધુનો મત મને
માન્ય નથી.” એમ જણાવી તેણે લુથરથી છૂટો પડી રોમનો

રાજસંસ્થાનની હાકલ જગાવી, પરંતુ અનેક સામંત મંડળોમાં વહેંચાઈ ગયેલું જર્મની અત્યારના હિન્દુસ્થાનની માફક જ રાષ્ટ્રીય એકરસ્ય સરકાર માટે તૈયાર નહોતું પરંતુ લુચરની બીજ હાકલ સ્વાતંત્ર્ય, ધુદ્ધિ અને બાઈબલ જર્મનીના ખેડૂતોએ ગ્રીલી લીધી.

ખેડૂતોની
જાગૃતિ

જમાના થયાં આ વર્ષને શહેરો, સામંતો અને સમ્રાટ કચડતા આવતા હતા. વેઠ, જૂલમ અને દારિદ્ર્યથી તેઓ યાદી ગયા હતા. તેમની જમીન ગુજરાતના ખેડૂતોની જમીનની માફક જ કુટુંબના

સર્વ ભાઈઓ વચ્ચે વહેંચાઈ જતી હતી, તેથી ખેતરો એટલાં નાનાં થઈ ગયાં હતાં કે એક માણસનું પશુ ભરણપોષણ ભાગ્યે જ થઈ શકતું. જર્મન રીતરિવાજ અને કાયદાને બદલે રોમન કાયદાના સિદ્ધાંતો હવે જર્મનીમાં દાખલ થવાથી હિન્દુ મુસલમાનના હિન્દમાં ક્રિસ્ટિયન કાયદાના દાખલ થવા પછી જે ગોટાળો અને અંધાધુધી બાપ્તિસમ તેવો જ ગોટાળો અને અંધાધુધી એ દેશમાં પણ વ્યાપી રહ્યાં. ૧૪૬૧માં નૈઋત્યકોણમાં ખેડૂતોએ પહેલો બળવો કર્યો હતો અને તે વખતે શહેરોના અવસજન વર્ગોએ તેમને સાથ આપ્યો હતો. તે પછી તેઓ એક લાંબા વાંસ માથે જૂનું ખાસડું બાંધીને “બુન્ડશું”^{૨૧} હિપાન-સંધી રમવા મંડ્યા. પોતાના અમલ દુઃખો અને નવી જન્મેલી વિપ્લવ ધોપણાથી પ્રેરાઈને ૧૫૨૨ માં તેઓએ એક જખરજરત બંડ કર્યું. આ બંડને ઇતિહાસમાં ખેડૂતોનો વિપ્લવ

ખેડૂતોનું બંડ પેક્ટ-વૉર-અથવા બાઉએર ક્રિયેગરર કહેવામાં આવે છે. સ્વામિયામાથી ઉદ્ભવતી આ બંડ આખા દક્ષિણ અને મધ્યવર્તી જર્મનીમાં પ્રચરી રહ્યું. બુલ્ગેન બાકનાર^{૨૩} હાંસ મુલરની^{૨૪} તજનીજથી શહેરો ખેડૂતો સાથે ભળ્યાં;

૨૧ Bandsm.

૨૨ Bauer-krieg.

૨૩ Bulgenback.

૨૪ Huns Muller.

એક લુથરના મતમા મળવા લાગી. જર્મન શહેરોમાં અને વિદ્યા-
પીઠોમાં પોપના પક્ષવાદીઓ રહ્યાં જોર અજ-
લુથરપર આરોપ માવવાની તૈયારીઓ થવા માંડી અને લુથરે તેને
માંડમાડ ખાળી. રોમમા લુથરને બળજબરીથી
દાખી દેવાના પગલાં વિચારવામાં આવ્યાં. ૧૫૨૨-૨૩ માં મુરમ્બર્ગમાં
મળેલી ડાયેટમા પોપના પ્રતિનિધિઓએ ચાલ્ર્સના આરોપને મજબૂત
કરાવવા કોશીશ કરી, પણ પ્રિન્સીઝ તરફથી જર્મનીની સેા ફરિયાદોને
એક ખરીતો રજૂ થયો અને તરતને માટે તે વાત પડતી મૂકાઈ.

મેક્સિમિલિયનના અવસાન પછી ચાલ્ર્સને ચૂંટતી વખતે
વરણિ મડળે તેની સાથે વાહલકપિટ્યુલેશન^{૧૮}
જર્મન રાજ્ય રાજ્યાર્પણની શરતો કરી હતી અને તેમાંની મુખ્ય
સ્વીકારની શરત એવી હતી કે તેણે જર્મનીનું રાષ્ટ્ર-સ્વાતંત્ર્ય
શરતો અખડ સાચવવું, એ દેશમાં પરદેશી લશ્કર દાખલ
ન કરવું, પરદેશી સેનાની તળે જર્મન મિપાઈઓને
ન મૂકવા, જર્મનીના કામકાજમાં જર્મન લાપાનો જ ઉપયોગ કરવો,
દરેક લોકસભા જર્મન જમિ ઉપર જ બોલાવવી અને રાઈકસ રેજી-
મેન્ટ-કારોબારી સભા રચાવવી. આ સભામાં બાવીસ લોકસભાના
ખંડથી ચૂંટાયેલા સભ્યો અને સમાદ્ નિયુક્ત પ્રમુખ બેસે. સમાદ્ની
ગેરહાજરીમાં તે તમામ કારોબાર ચલાવે અને તે હાજર હોય
ત્યારે તેને દરેક વિષયમાં સલાહ આપે.

રાઈકસને કારોબાર સોંપીને ચાલ્ર્સ ૧૫૨૧ માં ફ્રાન્સ સાથે
લડવા માટે ચાલ્યો ગયો, પરંતુ પાછળ અર્મંતોય
રાષ્ટ્રવની હાકલ અને બળવાઓ શટી નીકળ્યા. લુથરની રાષ્ટ્રીય
ધર્મસંસ્થાનની હાકલના 'અનુકરણમાં નગીર
વિનાના ઉમરાવો હુટેન^{૧૯} અને શિક્કિન્ગેર^{૨૦} રાષ્ટ્રીય એકરથ

રાજસથાનની હાકલ જગાવી, પરંતુ અનેક સામંત મંડળોમાં વહેંચાઈ ગયેલું જર્મની અત્યારના હિન્દુસ્થાનની માફક જ રાષ્ટ્રીય એકરૂપ સરકાર માટે તૈયાર નહોતું પરંતુ હુયરની ખીજ હાકલ સ્વાતંત્ર્ય, યુદ્ધ અને બાઈબલ જર્મનીના ખેડૂતોએ ઝીલી લીધી.

ખેડૂતોની
ભયૂતિ

જમાના થયા આ વર્ગને સહેરો, સામંતો અને સમ્રાટ કચડતા આવતા હતા. વેક, જૂલમ અને દારિદ્ર્યથી તેઓ થાકી ગયા હતા. તેમની જમીન ગુજરાતના ખેડૂતોની જમીનની માફક જ કુટુંબના

સર્વ ભાઈઓ વચ્ચે વહેંચાઈ જતી હતી, તેથી ખેતરો એટલા નાનાં થઈ ગયાં હતાં કે એક માણસનું પણ ભરણપોષણ ભાગ્યે જ થઈ શકતું. જર્મન રીતરિવાજ અને કાયદાને બદલે ગેમન કાયદાના સિદ્ધાંતો હવે જર્મનીમાં દાખલ થવાથી હિન્દુ મુસલમાનના હિન્દમાં ખ્રિસ્તિય કાયદાના દાખલ થયા પછી જે ગોટાળો અને અંધાધુધી બ્યાપ્યાં તેવો જ ગોટાળો અને અંધાધુધી એ દેશમાં પણ બ્યાપી રહ્યો. ૧૪૬૧માં નેઝલ્કોલુમાં ખેડૂતોએ પહેલો બળવો કર્યો-હોનો અને તે વખતે સહેરાના અવસલ વર્ગોએ તેમને સાથ આપ્યો હતો. તે પછી તેઓ એક લાખ વાંસ માથે જૂનું ખાસકું બાંધીને “બુંડશું”^{૨૧} છિપાન-સંધો રચવા મંડ્યા. પોતાના અમલ દુઃખો અને નવી જન્મેલી વિશ્લેષ ધોષણથી પ્રેરાઈને ૧૫૨૨ માં તેઓએ એક જામરજસ્ત બંડ કર્યું. આ બંડને ઇતિહાસમાં ખેડૂતોનો વિગ્રહ

ખેડૂતોનું બંડ પેકન્ટ વૉર-અથવા બાઉએર ક્રિયેગર^{૨૨} કહેવામાં આવે છે. સ્વામિયામાથી ઉદ્ભવોને આ બંડ આખા દક્ષિણ અને મધ્યવર્તી જર્મનીમાં પ્રમરી રહ્યું. બુલ્ગેન બાકના^{૨૩} હાંસ મુવરની^{૨૪} તજનીજીથી સહેરો ખેડૂતો સાથે બળ્યાં;

૨૧ Bandshu.

૨૨ Bauer-krieg.

૨૩ Bulgenback.

૨૪ Hnns Muller.

ગાંધી ફ્રાંક બેલ્કિન્ગરખને તેને જાગીર વિનાના અને નાના, છૂટા સામતોનો સાથે મેળવી આપ્યો અને પછી બળવાનો પ્રચાર વર્ટેમ્બર્ગનો પદ્મજી ડચુક ઉત્તર ૨૧ તેમને મોખરે થયો. ખેડૂતોનો સર્વત્ર આરભવિજય થતાં જ તેમણે પોતાની માગણીઓ રજૂ કરી અને કેટલાક મંડળોએ તે માગણીઓ મંજૂર કરી. દરમ્યાનમાં બળવાનો ચોપી પવન ઉતર જર્મની અને શ્વિટ્ઝિયામાં પ્રસરવા માડ્યો ત્યાં ચામમ મુન્ઝર ૨૭ તેમને વિજય અપાવ્યો. પરંતુ વિજયમસ્ત થયેલા ખેડૂતો વિજય

ખેડૂતોનો પચાવી સડયા નહિ તેમના જૂલમો અને અના-
પરાજય આરો મિલકતદાર વર્ગોના જૂલમ જેવા જ હતા.
ખેડૂતોના બડ માટે હજી પાકકાળ આવી પહોંચ્યો

નહોતો. મિલકતવાર તરવો એકદમ એકઠાં થઈ ગયા અને ખેડૂતોને અત્યંત કૂરતા અને જૂલમ કરીને દાબી દીધા. ખેડૂતો અને ધર્મ—

જર્મનીના આઠ મધુ. ૧૫૨૬માં સ્થિરેક્ર મુકામે લોકસભા
વિભાગ મળી ત્યારે રોમનપક્ષ ખેડૂતો અને લુથર વગેરે
સામે સખત પગલાં લેવા માટે જોરથી જૂમરાણું

કરી રહ્યો, જ્યારે સુધારણાપક્ષ મતભેદ સહન કરી લેવાની ચળવળ કરી રહ્યો હતો. સેક્સની, બ્રાંડેનબુર્ગ, હોર્નિશ, પાલાટિનેટ, હેસે, ૨૮ સ્વેડનબુર્ગ, લુરેમ્બુર્ગ, ૨૯ ઉલ્મ ૩૦ અને આલ્ડસલુર્ગ વગેરેએ ધર્મસુધારણાનાં અનેક પગલાં લેવા માડ્યાં. રોમનપક્ષ મંડળોએ

સ્પેન અને ઈટલીની પ્રેરણા ગ્રહણ કરી ધર્મલિપિના ધર્મધર્મ જૂલમ માટે જૂલમ, સિતમ અને બળાત્કાર આદર્યા.

૧૫૨૯ની લોકસભામાં સુધારણા પક્ષને હારે આગળ

સુધારા કરવાની મનાઈ કરવામાં આવી અને તેમણે એ મનાઈ સામે “પ્રોટેસ્ટ” (વાંધો) ઉઠાવવાથી તેમને પ્રોટેસ્ટન્ટ કહેવામાં આવ્યા.

૧૫૩૦માં વ્યાર્સ જર્મનીમાં આવ્યો અને વ્યાલિંગસ-પ્રોટેસ્ટન્ટો જુર્મમાં લોકસભા બોલાવી. પ્રોટેસ્ટન્ટોએ પોતાના મતદર્શન માટે એક ખરીતો તૈયાર કર્યો. રોમન પક્ષે પોતાનો જવાબ તૈયાર કર્યો પરંતુ કંઈ પણ સમાધાન નહિ થવાથી પ્રોટેસ્ટન્ટો મલા છોડી ચાલ્યા ગયા. તે પછી રોમનપક્ષે ધર્મસંસ્થાનની તમામ મિલકત પ્રોટેસ્ટન્ટો પાસેથી પાછી લેવાનો ઠરાવ કર્યો.

હવે પ્રોટેસ્ટન્ટોએ સૌમ્યતા છોડી દીધી. ૧૫૩૦ ના ડિસેમ્બરમાં તેમણે રમાઈકાઈડેનનો સધ (લીગ ઓફ રમાઈકા-સૌમ્યતાનો ત્યાગ હેન) ^{૩૧} રચાવ્યો. તરત જ તેમાં તમામ પ્રોટેસ્ટન્ટ મંડળો અને સહેરો જોડાયાં. આ સંઘમાં સમ્રાટ અને પોપ વિરુદ્ધનાં તમામ તરફો દાખલ થયાં અને જર્મનીને હાબ્સબર્ગ કુટુંબથી અને રોમન ધર્મસંસ્થાનથી સ્વતંત્ર કરવાના બે આદર્શ જર્મન જનતા મમક્ષ રળી થયાં. જનતાએ આ બંને આદર્શોને સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ આપી-૧૫૩૩. સમ્રાટે પ્રોટેસ્ટન્ટો સાથે નુરેમ્બર્ગ મુકામે સંધિ કરી, ધર્મમહિષ્યુતા જાહેર કરી અને જર્મન નાણાં તથા સેનાથી તૂકોને વિધેનાના દરવાજામાંથી પાછા વાળ્યા.

જ્યાં સુધી તૂર્ક અને ક્રેંચ લોકો સાથે વ્યાર્સને વિમ્મહો ચાલ્યા કર્યા ત્યાં સુધી પ્રોટેસ્ટન્ટો માથે એ આ પ્રમાણે તૂર્ક અને ક્રેંચ રખ્યા કર્યો અને તેમના તરફ સહિષ્ણુતા અને સહાનુભૂતિ બતાવતો રહ્યો; પણ તૂર્કો ઈસ્તંબૂલ ભેળા થઈ જતાં અને ક્રાંમ સાથે ૧૫૪૪ માં સલાહ થઈ જતાં વ્યાર્સ પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં પ્રકાશ્યો. પ્રોટેસ્ટન્ટોના હાથમાં લીગ ઓફ રમાઈકાઈડેન સરસ હથિયાર હતું, પણ તેમને પોતાના મંગલન

અને વિજયોના, તેમજ ચાર્લ્સની મુશ્કેલીઓના લાજ લેતા આવડયો નહિ તેમના નેતાઓમા પણ અનાચાર નહોતો એમ તો કહી શકાય નહિ હુસ્સેનો ફિલિપ જે ખેરીઓને પરણ્યો અને ચાર્લ્સના વિજય પ્રોટેસ્ટન્ટ સમુદાયે તેને માટે કર્મ પણ પગલા લીધા નહિ ૧૫૪૬ માં તો ચાર્લ્સે રિફોર્મેશનને ધૂળધાણી કરી નાખ્યો, પ્રોટેસ્ટન્ટ સહૃદય અને મઝાને પોતાને ચરણે નમાવી, વિજયમા એ પોતાની મજા મરડવા લાગ્યો

પરંતુ વિજયની પણ એ પરાજયના જન્મની પણ છે રોમન સામ્રાજ્ય ચાર્લ્સના સર્વોપરિત્યથી કાય પામ્યા, મોરિસનું બહુ પ્રોટેસ્ટન્ટો તેના જૂલમ અને કૂરતાથી ત્રાસી લાગ્યા અને તૂર્ક તથા ક્રેમ પાછા દુશ્મનાવટ બતાવવા લાગ્યા સૈંકસનીના મોરિસેવરે હવે એક લાયકર બહુ લાગ્યું તેની સાથે ખીજ સામ્રાજ્ય લાગ્યા અને ૧૫૫૨ ના માર્ચમા ક્રાન્સના હેત્રી ખીજાએ જર્મનીના, સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ કરવાના બહાના હેઠળ તેના ઉપર હુમલો કર્યો ચાર્લ્સે હેરિન્ગના તરફ પલાયન કરી ગયો અને જૂનવાઈ ૧૫૫૭મા પાસાહિ મુકામે તેણે મોરિસ સાથે સધિ કરી આ સધિ અનુસાર ક્રાન્સ અને તૂર્ક સાથેના આઉગ્સબર્ગની નિમિત્તે પતી ગયા પછી ૧૫૫૫ માં આઉગ્સ-સધિ જર્મ આતે પાછી લોકસભા મળી ચાર્લ્સને બદલે તેનો બાઈ ફ્રાન્સિસ-ડેવ ત્યાં સમ્રાટ તરફથી હાજર થયો દરેક સંસ્થાનને પોતાપોતાના મતનું ધર્મસંસ્થાન રચવાની છૂટ મળી લુથર અને રોમન બન્નેને એક જ દરજ્જો મૂકવામા આવ્યા અને દરેકને પોતાના મઝામાથી પોતાનાથી અતિકૂળ ધર્મપથ પાળનારાઓને કાઢી મૂકવાની સત્તા આપવામા આવી પ્રોટેસ્ટન્ટોના હાથમાની ધર્મ-સંસ્થાનની મિલકત તેમની પાસે જ રહેવા દેવામા આવી. આ પ્રમાણે

સમૂહગત ધર્મસંદિષ્ણતા જર્મનીના મંડળોને મળી, પણ વ્યક્તિગત ધર્મસંદિષ્ણતા વ્યક્તિઓ પાસેથી છીનવી લેવાઈ. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય પ્રોટેસ્ટન્ટ મંડળનો રોમન-મતવાળો માથુમ ઠા તો અભિપ્રાય છોડે અથવા તો વતન છોડે : આવી સ્થિતિ ઉભી થઈ. ૧૫૫૫ના સપ્ટેમ્બરમા સમ્રાટ ચાર્લ્સે સ્પેન અને નેધર્લેન્ડ્સ ફિલિપને આપ્યાં અને ઑસ્ટ્રીયા, જર્મની, રોમન સામ્રાજ્ય વગેરે ફ્રેન્ચનાં અને આખી રાજસન્યાસ લીધી.

ચાર્લ્સના મૃત્યુ પછી જર્મન રાજ્ય અને પવિત્ર રોમન સામ્રાજ્યને તુર્ક અને ફ્રેંચ સામે લડવાનું રહ્યું. બીજા બાળુ પ્રોટેસ્ટન્ટો પોતે હવે અંદર અંદર લડવા માંડ્યા. પ્રોટેસ્ટન્ટોનાં અંદર પહેલેથી જ લુચરના અનુયાયીઓ કાલ્વિનનાં અંદરનાં યુદ્ધ અનુયાયીઓને પોતાની સાથે બેળવતા નહોતા અને જે ધર્મસ્વાતંત્ર્ય તેઓ રોમનો પાસેથી માગતા હતા તે સ્વાતંત્ર્ય તેઓ કાલ્વિનીસ્ટોને આપવા તૈયાર નહોતા; આને પરિણામે રોમન કથોલિકો મજબૂત થતા ગયા. તેની સાથે ખ્રિસ્તી ધર્મમંસ્થાનની સ્થાપનાનો તથા ખ્રિસ્તમતોનો ઇતિહાસ મજબૂત થઈ ગયો. સોસાયટી ઓફ જીઝસની સ્થાપના થઈ અને તેની અત્યંત કાબેલ વ્યવસ્થા તથા અત્યંત વિદ્વાન સાધુઓની મહેનતથી પ્રતિસુધારણા કાઉન્સિલરેફર્મેશનની રોમન કથોલિક દિલ્લ્યાસ જન્મ પ્રતિ સુધારણા પામી. ૧૬૦૮માં પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજકર્તાઓએ "ઈવાન્ગેલિકલ ઇયુનિયન" નામનું મંડળ સ્થાપ્યું તેના પ્રતિકાર તરીકે વિદેહજાક-વંશી, બાવારિયાના ડ્યુક મેક્સિમિલિયન તથા હાબ્સબર્ગવંશી, સ્પેરિયાના આર્ચ-ડ્યુક ફ્રેડરિક ૧૬૦૬માં કથોલિક લીગની સ્થાપના કરાવી. ૧૬૧૮માં ફ્રેડરિક સમ્રાટપદ ઉપર આવ્યો. ધોદ્ધિમિયાએ તેને પોતાના રાજ્ય તરીકે ન સ્વીકાર્યો અને તેને

બદલે ઇંગ્લાડના રાજા પહેલા જેમ્સના જમાઈ-હાર્ષનના ઇલેક્ટર-
પાલાટાર્ન ફ્રેડરિકને પોતાનું રાજપદ અર્પણ કર્યું

સમ્રાટ ફ્રેડરિક બોહિમિયાને ઠેકાણે લાવવાનો નિશ્ચય કર્યો અને
ગૂરપના ઇતિહાસમા સુપ્રસિદ્ધ ત્રીમ વર્ષનો વિગ્રહ આ રીતે શરૂ થયો.

કુથોલિક લીગે સમ્રાટને સાથ આપ્યો અને તવારિખમશહૂર

ટીલ્લીને તેની કુમકે મોકલ્યો. ઇવાન્જેલિકલ યુનિયને

ત્રીશ વર્ષનો બોહિમિયાને અમૂક શરતે સાથ આપ્યો અને

વિગ્રહ ઇંગ્લાડ તરફથી તેને મદદની અપેક્ષા રહી ત્યાં

જેમ્સને અને રાષ્ટ્રને બનવું નહોતું એટલે તેમાં

કાંઈ માલ નહોતો. ટીલ્લીએ આગ પાસે બોહિમિયાને સળગડ દારૂ

અવગ્રાવી; તેનો રાજા ફ્રેડરિક એ રાજ્ય તેમજ પોતાના હાર્ષનના

મૂલકોને બોઈ બેઠો, યુનિયન વિખેરાઈ ગયું અને કુથોલિક રાજ્ય-

કર્તાઓ સર્વોપરિ થયા

૧૮૨૫માં ત્રીમ વર્ષના વિગ્રહનું બીજું આદોલન શરૂ થયું.

આસપાસના રાજ્યોની મૂલકલાલસા જર્મનીની

બીજું આદોલન અવ્યવસ્થાથી ઉશ્કેરાઈ અને ફ્રાન્સ, રુસેન તથા

ડેન્માર્ક વચ્ચે પડ્યા. ડેન્માર્કનો રાજા ફ્રિશિયનશ્વર

ગ્રોથો હોલ્સ્ટાઈનનાશ્વર ડચૂક તરીકે સામ્રાજ્યનો મામલો હતો એ

પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજવીને સમ્રાટના વિજયમા ભય રહેલો દેખાયો. સમ્રાટે

ટીલ્લી માથે હથે વોલેન્સ્ટાઈનશ્વર નામના ઇતિહાસ-

વોલેન્સ્ટાઈન પ્રસિદ્ધ, મહત્વાકાંક્ષી, સાહસિક સેનાનીને સામેય

કર્યો ૧૬૨૬મા ટીલ્લીએ ફ્રિશિયનને હરાવ્યો અને

મછી બંને સેનાનીઓએ ડેન્માર્ક ઉપર ચઢવાઈ કરી. વોલેન્સ્ટાઈનને

ડચૂક ઓફ ફ્રીડલાન્ડ બનાવવામા આવ્યો અને ડેન્માર્કના જીતાયેયા

મડળો મેક્લેન્બર્ગ^{૪૧} અને પોમરેનિયા^{૪૨} તેના વહિવટ નીચે મુકવામાં આવ્યા વિનયમત ફ્રેડરિકે ૧૬૨૯ના માર્ચમા “એડિક્ટ^{૪૩} ઑફ રેસ્ટિટ્યુશન”^{૪૪} વેરવસુલાતનું ફરમાન બહાર વેરવસુલાત પાડ્યું પ્રોટેસ્ટન્ટોના હાથમાથી ધર્મમર્યાદાની જાગીરા ખાલસા કરી અને ધોળેન્સ્ટાઇનની મહત્વાકાંક્ષાથી તથા તેણે પોતાના બાહુમળથી કારી કાઢેલી સ્થિતિથી બધા પામીને તેને પાણીચું પકડાવ્યું

પગલુ આ વખતે સ્વીડનમા એક મહાન નરવીર રાજ્યામન પગલુ વિરાજી રહ્યો હતો અને તેની મહત્વકાક્ષાઓ અને પ્રોટેસ્ટન્ટમતનો પ્રેમ તેને જર્મની તરફ પ્રેરી રહ્યાં હતા ૧૬૩૦મા ગુસ્ટાવુસ તેણે સ્વીડન છોડ્યું પહેલા તે પ્રોટેસ્ટન્ટો કાર્થ આડોલ્ફુસ પછી પગદેશી રાખીને કે પરદેશી લશ્કરને પોતાની જમીન ઉપર જોવા માગતા નહોતા, પછી તે ક્રાન્મને મિત્ર હતો અને ૧૬૩૧મા દીલ્લીએ સંકસનીને તારાજ કરી નાખ્યું હતું એટલે પ્રોટેસ્ટન્ટ મડળને કડવો ઘૂંટકો ગળ્યા વિના છૂટકો નહોતો.

સ્વીડન નગર ગુસ્ટાવુસ^{૪૫} આડોલ્ફુસે^{૪૬} સમ્રાટની શક્તિના ચાર્જ ચાર્જ જોડા દૂકડા કરી નાખ્યા ૧૬૩૨મા તે બાવેરિયામા પેઠો. એપ્રિલમા તેણે દિલ્લીને હરાવ્યો દી લી જન્મી શક્તિના ચૂગ ચર્ચ મૃત્યુ પામ્યો હવે સમ્રાટે ધોળેન્સ્ટાઇનને પાછો બોલાવ્યો “સમ્રાટના લશ્કરોનું મેનાધિપત્ય મારા જોડવાનું ગેરે-હું મારા વિચાર પ્રમાણે મંધિવિચર કરીશ-આપ તે ગુન્હેગારને માફી બક્ષીશ-એડિક્ટ ઑફ રેસ્ટિટ્યુશનને જરૂર પડે તો બાજુએ મૂકીશ”- આ શરતોએ એ પાછો આવ્યો. તુરે-અર્જના દુર્ગ પાસે તેણે સ્વીડનનરેશને ખૂન હાલવ્યો અને ૧૬૩૨ના

નવેમ્બરમાં લુપ્તેન ખાતે બન્નેને યુદ્ધ થયું. વિજયદેવી પ્રોટેસ્ટન્ટો તરફ રહી પણ ગુસ્તાવુસ આપાલકુસની લડાઈમાં કતલ થયો.

પ્રોટેસ્ટન્ટોએ હવે લીગ ઓફ હેલ્થીન^{૪૭} નામનો સંઘ સ્થાપ્યો. વૉલેન્સ્ટાઈન તેમની સ્થાને ચઢયો, પણ ઈઈ અજબ મનોવૃત્તિથી તેણે તેને ક્યાહિ પણ પરાજય આપ્યો નહિ અને શત્રુઓએ એ સમ્રાટકોહ કરે છે એવો ફરી વૉલેન્સ્ટાઈન જુમાટો ઉઠાવ્યો. ૧૬૩૪ના જાન્યુઆરીમાં તેને સમ્રાટે પદબ્રષ્ટ કર્યો અને ફ્રેલ્ડુઆરીમાં તેને કામએ મારી નાખ્યો. હવે ફ્રાન્સના મુખ્ય પ્રધાન પ્રસિદ્ધ કાર્ડિનલ રિશેલ્યુએ^{૪૮} જર્મનીમાં વચ્ચે પડવાની તક સાધી. પ્રોટેસ્ટન્ટ સામતોમાં ફાટફૂટ પડી અને સહુથી અગ્રણીઓ સમ્રાટના પક્ષમાં ગયા. ૧૬૩૫થી ત્રીસ વર્ષનો વિગ્રહ જર્મનીના પ્રોટેસ્ટન્ટ અને કેથોલિકનો વિગ્રહ મટી, યુરોપના બે બળવાન રાજકુટુંબો—બૂર્જોન^{૪૯} અને હાબ્સ્બર્ગનો વિગ્રહ. બની રહ્યો.

સ્વીડન અને ફ્રાન્સને ૧૬૩૬માં સારી ફતેહ મળી અને સ્પૅન્સે-વેમારના બર્નહાર્ટ નીચે જે જર્મનો સમ્રાટ સામે લોકો કંટાળ્યા હોડી રહ્યા હતા, તેમણે પણ નાણાં સંબંધીમાં તેમજ યુદ્ધમાં સારી ટક્કર ઝીંધી. પરંતુ લોકો હવે લાંબા વિગ્રહથી કંટાળી ગયા હતા અને જર્મનોમાં ખરેખર લગવાની તાકાત રહી નહોતી. ૧૬૪૨માં સ્વીડીશ લશ્કરે સમ્રાટના લશ્કરને હરાવ્યું અને ૧૬૪૫માં બ્રન્કાઉ^{૫૧} ખાતે મોટી ફતેહ મેળવી, તેઓ હાલના વિયેના પહોંચ્યા. દરમ્યાનમાં તવારિખમશહુર ફ્રૂંચ જનરલ ટુરેન^{૫૨} લડાઈના પરિણામાત્મક ધા ઉપર ધા કરતો ગયો. ડાર્મ-લાંડ-માંથી તે વિજય પામતો આવીને રેન્જેલની^{૫૩} સરદારી નીચે સ્વીડીશ લશ્કરને મળ્યો અને બન્ને લશ્કર બાવેરિયામાં પેદાં. ત્યાં બાવેરિયાના

૪૭ Helbron ૪૮. Richelieu ૪૯. Bourbon ૫૦ Saxe-Weimar ૫૧ Jankau ૫૨. Turenne ૫૩. Wrangel

ઇલેક્ટર મેકિસમિલિયનને ૧૬૪૮માં સબ્જક હાર ખવડાવી. તેઓ આગળ વધતા હતા તેટલામાં વેસ્ટફાલિયાની^{૫૪} સુલેહના સમાચાર આવ્યા.

૧૬૩૭થી સુલેહનાં વાળ વાગી રહ્યાં હતાં, પરંતુ સુલેહ અગિયાર વરસ પછી જ થઈ શકી. આ સુલેહથી જર્મનીમાં ધર્મવિવેના અભિપ્રાયમાં 'કાષ્ટ ઉપર જૂલમ ન ગુન્નરવો' એવું નક્કી થયું. વેસ્ટફાલિયાની સુલેહ જૂદાં જૂદાં મંસ્થાનો માટે રોમન કેથોલિક, લુથરન અને કાલ્વિનિઝમ એમ ત્રણ પંથો કબૂલ રહ્યા. ૧૬૨૪માં જમીનપરત્વે જે સ્થિતિ હતી તે સ્થિતિ કાયમ રાખવામાં આવી. બ્રોહિમિયા કેથોલિકપક્ષને મળ્યો અને ઇલેક્ટર-પાલાટાઈન ફ્રેડરિકને તેની ધણી ખરી જાગીરા તથા ઇલેક્ટરપદ પાછાં આપવામાં આવ્યાં. મેટ્ઝ,^{૫૫} તૂલ,^{૫૬} અને વર્ડુન,^{૫૭} ફ્રાન્સને મળ્યા. આરિયન આસ્તાસ પણ ફ્રાન્સને મળ્યું સ્વીડનને સ્ટેટિન^{૫૮} સહિત પશ્ચિમ પોમરેનિયા તથા બ્રેમેન અને વર્ડેનના^{૫૯} ધર્મસંસ્થાનો મળ્યા. આને લીધે બ્રાટિશ અને ઉત્તર સમુદ્રનું સર્વોપરિત્વ સ્વીડનના હાથમાં ગયું સ્વીડ્ઝર્લૅન્ડનું સ્વાતંત્ર્ય સ્વીકારવામાં આવ્યું એ જ પ્રમાણે હોલાન્ડ અને ફ્રાન્કસ એટલે સંયુક્તપ્રાંતોનું સ્વાતંત્ર્ય પણ મજૂર થયું.

સમ્રાટનું માત્રાભ્ય તેને રોમન કેથોલિક પક્ષ સાથે હમેશાને માટે સાકળી રાખવું હતું તેથી પ્રોટેસ્ટન્ટો તેની સત્તા હતી તેના કગ્તાં પણ ઓછી કરવા મથતા હતા. રોમન સમ્રાટ અને કેથોલિક ધર્મના પ્રકરણમાં સમ્રાટને સાથ આપતા, ધર્મપંથી પણ રાજપ્રકરણમાં પ્રોટેસ્ટન્ટો સાથે મળીને સમ્રાટની સત્તાને અંકુશમાં રાખતા હતા. સંસ્થાનો

તો હવે તદ્દન સ્વતંત્ર થઈ ગયા હતાં અને અત્યારના બ્રિટિશ સંસ્થાને માફક લડાઈ અને સુલેહના વખતમાં મિત્રાચારી તથા દુશ્મનીના સમઘ કેની માથે રાખવો, ક્યારે સુલેહ અથવા લડાઈ કરવી વગેરે બાબતોમાં પણ નિરકુશ બન્યા હતા જેવી રીતે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય ફક્ત ગાળની એક સરથાથી જ સકળાઈ રહે છે તેવી જ રીતે જર્મની પણ રાજ્યથી એક દેખાતુ હતુ પણ બ્યારે બ્રિટિશ રાજપદ હતુ મજબૂત છે ત્યારે જર્મન રાજપદ તેજોહીન અને નામાવશેષ માત્ર રહ્યું હતુ

તેરમાથી સોળમા સૈકાનું જર્મની

સમ્રાટની જર્મની પરત્વેની તમામ સત્તા કેન્દ્રસ્થ લોકસભાના હાથમાં આવી ગઈ હતી. તેના હાથમાં કાયદા કરવાની, જર્મનીને નામે સુલેહવિમુક્ત કરવાની, કોલકરાણા કરવાની સમ્રાટની સત્તા તમામ સત્તા હતી, પણ સમિતિઓ ઠીક, આવાં કામ સતત કરી ચકતી નથી; એટલે ૧૯૬૩થી અહિં અને સામતના જ પ્રતિનિધિઓ તેમાં બેસતા હતા; તેની ચૂંટણીઓ અંધ પડતાં તે કાયમની એસ્થા થઈ ગઈ. તે તમામ અગત્યનાં કાર્યો દરેકદરેક સંસ્થાને પોતાની મેળે જ કરવા દેતી. જર્મનીમાં લગભગ ૩૦૦ સ્વતંત્ર સંસ્થાનો પોતાની મજા માફક વર્તવા માંડ્યાં.

આ વિમુક્તમાં રાષ્ટ્રત્વ દર્શાઈ ગયું. સુદ્ધ રાષ્ટ્રીય અગર સાંસ્થાનિક લશ્કરોથી નહિ, પણ પરદેશી ભાડુતી લશ્કરોથી લગાયું હતું. શહેરો લૂંટાઈ, તૂટી ઉભજઝ મયાં હતાં. રોમ, રાષ્ટ્રત્વનું હૃદય અત્યાચાર અને કલથી વસતિ ઓછી થઈ ગઈ હતી. શહેરોનાં શહેરો, ગામડાંનાં ગામડાંઓ રહેસાઈ, બૂંસાઈ મયાં હતાં, તાળાં દેવાયાં હતાં. વેપાર રાજગારનું નામ નિશાન પણ રહ્યું નહોતું. હાંસિયાટીક લીમ ગુલામી મનોદશા પાસે નિભાવ જેટલું પણ ખર્ચ રહેતું નહોતું. લોકો શ્રદ્ધાહીન, નિસ્તેજ, ગુલામી મનોદશાવાળા થઈ ગયા હતા. માદિત્વ, તત્ત્વ, વાદ્મય વગેરે નિષ્પ્રાણ, નિષ્વેષ્ટ થઈ ગયા હતાં.

અને દરેક નાનાથી મોટા ગણસૌય રાજકર્તાઓની નજરે ક્રાન્સના રાજદરબાર તરફ-વરમાઈની કચેરી તરફ દોડી. જેમ દિવના એકે ગામડાના ઠાકોરથી માંડીને મોટા રાજાઓ ક્રાન્સની સર્વોપરિ અસર સુધી સર્વ ઇચ્છાંઃ જઈને ત્યાંના સામાજિક રીત-રિવાજ સીખવાનું અને અંગ્રેજોનું અનુકરણ કરવાનું પસંદ કરે છે તે જ રીતે જર્મનીના રાજકર્તાઓ કેટલે

પ્રકરણ સાતમું

પ્રશિયા : જન્મ અને પ્રાચુર્યતા

આ ઇલા સામ્રાજ્યનો તે છતાં પણ અત આખો નહિ અને ત્યારે ચોતરફ મજબૂત રાષ્ટ્રીય કેન્દ્રો જન્મતા ગયા ત્યારે જર્મનીના નાના નાના રાજ્યો છૂટા પડી એકેકા ઇલા સામ્રાજ્ય મહાન રાષ્ટ્ર સાથે મડળાધિપનો સમઘ રાખવા લાગ્યા સમ્રાટ પોતે તૂકેને તેના મૂલક ઉપર નહિ ચઢી આવવા બદલ ખડણી આપતો હતો અને જર્મનીને બાજુ ઉપર રહેવા દર્ધ ઑસ્ટ્રીયા, નેપલ્સ^૧, સાર્ડિનિયા^૨, દીરાલ વગેરે તરફ વધારે ધ્યાન આપતો હતો. ફિલિપની ડાગ્ગર્દિ પછી સ્પેન રાષ્ટ્રત્વ પ્રાપ્ત્ય હતુ અને સોમાવટી ઑફ જીજસના બહુશ્રુત અને પડિત સાધુઓએ તેના ઉપર પુષ્કળ અસર પાડી હતી ક્રાન્સ રિશેવ્યુ, માઝારિં^૩ અને પછી લુઈ ઓઈમાની નીચે સંગઠિત થઇને મહર્વાદાક્ષાથી ભરાતું જલ્પ હતું ત્રીસ વર્ષના વિગ્રહમા રિશેવ્યુએ ક્રાન્સની ચોપાટ બહુ જ સરસ રીતે ખેલી રહી સ્વીડન નરેશ ગુઆપુસ ઑડોલ્ફસને ક્રાન્સમાથી તે દર વર્ષે દશ લાખ લિન-લીરા-

પૂરા પાડતો હતો. સમ્રાટ ફ્રેડ્રીકનાંડ ત્રીજાની પાસે નાણાં હતાં નહિ અને લિયોપોલ્ડના પાસે નાણાં, શુદ્ધિ કે શક્તિ કશું હતું નહિ. જર્મન સંસ્થા-

નોમા હજી એક પણ ગંરથાન એવું નહોતું કે જે

પ્રશિયા

આખા જર્મનીની જવાબદારી પોતાને માથે ઉપાડી શકે. પ્રશિયા ૧૬૫૭માં પોલાંડથી સ્વતંત્ર

થયું હતું. ૧૭૦૧માં સમ્રાટ તરફથી તેના રાજકર્તાને રાજ તરીકે સુકુટ અર્પણ કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ હજી જર્મનીનું નેતૃત્વ તે લઈ શકે તેવા સંજોગો ઉભા થયા નહોતા.

એટલે ૧૬૪૮ થી ૧૭૬૩ સુધી જર્મનીનું ભાગ્યવિધાત્ ક્રાન્સ હતું અને મધ્ય યુરોપના સોગડાં ક્રાન્સના દરબારનાં આંગળાઓ ચલાવતા હતાં. ક્રાન્સના પ્રતિભાશાળી અમાત્યો લુઈ થાઈમાનું અને રાજા જુહત્ક્રાન્સનાં સ્વમ સેવી રહ્યા હતા ક્રાન્સ અને મધ્ય યુરોપ પોતાના હાથમાં લઈ ઉત્તર સમુદ્રની માલીકી પોતાના હાથમાં રાખવાની તેઓ ખુબજા ધરાવતા હતા. ત્રીમ વરસના વિગ્રહને અંતે હુલાંડ રૂપેનથી સ્વતંત્ર થયું હતું. થોડો ભાગ હજી રૂપેનના હાથમાં હતો, પણ ક્રાન્સ હુલાંડને છતી લેવાનું અને જતે દિવસે રૂપેનના હાથમાંથી રૂપેનિઝ નેધર્લેન્ડ પગલી લેવાનું મહેલું માનતું હતું. જર્મની વિષે તો તેને કશી ચિન્તા જ નહોતી. જર્મન રાજકર્તાઓ તથા ઉમરાવો નક્કી ફ્રેંચ થવામાં અભિમાન અને ગૌરવ માનતા થયા

ફ્રેંચ કચેરીની

હતા અને ફ્રેંચ કચેરીની અવમાનિતમાં અવમા-

સેવા

નિત સેવા કરી તેની શુલામીના ગળપટ્ટા ધારણ

કરવામાં જાંદગી પરિસીમાયે પહોંચે છે એમ કદપતા

હતા. રિશેલ્યુ અને તેરમો લુઈ જનાં આસ્ટ્રીયાની અપાત્ર અને તેના પુત્ર યોહાન લુઈની સગીર અવસ્થામાં આઝારિની વાલીગીરી

આવી; તે પછી લુધ પોતે સત્તાપર આવ્યો. તે દરમ્યાન રપેનના પ્રાણુ ચૂસાવા માંડ્યા. ઑસ્ટ્રિયા ઉપર તૂર્કોનાં દળ ચડી આવવા માંડ્યાં. ઇટલીમાંનાં હાબ્સબર્ગ કેન્દ્રો સ્વતંત્ર થવા માંડ્યાં. ૧૬૭૫ પછી ક્રાન્સ મુરોપશિરોમણિ થઈ રહ્યું.

જર્મનીના સામંતો સમજતા હતા કે ક્રાન્સનો અભ્યુદય અને પ્રતાપ-એનો જ અર્થ પોતાની અવનતિ અને વિનાશ; પણ વિલામ, ફ્રેશન અને મિથ્યા આડંબરના મોહમાં પડેલા

જર્મનીની જર્મન સામંતો એકત્ર અગર પ્રવૃત્તિમાન થઈ શક્યા વિલાસિતા નહિ. ૧૬૭૨માં હૅલાંડ અને રપેન સાથે ચૌદમા લુધએ યુદ્ધ શરૂ કર્યું આન્ડનબર્ગના ઇલિક્ટર ફ્રેડરિક વિલિયમે ૧૬૭૫માં લુધના મિત્ર સ્વીડેને હરાવ્યા. ૧૬૭૮માં

નિજમવેગેનની સંધિમાં સમ્રાટે આન્ડનબર્ગે છતેલી

પ્રશિયા અને જૂમિ માથે આસ્પાસની અસલ જર્મન અને ક્રાન્સ અત્યારે ઑસ્ટ્રીઆની માલેકીની જૂમિ પણ આપી દીધી. લુધને કાવી મયું. તેણે પુનઃસંકલનની એક

યોજના ઉપાડી અને ઑસ્ટ્રીઆથી સ્વતંત્ર થઈ, ક્રાન્સે પ્રેરલા પુનઃ સંકલનમાં ભળવા જર્મન રાજકર્તાઓ તથા શહેરોને પ્રેરવા માંડ્યાં. ૧૬૮૧માં આ બહાના નીચે એણે સ્દારસ્થુર્ગનો કબજો કરીધો. ડૅલ્હા-

ઉસીજ એક પછી એક દિન્દનાં સંસ્થાનો ખાલસા

લુધની ખટપટો કરતો ગયો અને એ રાષ્ટ્રમાં જે રીતે કોધની

અશક્ત, નિસ્તેજ જ્વાળાઓ ભસૂકતી ગઈ, તે જ

રીતે કાયર જર્મનીમાં કોષ ભસૂકી રહ્યો, લોકસભા નિષેષ્ટ રહી, તૂર્કો અને હુંગેરિયનોને ફ્રેંચની લાંચ અત્યત મધુરી લાગી અને તેમણે સમ્રાટને રાખી રાખ્યો. ૧૬૮૩માં તૂર્કોએ વિયેનાને ઘેરા લાલ્યો તોયે ફ્રેંચ ક્યેરીની વિષકન્યાના પાશમાં પડેલ જર્મન રાજકર્તાઓ ઉભા

ચર્ચ શક્યા નહિ ૧૬૮૬મા લુધએ દક્ષિણ જર્મનીમા ફ્રેન્ચ લશ્કર
 ઉતાર્યું, ત્યારે પણ ઈંગ્લાન્ડના રાજા વિલિયમ ત્રીજાએ ગ્રેરણા આપી,
 પૂછ્યા મરડી મરડી ગળિયેલ બળદને ઉધડે તેમ
 વિલિયમ આફ્રે થોડા જર્મન રાજ્યકર્તાઓને શસ્ત્રસજ્જ કર્યા,
 આરેન્જ ત્યારે લુધએ આત્સાસની સાથે સંબંધ ધરાવતા
 કેટલાક સહેરા સાથે બીજા પણ છોડી આપ્યા,
 પણ સ્ટ્રાસ્બુર્ગ છોડ્યું નહિ

તે પછી સ્પેનની ગાદીના વારસા માટે યુરોપ દહડી પડ્યું
 આવેરિયા તથા કેલોનના રાજ્યકર્તાઓ લુધના પક્ષમા રહ્યા, બીજા
 જર્મન રાજ્યકર્તાઓ સમ્રાટ સાથે રહ્યા પણ લુધને
 ચોર આફ્રે સ્પે હકાનવામા ખરો ભાગ તો ઈંગ્લાન્ડના ડચ્ક આફ્રે
 નિશા સકસેશન માર્લબોરોએ લજ્જો, બ્લેન્હેમ^૮, રામિલીઝ^૯,
 માર્લાકાકે^{૧૦}, વગેરે તથા તેણે ફ્રેન્ચ લશ્કરની
 કરોડ બેનડ વાળી નાખી ૧૭૧૩મા યુટ્રેક્ટની^{૧૧} સુલેહ ચર્ચ, એ
 ખરેખર ક્રાન્સનો વિજય જ હતો સમ્રાટે સ્પેન તરફ નજર નાખવી
 છોડી દીધી, પોતે મિનાન^{૧૨} નેપલ્સ અને સાર્ડિ
 યુટ્રેક્ટની સંધિ નિયા રાખ્યા જર્મનીનો દુર્ગ લાંડાઉ^{૧૩} ક્રાન્સને
 આપી દીધો પોલાન્ડમા પોતાનો મળતિયો રાજા
 બેસાડવા માટે ક્રાન્સના મિત્ર સ્ટાનિસ્લાહિસ^{૧૪} લાઝિન્સ્કીને સમ્રાટે
 જર્મનીના હિત જોયા વિના સેંકડો વયથી જર્મનીનો ત્રિય અને સુદર
 પ્રદેશ લેઆરિંગિયા-હૅારેન સોપી દીધો લાઝિન્સ્કીએ તે પ્રદેશ પછી
 ક્રાન્સને આપી દીધો આત્સાસ-હૅારેનનો આ જમાનામા રાપાયેલો
 ઝંઘડો આજ પણ પત્યો નથી

૮ Blenheim ૯ Ramillies ૧૦ Malplaquet ૧૧. Utrecht
 ૧૨ Milan ૧૩ Landau ૧૪. Stanislaus

પરંતુ ક્રીન્સને મહાન બનાવવાની ઇચ્છા રાખનાર લુધ ચાઇ-
માએ એ રાષ્ટ્રના દુઃખના ખી વાવી દીધા હતા અને કચડાયેલું,
નિષ્પ્રાણ, નિરાદર્શ, નિર્મમત્વ જર્મની એના મૃત્યુને
પ્રશિયાનો જન્મ વખતે એક મહાન યવા સરખયેલા શિશુની ઉગતી
જુવાની કેળવી રહ્યું હતું. ઈ. સ ૧૨૩૦મા ટેઉટાનિક
ઑર્ડરના અમીરોએ પ્રશિયાની જમિ જીતી તેમા ખ્રિસ્તી ધર્મ અને
સરકૃતિ દાખલ કર્યા, કોનિગ્સબર્ગ^{૧૫}, કુલ્મ^{૧૬}, થોર્ન^{૧૭} વગેરે શહેરો
રચાયા અને પછી કુર્લાક^{૧૮} અને લિવોનિયા^{૧૯} તેમા બેગબ્યા તે
પહેલા બારમા સૈકાની મધ્યમા રીંછ આદમટં પૂર્વમા સિંહ હોલી
સાથે જર્મનીના સ્લાવ દુશ્મનોને જોર કરતા બ્રાન્ડેનબર્ગનું માર્ગાર
મડળ જન્માગ્યુ હતું આ મડળ ટેઉટાનિક ઑર્ડરને તેમના કાર્યમા
જળરજસ્ત પીકબળ આપતું હતું. ૧૪૧૫મા સમ્રાટ સિગિસમુડ પાસે
બ્રોહિમિયામા વિગ્રહ સમાવવા માટે, જોષ્ઠતા નાણા અને માણસો
નહોતા, તેથી જેમ કારમીરનું સરથાન પૈસાવડીયે
હોહેનસોલેર્ન^{૨૦} વંશ શિખવિગ્રહ પછી ડોંગરા કુટુંબને જાન કંપની
બહાદુરની મગકારે આપ્યું હતું તેવી રીતે તે વર્ષમા
તેણે બ્રાન્ડેનબર્ગનું ઉપસંસ્થાન હોહેનસોલેર્ન વસીવ, ચોતાના મિત્ર,
નુરેમ્બર્ગના યુર્ગોવ, ફ્રેડરિકને આપ્યું, ફ્રેડરિકે એક વખત સિગિસમુડની
જીદગી બચાવી હતી, અને પછી તેને સામ્રાજ્યપર સ્થાપિત કરવામા
અગ્રણી ભાગ લીધો હતો. ૧૪૧૭મા તે માર્ગારવપદ ઉપર આપ્યો. તેની
અને તેના અનુગામીઓની મહેનતથી બ્રાન્ડેનબર્ગ આગાદ અને સમર્થ
સંસ્થાન થવા પ્રાગ્યુ ૧૫૨૦ના અરસામા હોહેનસોલેર્ન^{૨૦} વસીય
આદમટં ટેઉટાનિક ઑર્ડરનો વડો હતો, તેણે પ્રોટેસ્ટન્ટ મત અખત્યા
કર્યો અને પોતાનો સંઘ વછોડી નાખ્યો. પોલાડના રાજ્યોએ તેને

પોતાના સામત તરીકે પ્રશિયાનો ડયૂક બનાવ્યો. ૧૬૧૧માં આ મહાન વારસાની રૂએ આન્ડનમર્ગના ઇલેક્ટરના હાથમાં આપ્યું. ૧૬૫૭માં વેબ્લોના^{૨૧} તહનામાથી પોનાડે પ્રશિયાની સ્વતંત્રતા સ્વીકારી આ વખતે પ્રશિયા આન્ડનમર્ગનો રાજકર્તા ફ્રેડરિક સ્વતંત્ર પ્રશિયા વિલિયમ હતો ઇતિહાસકારો તેને 'મહાન ઇલેક્ટર'

કહે છે. ૧૬૪૮માં વેસ્ટફાલિયાના કોનકરાર થયા ત્યારે તેની પાસે સરસ લશ્કર હતું, તેની તીબેરીમાં નાણા હતા અને તેના આન્ડનબગના મહાનમાં વ્યવસ્થા અને શાંતિ હતા તેણે ૧૬૭૫માં સ્વીડીશ લશ્કરને સન્નિહ હાર આપી ઓડર અને ઝીની વચ્ચે નહેર બાધી, પ્રશિયાની નોકાને જન્માવી, જર્મન પશ્ચિમ આફ્રિકાની શરૂઆત કરી, ફ્રેંચિંગ લોકાને આન્ડનમર્ગમાં વમાવ્યા, અને ૧૬૮૫ પછી ક્રાન્સના પ્રોટેસ્ટન્ટ-હુબુએનો લોકોને આશ્રય આપ્યો.

૧૬૮૮માં તેના અવસાન પછી તેનો પુત્ર ફ્રેડરિક ડયૂક થયો. ૧૭૦૧માં સમ્રાટ લિયોપોલ્ડે તેને પોતાના પક્ષમાં રહેવાની શરતે 'પ્રશિયાના રાજા'નું પદ આપ્યું તેણે હાથની 'પ્રશિયાનો વિદ્યાપી સ્થાપી અને બર્લીનમાં 'એકેડેમિ ઓફ સાયન્સીઝ' જન્માવી તેના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર ફ્રેડરિક વિલિયમ પહેલો પ્રશિયાનો રાજા થયો. ફ્રેડરિક વિલિયમનું જીવન ધર્મપગખ્ણ અને સાદુ હતું તેને ફ્રેંચ અનુકરણ તરફ અત્યંત તિરસ્કાર હતો. ૧૭૧૩માં તેણે શાદીનશીન થતા જ દરબારગઢ અને ચેરીનો ખર્ચ ઓછો કરી નાખ્યો તેની તત્કાલિન પ્રશિયાને સધિ અત્યંત શક્તિશાળી અને સમૃદ્ધ મંથાન બનાવ્યું. ૧૭૧૩ પછી તેણે ગેન્ડરલાડર અને પીન^{૨૩} સંગિતા સુધીનો સ્વીડીશ પોમરેનિયા પોતાના મૂલકમાં ભેગા

આ વખતે ક્રિસ્ત રશિયા પણ જન્મી ચૂક્યું હતું ૧૭૧૮માં તેણે રશિયા સાથે મૈત્રિ-મંધિ કરી ૧૭૧૬માં ઇંગ્લાન્ડ અને હાનોવરને પણ મિત્ર બનાવ્યા ૧૭૨૫માં તેણે પ્રશિયા, ઇંગ્લાન્ડ અને હાનોવર-એમ ત્રણની 'લીગ ઓફ હાનોવર' સ્થાપી ઇંગ્લાન્ડનો વિચાર પ્રશિયાને મદદ કરવા કરતા ક્રેડરિક વિલિયમને તૈવાગ કરેલું સરસ અને સમર્થ હસ્તર પોતાના દેતુઓ પાર પાડવા માટે વાપર-
'સ્વાર્થ'નું દર્જાન વાનો હતો, એવું સમજતા પ્રશિયાના રાજવીએ રશિયા અને વિયેના સાથે મંધિ કરી પરંતુ વિયેના પણ ફક્ત પ્રશિયાને ભોગે અને તેના ઉપયોગ કરીને પોતાનો સ્વાર્થ જ સાધવા માગતું હતું, એટલે જર્મનીમાં પ્રશિયા અને ઓસ્ટ્રીયા વચ્ચે સર્વોપરિત્વની લગભગ સો વર્ષની હરિદ્વાર્ષના ગણેશ મડાયા.

૧૭૧૩માં તેણે પોતાની ખાનગી જગીરો રાજ્યને સોંપી દીધી, ૧૭૧૬માં પોતાની જમીન એડતા 'સર્ફ' લોકોને છૂટા કર્યા, અને વાગસામાં જમીન અપાતી તે બધ કરી, નીપજ પ્રમાણે વ્યવસ્થિત ટુકડી મુદતની વિધોટીની પ્રમા દાખલ કરી પ્રશિયાને વ્યવસ્થિત હિસાબીખાતુ રચી આપવાથી રાજ્યતોપા-ખાનામાં તેના મરણ વખતે દશ લાખ પૈડ પડ્યા હતા, તે નવ લાખ પૈડ તેણે પૂર્વ પ્રશિયા વમાવવામાં ખર્ચ્યા તેણે પ્રશિયાનું લશ્કર ૩૮૦૦૦ માણસોનું હતું તે વધારીને ૮૩,૫૦૦૦નું કર્યું, અને યુરોપમાં રશિયા અને ક્રાન્સ પછી તે ત્રીજો નમ્બરે મૂકાયું. ૧૭૪૦માં તેનું અવમાન ચલ્યું.

તેનો પુત્ર ક્રેડરિક પ્રશિયાનો મહાન ક્રેડરિક કહેવાય છે તેને તેના પિતાએ બહુ મલાળથી ઉઠેર્યો હતો પરંતુ તે યુવાવસ્થાએ પતેચતાં પિતાની અપેક્ષાઓથી જૂદી રીતે જ વધવા લાગ્યો, મહાન ક્રેડરિક અને પિતા પુત્ર વચ્ચે એવા અણગનાવ ચઢ્યો ગયો કે પુત્રે ન્હાસી જવાની તૈયારી કરી, પરંતુ તેમ

કરતાં એ પકડાઈ ગયો અને તેને અને તેના મિત્રને કાર્ટમાર્શલ-લશ્કરી
અદાલત પાસે રજુ કરી, સખ ફરમાવવામાં આવી.
પિતાનો રૂવાબ તેના મિત્ર કાપ્ટેને^{૨૪} તેના દેખતા ફાસી દેવામાં આવી,
આ બનાવથી પુત્ર નારમ પડી ગયો અને પિતાની
હયાતી સુધી તેને અનુકૂળ થઈને જ વર્તવા લાગ્યો. ૧૭૪૦માં માદી
પ્રશિયાની ઉપર આવતા જ તેણે ભેયું કે, પ્રશિયાને મજબૂત
જરૂરિયાત અને મદદન કરવા ભરપૂર રાજકોષ અને અજેય
સેના, એ બે સ્થબોની જરૂર છે. તે જ વર્ષમાં ઓસ્ટ્રિયા
સાથે હરિફાઈમાં ઉતરીને રીતસર જર્મન મડળની આગેવાની લેવાની
તેણે તૈયારી કરવા માડી અને ઓસ્ટ્રિયાએ દબાવેલા સામ્રાજ્યિયાનાં
ત્રણ ઉપસરથાનો પાછા મેળવવા પ્રયત્ન આદર્યો. સમ્રાટ આર્સ્
છઠ્ઠાએ પોતાને સત્તાન ન હોવાથી પોતાનો માદીવારસો પોતાની
પુત્રી મેરિયા થેરેસ્સાને મળે એવો આદેશ મજૂર
મેરિયા થેરેસ્સા કરાવ્યો હતો અને એ “પ્રાગ્માટિક સેક્શન”
યુરોપનાં બીજાં રાજ્યો પાસે પણ કબૂલ કરાવ્યું
હતું. કેડરિક પોતાના પિતાની મજૂરી હોવા છતાં ‘આ મડળો
ઓસ્ટ્રિયાના અસલ મૂલકમાના નથી,’ એવું કહી તેની માગણી કરી
અને અભિમાની મેરિયા થેરેસ્સાએ ના પાડતા ૩૦૦૦૦ માણસો
લશ્કર મોકલી તે કબજે કર્યા. ૧૭૪૨ થી ૧૭૪૫
સામ્રાજ્યિયા સુની તેને લડાઈ કરવી પડી અને ઓમેલો અને
ડેસડન બન્નેના તદ્દનામથી સામ્રાજ્યિયાની માલિકી
પ્રશિયાને હાથ રહી. યુરોપમાં દલે પ્રશિયાનો ડોક વાગવા માંડ્યો.
કેડરિકનું અજેય લશ્કર, તેની વ્યવસ્થા, તેની વિદ્વતા, તેના
લખાણો, તેની ઘાસ્તે વગેરે સાથેની મેં ત્ર વગેરેની સર્વત્ર સ્તુતિ થવા
માંડી. તે લોકમત્તા કે લોકસ મતિમાં માનતો નહોતો; પણ એ પોતાના

આંતિ માકિયાવેલ પુસ્તકમા 'રામને તત્ત્વો પહેલો નોકર' કહી
વર્ણવે છે તેની જીદગીલર તે એ પ્રમાણે વર્તતો
વિદ્વાન ક્રેડરિક રહ્યો હતો તેણે એ જીબ્બુ પુસ્તક 'અન્યારના
ચુરપના રાજપ્રકરણ ઉપર વિચારો' પણ લખ્યું છે,
તેમા આસ્ટ્રિયા અને ક્રાન્સના બળત્તર ચવામા ચુરપને રહેના બન્યો
વિચાર કર્યો છે તે જર્મન ભાષાને તિરસ્કારતો ક્રાન્સના રાજવલ્લિવદ,
વેપાર રાજગાર, યુદ્ધખાતુ, ખેતી, ઉદ્યોગ તમામ રાષ્ટ્રિય જીવનની
બુમિકાઓમા તેણે ચેતન રેડ્યુ અને ચુરપના તમામ મુત્સદ્દીઓને
ગભગતી મૂક્યા

તેથી જ ઈરિયા થેરેસ્સાએ સાપ્તલેઝિયાનુ વેર લેવાની તજજોજ
રચી ત્યારે રશિયા અને મેક્કમનીએ આ પ્રતિભાશાળી માર્ક સાથે તરત
જ મેત્રી બાધી હુબ્સમગો સાથેનું પોતાનું વેર
ઈરિયા થેરેસ્સાનું બૂલી ક્રાન્સ તેમની સાથે જોડાયું ઇંગ્લાડ ઈરિયા
વેર થેરેસ્સા સાથે પડેના હતું તે ક્રાન્સની સાથેની

પોતાની દુશ્મનાનટને લીધે ક્રેડરિક તરફ વળ્યું.
૧૭૫૬ના ઓગસ્ટની ૨૪મીએ ક્રેડરિકે ઓર્બિતી સેક્રમની ૧૧ સગદર
ઓળંગી અને સપ્તવાર્ષિક વિગ્રહ (સેવન ઈયસ ધ્રાગ)ની શરૂઆત
કરી ક્રેડરિકની લશ્કરી પ્રતિભા, તેની પ્રેરણા,
સેવન ઈયર્સ તેની પ્રશ્નિતતા, તેનું નિયમન તેની હિંમત, તેનું
ધૈર્ય, તેની સહનશ્ચિતતા અને તેની લોકપ્રિયતા
એ મર્વથી તેના રાજ્યની લઘુતા અને નનીનતર

જતા તેને આખા યુરપ સામે વિજય મળ્યો ૧૭૬૩મા રશિયા લડાઈ-
માથી નીકળી ગયું એ જ માસના ઓક્ટોબરમા
ક્રાન્સ વગેરેના આસ્ટ્રીયનો તદ્દન પરાજિત થઈ ગયા ઇંગ્લાડે
પરાજય ક્રાન્સને ઈરિયામા, હિન્દમા, અમેરિકામા-મર્વત્ર
ખોખરૂ કર્યું અને ૧૭૬૩ના પારિસના તહનામા-
થી સાપ્તલેઝિયા પાછું પ્રશિયા પાસે જ રહ્યું. ૧૭૬૪મા ક્રેડરિકે

રાજ્યો પોતાની હરિફાઈ, રાષ્ટ્ર વચ્ચે બૂલી જઈ એક ચર્ષ ગયા. મહાન ક્રેડરિકની જગ્યા ક્રેડરિક વિલિયમે લીધી હતી. તેનામાં ચારિત્ર્યની, આદર્શની કે શક્તિની-કશી ઉદ્ધાતતા નહોતી અને હાલ્સબર્ગ લિયોપોલ્ડ તો એથી વ વધારે સંકુચિત મનવાળો અને બહીષ્કૃત હતો. બન્ને રાજવીઓ પિત્રનિરૂઢ, ^૧ મુકામે ૧૭૯૨માં મળ્યા અને ક્રાન્સના લોક-સત્તાક તત્ત્વ સામે વિગ્રહ કરી છુર્ગા વચ્ચે પાછો મસનદનશીન કરવા માટે ભેડાયા. તમામ સમ્રાજ્યનાં જર્મન અને બીજાં સત્તાપ્રિય સંસ્થાનો પણ તેમના આ નેતાઓની પાછળ ઘેરાયાં. પણ ૧૭૯૩માં

પ્રશિયા અને રશિયાએ ઑસ્ટ્રિયાને અંધારામાં પોલાંડના વિભાગ રાખીને પોલાંડના બીજાવાર ભાગલા પાડી લીધા.

૧૭૯૫માં ઑસ્ટ્રિયાએ ૧૭૯૩ના ભાગલાનો બુલ્લો લેવા એ કમનસિખ દેશના, પહેલા બન્ને સાથે મળી ત્રીજાવાર ભાગલા પડાવ્યા અને પરિણામે બન્ને જર્મન રાજવીઓનાં મન એકબીજાથી દુર થયાં થયાં પ્રશિયા ૧૭૯૫માં ક્રાન્સને હાઈનના ડાબા કાંઠાનો પોતાનો મૂલક આપી લડાઈમાંથી છૂટું પડી ગયું. અને ઑસ્ટ્રિયાએ દાર ઉપર દાર ખાઈને ૧૭૯૭માં ક્રાન્સ સાથે સંધિ કરી. ૧૭૯૮માં ટ્રેલ્લિટન અને રશિયા માથે મળીને ઑસ્ટ્રિયાએ ફરી વિગ્રહ શરૂ કર્યો, પરંતુ લુનેવિચની સંધિથી વળી તેની પ્રતિજ્ઞાને હાનિ પહોંચી. ૧૮૦૩માં ક્રાન્સના કબજામાં હાઈનને

હાઈનને ડાબે કાંઠે આજો ડાબો કાંઠો આવ્યો અને જર્મન રાજ-

ક્રાન્સ

કર્તાઓને ધર્મસરથાનોની તથા જીતાયેલાં સમ્રાટના શહેરાની જમીનો મળી. નેપોલિયન યોનાપાર્ટ

નીચે ક્રાન્સ જર્મનીમાં વધારે પ્રિય બન્યું. ૧૮૦૫માં ઑસ્ટ્રિયાએ પાછી લડાઈ શરૂ કરી અને પાછી દાર ખાધી. આવેરિયા, વુર્ટેમ્બર્ગ અને બાડેન ક્રાન્સ સાથે મળી ગયા. તેમને નેપોલિયને ખૂબ ફાયદો

કરી આપ્યો અને પહેલા બે સરથાનના ઇલેક્ટરોને રાજ બનાવ્યા
૧૮૦૬મા તેણે મધ્યસ્થ અને દક્ષિણ જર્મનીના તમામ રાજકર્તાઓને
એકઠા કરીને ફ્રાંસના આગ્રય નીચે ' ફ્રાન્કફોર્ટ
ફ્રાન્કફોર્ટ ઓફ ઓફ ધ હાર્બન ' બનાવ્યું અને પોતાના સર્વાંગ
ધ હાર્બન સુદર સામ્રાજ્યના આદર્શોનો લાભ જર્મનીને
આપવા માટે પગલું લીધું

પણ નેપોલિયન જરા ખાટે એ ઓસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયાને રૂચે
તેમ નહોતું નેપોલિયનના વિજયથી તારાજ થઈ, જર્મનીના રાજ-
કર્તાઓથી હવે માન ત્યાગઈ જઈ, હુબ્સમર્ગવશીય
સામ્રાજ્યનો સત્રા ફ્રાન્સીસ બીજાએ ૧૮૦૫મા સત્રાટપદનો
ત્યાગ ત્યાગ બહાર કર્યો જર્મન રાજપદનો ત્યાગ તો
દક્ષિણ મેસ્યાનો સ્વતંત્ર થતા જ થઈ ચૂક્યો હતો

પવિત્ર રોમન મહારાજ્ય અવસાન પામ્યું ખ્રિસ્તી પ્રજાઓનું એકત્વ,
અવિચ્છેદત્વ તો યુરોપમા જૂદીજૂદી પ્રજાઓ અને તેમના જૂાજૂદા
તત્ત્વો જન્મ્યા તે દિવસથી જ નાશ પામ્યું હતું, છતાં હુબ્સમર્ગો
આ 'ભાયા-સામ્રાજ્ય' કઈ અભિમાન કઈ આદર્શ અને ખોટી મહોટાઈથી
સાચવતા હતા એ સામ્રાજ્યમા ખ્રિસ્તમૂલકને પ્રેમ અભિમાન
કે આશા કશું નથી રહ્યું એવું જણાવાથી અને જર્મની-સર્વોપરિ

નેપોલિયન એ પદ પોતે ધારણ કરે એવી
ફ્રાન્સીસનો ભય બહીમી, તેને તેમ ન કરવા દેવા, ' મે મરે પણ
તુજે રાડ કરે ' એવા ન્યાયે ફ્રાન્સીસે સામ્રાજ્યને
અવસાન પામેલું બહાર કર્યું જર્મનીના એકત્વનો એક કાટો આ
પ્રમાણે દૂર થયો અત્યારે તો સામ્રાજ્યનું સત્ર જર્મનીની અસ્થાન-
માળામા પરાવાઈ તેને એકત્ર રાખતું હતું, તે તૂટી નીડળી જતા
માળાના મણકા હવે છૂટા પડી વેરાઈ જવા માડ્યા

૮ પ્રશિયામા હવે રશિયન યુગ બેઠો નેપોલિયનથી ભય પામેલા

પ્રશિયાનરેશ ફ્રેડરિક વિલિયમ ત્રીજાએ રશિયાના ઊંચા અલેક્ઝાંદર
પહેલા સાથે મિત્રિ કરી અને ક્રાન્તિ સામે લડાઈ
પ્રશિયાનો રશિ- જાહેર કરી. ૧૮૦૬માં પ્રશિયાની ચેના^૩ મુકામે
યુદ્ધ થયું સંજ્ઞા દાર થઈ અને નેપોલિયન બાવિનમાં
પ્રવેશ્યો નવેમ્બરમાં ઇંગ્લાંડ સાથે યુદ્ધના કાર્ષપણ
દેશે વેપાર નહિ કરવાના આદેશો બહિનથી નેપોલિયને કાઢ્યા. ૧૮૦૭માં
ઊંચા રશિયા તરફથી તથા મેટરનિક^૪ ઓસ્ટ્રિયા
પરાસ્ત યુદ્ધ તરફથી નેપોલિયન સાથે સીધા કાવકગરો કર્યા.
૧૮૦૯માં એ કાલકરારે તૂટ્યા, અને ઓસ્ટ્રિયા
વાગ્રામ^૫ની લડાઈમાં હાર્યું વિચેનામાં જઈ નેપોલિયને ઓસ્ટ્રિયાનાં
નુમનો ગ્રીહ્યાં. પરાસ્ત જર્મની નેપોલિયનને ચઢ્યું હતી પણ.

અને એ પરાસ્ત, કચડાયેલી દશામાંથી જર્મન જાગૃતિ પ્રગટી.
સ્થાપનના^૬ કુશળ પ્રધાનપદ નીચે પ્રશિયાએ આતરબ્યવસ્થા કરી;
સર્કોને છૂટા કર્યા, શહેરોને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય
સ્થાપન આપ્યું, કુળવંશીની પ્રથા સુધારી અને નેપોલિયનની
સરત પ્રમાણે ફક્ત ૪૨૦૦૦૦૦ લશ્કર રાખવાની
તેને છૂટ હતી, તોપણ હરખત જુદાજુદા ૪૨૦૦૦૦ને કુળવી આખી
વસ્તીને લશ્કરી તાલીમ આપી દીધી. ૧૮૧૨માં રશિયામાંથી ફ્રેંચો,
પરાજય પામી પાછા લડ્યા અને ૧૮૧૩માં જર્મનીએ
બાર ઓફ ધ “ગ્રેટ નેશન્સ”-બાર ઓફ લિબરેશન આરમ્બો
લિબરેશન ઓસ્ટ્રિયાએ નેપોલિયનને દાણો આપી નેપો
અને પછી પ્રશિયા સાથે તે લજ્યુ ૧૮૧૩ના
ઓક્ટોબરમાં લીપ્સી^૭ આગળ નેપોલિયન હાર્યો, જર્મનો અને તેના
મિત્રોએ ક્રાન્સની જમિ ઉપર ચડાઈ કરી અને ક્રાન્સની વસતિ

ઉપર મિત્રમ વરસાવ્યો પછી વિચેનામા કૉન્ગ્રેસ ભરી, જર્મનીને એકત્ર કરી, તેનું તત્ત્વ ગ્યરા માટે યૂરપના રાજ્યો મળ્યા નેપોલિયનનો ધૂમકેતુ યૂરપના નબોમડળમાથી હઠે અસ્ત થઈ ગયો.

ઑસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયાની હરીફાઈ ૧૮૧૫ પછી ફરી ભમૂકી નીકળી હાબ્સબર્ગવંશ તરફથી મેટરનિક બ્યવસ્થા કરતો હતો એ લોકસત્તામા કે આદર્શોમા માનતો નહોતો તે

પ્રશિયા અને હાબ્સવગરશના હાથમા યૂરપની મુખ્ય સત્તા ગઢે
ઑસ્ટ્રિયા અને તેનો તમામ મૂલક અક્ષત, અખડ રહે એ

જોના ઇચ્છતો હતો જરા ઑસ્ટ્રિયા ન પહોચી શકે ત્યાં પોતાની રાજસત્તા કાયમ ગઢે એવું જોવાની તેની ઇચ્છા હતી
ઑસ્ટ્રિયાનું સુકાન મેટરનિકના હાથમા લગલગ

મેટરનિકના અગ્રે સૈન્ય ગઢ્યું અને તેની આજ્ઞાકચનીતિ, પ્રતિભા,

આદર્શો રીતભાતની મોહિની વચેરેથી યૂરપના તમામ સમેલનોમા ને મર્વોપગિત્વ ભોગવતો હતો તેને એકરથ

જર્મની કે મજબૂત પ્રશિયા, કશું પોમાતુ નહોતું અને અગાઉથી જ હાઈનના કૉન્ફેડરેશનના મગ્યાનોને તેણે રક્ષમળવી દીધા હતા કે, તેમણે તેમનું રતત્ર મર્વ અખત્યારમિદ રાજ્યપ' છોડવું નહિ. યૂરપના મહારાજ્યોની મમતુન્ના માતલમ અને પ્રશિયાની નમગાઈમા તે ઑસ્ટ્રિયાની મહિમલામતી નીન્ખી રહ્યો હતો.

પ્રશિયા ઑસ્ટ્રિયા મામે ટકી શક્ય નહોતું તેના કારણોમા ખામ તો ક્રેડિટ બીજાના અનુગામિઓના ચાલિયની ખામી હતી.

બીજા ક્રેડિટ નિલિયમે પોતાની કાગડીદિની શરૂઆત પ્રશિયાના પરા મહેસુન ઉધગવવાની ક્રેય રીતો બધ કરનાથી,

જયનાં કારણો ગત્તા અને નહેરો માધનાથી તથા જર્મન ભાષા અને જર્મન વિદ્વાનોને આગળ લાવવાથી કરી હતી

જર્મનીની રાષ્ટ્રભાષા અત્યારસુધી ફ્રેંચ હતી તેને બદલે વિદ્યાપીઠોમાં, જર્મન ઑફિસોમાં—રાજ્યમાં, સ્વત્ર જર્મન ભાષાવિશારદોને સ્થાન આપવામાં આવ્યું. પરંતુ તે તરત ક્રીમેસનરી^૯ અને રોશિકુશિઆનિઝમ^{૧૦} ની ગુપ્ત આધ્યાત્મિક જાળમાં ફસાયા અને તેનું આખું રાજ્ય એની આધ્યાત્મિક વિદ્યાની સૌમ્યતા અને અનિશ્ચિતતાને લીધે સ્થિરતા, દૃઢતા અને નિર્ણયાત્મકતા ખોઈ બેઠું તેના હાથ તળે મહાન ફ્રેડરિક રોબેલુ સુંદર અને અજોય લશ્કર નાશ પામ્યું. તેનો રાજ્યકોષ ખાલી થઈ ગયો. ૧૭૬૭માં તે ગૂજરી ગયો ત્યારે તાંબોરી ખાલી હતી, લશ્કર શક્તિહીન હતું અને તત્તમા અવ્યવસ્થા હતી.

તેના પુત્ર ફ્રેડરિક વિલિયમ ત્રીજામાં હુંબોલ્ડેનસોલેર્નન્ટ સત્તાપ્રિયતા હતી, પરંતુ એ વંશની પ્રતિભા નહોતી. ૧૮૦૭માં ટિલ્સિટના^{૧૧}

કરારનામાથી તેને પોતાનો અરધો મૂલક છોડી ફ્રેડરિક વિલિયમ દેવો પડ્યો અને ૧૮૧૪-૧૫માં પ્રશિયા પાછું ત્રાંબો . નેપોલિયન સામે લડવા તૈયાર થઈ શક્યું હોય તો

તેને માટે એ દેશ આ રાખનો નહિ, પણ તેની રાણી લુઈ અને તેના પ્રધાન રટ્ઝ્છનનો ઝગણી છે. ૧૮૧૦માં નેપોલિયનની પ્રેરણાથી રટ્ઝ્છનને પ્રધાનપદ ઉપરથી રજા મળી અને તેની જગ્યાપર હાર્ડનબર્ગ^{૧૨} આવ્યો. એક માસ પછી એટલે ઝ્યાગરટમાં લુઈ મરણ પામી અને રાજ્ય પાછો અનિર્ણયાત્મક અને અસ્થિર થઈ ગયો. પણ જનરલ યોર્કે^{૧૩} “વફાદારીભરી બેવફાઈ” બતાવી લશ્કરને નેપોલિયન સામે પ્રેરી મૂક્યું અને રશિયાનો ઍલેક્ઝાન્ડર ક્રાન્સ તરફ ધસતો હતો તેની મિત્રાચારી સાધના રાખને ફગાવી પાડી. આ મિત્રાચારી દરમ્યાનમાં રાજ્ય ઍલેક્ઝાન્ડરના મોહમાં પડ્યો. નેપોલિયન સેન્ટ હેલીના ગયા પછી પ્રશિયાને દબ,

૯ Freemasonry ૧૦ Rosicrucianism ૧૧ Tilsit

૧૨ Hardenberg ૧૩ Yorke.

સખત, નિશ્ચયાત્મક રીતે કામ લેવાનો સમય હતો, પરંતુ ફ્રેડરિક વિલિયમ વિયેના, એ-લા-સપેક્ષ, અને વેરોના-બધે સ્થળે મેટરનિક અને એલેક્ઝાન્ડરની અગત્ય પ્રતિભાથી ફ્રેડરિક

એલેક્ઝાન્ડર વિલિયમ અમથો અને લોકસંમતિને તસુ પણ અવકાશ આપવાના સિદ્ધાંતનો કટ્ટરદુશ્મન થઈ રહ્યો

એ મહાન ફ્રેડરિકની પેઠે 'પોતે તત્ત્વનો પહેલો નોકર છે' એમ માનતો, ખૂબ કામ કરતો પરંતુ લોકસંમતિનું તત્ત્વ દાખલ કરવામાં તો નહોતો જ માનતો, એટલે જર્મની માટે નેપોલિયન ગયો એ ન ગયો જ રહ્યો રેટાર્ડન બ્યારે તેનો પ્રધાન હતો ત્યારે તેણે ખેડૂતોની શુધામી નાબૂદ કરી હતી એ માનતો હતો કે લોકોમાં પોતાની

પ્રશિયાનું આંતર મરજીથી સહકાર અને વફાદારી ન આવે ત્યાંસુધી પ્રકરણ અર્વાચીન તત્ત્વકેન્દ્રી ચાંલી ન શકે ૧૮૦૮માં એણે સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો પ્રગથ કર્યો હતો ગામડામાં,

પ્રાતિક વહિવટમાં અને મધ્યસ્થ સરકારમાં પણ લોકસંમતિ અને લોકસહકારના તત્ત્વો દાખલ કરવા તેણે પગના લીધા હતા, પરંતુ રેટાર્ડનને ૧૮૧૦માં જુલુ પડ્યું એના પછીનો પ્રધાન હાઈનમર્ગ રેટાર્ડન પેઠે લોકસહકારમાં માનતો નહોતો પણ

હાઈનમર્ગના સુધારા સુધિમાન એકદમ વહિવટમાં માનતો હતો તેણે નાણાં પ્રકરણ સુધાર્યું સચાવાળા કારખાના ઉપરના

અકુશો કાઢી નાખ્યા અને ખેડૂતોને તેમની પોતાની જમીનના માલિકો બનાવ્યા તેમને જમીનનો થોડો ભાગ જમીનદારોને આપી દેવો પડ્યો અને નાના ખેતરો આ સુધારામાંથી માફત રહ્યા એટલે જમીનદારોએ પોતાની જમીન એકઠી કરવા

મજૂરવર્ગનો માડતા, ખેતી પર મજૂરી કરી જીરનાર મિલકત-જન્મ વિનાનો ઉભડ એક ર થતા શ્રમજીવી તરીકે શહેરના

કારખાનામાં મજૂરી કરવા જવા તૈયાર થાય એવો એક વર્ગ Cનો થયો રાજની મજૂર નહિ છતાં લશ્કરી નોકરી

સર્વગત કરવામાં આવી અને “મોક્ષવિગ્રહ” લડાયો આ મળતિમા રાષ્ટ્રભાવનાના તરફ ઉપર રાજ્ય પગલે પરાણે ધસડાતો જતો હતો. ૧૮૧૫ની ઝૅલ્સ્ટ્રીયાની બાજીથી સ્પષ્ટ દેખાઈ ગયું કે, જર્મનીની એકતા અને મજબૂતી પ્રશિયાની એકતા અને મજબૂતી વિના થઈ શકશે નહિ, અને અરેખર થઈ શકી પણ નહિ એટલા માટે જર્મની સમસ્તતા બનાવો તપાસતા પહેલાં આપણે પ્રશિયાનું સમકૂળ આંદોષી લાઈએ.

૧૮૧૫ની વિયેનાની પરિષદમાં મુલકોની વહેંચણી અને સરહદોની માપણી થઈ, તેમાં પ્રશિયાને ‘નવું ઉપરિ પોમરેનિયા’, ઉત્તર સૅક્સની, વેસ્ટફાલિયા, અને હાઈનનો પ્રદેશ વગેરે વિયેનાની પરિષદ મૂલકો મળ્યા ૧૮૧૬માં પ્રશિયાના રાજ્યની એક કરોડની વસતિમાથી ચાલીસ લાખની વસતિ તો આ નવા પ્રદેશોનો જ હતો. મધ્યસ્થ અને દક્ષિણ જર્મનીનો મોટો ભાગ તેના હાથમાં આવવાથી તે હવે અરેખર લેધું જર્મની બન્યું હતું પ્રશિયાના સમાજજીવનમાં હવે તેના અસરના ઉભરાવો અને ફ્રેઝરિક વિલિયમ પહેલાથી સર થયેલા અમલદાર વર્ગનાં માણસો ઉપરાત પશ્ચિમ અને હાઈન પ્રદેશના ઉદારમતવાદિ તત્ત્વો સચાયા.

લયથી મુક્ત થયેલો પ્રશિયન નરેશ પોતાની ગજપ્રતિષ્ઠા ચૂક્યો અને રટાર્જન અગર હાઈનમર્ગના સુધારાઓથી આગળ વધવાને બદલે પાછળ પગલા ભરવા માડ્યો એક મધુકા પ્રશિયાનાં પાછાં ડાયેટ-લોઝમલા બોલાવવાને બદલે તેણે પ્રાંતોમાં પગલાં ઉમગવો અને સહેરીઓની મલાઓને સૂચનાત્મક સલાહ આપવા માટે એક કમીટી યોજી તે એટલો કરકસરિયો હતો અને યૂરપ એટલો યાજી મયો હતો કે તેને તરતમાં ચ નાણા અગર લસકરની જરૂર પડે તેમ નહોતું - તે ૧૮૪૦માં મૃત્યુ.

પામતાં તેનો પુત્ર ક્રેંડરિક વિલિયમ ચોથો પ્રશિયાની ગાદી ઉપર આવ્યો. તે રસિક અને આદર્શશીલ હતો, પણ તેના આદર્શો “ પવિત્ર રોમન સામ્રાજ્ય ” ના નમૂના ઉપર રચાયા હતા અને લોકસહકાર અને

લોકસંમતિના ધોરણથી તે અંત કરણપૂર્વક વિરુદ્ધ હતો. તેણે ૧૮૪૭માં પ્રાંતિક લોકસભાના સભ્યોને ખર્લિન ખોલાવી સંયુક્ત લોકસભા ખોલાવી. આ

સભાએ તો નિયમિત ભરાવા માટે અને કાયદાકાનૂન ઘડવાના તમામ કક્કો માટે માગણી કરી અને રાજા પ્રજા વચ્ચે વિશ્લેષ થઈ ગયો.

૧૮૪૮માં ફ્રાન્સમાં અને જર્મનીમાં સર્વત્ર તંત્ર-ધ. સ. ૧૮૪૮ વિપ્લવો ફાટી નીકળ્યા. રાજધાનીનાં શહેરોમાં બખેડો થયા અને લશ્કરોનો ઉપયોગ થયો. રશિયા

લોકસહકાર અને લોકસંમતિથી વિરુદ્ધ હતું અને અત્યારસુધી પ્રશિયન નરેશ પણ એ ધોરણે ચાલતો હતો. પરંતુ ખર્લિનમાં પણ બખેડો થયો અને રાજ્યસભાને ૧૮૪૮ના માર્ચની ૧૮મી તારીખે લશ્કરની મદદ લેવી પડી. સેનાએ બખેડો દાખી દીધો, પણ આવેશ અને આદર્શયુક્ત રાજા પોતાના પ્રિય ખર્લિનનિવાસીઓની ઈચ્છાને વશ થયા આગળ પડ્યો અને લોકસહકારનો હિમાયતી થઈ ચોમેર ફરવા લાગ્યો. તેણે તરતજ ખર્લિનમાં એક તંત્રમૂલક પરિષદ ખોલાવી. આ પરિષદમાં લોકતત્ત્વ ધણું આગળ પડતું જોઈ, વળી તે પાછો

આ બધારણુમાં બે ખડ રચાયા. ઉપગ્રો હેન્નહાઉસ^{૧૪} હાઉસ
 ઓફ નોબ્લસમાં મોટા જમીનદારો, મોટા શહેરોના પ્રતિનિધિઓ અને
 રાજનિયુક્ત આજીવન અગર વસપરંપરા બેસવાનો
 પ્રશીયન તંત્ર હક ધરાવતા મળ્યો બેગા યાય નીચયા ખડમાં-
 ફ્રાન્કસહાઉસમાં^{૧૫} સામાન્ય વર્ગોએ ચૂંટણી સભ્યો
 બેસે. ચૂંટણીદાર વર્ગોના ત્રણ ખડ પાડવામાં આવ્યા હતા અને દરેક
 ખડ ઉત્તરોત્તર જેમ વધારે કર આપે તેમ વધારે સભ્યો ચૂંટ એવો
 પ્રબળ હતો. પરિણામે પૈસાદાર વર્ગોનું તત્ત્વ બહુમતીમાં હતું

દરમ્યાનમાં સમરત જર્મનીને હવે ખાતરી થઈ હતી કે રાષ્ટ્રનો
 ઉદ્ધાર પ્રશિયાની સરદારી નીચે અને પ્રશિયા અને ઉદારમતવાદીઓ-
 લિબરલોના સહકારથી જ થઈ શકે તેમ છે.

નિમંત્રણનો ૧૮૪૬ના એપ્રિલની ત્રીજી તારીખે ફ્રેડરિક વિલિ-
 અમ્બીકાર થમને જર્મન સામ્રાજ્યનો તાજ પહેરવા નિમંત્રણ
 આપવામાં આવ્યું, પણ લોકસહકાર અને લોક

સમિતિના ધોરણને પસંદ કરનાર પક્ષ સાથે “લગવામાં તેને નહાનમ
 ધાગી. “રાજા અને પ્રજા વચ્ચે કોઈ શા માટે જોઈએ ?” એવો
 પ્રશ્ન પૂછી, “એ તાજ મને જર્મન રાજરિઓ તરફથી મળવો જોઈએ, હું
 ખાળમેરીમાંથી તાજ ઉચકી લઈ પહેરવા માગતો નથી ” એવું કહી
 ફ્રેડરિક વિલિયમે જર્મનીના સમ્રાટપદે વિગળવાની ના પાડી પ્રશિયાના
 હિમરાવો અને અધિકારીઓએ પણ તેની એ નામા દા લણ્યા. તેમને
 ભર હતો કે જર્મન સામ્રાજ્યમાં તેમનો વગવળીયો ઓછો થશે.
 કુવાના દેડકાઓને મહાસાગર લયકર લાગ્યો. પરવાળાના આધારે
 મહાદીપો બધાજ છે એ નાનકડા ખડકનું એક છીપણુ મમજી ન શક્યું.

ફ્રેડરિક વિલિયમે સમ્રાટપદ સ્વંકારવાની ના પાડ્યા પછી
 જર્મનીના ઠાકરડાઓએ લોકતત્ત્વોને, દાની દીધા અને પ્રશિયામાં

જરૂર એટલે ક્રુદ્ધ વખતના અને વિચારના જમીનારોની તંત્રમિતિ
 મર્જાપરી ચર્ચ ૧૮૬૧માં તે મૃત્યુ પામતા વિલિયમ
 લોકતત્ત્વોનો પહેના પ્રસિદ્ધનો રાગ થયો. એ પણ અંતઃકર-
 ડાસે લુધી લોકમદકારમા માનતો નહોતો; પણ જ્યારે
 ફ્રેંચિક વિવિધમ બેવરુક અને સમયના ચિહ્નોની
 તરફ આધરો હતો ત્યારે વિવિધમ સમજતો હતો કે જગતના
 પૂર ખાળી શકાય કે પાછા વાળી શકાય તેમ નથી. એથી તે તેના
 પિતાના વખતમા તેની ઘેવજામાં તે વાળીપડે હતો
 લશ્કરનું ખર્ચ ત્યારે પણ ઉદારમતવાદિ અમણીઓની સાથે
 ભજતો અને પોને કાર્ષ પક્ષને વચ નહિ થાય એમ
 કહેતો. રાગ થયા પછી તેને લશ્કરની યુદ્ધ વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર
 જણાઈ અને તેણે લોકમજાને બોલાવી લશ્કરની ભગ્ની વિષે જ
 ચતબોદ પડ્યો. ગાગ કુજિયાત લશ્કરી નોકરીથી એને સુજવા
 ર્ચિત્તો હતો. કામેટના નીચત્રા ખડે એ વર્ષની લશ્કરી નોકરી અને
 લોકસેના-સાંડવેદરની^{૧૧} યોજના રજૂ કરી. ખૂબ
 ' સાંડવેદુ' કળિયા થયા-સભાએ ચોડા નાણા પણ આપ્યા
 પણ અને રાજવાચનાનો અનાદર કરી તે યોજના
 નામજૂર કરી હવે પ્રધાનોએ ખસી જવું જોઈતું હતું પણ ગાગએ
 તેમને દૂર કરવાની ના પાડી અને નીચત્રા ખડે આના ઉપાધી આપું
 અંદાજપત્રક નામજૂર કયું રાગ વિમામણમા
 બિસ્માર્કને પડ્યો અને ગાદી છોડી દેવાનો વિચાર કરવા
 નિમંત્રણ લાગ્યો અનેક સકલ્પચિહ્ન પડી નેનું માદી
 ઉપર ચાલુ રહેવાનો ઠગવ કર્યો અને છી પ્રિન્સ
 બિસ્માર્કને પ્રધાન-પ્રમુખ-એટલે પોતાનો પ્રધાન અને લોકમજાનો
 પ્રમુખ-નીમી નવજર્મનીના જન્મની તૈયારી ચાલ તેવું પગનું લીધું.

પ્રકરણ નવમું

રાષ્ટ્રત્વની શોધમાં : ઉદ્દેશ અને ઉદ્દેશ

વિયેનાની કોન્ગ્રેસ ૧૮૧૪ના સપ્ટેમ્બરથી ૧/૧૫ના જૂન સુધી
 બેઠી 'ફ્રાંસ કોન્ફેડરેશનના જર્મન સ્થાનોએ દસ વરસ પહેલાના
 માત્રાન્યને તિલાંજલિ અપાવી દીધી હતી અને
 ૧૮૧૫ પછી ૧૮૦૫મા 'પવિત્ર રોમન સામ્રાજ્ય'નો અંત
 જર્મની આવેલો જાહેર કરી ઓઝિટવાનું સામ્રાજ્ય
 રચવાનું હતું વિયેનામાં અસન સામ્રાજ્ય ફરી
 સંજ્ઞવન કરવાનો વિચાર થયો હતો પણ ચેટરનિક પશ્ચિમની સરહદ
 ઉપર ફ્રાન્સ સાથે સીધી અથડામણમાં આવવા વિચાર રાખતો નહોતો
 પ્રશિયાનો મુનક વધ્યો હતો, પણ ચેટરનિક પ્રશિયાને જર્મન
 સરહદ પસંદ કરવા ઇચ્છતો નહોતો ઓઝિટવાના
 ઓઝિટવાના એ રવાણાના પ્રતો, સાલ્સબુર્ગ, વેનેશિયા,
 હેનુઓ મિનાન અને ડાલ્માશિયા પોતાને માટે રાખ્યા
 બાવેરિયાને આ-સાક^૧ બેરેન્થ^૨, વુર્ટ્સબર્ગ^૩ અને
 ફ્રાંકનના ૩ બા કાઠાના પાલાટીનેટના સરથાનો આપ્યા જર્મનીમાં

૩૦૦ સંસ્થાનોને બદલે હવે ૩૬ મંસ્થાનો રહ્યા અને તેમા લુબેક^૪,
 ફ્રાન્કફુર્ટ, હામ્બુર્ગ, અને બ્રેમેનના સ્વાયત્ત નગરો આવી જતા હતા.
 ૧૮૧૫ના જૂનની ૮મી તારીખે વિથેનાએ જર્મનીને એક સમૂહગત
 માળા મંસ્થાન-જર્મનિક ફ્રાન્કફુર્ટના બનાવવા
 જર્મનીના નવો દેશનો દરાવ કર્યો એન નદી ઉપરના ફ્રાન્કફુર્ટ
 નકશો નગરમા સામાન્ય લોકમજાનું કેન્દ્ર રાખવામા
 આગ્યુ અને વખતે પ્રસિદ્ધ સર્વોપરિ થાય એ
 ભયે આરિટ્ટયા આ ફ્રાન્કફુર્ટના પ્રમુખ થયુ પ્રાધનતા ફ્રાન્કફુર્ટના
 બાવેરિયા, વર્ટેમ્બર્ગ, બાડેન^૫, હેસે કાસસટાટ^૬, ના ૧૭ અને
 ૧ ભૂગ એ મોટા મંસ્થાનોએ નાના નાના સંસ્થાનો
 નહું તંત્ર પોતપોતામા વહેંચી ખાધા હતા તેમજ નેપોલિયનને
 પોતાનો રક્ષક ઠરાવ્યો હતો, આત્મ-આત્મ
 સાચવી પરદેશ-પરરાજ્યો સાથેના સંબંધ નેપોલિયનને હવાયે કર્યા
 હતા અને તેને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે લશ્કર આપવાનું કબૂલ કર્યું
 હતું વિથેનામા આ ધોરણ ઉપર આરિટ્ટયાએ
 ફ્રાન્કફુર્ટ લશ્કર પોતાની સાથેના જર્મન સંસ્થાનો સાથેના સંબંધ
 ધડથો હિંદુસ્તાનના દેશી રાજ્યો સાથેના બ્રિટિશ
 સંબંધ અત્યારે આદિ આપણાથી તપાસી સકાય તેમ નથી, પણ
 આરિટ્ટયાએ આ પ્રથાનું અનુકરણ કર્યું હતું. એટલે કાયેદ અગર
 લોકસભાએ સામુદાયિક લશ્કર તૈયાર કરવું અને અમુક સરહદ સાચવવી,
 અને સમુદાય તરફથી દુર્ગો બાંધવા વગેરે આદેશ આપ્યો હતો જૂનની
 ૮મીએ આ નિર્ણય થયો એ પહેલા તો નેપોલિયન એના છોડી
 ચૂક્યો હતો એ અગર મળતા જ આ સર્વ નિર્ણયો અને વહેંચણી
 રિયર કરી મિત્રરાજ્યો તેની સામે, તેને ઉખેડી નાખતા આવી નીકળ્યા
 જૂનની ૧૬મીએ વૅટર્લુની લડાઈ થઇ અને નવેમ્બરમા પારિસનું

તહનામું થયું. છુર્બો રાજકર્તાઓને તેમના સગાઓએ આદસાસ-
હારેન રાખવા દીધાં અને સારલુઈ^૭ અને સારલુકેન^૮
પ્રશિયાને આપ્યાં.

નેપોલિયનના ભય નીચે જર્મનીનાં જૂદા જૂદાં સંસ્થાનેશાં
જોખમ વિના જોડલો લોકસહકાર દાખલ કરી ચકાવ તેડલો દાખલ
થયો હતો. ક્ષાઈનના કૅન્ફેડરેશન વખતે તેમાંનાં
ફ્રેંચ સિદ્ધાંતો સંસ્થાનોએ ફ્રેંચ ધોરણની ધણી સમિતિ-સભાઓ
દાખલ કરી હતી, પણ એનો ભય જતાં, રાજ્યો
પાછા રાજમાનસ તરફ વળ્યા હતા. પ્રશિયામાં રાજ્ય કંઈ પણ
દરજો આગળ વધવાથી વિરુદ્ધ હતો. પ્યારિયા અને પ્યારોને ૧૮૧૮માં
વડોદરા અને મહિસૂરના પ્રકારની લોકસભાની ડાયાઓ ઉભી કરી
હતી; પણ પ્રધાનમંડળ, અંદાજપત્રક અને કાનુન કરવા ઉપર તે
સભાઓનો અંકુશ અને સત્તા બહુ જ મર્યાદિત હતાં. છતાં પ્રશિયા
અને ઉત્તર સંસ્થાનો એમ માનતાં હતાં કે, આ રાજ્યો ધણી
આગળ વધી ગયાં છે અને એવી સમજણથી તેમના ઉપર પાછાં પગલાં
ભરવાનાં દબાણ કરતાં હતાં.

૧૮૧૭માં જર્મન વિદ્યાર્થીઓએ ‘ધર્મસુધારણા’નું સાંવત્સરિક
પર્વ ઉજવ્યું અને સત્તાવાળાઓ તે તેમની વચમાં અથડામણ થઈ.
વાર્ટબુર્ગ^૯માં રશિયાના જસુસ અને નવલકથાકાર
જર્મનીમાં કૅટઝેબુ^{૧૦}નું ખૂન થયું. લોકવિરુદ્ધ વર્ગોને પોતાના
લોકસંમતિ હાથમાંથી સત્તા સરી જતી લાગી, એટલે તેમણે
કાર્લ્સબાડ^{૧૧}માં મોટાં જર્મન સંસ્થાનેશાની પરિષદ
મેળવી. જર્મનીની અને પરરાષ્ટ્રોની બાબતમાં ઔરિટ્ટયા અને પ્રશિયા
તો અત્યારે એકદિલ જ થઈ ગયાં. ક્રૅન્કુર્ટની લોકસભા એટલી

^૭ Saarlouis. ^૮ Saarbrücken. ^૯ Wartburg. ^{૧૦} Kotzebu.

^{૧૧} Carlsbad.

ીલી, પડિતાઈભરી વેદિયાવૃત્તિવાળી હતી કે તેનાથી કથું કામ થઈ શકતું નહોતું. આ સંસ્થાનોની પ્રેરણા નીચે દાર્દસંખ્યાડનાં પુસ્તકો તથા વર્તમાનપત્રો ઉપર અંકુશ નાખ- શાસનો વામાં આવ્યા. વિદ્યાપીઠા—યુનિવર્સિટીઓ ઉપર સખત દેખરેખ અને જાપેતા મૂકાયાં. પોતાના ન્યાયાધિકારમાં કઈ પણ ક્ષતિ અગર ખંડન સ્વીકારવાનો કોઈ જર્મન નોકરોને હક્ક નથી એવો ઠરાવ મંજૂર રહ્યો. મેઈન્કમાં એક ખાસ નમિતિ લોકસમૂહની વૃત્તિપ્રવૃત્તિઓ તપાસવા માટે નીમવામાં આવી. દાર્દસંખ્યાડનાં આ શાસનો ૧૮૨૦માં વિધેનાના છેલ્લા હાનુનમાં તમાવવામાં આવ્યાં.

૧૮૧૭ પછીના જર્મનીની રિયતિ ૧૮૧૭ પછીના હિંદુસ્તાનની રિયતિ જેવી જ હતી. પ્રશિયા, ઓસ્ટ્રિયા અને રશિયા—ત્રણે સંસ્થાનોએ ‘હોલી એલાયન્સ’—‘પવિત્ર મિત્રાચારી’ કરી દાહી એલાયન્સ અને ન્યાં ન્યાં લોકપ્રવૃત્તિ ઉભી થાય ત્યાં તેને દાખી દેવાનું કામ હતું. ફ્રાન્કફુર્ટની કોંગ્રેસ—બુન્ડેસટાગ^{૧૨} મધવા ફેડરલ પાર્લામેન્ટે પણ એ જ ધોરણ સ્વીકાર્યું. એ-લા-શાપેલ, ૧૮૧૭, લાઈબાક^{૧૪}, વેરોના વગેરેમાં ૧૮૧૮ થી ૧૮૨૩ સુધીમાં ૫ મિત્રરાજ્યોની પરિષદો મળેલી, તેમાંથી એક જ સર નીકળતો તો : ઈટલી અને રુષેનમાં તત્તવિશ્લવનાં નગારાં ગડગડી રહ્યાં હતાં ને દાખી દેવાનો જ. ૧૮૫૭થી ૧૯૦૦ સુધી હિંદુસ્તાનમાં જેમ શાંતિ અને વ્યવસ્થા પ્રસરી હતી અને ‘ઝેર ગયાં અને જર્મનીમાં શાંતિ વેર ગયાં’ની વાતો ચલી રહી, તેમજ જર્મનીમાં સર્વત્ર શાંતિ અને વ્યવસ્થા દેખાતાં હતાં. સર્વત્ર ાલીસ અને જાસુસોનું સામ્રાજ્ય હતું; લાઈડટાગ^{૧૫} અથવા પ્રાંતિક ને સાંસ્થાનિક લોકસભાઓને કર આપવાની ના પાડવાનો હક્ક રદ

કરવામાં આવ્યો હતો રાજકારણી-શિક્ષણસલાઓ અને સાહિત્ય દાખી દેવામાં આવ્યા હતા અને પોલીસની પરવાનગી વિના વીસથી વધારે પાનાનું વસ્તુ છાપી શકાતું નહોતું હરસેના ઈલેક્ટરે બધારણ પાણુ ખેતી લીધું અને ધુન્ડેસ્ટાજને અપીલ ચતા તેણે વચમાં પડના ના
 , પાડી હાનોવરના અર્નેસ્ટ^{૧૬} અને ઓગસ્ટસે^{૧૭}

સાત અધ્યાપકો લાંડટાગની મતા ઓછી કરી તેથી ઝાંટિંગેનની વિઘાપીકના સાત અધ્યાપકોએ નવા બધારણને વફાદાર રહેવાના સોગદ લેવાની ના પાડી આ અધ્યાપકોને તેમની જગ્યા ઉપરથી દૂર કરવામાં આવ્યા હતા^{૧૮}, બોર્ન^{૧૯}, ગુટશાઉ^{૨૦} લાઉમે વગેરેના કુવાન જર્મનીને પ્રેરણા આપતા ઋયો દાખી દીધા મૂંગો માર અને મ્હોમે કૂચા-આ બે રીતે જગતની નજરે જર્મની સ્પૃષ્ટ અને પ્રશિયા-ઑસ્ટ્રિયાને રાજ્યખુશીથી અધીન દેખાઈ રહ્યું

પરંતુ આ જમાનો આર્થિક પ્રગતિનો હતો અને અત્યાર સુધીમાં જર્મનીમાં આર્થિક પ્રગતિ થઈ શકે તેવું ખાસ કરીને તેના પ્રાંતો અને સંસ્થાનેની સરહદો વિદ્યક્તા હતી પ્રશિયાને આર્થિક પ્રગતિ મૂલક મોટા થયો ત્યારે તેને પોતાને અડચણો આવવા માડી

દરેક શહેર, દરેક પ્રાંત અને દરેક સંસ્થાન પોતપોતાની જુદા-જુદા ધોરણની જઠાત વસુલ કરતા પરિણામે માલનો પ્રચાર ચતો નહિ અને તે સાથે નાણાની ફેરવણીમાં પણ જર્મનીમાં જઠાત મુશ્કેલી આવતી ૧૮૧૮માં પ્રશિયાએ પોતાના પ્રાંતો પ્રાંતો વચ્ચેની જઠાત બંધ કરી, સરહદ ઉપર જ જઠાત આપનાનું ધોરણ બંધ કર્યું, વજન ઉપર જઠાતની આકણી રાખી અને તેનો દર ધણે ઓછો કર્યો તે પછી તેણે તેની પાસેના સંસ્થાનેને પોતાનું જઠાતનું ધોરણ સ્વીકારવા સમ

અવ્યા. ૧૮૨૮ સુધીમાં, શ્વાટઝબુર્ગ, ૨૧ આન્હાલ્ટ ૨૨ અને હેસ-
ડામ્સ્ટાટ પ્રશિયા સાથે જકાતી સંપ કર્યો અને આ રીતે પ્રસિદ્ધ
સાલ્વરીન ૨૩ જર્મનો. તે પછી બાવેરિયા અને
સાલ્વરીન વર્ટેમ્બુર્ગ પોતાનો સંપ કર્યો અને પ્રશિયાએ એ
બંને સાથે વિદિ મલાવી. આપણે રહી જશું, એવા
અવધી મધ્યસ્થ જર્મન સંસ્થાનો પણ તેમાં જોડાયાં. ૧૮૩૪માં
ઓસ્ટ્રિયા, હુનોવર, અને ઓલ્ડેનબર્ગ સિવાય આખું જર્મની આ
જકાતી સંપમાં સામેલ થયું; અને એના ફાયદા ઉઠાવવા માંડ્યા.
૨૨તાએ ખંધાયા, પરંપરે અવહાર રાશ્ થયો, માલના બાવતાલ ઓછા
થયા, નાણાંની છૂટ થઈ, બજાર સર્વત્ર એક આંકડાપર આવવા લાગ્યું,
અપત વધી; વજન, માપ, નાણાનો સિક્કો વગેરે આખા સાલ્વરીન
મટે એક સરખા કરવા પડ્યાં અને ઓસ્ટ્રિયા આ જકાતીમંદમાં
નહિ રહેવાથી, પ્રશિયાને વ્યાપારી અને ઔદ્યોગિક સરદારી હવે
સહજ પ્રાપ્ત થઈ.

૧૮૩૫માં ઓસ્ટ્રિયાનો સમ્રાટ ફ્રાન્સીસ ગૂજરી ગયો અને
તેની પછવાડે અર્ધમૂઢ ફર્ડિનાન્ડ ગાદી પર આવ્યો. પરિણામે પ્રિન્સ
મેટર્નિક, ફ્રાંકિન્ટ ફોલોરાટ અને બે રાજપિતૃઓની
લોકસહકારનો સમિતિ તેનો કારોબાર ચલાવવા માંડી. પ્રશિયામાં
જુલાઈ ક્રેડિટ વિલિયમ લાંડટાગ સાથે ઝગડામાં પડ્યો
અને શાંત, સ્વસ્થ દેખાતા જર્મનીમાં તેમજ યુરોપમાં
ફરી પાછો લોકસહકારનો જુલાઈ હારતી પામવા લાગ્યો. જૂદાં જૂદાં
સંસ્થાનોમાં સરખા વિચારો ધરાવતા માણસો પોતપોતાનાં મંડળો
રચવા માંડ્યા. ફ્રાન્સ અને જર્મની નથા જર્મની અને ડેન્માર્ક લડવાની
અણીપર આવ્યાં પણ વેદિવાદિતિ યુનિવર્સિટી ૧૮૧૯થી ૧૮૩૫ સુધીની
હિન્દની લેનિસલેટિવ ઑસેમ્બલી માફક કાર્ય કરી ચકી નહિ. જર્મનીમાં

કરવામાં આવ્યો હતો. રાજકારણીય શિક્ષણસભાઓ અને સાહિત્ય દાખી દેવામાં આવ્યાં હતાં અને પોલીસની પરવાનગી વિના વીસથી વધારે પાનાનું વસ્તુ છાપી શકાતું નહોતું. હરસેના ઈલેક્ટરે બંધારણ પાછું ખેંચી લીધું અને યુનિવર્સિટીને અપીલ ચતાં તેણે વચમાં પડવા ના

• પાડી. હુનોવરના ઇર્નસ્ટ^{૧૬} અને ઓગસ્ટસે^{૧૭}

સાત અધ્યાપકો લાંડટાગની સત્તા ઝાઝી કરી તેથી ગ્રાટિંગેનની

વિદ્યાપીઠના સાત અધ્યાપકોએ નવા બંધારણને

વક્તાદાર રહેવાના સોગંદ લેવાની ના પાડી. આ અધ્યાપકોને તેમની

જગ્યા ઉપરથી દૂર કરવામાં આવ્યા. હીન^{૧૮}, બર્ન^{૧૯}, ગુટશાઉ, ૨૦

લાઉએ વગેરેના યુવાન જર્મનીને પ્રેરણા આપતા ગ્રંથો દાખી દીધા.

મૂંગો માર અને મ્હોંચે ફૂચા—આ બે રીતે જગતની નજરે જર્મની

સંતુષ્ટ અને પ્રશિષ્ટા—ઓરિટ્ટિયાને રાજપ્રુશીયી અધીન દેખાઈ રહ્યું.

પરંતુ આ જમાનો આર્થિક પ્રગતિનો હતો અને અત્યાર સુધીમાં

જર્મનીમાં આર્થિક પ્રગતિ ઘર્ષ થકે તેવું નહોતું. ખાસ કરીને તેના પ્રતિ

અને સંસ્થાનોની સરહદો વિદ્વક્તા હતી. પ્રશિયાનો

આર્થિક પ્રગતિ મૂલક મોટો થયો ત્યારે તેને પોતાને અડચણો

આવવા માંડી.

દરેક શહેર, દરેક પ્રાંત અને દરેક સંસ્થાન પોતપોતાની જૂઠા-

જૂઠા ધોરણની જઠાત પસુલ કરતાં. પરિણામે માલતો પ્રચાર થતો

નહિ અને તે સાથે નાણાંની ફેરવણીમાં પણ

જર્મનીમાં જઠાત સુસ્કેલી આવતી. ૧૮૧૮માં પ્રશિયાએ પોતાના

પ્રાંતો પ્રાંતો વચ્ચેની જઠાત બંધ કરી; સરહદ

ઉપર જ જઠાત આપવાનું ધોરણ બંધ કર્યું, વળત ઉપર

જઠાતની આંકણી રાખી અને તેનો દર ઘણો ઝાઝો કર્યો. તે પછી

તેણે તેની પાસેનાં સંસ્થાનોને પોતાનું જઠાતનું ધોરણ સ્વીકારવા સમ-

અવ્યા. ૧૮૨૮ સુધીમાં શ્વાટ્ઝબુર્ગ,^{૨૧} આન્હાલ્ટ^{૨૨} અને હેસ્સે-
ડામ્પ્ટોટે પ્રશિયા માથે જકાતી સપ કર્યો અને આ રીતે પ્રસિદ્ધ
સાલ્વરીન^{૨૩} જન્મ્યો. તે પછી બાવેરિયા અને
સાલ્વરીન વર્ટેમ્બુર્ગે પોતાનો સંપ કર્યો અને પ્રશિયાએ એ
બન્ને સાથે વિશિષ્ટ ચલાવી. આપણે રહી જશું, એવા
ભયથી મધ્યસ્થ જર્મન મંરથાનો પણ તેમાં બેડાયા. ૧૮૩૪માં
ઓસ્ટ્રિયા, હાનોવર, અને ઓલ્ડેનબર્ગ મિવાય આખુ જર્મની આ
જકાતી સંધમાં સામેલ થયું; અને એના ફાયદા ઉઠાવવા માંડ્યા.
રસ્તાઓ બંધાયા, પરસ્પર વ્યવહાર શરૂ થયો, માલના ભાવતાલ ઓછા
થયા, નાણાંની છૂટ થઈ, બજાર સર્વત્ર એક આંકડાપર આવવા લાગ્યું,
ખપત વધી; વજન, માપ, નાણાનો સિક્કો વગેરે આખા સાલ્વરીન
માટે એક સરખાં કરવાં પડ્યાં અને ઓસ્ટ્રિયા આ જકાતીસંધમાં
નહિ રહેવાથી, પ્રશિયાને વ્યાપારી અને ઔદ્યોગિક સરદારી હવે
સદજ પ્રાપ્ત થઈ.

૧૮૩૫માં ઓસ્ટ્રિયાનો મત્રાદ્ ફ્રાન્સીસ ગૂબર્ની ગયો અને
તેની પછવાડે અર્ધશૂદ્ર ફ્રેડ્રિકાન્ડ ગાદી પર આવ્યો. પરિણામે પ્રિન્સ
મેટરનિક, કૉલિન્ટ ફોલોરાટ અને બે રાજપિતૃઓની
લોકસહકારનો સમિતિ તેનો કારોબાર ચલાવવા માંડી. પ્રશિયામાં
જુલાઈ ફ્રેડરિક વિલિયમ લાંડટાગ સાથે ઝગડામાં પડ્યો
અને શાંત, સ્વસ્થ દેખાતા જર્મનીમાં તેમજ યુરોપમાં
ફરી પાછો લોકમહકારનો જુલાઈ ભરતી પામવા લાગ્યો. જૂદાં જૂદાં
સંસ્થાનોમાં મરખા વિચારો ધરાવતા માણસો પોતપોતાનાં મડળો
ચરવા માંડ્યા. ફ્રાન્સ અને જર્મની નથા જર્મની અને ડેન્માર્ક લડવાની
અણીપર આવ્યાં પણ વેદિવાવૃત્તિ છુન્ડેસ્ટાગ ૧૮૧૯થી ૧૮૩૫ સુધીની
હિન્દની લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બલી માફક કાંઈ કરી શકી નહિ. જર્મનીમાં

અત્યારે એક જર્મન લોકસત્તાક મહામંડળ સ્થાપવાના મતનો પક્ષ અને બીજો બધારણુસરનું રાજસત્તાક તંત્ર ફળવવાના મતનો પક્ષ- એમ બે પક્ષો ઉભા થયા હતા ૧૮૪૭મા ઓક્ટોબર ૨૪ ખાતે લોક

સત્તાવાદિ પક્ષે પરિષદ બરી, તેમા વાણી વિચાર લોકસત્તાવાદી અને સમેલનની છૂટ, સર્વગત સરખો મતાધિકાર, પક્ષ

• સ્થાયી લશ્કરની રૂપસદ લોકાયત્ત લોકનિયુક્ત સેના, મહાઉત્તર ધોરણનો આવકવેરો, જાપાના કાયદા સહામેના ગુન્હાઓમા જ્યુરીથી તપાસ, સમાજના વર્ગોનો પ્રતિબંધ, સર્વગત ફળવણી, મિલ્લતદાર અને શ્રમજીવિ વચ્ચેના અંતરોનું નિરસન, પ્રધાનોની લોકસમૂહ પ્રત્યે જવાબદારી અને એક જર્મન લોકસભા- આટલું તો જોઈએ જ, એવું માગતો કાર્યક્રમ ઘડી કાઢ્યો ઉદાર

મતવાદિ એટલે બધારણુસરનું રાજસત્તાક તંત્ર મળે ઉદારમતવાદિ તે સતોષ માનનારાઓએ એક માસ પછી પક્ષ

હિપ્પનહાઇમ ૨૫ મુકામે પોતાની પરિષદ બરીને જાપાનાના સ્વાતંત્ર્ય, વિપુલ ધોરણ ઉપર લોક સહકાર, મધ્યકાલીન બોજાઓનું નિરમન, અને જર્મન સંસ્થાનોનું વધારે નિકટ અને દૃઢતર-વગેરેની માગણીઓ કરી

૧૮૪૮મા યુરોપમા તત્તવિખવનો દાવાનળ જાગ્યો મેટરનિકને વિચેના છોડવું પડ્યું નૈઋત્ય કોણના જર્મનીમા ચોતરફ તોફાનો થયા, સરકારો બહી ગઈ, લોકસભાની માગણીઓ

૧૮૪૮નો યુરોપ કળૂલ કરવામા આવી અને ઉદારમતવાદિ પ્રધાનો નીમવામા આગ્યા ઉદારમતવાદિઓ હીડેલબર્ગ ૨૬

ખાતે પરિષદમા મળી “ જર્મન પાર્લામેન્ટ”ની માગણી કરી રહ્યા થુન્ડેસ્ટામે જર્મન પાર્લામેન્ટ બોલાવવાનું કળૂલ કર્યું ફ્રાન્કફુર્ટ મુકામે એક પ્રાયમિક લોકસભા મળી અને તેણે રાષ્ટ્રનું બાવિ બધારણુ

ધડવા માટે સર્વગત મતાધિકાર ઉપર જર્મન રાષ્ટ્રીય લોકસંગ્રહ મેળવ-
વાની માગણી કરી લોકમતવાદિઓએ વ્યવસ્થા
આત્મપાડિત્ય બહુમતી મેળવવા ખૂબ પ્રયાસ કર્યો, પણ લશ્કરની
મદદથી તેમનાં ખેડૂત સ્વયંસેવકોને બહીવડાવી
માર્ચા અનુભવની ખામી, સંબંધોની મારામારી દરેક જણનું આત્મ
પાડિત્ય અને આત્મમહત્ત્વ લાખા લાખો કરવાની આકાંક્ષા, વાદવિવાદ
અને આત્મજ્ઞાન બતાવવાની ચરસાચરસી, આ બધાને લીધે જર્મન
લોકસભા ક્રાન્કકુર્ટ ખાતે મળી, પણ કાર્લ કાર્પ કરી ચક્રી નહિ તેણે
કામચલાઉ મધ્યસ્થ મમિતિ નીમી અને એક સામાન્ય રક્ષક-
દમ્પીગિયન રીજન્ટ રાષ્ટ્રકેરવેઝરની નીમી.

પરંતુ ઓર્ડિયા અને પ્રિયા એટલા મજબૂત હતા કે ક્રાન્ક
કુર્ટના પડિનોને કે લશ્કર અગર માધનમપત્તિ વિનાના સામાન્ય
રક્ષકને દાદ મળવાનો જગા પણ સભવ નહોતો. ક્રાન્કકુર્ટની ગોઠવણો
પ્રમાણે નેશનન ઓર્ગેનની-જર્મન રાષ્ટ્રીય લોકમતોને પરદેશો સાથે
સંધિવિગ્રહના સબધો કરવાનો અધિકાર હતો, પણ પ્રિયા કે ઓર્ડિયા
પોતપોતાના તરો અને પોતાની બહીક અથવા તૃણ્યામા તેને ગણ
કારવા ઇચ્છતા નહોતા. ડેન્માર્કના રાજ્યએ શ્લેસ્વિગ પોતાના હાથમા

લીધું અને ડેનિશ લશ્કર તે મૂલકમા દાખલ કર્યું.

ડેન્માર્ક અને શ્લેસ્વિગના લોકોએ ક્રાન્કકુર્ટને પોતાના જર્મન

શ્લેસ્વિગ તરીકેના હકોની રક્ષા કરવા બહાર આવવા કહ્યું.

પ્રિયા અને ક્રાન્કકુર્ટ બન્નેને શ્લેસ્વિગ-હોલ્સ્ટીનના

લોકોનું જર્મનગૃહત્વ રક્ષવા પોતાની ફરજ લાગી અને તેમને જર્મનિક
ક્રાન્કકુર્ટનેશનના લશ્કર ઉપર પ્રિયન મરદાર રૈન્ગેને નીમી કુમક
મોકલી આતરગૃહીય સ્થિતિ આને લીધે ગભીર બની અને ડેન્માર્ક
દૈવ્યાડ તથા રશિયાને પોતાના પક્ષમા બેળવવા યત્નો કરવા માડ્યા.

હવે પ્રશિયા-નરેસને કામ લાગ્યો. “આ લોકો સાથે-રાજવિરુદ્ધ લોક-
હિમાયતી લોકસંસ્થા સાથે મારે શા માટે લગવું?”

શ્લેસ્વિગ-
હુલ્સ્ટીન એવું બહાનું કાઢી તેણે ડેન્માર્ક સાથે વિદિ ચલાવી,
માલ્મેના કાલકરારો સીધેસીધા ક્રેડિટ વિદેહ્યે
કરી નાખ્યા. પરિણામે જર્મન અને ડેનિશ લશ્કરો

શ્લેસ્વિગમાંથી નીકળી ગયાં અને એક જર્મન-ડેનિશ કમિશન તે મુશ્કેલી
વહિવટમાં નીમાયું. ફ્રાન્કફર્ટની લોકસભા ગુસ્સે

ધુન્ડેડાગની થઈ અને તેના પ્રશિયન પ્રમુખને રાજીનામું આપવું
નબળાઈ પડ્યું. પરંતુ તેની પાસે પ્રશિયાને પોતાના આદેશને

ફરજ પાડવા માટે સાધન નહોતાં, તેથી તેણે નીચી
મૂંડી કરી માલ્મેના કાલકરારો સ્વીકાર્યાં. લોકો આ સમજી શક્યા નહિ.

લોકસભાના આ દાસત્વ સામે બળવો થયો અને બીર અને ગુલામી
મનોદશાવાળી લોકસભાએ એ બળવો ‘મેઇન્ઝના

નિષ્ફળતા કિલ્લામાંના પ્રશિયન લશ્કરની મદદથી દાબી દીધો.
લોકોની શ્રદ્ધા ફ્રાન્કફર્ટ ઉપરથી ચળી ગઈ. ડેમોક્રેટ

અને લિબરલ પક્ષો વચ્ચે વિરોધ વધતો ગયો અને એ બંનેના
મતભેદોનો લાભ લઈને જર્મન મંરથાનો અને જર્મન રાજ્યો લોક-
તરવોથી દૂર હટતાં ગયાં.

જર્મન રિપબ્લિક અથવા તો લોકમલ્લાને આધીન મમ્બાટતંત્ર
સારાય જર્મની માટે ડેમોક્રેટ પક્ષ ઇચ્છતો હતો. લિબરલો જૂદાં જૂદાં

સંસ્થાનો નિભાવી તેના ઉપર વંશપરપરા એ વંશને
રાજકીય પક્ષ સમ્રાટપદ પર સ્થાપવા ઇચ્છતો હતો. આ લિબરલ

પક્ષની દેશમાં બહુમતી હતી એમ કહેવાય છે.
૧૯૩૫ના અંગ્રેજ સમ્રાટ નીચે બ્રિટિશ હિન્દ અને દિન્દી સરથાનોના

માળામંડળની રચના જેવી જ લિબરલોની જર્મની માટેની ધારણી
રચના હતી. નાનાં નાનાં સંસ્થાનો તો જર્મન જ હતાં, પણ પ્રશિયા

પાસે પોઝેન, પોલાંડ, વગેરે અજર્મન પ્રદેશો હતા. ઓસ્ટ્રિયા પાસે

હુંગરી અને રુસિયા પ્રદેશો હતા. જર્મન માળામંડળમાં ઑસ્ટ્રિયા અને પ્રિયા રહે તો તેમના અજર્મન પ્રદેશો તેમાં ન લગે. તેને ભેળવવામાં રાષ્ટ્રકને-જર્મન માળામંડળને તુકસાન પણ થાય. પરંતુ ઑસ્ટ્રિયાના જર્મન પ્રદેશનું શું? એ જર્મન માળામંડળમાં રહે કે નહિ? આ સવાલ એકદમ ઉભો થયો.

જો ઑસ્ટ્રિયાના જર્મન પ્રદેશો જર્મન માળામંડળમાં રહે તો તેના વહિવટ પર તો સમસ્ત જર્મની જે સત્તાકેન્દ્ર ઉભુ કરે તેને

ઑસ્ટ્રિયાનો સમ્રાટ આધીન થાય? હાખલા તરીકે

ઑસ્ટ્રિયાના પ્રિયા રાષ્ટ્રકનું સમ્રાટ બને તો અભિમાની ઑસ્ટ્રિયા પ્રિયાનો અધિકાર પોતાના જર્મન પ્રદેશો પૂરતો

કબૂલ રાખે? બે ઘડી એમ ધારી લખએ કે ઑસ્ટ્રિયા

જ સમ્રાટપદ પર ફરીથી રથપાયું, તો તેના અજર્મન લોકસમૂહ તરફ તે વધારે ધ્યાન આપે કે જર્મનો તરફ? પ્રિયા ઑસ્ટ્રિયાનો અધિકાર

પોતાના મૂલક પર તો મંજૂર રાખે ખરું? લોકો

ઑસ્ટ્રિયા કે ઑસ્ટ્રિયાને ઘાતા નહોતા. હાખસર્ગ વંશ જર્મની સાથે આજે ઘણા લાંબા વખતથી પરિચિત પણ

રહેતો નહોતો. લોકસભાએ આ સર્વ વિચાર કર્યા.

તેમણે એક નિર્ણય કર્યો કે, કોઈ પણ સંબંધોમાં અજર્મન તત્વોને જર્મન માળામંડળમાં ભેળવવાં નહિ. બીજો નિર્ણય એ કર્યો કે, સામાન્ય કાનુનો, પરદેશ વ્યવહાર, લશ્કર, આર્થિક પ્રશ્નો, ટપાલ અને લશ્કર એ માળામંડળના મહિકેન્દ્રના હાથમાં જ રહે. ઑસ્ટ્રિયા કે પ્રિયા લોકસત્તાક એકદેહ કે છૂટા, સંસ્થાનનું માળામંડળ, લોકનિયુક્ત સમ્રાટ કે વંશપરંપરાનો હકદાર સમ્રાટ : આ પ્રશ્નોપર બંને રાજકીય પ્રશ્નો વચ્ચે સમાધાન થવું મુશ્કેલ હતું.

દરમિયાનમાં ૧૮૪૮ના આરબનો દાવાનળ શાંત પડ્યો. ઑસ્ટ્રિયાના કેન્દ્ર ઉપર લોકશત્રુ પ્રિન્સ રેવોર્ઝનર્ગર આવ્યો. પ્રિયામાં કામ્પ-

હાઉસેનનુરુ હિદારમતવાદિ પ્રધાનમંડળ પડી ભાંડ્યું. ક્રીન્કુર્ટની લોક-
સભાના બે સભ્યો કાયદાની રૂએ સ્વતંત્ર અને
યોર્ઝનબર્ગ ઓસ્ટ્રિયાથી પકડી ન શકાય તેવા હતા, તોપણ
શ્વાર્ઝનબર્ગે તેમને બંદૂકની ગોળીથી ઠાર કર્યા અને
ક્રીન્કુર્ટને સાફ જણાવી દીધું કે, ઓસ્ટ્રિયાના અંદરના વહિવટમાં તે
માથું ન મારે. “લધુ જર્મની” એટલે ઓસ્ટ્રિયાને બહાર રાખી
બાકીનાં સંસ્થાનોને એકત્ર કરવાનો અને ઓસ્ટ્રિયા સ્થાને રાષ વધતાં
પ્રશિયાને-વંશપરંપરાનું સમ્રાટપદ આપવાનો પક્ષ
હામ્પહાઉસેન વધારે ભેરદાર થયો. પરંતુ પ્રિન્સ શ્વાર્ઝનબર્ગ
જર્મનીને પોતાના હાથમાંથી જવા દેવા માગતો
નહોતો. ક્રીન્કુર્ટમાં હામ્પહાઉસેન પ્રશિયાને સમ્રાટપદ અપાવવા
પગભર થયો. થોડીવાર શ્વાર્ઝનબર્ગ અને હામ્પહાઉસેન વચ્ચે
જર્મનીનું ભાવિ તોળાઈ રહ્યું.

શ્વાર્ઝનબર્ગની ઈચ્છા ક્રીન્કુર્ટની લોકસભાને રખસદ આપવાની
અને ઓસ્ટ્રિયાના આખા સામ્રાજ્ય સાથે નવું જર્મન માળામંડળ
બનાવવાની હતી. એના સત્તાકેન્દ્ર તરીકે ઓસ્ટ્રિયા,
શ્વાર્ઝનબર્ગની પ્રશિયા, બાવેરિયા, વર્ટેમ્બર્ગ, સેક્સની અને
થોજના હાનોવરના રાજવીઓની એક સમિતિ ઉભી કરવા
તે ઈચ્છતો હતો. આના મૂળમાં તો પ્રશિયાને
ઓસ્ટ્રિયાના અંકુશમાં લાવવાની ઈચ્છા રહી હતી—જર્મનીનું ત્રેપ કરવાની
નહિ. પ્રશિયાને સમ્રાટપદ આપવા અને ઓસ્ટ્રિયાને બહાર રાખવા
હામ્પહાઉસેને લધુજર્મનીના પક્ષને સમજાવ્યો. શ્વાર્ઝનબર્ગે ઓસ્ટ્રિયા—
હુંગરીનું એક જ બંધારણ બાંધ્યું કે તરત જર્મનીમાંથી ઓસ્ટ્રિયાનો
પક્ષ નબળો પડ્યો અને લધુજર્મનીનો પક્ષ વંશપરંપરાનું સમ્રાટપદ
પ્રશિયાને આપવાની શરત સાથે એકદમ લોકપ્રિયતા પામ્યો.

કામ્પહાઉસેનની પ્રેરણા નીચે ક્રાન્કુટની લોકસભાનું કામ હવે આગળ ચાલ્યું આપુ હુઆસનર્ગ મામાન્ય જર્મન-મહામંડળમા આવે, અગર તો તેનો કોઈ પણ ભાગ ન આવે, એવું રાષ્ટ્રકેનું સંગઠન સ્વાર્જનશુભે જરૂર કરતા તેનું કામ ઉલટાનું સહેલું થઈ પડ્યું ૧૮૪૮ના માર્ચ ૨૭મીને રાજ પ્રશિયા અને બીજા ૨૮ જર્મન સંસ્થાનો વચ્ચે સમજૂતી થઈ, અને રાષ્ટ્રકેનું બંધારણ ધડાયું પહેલા એક રાષ્ટ્રકસરાટ એટલે સંસ્થાનોના સીધા નીમેલા પ્રતિનિધિઓનો ખડ રચવાનું નક્કી થયું હતું પરંતુ બંધારણ પસાર કરાવવા ઉમોકેટ પક્ષના મતની જરૂર હતી ઉમોકેટ પક્ષે સંસ્થાનોના પ્રતિનિધિઓને બંધારણમા સ્થાન આપવાની સાફ ના પાડી હિન્દના ૧૬૩૫ના બંધારણમા લોકસભાઓમા દેશી રાજ-કર્તાઓએ નીમેના સભ્યોની એક પાખ રાખેલી છે આ સ્થિતિ ઉમોકેટ પક્ષ તે વખતે પણ કબૂલ કરતો નહોતો તેમને મેળવી લેવા લિબરલોએ સર્વગત મતાધિકાર, સમ્રાટના અધિકાર ઉપર સખત અકુશ અને રાષ્ટ્રકસરાટનું વિમર્શન કબૂલ કર્યું

આ પછી એક સર્વોપરિ સત્તાકેન્દ્ર રચવાનું નક્કી થયું એ કેન્દ્ર ઉપર 'જર્મનોનો વશપરપરાનો સમ્રાટ નીમવાનું પણ મજુર રહ્યું, પણ એવી થરતો રખાઈ કે, એ સમ્રાટે મામાન્યના તંત્રરચના કેન્દ્રધામમા—પાટનગરમા રહેવું, પાટનગર ખાસ શાસનથી નક્કી કરવું તેને સામાન્ય ગજવેતન—સિવિલ લિસ્ટ આપે, તેના પ્રધાનો પાર્લામેન્ટને જવાબદાર રહે અને તેને નીચલા ખડને રૂખસદ આપવાનો અને પાસ થયેલા કાયદાઓ નામજૂર કરવાનો હક્ક રહે

પાર્લામેન્ટના બે ખડો યોગ્યમા—રટ્ટેન હાઉસ^{૩૦} અને ફ્રેડરિક હાઉસ રટ્ટેન હાઉસના સભ્યો અરધા જૂદા જૂદા સંસ્થાનોના

સત્તાકેન્દ્રો ચૂંટે અને અરધા એ સંસ્થાનોના નીચલા ખડો ફેકસ હાઉસ ચૂંટે. સામ્રાજ્યના નીચલા ખડના સભ્યો પાર્લામેન્ટ સામ્રાજ્યની મમરત વસનિના દર પચાસ હજાર એક, એ પ્રમાણુ પર સર્વગત, છૂપા, સીધા, સરખા અને ઊંચાટ-ચિઠ્ઠીથી આપવાના મતાધિકાર પર ચૂંટાય. નાણાંની તમામ બાબતોમાં ફેકસ હાઉસ સર્વાધિકારી છે.

મતાધિકાર સ્ટાટન હાઉસ તેને એ બાબતમાં સલાહ આપી શકે. એકનો એક કાયદો ત્રણ વાર પાર્લામેન્ટમાં ઉપરાઉપરી બેઠકમાં પાસ થાય તો તેને સમ્રાટની સંમતિની જરૂર ન રહે. બધારણુ બદલવું હોય તો એ જ પ્રમાણુ ત્રણવાર ઓછામાં ઓછી બંને ખંડની બે તૃતીયાંશ બહુમતિથી પસાર કરી બદલાય. જઠાત, આબકારી વગેરે આડકતરા તમામ કર સમ્રાટના સત્તાકેન્દ્રને-રાષ્ટ્રકને મળે અને એ ઓછા પડે તો ૧૯૧૬ના હિન્દના કાયદામાં જેમ નાણાંની વહેચણુ પ્રતો તરફથી ફાળા લેવામાં આવતા હતા તેમ માળામડળનાં સંસ્થાનો પાસેથી ફાળા ઉધરાવવાનો પ્રબધ અંદર સમજાવવામાં આવે. તે ઉપરાત રાષ્ટ્રકને-એટલે સામ્રાજ્યના પાર્લામેન્ટ અને સમ્રાટને આખી વસતિ સમ્રાટની સત્તા પર સીધા કર નાખવાનો પણ અધિકાર રહે. પરદેશો સાથેનો વ્યવહાર, લશ્કર, આર્થિક પ્રશ્નો તથા પરદેશના દરબારોમાં એલચીખાર્તા રાખવાનો અધિકાર સંસ્થાનો પાસેથી લઈ રાષ્ટ્રકને સોંપવામાં આવે. સંસ્થાન વરિષ્ઠ અદાલત સંસ્થાન વચ્ચે, અથવા સંસ્થાનિક સરકારો અને લોકસભા વચ્ચેના ઝઘડાઓ તપાસવા માટે એક વરિષ્ઠ અદાલત-સુપ્રીમ કોર્ટ યોજાય. દરેક સંસ્થાનમાં ગાર્ડના કાનૂન અગર ધોરણુ વિરુદ્ધ કરો કાનૂન કે દસ્તુર સ્થાપવાની મના કરવામાં આવે-આવું બંધારણુ નક્કી થયું.

પરંતુ કામ્પહાઉસન એ બધું કર્યા પછી નિષ્ફળ થયો. રાષ્ટ્રીય લોકસભાએ એકમતે ફ્રેડરિક વિલ્હેમને સમ્રાટપદ લેવા નિમત્રણ આપ્યું અને બત્રીસ જણનું પ્રતિનિધિમંડળ બંધિત ગયું. ફ્રેડરિક વિલ્હેમ પ્રશિયાનરેશ કાબેલ વ્યાખ્યાનકર્તા અને બુદ્ધિશાળી હતો. સને ૧૮૪૯ના એપ્રિલની ત્રીજી તારીખે તે આ પ્રતિનિધિમંડળને મળ્યો. “સ્વદેશની સેવામાં હું હમેશાં કટિબદ્ધ છું; પણ સંસ્થાનોના રાજકર્તાઓની અને સ્વાયત્ત શહેરોની દરેકની સંમતિ મળ્યા પહેલાં આ નિમત્રણનો હું સ્વીકાર કરી શકું તેમ નથી. વળી મારી સગકારે બંધારણ તપાસી જોવું જોઈએ કે, એ બંધારણ આપણી માતૃભૂમિની જરૂરિયાતો પૂરી પાડી શકે તેમ છે કે નહિ. દરમ્યાનમાં અંદર અને બહાર દુશ્મનો સામે સ્વદેશ રક્ષણ માટે પ્રશિયાનાં દાલ-સમશેર આપ સર્વનાં જ છે.” આવો જવાબ દીધો.

ફ્રેડરિક વિલ્હેમનો ખાનગી અભિપ્રાય આગળના પ્રકરણમાં અપાઈ ગયો છે. કામ્પહાઉસને તે છતાં હિંમત છોડી નહિ. તેણે અઠાત્રીસ નાનાં સંસ્થાનોના રાજકર્તાઓની સંમતિ સંસ્થાનોની મેળવી. પણ બાવેરિયા, વર્ટેમ્બર્ગ, સેક્સની અને સંમતિ હાનોવર : (હૈદરાબાદ, મદિયર, વડોદરા અને કાશ્મીર જેવાં) એ મોટાં સંસ્થાનોએ સંમતિ આપવામાં વિલગ કર્યાં. લોકમતના પ્રબળ વેગ સ્થાપિત થઈ પડ્યો વખત ટકી શક્યાં નહિ; પણ હવે પ્રશિયાનરેશને બહાનું મળ્યું. “લોકસભાગણી અને મતદર્શનના દબાણથી આપેલી સંસ્થાનોની સંમતિ મને સ્વીકાર્ય નથી.” આમ જણાવી એપ્રિલની એકવીસમીએ પ્રશિયાએ ફ્રાન્કફુર્ટનું બંધારણ પોતાના સંસ્થાનને માન્ય નથી એવું જાહેર કર્યું.

ફ્રાન્કફુર્ટની લોકસભાની સ્થિતિ હવે વિષમ થઈ પડી. સંસ્થાનોના પ્રતિનિધિઓને તેમના દરેકનાં રાજ્યકેન્દ્રોએ પાછા બોલાવી લીધાં. થોડાકણાં ઉમોકેટ પક્ષના સભ્યો આ બોખરી લોકસભા—

૨૨૫૩^૧ પાલમિન્ટને ટકાવી રહ્યા. પણ ક્રાન્કુટની નગરસભાએ તેમને મળવા દેવા ના પાડી. તેઓ ત્યાંથી દટુટ-સ્થિતિ વૈધવ્ય ગાટ^૨ ગયા, પણ વર્ટમ્યુર્ગની સરકારે જે મકાનમાં તે મળવાના હતા તે મકાનમાં લશ્કર મોકલી તેમને મળતા અટકાવ્યા. હલિફ અને નૈઝત્ય જર્મનીમાં રમખાણો થયાં, અને જર્મનીમાં ફરી પાછાં દમનનીતિ અને નાનામોટા જે જવાબદાર રાજકર્તાઓનો કારડો પોતાનો ઘોર ચલાવી રહ્યાં.

પણ પ્રશિયાનરેશે જોઇ લીધું હતું કે જર્મનીની સરદારી પોતાની જ છે. તેણે લોકસભાએ અર્પેલો તાજ પહેરવા ના પાડી હતી, પણ તેને જર્મન તાજ પહેરવો તો હતો જ. જર્મન તાજ દરમ્યાનમાં ઑસ્ટ્રિયાની મસનદ પર સમ્રાટ ક્રાન્સિસ જોસેફ આવ્યો હતો. સ્વાર્ઝનબર્ગે હુંગેરીનો બળવો શમાવ્યો હતો તથા ઇટલીમાં ઑસ્ટ્રિયન સત્તાની પાછી જમાવટ કરી હતી. પ્રશિયાનરેશે જનરલ વૉન રાડોવિટ્ઝની^{૩૩} સલાહથી એક નવી યોજના રચી કાઢી. તમામ ઑસ્ટ્રો-જર્મન જર્મન સંસ્થાનો-ઑસ્ટ્રિયા તેનાં અજર્મન સંસ્થાનો સંઘ સાથે એક સભામાં જોડાય. જેમ પ્રશિયામાં લોક-સભાના બધારણને રદ કરી ક્રેડરિક વિલ્હેલ્મ પોતાનું રચેલું બધારણ દાખલ કર્યું હતું; જેમ હિન્દમાં હિન્દી લોક-સભાએ સૂચવેલા બધારણોનો અસ્વીકાર કરી બ્રિટન પોતાનાં રચેલાં બધારણો અમલમાં મૂકવા માગે છે તેમ-સમગ્ર જર્મન લોકસમૂહ ઉપર પોતાના ખ્યાલ પ્રમાણેનું સાંસ્થાનિક પ્રતિનિધિઓની નરેશત્રિપુટિ એરકુટ ખાતે મેળવેલી સભાનું રચેલું બધારણ ઠાકી બેસાડવાની પણ યોજના થઇ. અને સેકસની, હાનોવર, પ્રશિયા: એ ત્રણ દેશના નરેશોએ ક્રીકોનિગસબુંડની^{૩૪}

સાથે મૈત્રી રચી. દક્ષિણ અને નૈઋત્ય જર્મનીનાં ડેમોક્રેટ રમખાણોથી હેરાન થયેલાં સંસ્થાનો પણ આ પ્રશિયન સંઘમાં ભળ્યાં; પણ આવેરિયા અને વર્ટેમ્બુર્ગે ના પાડી. સ્વાર્ઝનબર્ગે પ્રશિયા તથા બીજાં સંસ્થાનોને જણાવ્યું કે; " આ દિશામાં કયાં પણ પગલાં ભરવામાં આવશે તો ઑસ્ટ્રિયા તેને દુસ્મનાવટનાં પગલાં તરીકે ગણશે. ઑસ્ટ્રિયા ક્રાન્કુર્ટની વિખરાઈ ગયેલી રાષ્ટ્રીય લોકસભાને પાછી મેળવશે અને તે બંધારણ રચશે. તેણે એના સભ્યોને એકલા મેળવવા માટે પગલાં લીધાં.

ઑસ્ટ્રિયા સિવાયનાં તમામ જર્મન સંસ્થાનો ભણે તો કામ આગળ અક્ષાવણું એવી શરતે પ્રશિયા સાથે સેક્સની અને હાનોવર ભળ્યાં હતાં, પરંતુ આવેરિયા તથા વર્ટેમ્બુર્ગે ના પાડવાથી હવે તે બંને પણ ખસી ગયાં અને ઑસ્ટ્રિયા તથા પ્રશિયા વચ્ચે વિગ્રહની તૈયારીઓ થઈ રહી. આ વિગ્રહમાં રશિયા કયો

રશિયન પક્ષ લેશે તેની સ્વાર્ઝનબર્ગ અને ફ્રેડરિક વિલ્હેલ્મ

મૈત્રી સંબંધ તપાસ કરવા માંડ્યા. પ્રશિયાએ સંકુચિત સરંખો

પણ લોકસહકાર પોતાના તરફ દાખલ કર્યો હતો

તેથી રશિયાનો ઝાર નારાજ થયો હતો. તેને ખુશ કરવા પ્રશિયાએ રબેસ્ચિગ-હોલ્સ્ટીન પાછું ડે-માર્કને સુપ્રદ કર્યું, પણ રશિયાએ ઑસ્ટ્રિયાનો જ પક્ષ લીધો. દરમિયાનમાં ક્રાન્કુર્ટ મુકામે પ્રશિયા સુચિત લોકસભા મળી હતી અને તેણે બંધારણ ધડી કાઢ્યું હતું. સ્વાર્ઝનબર્ગે નેટલા પ્રતિનિધિઓ ક્રાન્કુર્ટ પહોંચી ચક્રવાત મંચી સભા

મેળવી બંધારણની વિચારણા માંડી. આ જ વખતે

ફ્રેડરિક હેસેની લાંડટાગ અને ત્યાંના રાજકર્તાને વાંધો

પડ્યો અને તેણે પ્રશિયાનો સંઘ છોડી ઑસ્ટ્રિયાનો

પક્ષ સાંધ્યો; એટલે પ્રશિયાએ ત્યાં લશ્કર મોકલ્યું. બન્ને પક્ષે ફરી

રશિયા તરફ નજર કરી. ફ્રેડરિક વિલ્હેલ્મ ઑસ્ટ્રિયા સામે લડવા

હુકમથી તૈયાર નહોતો. રાડોવિટઝે લશ્કરને લડાઈ માટે તૈયારી કરવા હુકમ આપ્યો હતો તેને અધિકાર પરથી દૂર કર્યો. નવ-બંધારણ ચર ચથેલું મુદ્દ તાત્કાલિક મધ ચમુ અને રશિયાની સ્વાયં પ્રેરણા નીચે પ્રધાન માટે ઉદ્દેશને આશ્મુત્ઝ મુકામે શ્વાર્ઝનબર્ગ સાથે મમયત કરવા મોકલ્યો ફ્રાન્કફુર્ટમાં ૧૮૪૬નું બંધારણ પાસ થયું તે પહેલાનું ફ્રાન્કફુર્ટ-માળામાંડળ પ્રશિયાએ કમૂલ રાખ્યું અને નવેસરથી આરિદ્રયાની પ્રેરણા નીચે તત્તરચના વિચારવા માટે પગલા લેવાયા

ફ્રાન્કફુર્ટની રાષ્ટ્રિય લોકસભાથી તો સળી પણ ભાગે તેમ નહોતું. હિન્દુસ્તાનના આમવર્ગની પેઢે જર્મનીનો આમવર્ગ પણ રાજકીય તત્તરચના તરફ હિદાસીન હતો જર્મનીની એકતા, સામાન્યર્યવાદ લોકસંમદની જરૂર વગેરે બુદ્ધિમાનોને મન જરૂરના હોંધુતે હતા ફ્રેડરિકની નમજાઈ અને લોકતત્ત્વપ્રત્યેના તિરસ્કારે જર્મનીને હતાશ બનાવી નાખ્યું સંસ્થાનોમાં બૂલમ અને આપખખત્યારી પૂરદોરમાં ચાલી રહ્યા કાર્લમાક્સ અને લોથર યુશેર કેદ પકડવાનું તથા અત્યાચાર સહન કરવાનું પસંદ નહિ કરવાથી ઈંગ્લાડ ચાલ્યા ગયા, કાર્ત શુઝ અમેરિકા નાશી ગયો. સ્વદેશમાં રહેલા ઉમેકેટો મ્હોયે ફૂચો દર્ધ, નિઃશ્વાસ નાખી બેસી રહ્યા. આરિદ્રયામાં શ્વાર્ઝનબર્ગે ૧૮૫૧માં આપખખત્યાર તત્ત્વ દાખલ કર્યું. પ્રશિયામાં તત્તને શિથિલ કરવા માટે અમલદાર-લોકતત્ત્વના વર્ગનું પોલાદી ચોગદુ બેટલું બને તેટલું વધારે સંજગડ વિનાશ માટે કરવા માટે ઉદ્દેશ તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો. પગલાં ફ્રાન્કફુર્ટની યુરેસ્ટાગે સંસ્થાનોમાં પણ ક્યાહિ લોકતત્ત્વનું ચિદ્ધ સરખું ન રહે તે પ્રમાણે કરવા માટે મમિતિ નીમી જાપાને મ્હોયે ફરી સંજગડ ફૂચા દેવાયા, રાજકીય

સરચાઓ પાછી જ્ઞાઈ ગઈ અને જર્મનીની એકતાનું નિશાન ફક્ત
સાવરીન રહ્યું તેમાથી ઓસ્ટ્રિયા સિવાય બીજી કોઈ જર્મન
સરચાન બહાર રહ્યું નહોતું પ્રશિયા ગભ્યોની ગણતરીમાથી પણ
નીકળી ગયું ક્રીમિયાના વિગ્રહ પછી પારીસ પરિષદમા તેને બોલાવ-
વાની જરૂર પણ ધૂરોપના મોટા રાજ્યોને જણાતી નહોતી

ક્રાન્કફૂર્ટનું ૧૮૪૬નું બંધારણ રાષ્ટ્રની સ્મૃતિમાથી બૂસાયું નહિ
રેલ્વે, કારખાના, લોખંડ, કોલસો, કાપડનો ઉદ્યોગ, એ બધાની વૃદ્ધિ
અને ઔદ્યોગિક પ્રગતિથી મજૂરવર્ગ અને તેના
ક્રાન્કફૂર્ટનું બંધારણ પ્રશ્નો અસ્તિત્વમા આવ્યા મર્યાદિત જવાબ-
અને નવરચના દારીવાળી વેપારી પેઢી, આધુનિક બ્યવસ્થાવાળી
શગફી-બેન્કિંગ સરચાઓ, પરદેશો સાથેનો વેપાર
વગેરેથી જર્મન સમૃદ્ધિની જરૂર હતું રૂપ લેવા લાગી ૧૮૫૮ મા
પ્રશિયાનો રાજરક્ષક કુમાર વિલ્હેલ્મ થયો તેણે બ્યવહાર અને વિચ-
ક્ષણતાથી જમાનાની જરૂર જોઈ લીધી અને પ્રશિયામા ઉદારતત્વને
રાજવહિવટમા સતકાર્યું ' પ્રશિયાએ જર્મનીમા નીતિમુનક જીતો
મેગવવી જોઈએ ' એ પોતે જ વાપરેલા મત ઉપર તેણે પોતાની
રાજનીતિનું ધોરણ બાધ્યું ચૂટણીમા રાજતત્વ તટસ્થ રહ્યું એટલે
પ્રશિયાની લોકસભામા ઉદારમત સભ્યોની સખ્યા વધી મુખ્ય મતા-
કેન્દ્રનું વલણ બદલાતા આવેરિયા અને લુટેમ્બર્ગનું પણ ભોમતત્વ
તરફનું વલણ બદલાયું દરમ્યાન લોમ્બાર્ડો અને વેનેશિયા^{૩૧} વિષે
ઓસ્ટ્રીયા એક તરફ તથા ફ્રાન્સ અને આર્જેન્ટિના બીજી તરફ
એમ વિગ્રહ ફાટી નીકળ્યો જર્મનો તરફ ઓસ્ટ્રીયાએ પ્રશિયાનો
મદદ માગી, પરંતુ પ્રશિયાએ હાથન ઉપરની લડાઈના તમામ અધિ-
કાર પોતાના હાથમા રહે એવી માગણી કરી ફ્રાન્સેસ જોસફને
આ નવી વિટબજી ઉભી થઈ ફ્રાન્સને હરાવતા લોમ્બાર્ડો અને

વેનેશિયા પોતાના હાથમાં રહે, પણ હાઈન ઉપર પ્રશિયા વિજય મેળવે તો પડખે જ મળજીત દુશ્મન ઉભો થાય આ વિમાસણાથી તેણે ઉપરની માગણીનો ઈન્કાર કર્યો. ૧૮૫૬માં ફ્રાન્સિસ મેજન્ટાગ પાસે ઓસ્ટ્રિયાનું લશ્કર પરાજય જોસફની પામ્યું. બીડના વખતમાં પ્રશિયાની માગણી કબૂલ થઈ, પણ એ તૈયાર થાય તે પહેલાં તો ઓસ્ટ્રીને ખાતે ઓસ્ટ્રિયાનો સંજ્ઞા હાર્યા. પરિણામે ઈટલી એકરાષ્ટ્રત્વ અને સ્વાતંત્ર્ય પામ્યું. ઓગષ્ટની ૧૪મી તારીખે એક વિચાળ માનવમેદનીએ જર્મનીનું એક જર્મન રાષ્ટ્ર- ઉદાર ધોરણ ઉપર માગ્યું એક માસ પછી કુશોર સંઘનો ઉદય નાશ્યોનાલવરીન^{૩૮} (જર્મન રાષ્ટ્રસંઘ ૧૮૪૬ ના અને પ્રગતિ તત્ત્વ અનુમાર) જર્મન માળામડળની સ્થાપના વિષે પ્રચાર કરવા હયાતિમાં આવ્યો. થોડા વરસમાં તો નાશ્યોનાલવરીન સર્વગ્રાપક થયો. જીલ્લાઓ અને ઉપરની ક્ષાત્રિનો મધ્યમવર્ગ તેને ખૂબ સાથ આપવા માડ્યો અને સત્તાકેન્દ્રોમાં પણ ફરી પાછી લોકતત્વ, તંત્રચલા, એકત્વ અને સામ્રાજ્યની ચર્ચાઓ થવા માંડી. દરમ્યાનમાં વિલ્હેલ્મ પ્રશિયાનો રાજા થયો હતો, લશ્કરમાં પુનરચના સળધમાં પોતાની લોકસભા સાથે આચડી રહ્યો હતો અને બામેલ્સબર્ગ^{૩૯} મુકામે ૧૮૬૨ના સપ્ટેમ્બરની ૨૨, ૨૩ મીએ બિસ્માર્ક સાથે વિષ્ટિ ચલાવી રહ્યો હતો. ૨૩મી તારીખે બિસ્માર્ક પ્રશિયાના રાજાનો પ્રધાન અને લોકસભાનો પ્રમુખ થયો.

સ્વતંત્ર જર્મની]

[ઉત્તમ સમગ્રથાવલી પૃ ૩

પ્રિન્સ બિસ્માક

આર્મિસાન્સ નાજકીઆ

પ્રકરણ દશમું

બિસ્માર્ક^૧ • ઑસ્ટ્રિયાની નિષ્કાંતિ

જેવી રીતે મેટરનિકને ૧૮૦૦ થી ૧૮૫૦ સુધીના પુરોપનો સહુથી સમર્થ મુત્સદી કહી શકાય તેવી રીતે જ ઓગસ્ટીસમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધનો સર્વથી સમર્થ મુત્સદી પ્રિન્સ બિસ્માર્ક^૧ બિસ્માર્કનું યોગ્ય ગણાય છે એની જાણ પ્રતિભા, એની વજ્રસમી પુરુષત્વ ધર્મશક્તિ અને દીર્ઘદષ્ટિ, એની પોતાની રીત પ્રમાણે ભવિષ્યકાળ કળવાની કળા, એનું અજબ ગામીય, એની ચોધારી પ્રચાર વ્યવસ્થા અને એની નિર્ભયતા સૂરપના ઇતિહાસમા અપૂર્વ છે લોકતત્વનો પ્રતિકાર કરવા માટે એને પ્રશિયા નરેશે જનરલ યોન રૂન^૨ની ભયામજીવી નિમગ્નો હતો. એ વખતે પ્રશિયાની ઇચ્છા કાઠપણુ રીતે જર્મન લોકસત્તાક સામ્રાજ્યની સરદારી લેવાની નહોતી, તે સાથે ઑસ્ટ્રિયા સાથે કાઠપણુ રીતની અયડામણુમા પણ આવવાની વૃત્તિ નહોતી ફ્રેંચસમ્રાટ નેપોલિયન ત્રીજાની તો બિસ્માર્કે પણ પુરુષામત કરી હતી રશિયાની અને ક્રીન્સની મૈત્રી ઑસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયા બન્ને મ્હાતા હતા જર્મનીના

મોટાં મંસ્થાઓનું વલણ સ્પષ્ટ રીતે ઑસ્ટ્રિયા તરફ અને પ્રશિયાની વિરુદ્ધ હતું, તે છતાં પણ હજી આઠ વર્ષ તેની સિદ્ધિઓ પૂરાં નહોતાં થયા તેટલામાં બિસ્માર્કે રહેસ્વિગ-હોલ્સ્ટીનનો પ્રશ્ન પોતાની મરજી પ્રમાણે પાર ઉતાર્યો; ઑસ્ટ્રિયાને ભાંગી નાંખ્યું; જર્મન માળામડળનું લોકતત્ત્વને ચમાવતું સામ્રાજ્ય જન્માવ્યું; રશિયાની અસર પ્રશિયા ઉપરથી નાબૂદ કરી અને ૧૮૭૦માં નેપોલિયન ત્રીજાનું ફમામદાર સામ્રાજ્ય ગજકાનાં પાનાંની ઈમારત માફક-એક પવનની ધુંધથી ઉડાવી દીધું. રાષ્ટ્રોની પ્રવૃત્તિ સાથે આપણો સંબંધ હોવાથી વ્યક્તિઓનાં જીવનચરિતો આપણે સવિસ્તર અવલોકવાનો અવકાશ રહેતો નથી; છતાં પણ જે રીતની સોગંદાજાજી આજના આંતરરાષ્ટ્રીય જગતમાં ખેલાય છે તે જોતાં બિસ્માર્કનું જીવનચરિત કોઈપણ પ્રકારના સત્તા-કેન્દ્રના વહિવટદારને રસજર્જર અને ઉપદેશાત્મક થઈ પડવા વિના રહે નહિ.

ક્રાન્કકુર્ટની બુંડેરેસ્ટાગમાં પ્રશિયા તરફથી બિસ્માર્ક પ્રતિનિધિ તરીકે બેઠો હતો અને તે પછી સેન્ટ પીટર્સબર્ગ અને પારીસમાં તેના એલચો તરીકે ગયો હતો. વોન રૂને તેનામાં હારકીર્દિનો આદંભ લશ્કરી સુધારા કરી શકે અને સાથે સાથે લાંડ-સ્ટાગના ઉદારમતવાદિઓ સ્લામે સ્ફુર ઝીલી શકે તેવું ઝવેરાત જોયું. એ પહેલેથી જ-એટલે જ્યારે

ક્રાન્કકુર્ટમાં પ્રશિયન પ્રતિનિધિ તરીકે બોલતો હતો ત્યારથી જ ઑસ્ટ્રિયાને બહાર રાખીને જાકીના સમગ્ર જર્મનીને એકત્ર કરવા આશા રાખતો હતો. તે સાથે તેણે જોઈ લીધું હતું કે પ્રશિયા અને ઑસ્ટ્રિયા પરસ્પર તલવાર માપે નહિ ત્યાંસુધી જર્મની એક થાય તેમ નથી. વિલ્હેલ્મ પહેલો સ્વભાવથી શાંતિને સ્નાતો હતો અને લોકતત્ત્વને ઉપર લાવવા માટે પોતાની જમણી બાંહ સમ-મોટા ભાઈ સમા ઑસ્ટ્રિયાના જર્મન સંસ્થાન-સામે હથિયાર ઉઘડવાનું યોગ્ય ધારતો.

નહોતો છતાં ક્રેડિટ પીગના અભિપ્રાય મુજબ વિદ્યેશ્વર મમર્થ
લશ્કર અને ભગ્નૂર તોણાખાનામા માનતો હતો.

૧૮૭૬મા ઑરિદ્વાના મત્રાદ ક્રાન્સીસ જોસેફ જર્મન સામા-
ન્યત્વે બધારણુ નવેમરથી ગ્યવાના પગલા લેવા માડ્યા અને ક્રાન્ક-
કુર્ટમા જર્મન સરચાનોને બેળા મળવા નિમત્તણુ
ક્રાન્કકુર્ટની પરિપદ આપ્યું પ્રશિયા આ પરિપદમા ખિરમાર્કની
ગ્રેરણાથી હાજર રહ્યું નહિ. ક્રાન્સીસ જોસેફ
પોતાના પ્રમુખપણા નીચે પાચ રાજપ્રતિનિધિઓની કેન્દ્ર સમિતિ
અને દરેક સરચાનોના નીમેલા પ્રતિનિધિઓની એક લોકસભા સચવી.

ઑરિદ્વાની આ દગખાસ્ત જાહેર થઈ, એટલે
પરદપર સોગઠાં- મુલસાઈ ખિરમાર્કે તેની મામે પોતાની સોગઠી
બાણ ચલાવી પ્રમુખપદે એકત્રુ ઑરિદ્વા નહિ, પણ
વાગાદગની પ્રશિયા અને ઑરિદ્વા બેમે, ગમરત
માળામડળની મમિતિ લડાઈ જાહેર કરે તો તેને પ્રશિયા પ્રતિબધ
કરી શકે અને વિશાગ મતાધિમગપર જર્મન રૈયત લોકમજા થૂટે.
આ લગભગ ઉદારમતનાદિ કાર્યક્રમ ઑરિદ્વાએ સ્વીકાર્યો નહિ તેને
એ કાર્ક રીતે સ્વીકાર્ય હતો નહિ અને હવે જગતે જોયું કે પ્રશિયા
ઑરિદ્વાની અસરથી તદ્દન બહાર નીકળી ગયું છે.

પરંતુ આટલેથી ઑરિદ્વાની પ્રતિષ્ઠા નાશ પામે તેમ નહોતું.
ખિરમાર્કનો હેતુ જર્મની અને પ્રશિયાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે ઑરિદ્વા-
વાને જગતની નજરે અને ખાસ કરીને સમસ્ત
ઑરિદ્વાનો જર્મન સમૂહ પાસે દલકુ પાડવાનો હતો તે આમ
પ્રતિષ્ઠાનાશ કરવાની તક સાધતો હતો, તેટલામા રહેલિવર-
હોલ્સ્ટીનનો ક્ષત્ર જોની મેમે આગળ આવી પડ્યો.
૧૮૫૨મા લંડનમા યૂરપના મહાગાળ્યોએ એક પરિપદ મેળવી હતી
અને તેમાં એમ નક્કી કર્યું હતું કે, કેન્સર્કના રાજા ક્રેડિટિક સાનમાન્ય

અવસાન પછી શ્લેસ્વિગ-હોલ્સ્ટીન ડેન્માર્કની મમનદ માથે હોલ્સ્ટીન
 ડક્સબર્ગ^૨ વશને મળે જર્મન વારસાના કાયદા
 ડેન્માર્કની મુજબ એ બે મડળો હોલ્સ્ટીન-આઉગુસ્ટેન્બર્ગ^૩
 મસનદ વશને મળવા જોઈએ પ્રશિયા અને ઓસ્ટ્રિયા
 બન્ને આ વિષયમાં સહુ સાથે સમત થયા હતા,
 પણ તેમણે શરત કરી હતી કે, આ બન્ને મડળને ડેન્માર્ક નીચે
 સ્વસત્તાક કેન્દ્ર આપવું અને ડ્યૂક ઓફ આઉગુસ્ટેન્બર્ગની આ ગોઠ-
 વણમાં સમતિ મેળવી લેવી ડેન્માર્ક આ વાત કબૂલ કરી અને
 ડ્યૂક ઓફ આઉગુસ્ટેન્બર્ગે પણ પોતાની મંમતિ આપી પરંતુ
 ડેન્માર્ક આ શરત તોડી અને એ બન્ને મડળોમાં ડેન્માર્કનું વહીવટી
 ધોરણ દાખલ કર્યું આ ઉપરથી હોલ્સ્ટીનની
 શ્લેસ્વિગ- લાંડટાગે ફ્રાન્કફર્ટની બુડેસ્ટાગને અપીલ કરી
 હોલ્સ્ટીન ૧૮૫૮માં બુડેસ્ટાગે ચૂકાદો આપ્યો કે ડેન્માર્કનું
 વહીવટી ધોરણ હોલ્સ્ટીનમાં કામ ન આવે
 ડેન્માર્ક આ ચૂકાદો માન્ય ન કર્યો, એટલે પ્રશિયા અને ઓસ્ટ્રિયા
 બન્ને તૈયાર થઈ ગયા અને જર્મન મહામડળ આ વિષય ઉપર
 ડેન્માર્ક સાથે વિગ્રહ જાહેર કરશે એમ બન્નેએ સ્પષ્ટ કર્યું ડેન્માર્ક
 વધારે આનાકાની કગતા ઓસ્ટ્રિયાએ લશ્કરી દબાણ આરંભ્યા
 ઈહાનોવર તથા સાક્સનીને આઘાત કરી હજી હોલ્સ્ટીનના પ્રજા ઉપર
 આ પ્રમાણે ગરમાગરમી ચાલતી હતી ત્યાં તો ડેન્માર્કના નવા રાજા
 ફ્રિડ્રિક નવમાએ શ્લેસ્વિગને પોતાના રાજ્યના મૂલકમાં ભેગવી
 દીધું આ બાજુ જોઈ વૃદ્ધ ડ્યૂક ઓફ આઉ-
 પ્રશિયા ગુસ્ટેન્બર્ગે પોતાનો અધિકાર છોડી પોતાના પુત્ર
 ફ્રેડરિક આઠમાને આપ્યો તેણે પોતાના પિતાની
 કરેલી ગોઠવણ નામંજૂર જાહેર કરી પ્રશિયાનો વિચાર શ્લેસ્વિગ-

હોલ્સ્ટીન ગળી જવાનો હતો અને બીરમાર્કે હવે દરેક પગને ઑસ્ટ્રિયાની દરખાસ્તોમા નવી નવી હરકતો ઉઠાવવાની બાજુ શરૂ કરો ઉપરથી બન્નેએ એક સાથે મળીને કામ લેવાનું નક્કી કર્યું હતું ઑસ્ટ્રિયામા કાઉન્ટ રેકબર્ગની^૫ પ્રેરણા, ડેન્માર્કના રાજાના અગત મૂલક તરીકે આ બન્ને મડળ સ્વાયત્ત મત્તાકેન્દ્ર રચે એવી હતી રેકબર્ગની સૂચના ડેન્માર્કે માન્ય ન રાખી એટલે જર્મન સરકારોના લશ્કર જનરલ વેન્જેલની સરદારી હેઠળ એ મડળોપર હુમલો લઈ ગયા અને તેમણે ડીયુપેના દુર્ગને

હુમલો તોડી તેનો કમળે લીધો હવે યુરપના મહારાજ્યો વચ્ચે પડ્યા તાત્કાલિક સધિ થઈ અને મુલેહની

પરિપદ ભરાઈ પ્રશિયાએ ઑસ્ટ્રિયાની યોજના કબૂલ કરી પણ ડેન્માર્કે મહારાજ્યો ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેની ના પાડી એટલે જર્મન મહામડળ એ બન્ને મડળોને ડેન્માર્કથી છૂટા પાડી ડયૂક ઑફ આઉગુસ્ટેનબર્ગ નીચ નવું મસ્થાન રચવાની યોજના આગળ ધરી આમ કરવાની પણ ડેન્માર્કે ના પાડી હવે તાત્કાલિક સધિને અવધિ પૂરા થયો અને જર્મનલશ્કર છેક લુટલાડના^૬ છેડા સુધી પહોંચી ત્યાંથી ફુનેન^૭ ઉપર એ લશ્કર જવાની તૈયારી કરતું હતું અને

મહારાજ્યો તો કોઈ ડેન્માર્કની કુમક કરવા તૈયાર ડેન્માર્કે નમી થતા નહોતા એટલે એ નાના રાજ્યને નમી જવું ગયું પણ કૌનિગ્સાઉ^૮ નદી સુધીનો આ બન્ને મડળનો મુનક પ્રશિયા તથા ઑસ્ટ્રિયાને મળ્યો

ઑસ્ટ્રિયાએ પોતાના અસલ વિચાર પ્રમાણે આ મડળો ઉપર ડયૂક ઑફ આઉગુસ્ટેનબર્ગને નીમવાની અને તેનું સ્વતંત્ર સરકાર બનાવવાની તૈયારી કરવા માઢી પ્રશિયાએ હવે પોતે ઑસ્ટ્રિયા સાથે અત્યાર સુધી સામેલ રહ્યું હતું તથા તમામ જાતની મદદ કરી તેની

કિંમત માગવા માડી. લશ્કરનો કમળો અમે રાખીએ; તાર, ટપાલ તથા રેલ્વે અમારા હાથમા રહે અને ઉત્તરના બદરો ઉપર દેખરેખ તથા સહેલાઈથી આવગવ કરવાનો માર્ગ ખુલ્લો રહે માટે કિયેલ

કનાવ બાધવાનો અમને હક્ક રહે, તોજ ઑ-
કિયેલ કનાલ સિટ્ટયાની સૂચના પ્રશિયા સ્વીકારે એમ બિસ્માર્ક
જણાવી દીધું. આ શરતોમાં રહેલી પ્રશિયાની
બાજી ઑસિટ્ટયા ન સમજે એવું તો બને જ નહિ, એટલે તેનો ઈન્કાર
કર્યો. એ ઈન્કાર કરવાની માથે બન્નેના મન ઉંચા થયા, અને
વિગ્રહની પરિસ્થિતિ પર વિચાર થવા માંડ્યો. બે પ્રશિયા અને
ઑસિટ્ટયા વચ્ચે વિગ્રહ થાય તો ક્રાન્સ કેના પક્ષમાં રહે? બિયા-
રિટ્ઝ^{૧૦} જાહેરે બિસ્માર્ક નેપોલિયન ત્રીજાને મળી આવ્યો, પણ

તેનું કંથું પરિણામ આવ્યું નહિ. નેપોલિયન
ક્રાન્સની બાજી પ્રશિયાના પક્ષમા હિલો રહેવા તૈયાર હતો; પ્રશિયા
વધે અને ઑસિટ્ટયાને દબાવે એવી સ્થિતિ
ઉપભવવાનો તેનો વિચાર હતો, પણ પ્રશિયાને વધવા દેવા માટે
એ તટસ્થ રહે અગર લડાઈમાં પ્રવૃત્તિમાન લાગ લે તો તેનો શો
બલો મળે, એ તેને માટે વિચારવા જેવું હતું તે પ્રશિયાને એટલું
તો ન જ વધવા દે કે જેથી ભવિષ્યમા એ તેને પણ દબાવવા આવે.

આ સંકટપરિક્ષ્ણો ચાલતા હતા તેવામાં ક્રાન્કુર્ટની બુડેસ્ટાગે
આઉગુસ્ટેનબર્ગ નીચે રહેલિવમ-હોલ્સ્ટીનને સ્વસત્તાકે મડળ તરીકે
સ્વીકારી લીધું બિસ્માર્ક આજ વખતે ઑસિટ્ટયા
બુડેસ્ટાગનું સામે લશ્કર મોકલવા તૈયાર થયો, પણ પ્રશિયા
પગલું નરેશ વિલહેલ્મ^{૧૧} લડાઈની વિરુદ્ધ હતો. પરિણામે
બિસ્માર્ક ગમ ખાઈ ગયો અને તેણે ગાર્ટાઈન
મુકામે ઑસિટ્ટયા સાથે મધિ કરી. એ સધિથી હાલ દુરત તો આ

બન્ને મંડળોને સયુક્ત વહિવટ નીચે રાખવાનું હતું. ઑસ્ટ્રિયા હૅબ્સ્બર્ગ રાજ્ય અને પ્રશિયા શ્લેસ્વિગ રાજ્ય એવું હતું. રાડેન્સબર્ગ ૧૨ અને કિયેલ જર્મન મહામંડળ પ્રશિયાના અંકુશ હેઠળ મંભાળે; બન્ને મંડળો ફ્રાન્સનીમાં હાથે અને પ્રશિયા કિયેલ કનાલ બાંધે.

ઑસ્ટ્રિયાને આ પ્રમાણે થોડે દરજ્જે ફ્રાન્સની ખિસ્માઈ પોતાનું પ્રચારકામ અને લડાઈની તૈયારીઓ કરવા માંડી. રાષ્ટ્રસંગઠન માટે ઑસ્ટ્રિયા સાથે યુદ્ધ કરવું જ પડશે એવો ખિસ્માઈ અને પ્રચંડ પ્રચાર શરૂ કરી, ખિસ્માઈ જર્મન લોકમતને નેપોલિયન ત્રીજો પોતાના તરફ ફેળવવા માંડ્યો. ફરી યાછો તે ખિસ્માઈ જર્મન ફ્રાન્સના નેપોલિયન ત્રીજાને મળ્યો. નેપોલિયને પોતાની મુખ્યદીગીરી અજમાવી. “હું તો તટસ્થ રહીશ, તમે એકત્ર થાઓ અને વધો એમ હું ઇચ્છુ છું; પણ ઇટલીને તમારી સાથે જળવા પ્રેરીશ. તમારે ઇટલીને વેનેશિયા અપાવવું અને તથા માસમાં લડાઈ જાહેર કરવી. તથા માસ પીતી જાય તો હું અને ઇટલી છૂદા.” ઇટલીએ ૧૮૬૬ના એપ્રિલની આઠમી તારીખે આ ઠાલકરાર હિપર સહી કરી. વળતે જ દિવસે ખિસ્માઈ છુડેસ્ટાગ પાસે સંસ્થાનેા માથે મળીને મહામંડળની યોગ્ય રચના માટે જર્મન પાર્લામેન્ટ બોલાવવાની યોજના મોકલી. “હું તો માનું છું”, ખિસ્માઈ જાહેર કરાવ્યું, “કે પાર્લામેન્ટ પાસે

લોકપ્રતિનું

સંવનન

કાનુન કરવાના અપૂર્ણ રીતે સર્વોપરિ હક્ક હોવા બેઠાં, અને પરદેશના આર્થિક અને લશ્કરી વગેરે પ્રશ્નો મહામંડળને હસ્તક હોવા બેઠાં.” આ

શબ્દજ્ઞાનની અમર જર્મનીમાં ઘણી યઈ. ઑસ્ટ્રિયાને પણ આ પ્રચાર કાર્યની ખાત્રી થઈ કે પ્રશિયા વિગ્રહ જ માગે છે અને તેથી તેણે વિગ્રહ આપવાની તૈયારી કરવા માંડી. પ્રશિયાએ પણ સેનાને પડકાર

કર્ચો. પણ આ વખતે રશિયા અને ઈંગ્લાંડ દૂરપિય વિગ્રહ ઇચ્છતાં નહોતાં. તેમની સમજાવટથી બન્ને પક્ષોએ લશ્કરોને પાછાં વાળ્યાં. તોપણ નેપોલિયન અને બિસ્માર્ક બન્નેની છૂપી પ્રેરણાથી ઑસ્ટ્રિયા એત્યું ઇટાલિયન લશ્કરે પોતાની તૈયારી ચાલુ રાખી અને ઑસ્ટ્રિયા એત્યું. તેણે ફરી સેનાને હાકલ કરી અને તેની હાકલના પડખે તરીકે પ્રશિયામાં વધારે જોરથી પડકાર થયો.

જેવી રીતે બિસ્માર્ક નેપોલિયનને પોતાના પક્ષમાં લેવા માગતો હતો તેવીજ રીતે હવે ઑસ્ટ્રિયાએ તેની ખુશામત કરવા માંડી અને આ રાજવીએ પ્રશિયા સાથેની પોતાની ગોઠવણો વિષે ફ્રાન્સના બેવડા ફ્રાન્સીસ જોસેફને અંધારામાં ગાખીને તેની સાથે બંધ એવી ગોઠવણ કરી કે, તે ઇટલીને લડાઈમાં પડતું અટકાવે અને ઑસ્ટ્રિયાને વિજય મળે તો વેનેશિયા ફ્રાન્સને આપવું; ફ્રાન્સ તે પ્રદેશ ઇટલીને આપી દે; ઑસ્ટ્રિયાએ પ્રશિયાનો થોડો મૂલક લઈ લેવો પણ તે એટલો બધો નહિ કે ફ્રાન્સને લય લાગે.

આ પ્રમાણે બેધારી તલવારની ગત રમી નેપોલિયન જર્મનીને અંદરે અંદર લડતા જોવા તૈયાર થઈને ઉભો. પોતાની માન્યતા પ્રમાણે નેપોલિયનને પોતાના પક્ષમાં ઉતારીને ઑસ્ટ્રિયા પ્રશિયાને શેઠ આપવા નીકળ્યું. તેણે બન્ને મંડળોનો પ્રશ્ન પહેલાં બુ'ડેસ્ટાગને સોંપ્યો અને પછી હોલ્સ્ટીનમાં લાંડસ્ટાગ બોલાવી. પ્રશિયાએ ગાલ્સ્ટાઈનના^{૧૩} કાલકરાર પ્રમાણે-સંયુક્ત વહિવટની શરત પ્રમાણે- પોતાને પૂછ્યા વિના લાંડસ્ટાગ ન બોલાવી શકાય જર્મન માળા- તેવી દલીલ રજૂ કરી અને પ્રશિયન લશ્કર વેલ્સ્ટી-મંડળનું અવસાન નમાં દાખલ કર્યું. ઑસ્ટ્રિયાએ બુ'ડેસ્ટાગમાં પ્રશિયા સામે લશ્કર મોકલવાનો કરાવ મૂક્યો. પ્રશિયાના માળામંડળનાં મંરથાનોને એતલણી આપી કે તે દરેક સંસ્થાનને.

દુરમન ગણી તેની રહામે ચડશે. જુંડેસ્ટાગમાં ૯ વિરુદ્ધ ૬ મતે ઑસ્ટ્રિયાનો ઠરાવ પસાર થતાં, પ્રશિયાએ બહાર કહ્યું કે જર્મન માળમડળ-જર્મનિક કોન્ફેડરેશન અવસાન પામ્યું છે. તે સાથે નવી તંત્રચત્રના વિષે અને દક્ષિણ જર્મનસેનાનું આધિપત્ય બાવેરિયાને આપવા વિષે બેરેશોરથી પ્રચારકાર્ય માંડ્યું અને જર્મન આમવર્ગ અને બાવેરિયાની ઑસ્ટ્રિયા પ્રત્યેની વૃત્તિ શિથિલ કરવા માડી.

તેમ છતાં જર્મન સંસ્થાનો ઑસ્ટ્રિયા તરફજ રહ્યાં; ક્રાન્સ તટરથ રહ્યું; ઇટાલિયનો પ્રશિયાના પક્ષમાં ગયા. ૧૮૬૬ના જૂન રહેને રાજ લાંગેનસાલ્ઝા^{૧૪} પાસે ઑસ્ટ્રિયા ઑસ્ટ્રિયાનો તરફથી લડતા હુનોવરના આખા લશ્કરને પરાજિત પરાજય કરી પ્રશિયાએ કેદ કયું. જનગણ મોખરે સાર્પ-લેઝિયા અને સાક્સનીમાંથી તથા લશ્કરને બોહિમિયામાં મોકલ્યાં. જૂલાઈની ત્રીજી તારીએ કોનિગ્રાટ્ઝ^{૧૫} પાસેના યુદ્ધમાં ઑસ્ટ્રિયાનો હાર્યા અને વિષેના પકુંપકું ચર્ચ રહ્યું. આ વિધુ-ત્યમહાર જેટલા સમયમાં પ્રશિયાએ મેળવેલા મપૂર્ણ વિજયથી નેપોલિયન બપત્રસ્ત થયો અને વચમાં પડ્યો. બિસ્માર્કે પહેલી સુલેહની શરતો અને પછી મુદવિરામ, એ શરતે તે કબૂલ કર્યું, પ્રશિયાને હુનોવર, હેસ્સે, નાસાઉ,^{૧૬} અને ક્રાન્ઝફર્ટ મળ્યાં. જર્મનીમાંથી ઑસ્ટ્રિયા જર્મનીમાંથી બહિષ્કૃત થયું, અને ઉત્તર બહિષ્કૃત જર્મન સંસ્થાનોનું માળામડળ પ્રશિયાની મરદારી હેઠળ રચવા દેવાનું બધા પક્ષોએ મંજૂર કર્યું. દક્ષિણ અને નૈઋત્ય જર્મન સંસ્થાનો હમણાં અલગ અને સ્વતંત્ર રહે એવું કયું. ઑસ્ટ્રિયા લડાઈની નુકમાની ભારે અને ઇટલીને વેનિશિયા આપે એ પણ કબૂલ થયું. જૂલાઈ ૨૬મી, ૧૮૬૬ને રાજ નિકોલ્સ-બર્ગ^{૧૭} ખાતે આ ગ્રંથિપર મહી ચર્ચ.

આગળી ગ્રેંઝા આવી તો પહોંચો કરડી સકાશે એવું ધારી
 બિસ્માર્કે ઉત્તર જર્મનીનું માળામડળ અત્યારે કબૂલ કર્યું હવે તેનું
 પ્રચારકામ ઔસ્ટ્રિયા સામે નહિ, પણ ફ્રાન્સ સામે વળ્યું. રાજલોભી,
 સત્તાલોભી નેપોલિયન હવે પ્રશિયાને દબાવવા માંડ્યો. "હું તટસ્થ
 રહ્યો તેની કિંમત લાવો." તેણે ખાવેરિયા,
 ઉત્તર જર્મન પાર્લામેન્ટ, ફ્રેનિશ, હેસ્સે અને મેઇન્-ઝની માગણી
 માળામડળ કરી બિસ્માર્કે તે આપવાની સાફ ના પાડી. વેપારી
 પેઠે નેપોલિયને પોતાનો ભાવ નીચો ઉતાર્યો: "લક્ષ
 મ્મ નહિ, લાન્ડાઉ લાવો અને ૧૮૧૪ની સરહદો કબૂલ કરો." "પ્રશિયા-
 એ તેની પણ ના પાડી. હજી ત્રીજાં વાર લીલાંઉ બોલાયું. "ચનોજી,
 લુક્સેમ્બર્ગ રાખવા દો, અને આગળ ઉપર હું બેસજીયમ જીતવા
 નીકળું ત્યારે તમે વચમાં ન પડતા." આ પ્રમાણે નેપોલિયન બજાર
 હસવામાં ગયો; તે દરમ્યાન પ્રશિયાએ પ્રચાર કરી
 દક્ષિણ સરથાનો દક્ષિણ જર્મન સરથાનોને ફ્રાન્સ તરફથી તેઓને
 કેટલો ભય છે તે મમળવી દીધું. ખાવેરિયા,
 બાડેન અને લુક્સેમ્બર્ગ એ સમજી ગયાં અને તેમણે પ્રશિયા સાથે
 લડાઈમાં તેને પોતાનું આખું લશ્કર આપી દેવાની અને તેની સાથે,
 તેની સરદારી નીચે, તેના અંકુશ નીચે લશ્કરી સંગઠન કરવાની સંમતિ
 આપી. આ સર્વ ક્ષેત્રથી પ્રશિયાની લિમ્બગ પાર્ટી તૂટી અને બિસ્મા-
 ર્કના મત પ્રમાણે જર્મનીની તંત્રચલા કરવાના
 નેશનલ લિબરલ્સ અતવાળો પક્ષ હવે નેશનલ લિબરલ પક્ષ કહેવાવા
 માંડ્યો. એમના સહકારથી બિસ્માર્કે પ્રશિયાની
 પાર્લામેન્ટમાં લંડાઈના વખતમા અનિયમિત રીતે કરવેરા ઉધરાવ્યા
 હતા તેને માટે ઇન્ડેમ્નિટિનો સગથી બાકાત રાખવાનો કાયદો પસાર
 કરાવ્યો અને તે પછી ઉત્તર જર્મન માળામડળના તત્રની ગ્યનાની
 તૈયારી કરી તે તત્ર ઉપજાવી કાઢ્યું.

પ્રકરણ અગિયારમું

ક્રીડો-જર્મન ચુદ્ધ - વસ્ત્રની રાત

ધ નોર્થ જર્મનિક ક્રીડા-રેકર્ડનું બધાંજ બિસ્માર્કે ખાસ તત્ત્વનિષ્ણાતો પામે ઘડાવ્યું હતું અને પછી સરચાનોની પર્મદગી માટે

મોકલાવ્યું હતું પ્રાથમિક ખગડાને પસંદગી, મળ્યા

નહું તંત્ર પછી ખામ મોવાવેલી ઉત્તર જર્મન ગાઇડરટાગ

પાસે એ રજુ કરવામાં આવ્યું આ રાઇકરટાગ

સર્વગત (યુનિવર્સલ) મતાધિકાર પર ચૂંટવાનું નિમત્તણ બિસ્માર્કે

બહાર પાડ્યું હતું, અને ૧૮૬૭ના ફેબ્રુઆરીમાં તે બર્લિનમાં મળી

તેમાં ઉત્તર જર્મન માળામડળને માટે બિસ્માર્કે તૈયાર કરાવેલું તત્ત્વ જનુ

થયુ આ તત્ત્વ ૨૩૦ વિરુદ્ધ થર મતે એપ્રિલની ૧૭મીએ મજૂર થયું.

આ તત્ત્વની રૂપરેખા નીચે પ્રમાણે હતી, માળામડળનું રાજ્યત્વ,

રાજદડ, સૌવરેઇન્ટી દરેક સરચાનના સત્તાકેન્દ્રમાં રહ્યા અને આ સંચા-

નોની મમૂલગત મંસદને બુંડેસરાટ^૧ નામ આપવામાં

બુંડેસરાટ આવ્યું અને તેમાં પ્રશિયારને ૧૭ અને બીજાં

રાજ્યોને ૨૬ એકક આપવામાં આવી પ્રમુખપદ

પ્રશિયાનરેશને મળ્યું અને માળામડળના વડાપ્રધાનને ચાન્સેલરનું
 અભિધાન અપાયું છુડેસ્ટાટ પછી રાઇકસ્ટાગ
 રાઇકસ્ટાગ રચાર્ધ. આ સભાના સભ્યો સર્વમત, છૂપા, સીધા
 અને સરખા મતાધિકારથી ઉત્તરનો આમજર્મન
 સમૂહ ચૂટે એવો પ્રબળ થયો. માળામડળના કાનૂનને છુડેસ્ટાટ તથા
 રાઇકસ્ટાગ, બંનેની બહુમતિ મળવાની જરૂર ઠરાવવામાં આવી.
 બધારણ બદલવું હોય તો છુડેસ્ટાટની કે બહુમતિ
 અધિકારની તો અવસ્ય જોઈએ. આ પ્રમાણે સરથાનિક
 વહેંચણી સત્તાકેન્દ્રોનો હક સાચવવામાં આવ્યો. લશ્કર,
 નાણા, અને પરદેશ મધ્યવર્તી માળામડળની
 સરકારને સોંપાયા, અને એકસથ પોલીસ, વેપાર, આર્થિક તથા
 ઈન્માફની વ્યવસ્થા ગ્યવા માટે આદેશ અપાયો. સર્વ સંસ્થાનોનો
 સ્થાનિક વહિવટ, ધર્મકારભાર તથા કેળવણી તેમની પોતપોતાની પાસે
 રહ્યા. માળામડળના ખર્ચ માટે જઠાત, આડકતરા કર, તાર તથા
 દપાલ વગેરે મહેસૂલ ઈલાખદાં આપ્યા અને તે ઓછાં પડે તો વસતિના
 પ્રમાણ ઉપર દરેક સંસ્થાન ફાળો આપે અને પ્રેસિડેન્ટ અને
 છુડેસ્ટાટ મળીને રાઇકસ્ટાગને રૂબસદ આપી શકે તેમ નક્કી થયું.

હવે બાવેરિયાએ દક્ષિણ જર્મન માળામડળ પોતાના પ્રમુખ-
 પદ નીચે રચવાનો વિચાર કર્યો, પરંતુ બિસ્માર્કે તેને તેમાં જીકડ
 ખવડાવી. યુદ્ધને પરિણામે સ્વાધ્વરીન તૂટી ગયો.
 બાવેરિયા હતો. ઉત્તર જર્મન કૌન્ફેડરેશનની સ્થાપનાથી
 ઉત્તરમાં તે એની મેળે જ સજીવન થયો, પણ
 બિસ્માર્કે તેમાં દક્ષિણના સંસ્થાનો બેળવવા માટે બર્લિન ખાતે તમામ
 જર્મન સત્તાકેન્દ્રોની એક પરિષદ જૂલાઈ ૧૮૬૭માં બોલાવી આ
 પરિષદમાં બિસ્માર્કે એક કસ્ટમ્સ પાર્લામેન્ટ-જઠાત સમિતિની
 યોજના મૂકી અને ઉત્તર જર્મન સત્તાકેન્દ્રોના રાઇકસ્ટાગપરના પ્રતિ-

નિધિઓ અને તેટલા જ દક્ષિણ જર્મન સત્તાકેન્દ્રોના પ્રતિનિધિઓ
તેના ઉપર બેસે એવું નક્કી થયું. જુલાર્ધની ૮મી તારીખે આ પ્રબંધ
પર સર્વ જર્મન સંસ્થાનોએ સહી કરી અને બાઉન,
બાઉન વગેરે લુઈસ્બુર્ગ વગેરેને બાવેરિયા કરતાં પ્રશિયાની
દુર વધારે ગરમાવો આપનારી લાગી. બાવેરિયાના
પ્રયત્નો અધુરા રહ્યા અને જર્મનીની એકતાની નવી લાવના આ
સાંસ્કૃતીક નવા અવતારમાંથી જન્મી. પરંતુ કેવળ વેપાર અને
વાહન વ્યવહારનું સગદુન બિસ્માર્ક માટે પૂરતું નહોતું. તેને તો
પ્રશિયાના નેતૃત્વ નીચે સમગ્ર જર્મનીની જરૂર હતી. રાજકારણીય,
સામાજિક અને લશ્કરી એકતાની જર્મન રાષ્ટ્ર એકકતાર, એકદમ,
અને એકબંદ્ધ થઈ યુગ્મ પર સરસાર્ધ ભોગવે એ જોવાના તેને ઠાક હતા.

તેની આ ઇચ્છામાં ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, ઇટલી, ઓસ્ટ્રિયા, રશિયા
વગેરે તેની વિરુદ્ધ હતાં. પણ ઇંગ્લાંડ તેનું એશિયાટિક અને અમે-
રિકન માત્રાજ્ય સ્થિર કરવામાં વ્યસ્ત હતું. રશિયા
શાબ્દોની વિરુ- પામિદ્વિક તરફ અને મધ્ય એશિયા તરફ વધવામાં
હતા વ્યાપ્ત હતું. ઓસ્ટ્રિયા ઈનિઆદ્ગના ધા બૂલ્યું
નહોતું અને ઇટલી પોતાની બાલ્યાવસ્થાને યુવા-
વસ્થામાં વિકસાવવામાં પડ્યું હતું. ફ્રાન્સ એકલું પ્રશિયા તરફ ત્રાંસી
નજરે જોઈ રહ્યું હતું અને તેની શક્તિમાં તરત આંકુ આવી તેને જરા
સરખી પણ બૂલ ન ચાય તો પરાસ્ત કરી નાખે એવી સ્થિતિમાં હતું.

આગળ નેપોલિયન ત્રીજીની મૂલક ખાલસાની વાતનો ઉલ્લેખ
થઈ ગયો છે. બજાર ઉતારતાં ઉતારતાં તે લુઈસ્-બુર્ગ સુધી આવ્યો
હતો. આ નાતું સસ્થાન એક જૂના જર્મન કુટુંબનું
નેપોલિયનની હતું, પણ તે ઉત્તર જર્મન માળામંડળમાં ભળ્યું
મૂલક લાલસા નહોતું અને નેધરલેન્ડના રાજ્ય નીચે, હતું.
પોતાના અને તેના પ્રદેશનું ક્રૈંય અત્યાચારથી રક્ષણ

કરવા પ્રશિયા ત્યા પોતાનું લશ્કર રાખતુ હતુ ખિસ્માઈ નેપોલિયનને સીધી ના પણ કહેવા નહોતો માગતો, અને લુક્સેમ્બર્ગમાં પણ પણ મૂકવા દેવા નહોતો માગતો નેપોલિયને પ્રશિયાને તેનું લશ્કર લુક્સેમ્બર્ગમાંથી ખેંચી લેવાનું કહેવડાવ્યું અત્યંત નરમાશ ગ્રહણ કરી ખિસ્માઈ કહ્યું કે, લશ્કર ખેંચી લેવામાં કરો વાધો નથી અને તે ખેંચાઈ ગય પછી ફ્રાન્સ બંને લુક્સેમ્બર્ગ ૧૮૬૦ના યુદ્ધનાં પોતાના મૂલકમાં ભેળવે, પરંતુ ફ્રાન્સના કહેવાથી કારણે બંને લશ્કર ખેંચી લેવાશે તો જર્મનીમાં અત્યંત ખળભળાટ યશે. માટે લશ્કર ખેંચવાની માગણી

નેધરલેન્ડના રાજા તરફથી અને લુક્સેમ્બર્ગની પ્રજા તરફથી આવવી જોઈએ. તેણે એ પણ સૂચના કરી કે, લુક્સેમ્બર્ગ ખાઈ જવું હોય તો જરૂર ખાઈ જાઓ, પણ એવી કુનેહથી ખાઓ, કે જેથી જર્મન રાષ્ટ્રના કીધના જુવાળ ઉપર ધસડાધ પ્રશિયાને ફ્રાન્સ સાથે કબજામાં ઉતરવું ન પડે નેપોલિયન આ નરમાશમાં ફસાયો અને નેધરલેન્ડના ગામ પાસેથી લુક્સેમ્બર્ગ ખરીદી લેવાની વાત ચલાવી તેણે સીધું ખિસ્માઈને પૂછાવ્યું અને ખિસ્માઈ કહ્યું કે, આ બાબતમાં હું સલાહ આપી શકું તેમ નથી દરમ્યાનમાં ફ્રેંચ સમ્રાટ તરફથી વાતો ચલાવવામાં આવી કે, આ સાદુ તો પતી ગયું છે

ખિસ્માઈની

શતરંજ

ખિસ્માઈ પણ એ વાતનો તગ્ત ઈન્કાર કર્યો નહિ અને જર્મન ગઘ્નની લાગણી ઉશ્કેરાવા દીધી નોર્થ જર્મન રાઇકસ્ટાગમાં પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે જ

ખિસ્માઈ કહ્યું કે, આ સાદુ પતી ગયાની પ્રશિયાની મરકાગને કે પોતાને કરી માહિતિ નથી, પરંતુ પાડોશી રાજ્યો સાથે કળ્યો કર્યા વિના જર્મન નાગરિકો અને જર્મન સરસાનોના હક્કનું ખરોખર રક્ષણ કરી શકાશે આ જવાબથી ઉત્તેજિત થઈ નેધરલેન્ડે ફ્રાન્સને ઉઠા લાગુ પડી દીધાં વળી વિગ્રહની પરિસ્થિતિ બની અને લડનમાં

મહારાજ્યોની પરિવદ મળી લુક્સેમ્બર્ગ સ્વતંત્ર રહ્યું અને બિસ્માર્કે
 લશ્કર ખેંચી 'લીધું ક્રાન્સ સમજ્યુ કે પોતે બની ગયું છે હજી
 આ ખીજવાટ ઝોછો થયો નહોતો, તેટલામાં ખાવેરિયા,
 ખાડેન અને લુક્સેમ્બર્ગ સાથે બિસ્માર્કે લશ્કરી
 ક્રાન્સને અંગિત સહાય સંઘમાં જે છૂપા કાલકારારો કર્યા હતા
 ચેતવણી તે તેણે બહાર પાડ્યા અને ક્રાન્સને સાનમાં
 સમજાવી દીધું કે, વિગ્રહ થાય તો દક્ષિણ જર્મની
 ક્રાન્સનું નહિ પણ જર્મની સમસ્તનું યશે ક્રૅન્ચ પ્રજાને આ ત્રિયતિ
 અત્યંત ક્રોધીભરી અને અસહ્ય લાગી નેપોલિયનને તો આમાં એટલી
 અગત લીધુંપ લાગી કે વાત નહિ ક્રાન્સમાં પ્રસિયાને નસિહત
 પહોચાડવાના મતનો એક જખરજસ્ત પણ ઉભો થયો, અને ઑસ્ટ્રિયા
 તથા હટાક્ષીને સડોવવા પ્રયત્નો થવા માડ્યા કેનિગ્રાટ્ઝની યાદદાસ્ત-
 વાળું ઑસ્ટ્રિયા પ્રસિયાને નમાવવા માગતું હતું
 ઑસ્ટ્રિયાનું વલણ પણ પોતે શેઠ ખાઈને તો નહિ તેણે ક્રાન્સને
 કહી દીધું કે, દક્ષિણ જર્મન સંસ્થાનોને પહેલા
 તમારી સાથે ભેળવો, ત્યારપછી જોઈ શકાય છંટકીએ ક્રાન્સને
 રોમમાં પોતાની અમર્યાદિત સત્તા જમાવવામાં મદદ કરવા કહ્યું
 પણ પોપના ક્રૅન્ચ અનુયાયીઓને શુરસે કરીને નેપોલિયન તેમ કરી
 શકે તેવી સ્થિતિમાં નહોતો

આ બાળુ બિસ્માર્કે ક્રાન્સ વિરુદ્ધ જર્મન લાગણી ખૂબ ઉત્કેરાવા
 દીધી અને પ્રસિયાનો ઉત્તર જર્મનિક માળામડળનો અને દક્ષિણ
 જર્મન મિત્ર-રાજ્યોનો લશ્કરી બૃહ સખત, અભેદ,
 પ્રચાર કાર્ય અજેય કરવા જેટલા પગલા લેવાય તેટલા લેવા
 માડ્યા ઑસ્ટ્રિયા અને છંટલી સાથે ક્રાન્સ
 મસલત ચલાવે છે એ તેને જરાજર માહિતી હતી આ જાતનો મામલો
 હતો, તેટલામાં રૂષિની રાજ્યમસનદને માટે કોઈ યોગ્ય રાજવશીની

રોષખોળ ચાલતી હતી અને રૂપેનિય વાલીમુકને-રીજન્સીએ એ
 મસનદ લેવા હોહેનસોલેર્ન વચની કૃથોલિક ચાખા
 રૂપેનિસ મસનદ ના રાજવશીય લિયોપોલ્ડને નિમત્રણ આપ્યું
 ખિસ્માર્કના હાથમા ફ્રાન્સને ફળેત કરવા અને
 ગ્રસ્સો કરવાનું એક નવું સાધન મળ્યું લિયોપોલ્ડની ધમ્મજા આ
 મસનદ સ્વીકારવાની નહોતી પણ ફ્રાન્સ અને પ્રશિયા લડે ત્યારે
 રૂપેનની માદી ઉપર એક હોહેન-સોલેર્ન હોય તો અત્યંત ઉપયોગી
 થઈ પડે એ જાવનાથી ખિસ્માર્કે વિલ્હેલ્મને પ્રેર્યો રાજ વિલ્હેલ્મ
 લિયોપોલ્ડ ઉપર દબાણ કરવા ધમ્મજો નહોતો અને લિયોપોલ્ડે રૂપેનિસ
 લશ્કરની અસ્થિરતા તથા એવકાર્ફની દલીલો આગળ ધરીને મસનદ
 સ્વીકારવાની ના પાડી ખિસ્માર્કે આ દલીલોનો લાભ લીધો તેણે
 પોતાના બે માણસોને રૂપેનમા જઈને આ બન્ને બાબતોની તપાસ
 કરીને તે વિષે નિવેદન રજૂ કરવા આજ્ઞા આપી તે સાથે રૂપેનિય
 સત્તાકેન્દ્રના મુખી માર્શલ પ્રિમરે લિયોપોલ્ડને પત્ર લખવા પ્રેર્યો કે,
 તમારો ઇન્કાર છેવટનો છે એમ અમે માની શકતા નથી ખિસ્માર્કના
 દૂતો રૂપેનમાથી પાછા ફર્યા તેમના નિવેદનમાં તેમણે જણાવ્યું કે,
 રૂપેનમા તમામ રીતની સ્થિરતા છે, લશ્કર વફાદાર
 માર્શલ પ્રિમરે અને લિયોપોલ્ડને ગાદી સ્વીકારવામા હરકત નથી
 અને ખિસ્માર્કે આ રિપોર્ટ લિયોપોલ્ડના પિતા આર્લ્સ ઓન્-ઝાનિને
 બતાવવામા આવ્યો તેણે પોતાના પુત્રને ગાદી
 હાથથી ન જીવા દેવા સમજાવ્યો બીજી બાજુથી ખિસ્માર્કે માર્શલ
 પ્રિમરેને ફરીથી લિયોપોલ્ડને ગાદી અર્પવા કહ્યું
 પ્રિમે વાત ફેાડી તેમ જતા પણ પ્રશિયાનરેશ વિલ્હેલ્મની આ બાબત
 દીધી તમા આનાકાની હતી તેણે આ બાબત છૂપી
 રાખવા અને કૌટુંબ (રૂપાનિય લોકસભામા) મૂકી,

લિયોપોલ્ડની ચૂંટણી બહુમતિથી થાય તો જ એ ગાદી સ્વીકારે એવી શરતે મંજૂરી આપી. પરંતુ કોર્ટજ વિખરાઈ ગઈ હતી અને આશંકા પ્રિમને આ વાત છાની રાખવાની જરૂર લાગી નહિ. લિયોપોલ્ડે ૧૯મી જૂન ૧૮૭૦ને રોજ પોતાની અનુમતિ જણાવી અને પ્રિમે ફ્રેંચ એલચીને આ વાત જાહેર કરી. ફ્રાન્સમાં આ ખબર પડતાં અત્યંત ઉદ્વેગ પામ્યો. અને પ્રસિયાનરેશ વિલ્હેલ્મને સમજાવવા માટે કાઉન્ટ એનેડોઈને મોકલવામાં આવ્યો.

રાજા વિલ્હેલ્મ આ વખતે એમ્સમાં નાદુરસ્ત તબિયતને લીધે તબીબી સલાહ મુજબ સ્નાન-સારવાર લેતો હતો. બિસ્માર્ક થોડી રજા ઉપર પોમરેનિયામાં પોતાની જગીર ઉપર હતો. ફ્રાન્સની લોક-સભામાં આ વિષય ઉપર ગરમાગરમ તકરાર થઈ વિલ્હેલ્મની હતી, તેનો રિપોર્ટ વર્તમાનપત્રોમાં વાંચતાં બિસ્માર્કે શાંતિપ્રિયતા તરતજ પોતાની રજા રદ કરી અને બર્લિન ગયો. પરંતુ વિલ્હેલ્મ ત્યાં નહોતો. બિસ્માર્કને ખબર મળ્યા કે એનેડોઈ વિલ્હેલ્મને મળ્યો હતો; તેની પ્રેરણાથી વિલ્હેલ્મે વ્યાર્સ ઍન્-ચોનીને લખ્યું હતું અને વ્યાર્સ ઍન્-ચોનીએ પોતાના પુત્ર તરફથી માફી અને પારિસ તે ગાદી નહિ સ્વીકારે એમ લખી જણાવ્યું હતું. લિયોપોલ્ડ પોતે તો વ્યાર્સમાં મોસમ ગાળવા આવ્યો ગયો હતો અને ત્યાં તેને તાર કે ટપાલ કશું પહોંચે તેમ નહોતું.

બિસ્માર્કે બર્લિનથી કાઉન્ટ એલ્લેનબર્ગને પોતે શું કરવા ધારે તે સમજાવીને વિલ્હેલ્મ પાસે એમ્સ મોકલ્યો. વિલ્હેલ્મ પાસે એનેડોઈએ એવી માગણી કરી હતી કે ભવિષ્યમાં એનેડોઈ અને પણ તેણે લિયોપોલ્ડને રૂધેનિચ મસનદ નહિ સ્વી- વિલ્હેલ્મ કારવા દળાણ કરવું. વિલ્હેલ્મે ભવિષ્ય વિષે કશું પણ માથે લેવાની ના પાડી હતી. લડાઈમાં નહિ

સંડોવાવાની પ્રશિયાનરેશની વૃત્તિનો લાભ હવે ક્રાન્સ ઉઠાવવા તૈયાર થયું અને જેવી પોતાની ફજેતી લુકસેમ્બર્ગના વિષયમાં પ્રશિયાએ કરી હતી તેવી અથવા તેથી વધારે ફજેતી રૂપેનના આ પ્રમંગમાં ખિસ્માર્કની કરવા તેણે તૈયારી કરી. ક્રાન્સમાં પ્રચારકાર્થથી પ્રધાન આર્મોએ^૧ એવી લાગણી ઉત્કેરી કે, લિયોપોલ્ડ પોતાની ઉમેદવારી પાછી ખેંચી લે એટલું જ ખસ નથી; પ્રશિયાએ ક્રાન્સને અંધારામાં રાખી એક મોટા દેશની ગાદી ઉપર, પોતાના સંબંધીને

ક્રાન્સના ઇરાદા બેમાડવા પ્રયત્ન કરીને અને યુરપની સત્તાવૃક્તિની મમતુલતા ખડિત કરવા પ્રયત્ન કરીને અસાધારણ ચુન્હો કર્યો હતો. આર્મોએ બેનેડેટીને આગા કરી કે તમારે વિલ્હેલ્મને મળવું અને તેને કહેવું કે, તમારે ભવિષ્યની જામીનગીરી આપવી પડશે, એટલું જ નહિ પણ એક માસીપત્ર પણ લખી આપવું પડશે. આ કળિયો તે વિના પતી શકશે નહિ. બેનેડેટી પાછો પ્રશિયાનરેશને મળે તે પહેલાં એઉલેનબર્ગ એમ્સ પહોંચી ગયો હતો અને ખિસ્માર્કના

વિચારથી રાજાને વાકેફ કર્યો હતો. રાજાએ વિલ્હેલ્મનો તાર બેનેડેટીને મળવાની ના કહી અને ક્રાન્સની નવી માગણીઓનો પોતે ઈન્કાર કર્યો છે એ વાત તારથી ખિસ્માર્કને જણાવી અને એ તાર પ્રમિત્ત કરવા ખિસ્માર્કને સત્તા આપી. આન્સેલરે આ સત્તાનો જરોખર લાભ લીધો. લડાઈની જાહેરાત કેન્સસબ્રાહ્મી યુજિની અને આર્મોના દબાણને વશ થઈ સમ્રાટ નેપોલિયન ત્રીજાએ જુલાઈની પંદરમી તારીખે પ્રશિયા સામે લડાઈ જાહેર કરી.

રશિયા તટસ્થ રહ્યું. ઓસ્ટ્રિયા વિજયી બાજુ તરફ જોડાવાની રાહ જોતું હતું. ઇંગ્લાંડે જન્ને પાસેથી વચન લીધું અને સહી કરાવી લીધી કે, બેલ્જિયમની આંતરરાષ્ટ્રીયતા તેઓ સાચવશે. બેલ્જિયમનું

શિયળ લૂંટાતાં લડાઇમાં પડવાની પણ ઇચ્છાડે ધમકી આપી.
 પરંતુ એથી આગળ કોઈ વધું નહિ અને આ
 ઇચ્છાડે લડાઈ ક્રાન્સ તથા પ્રશિયાએ પોતપોતાના વચ્ચે જ
 લડી ગહેવાનું રહ્યું. દક્ષિણ જર્મન સંરચનાઓએ
 પોતાનું સૈન્ય અને સાધનસંપત્તિ પ્રશિયાને સોંપી દીધાં અને જનરલ
 મોલ્ટકે^૭ તથા લશ્કરો ક્રાન્સ સામે મોકલ્યાં. સ્ટ્રાઇનમેટ્ઝને^૮ મોસેલ
 નદી પરથી, રાજકુમાર ફ્રેડરિક આર્સેને મેટ્ઝ ઉપરથી અને પાટવી-
 કુમારને ઉપલી હાઇન પરથી ક્રાન્સ ઉપર હુમલો લઈ જવા ફરમાવવા
 થઈ. તેણે ક્રાન્સના થોડા લશ્કરને સારમાં પ્રવેશ પણ કરવા દીધો.
 આગસ્ટની ૪ થી અને ૬ થી તારીખે પ્રશિયાના પાટવીકુમારે વોર્થ^{૧૦}
 અને વાઇઝેનબુર્ગ^{૧૧} આગળ ફ્રેંચ માર્શલ મેકમેહોનને સમોટ પરાજય
 આપ્યો. ફ્રેંચોને આત્સાસ ખાલી કરવું પડ્યું. હવે પ્રશિયન લશ્કરે
 સ્ટ્રાસબુર્ગને ઘેરા લાલ્યો અને નાસિ તરફ આગળ
 મેકમેહોન વધ્યું. ખીળાં બે લશ્કરોએ દર દિવસ પછી માર્શલ
 બેઝેનની આસપાસ ઘેરા નાખ્યો, તેને પાછો હડાવી
 મેટ્ઝ ફરતું ઘુમવું ખાઈ તેઓ શાલો નજીક આવી પહોંચ્યા. મેકમેહોને^{૧૨}
 જર્મન લશ્કરના ઉત્તર પડખા પરથી ચક્રાંવા ખાઈ મેટ્ઝ પહોંચવા
 પ્રયાસ કર્યો, પણ સપ્ટેમ્બરની પહેલી તારીખે સેડાન
 આગળ તેણે સખત હાર ખાધી; વળતે દિવસે
 મેકમેહોન, તેનું રહસ્યકાર્ય લશ્કર, અને સમ્રાટ નેપો-
 લિયન-સર્વે જર્મનોના હાથમાં કેદ પકડાયા. આ ખતર પારીસ પહોંચતાં
 ત્યાં તોફાન થયું અને નેપોલિયન ત્રીમનું સામ્રાજ્ય જમીનદોસ્ત કરી
 પારીસના લોકોએ ગ્રાહ્ય રણનું સત્તાકેન્દ્ર-ગવર્મેન્ટ આફ નૅશનલ
 ડિક્રેન્સ ઉભું કર્યું. મેટ્ઝ, તૂન, સ્ટ્રાસબુર્ગ વગેરે જર્મનોના હાથમાં

આવ્યાં અને જર્મનો પારિસમાં પેકા. જાન્યુઆરીની ૨૮મીએ પારિસ
 સર થયું. તાત્કાલિક લડાઈ બંધ કરવામા આવી
 પારિસનું પતન અને કોઈ ખાસ સરકાર નહોતી તેથી રાષ્ટ્રીય
 લોકસભા મેળવવાનો ફ્રેંચ પ્રજાને વખત આપવામાં
 આવ્યો. ફેબ્રુઆરીનો ૧૩મી તારીખે રાષ્ટ્રીય લોકસભા મળી અને
 તેણે ફ્રેંચ તંત્રવિસ્થાપના પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર મૉ. તીએ (થીઅર્સ)ને
 પ્રમુખપદે ચૂંટ્યો. વરસાધના રાજપ્રાસાદમાં જર્મનોનું
 તહનામાની આણે હતું ત્યાં ફ્રેંચ એલચી ગયો અને તેણે સુલેહ
 શરતો કરી. ફ્રાન્સે પાંચ મિલિયાર્ડ* ફ્રાન્ક દડના આપવા
 કબુલ કર્યા, આફસાસ અને મેટ્રલ સાથે લૉરેન
 જર્મનીને આપવાં પડ્યાં; અને સુલેહ ઉપર લોકસભાનું મતુ મરાયું.
 ત્યાં સુધી જર્મનોને પારિસમાં રહેવા દેવા પડ્યા. બિસ્માર્કની મુત્સદ્દી-
 ગીરીનો ફરી વિજય થયો અને ૧૯૧૪નું જગદ્ગુહ મચાવનાર જર્મન
 સામ્રાજ્ય આ યુદ્ધયાતનાને અંતે જન્મ પામ્યું.

એ જન્મ પામવામાં તે છતાં અનેક મુશ્કેલીઓ હતી જર્મન મુકામ
 વરસાધના રાજમહેલમાં હતો એ જ યુરપને કોધાયમાન કરવા માટે
 પૂરતું હતું. ઉત્તર જર્મનિક માળામડળમાં દક્ષિણ
 એક રાષ્ટ્રત્વની સંસ્થાનોને પ્રશિયા સાથે મળી જવાનું કહેવાય તો
 મુશ્કેલીઓ યુરપના મહારાજ્યો દ્વે સત્તાતુલા તૂટી પડી છે
 એવું બહાનું કાઢીને તરત લડાઈ કરવા ઉભાં થઈ
 નવ રશિયા અને ઑસ્ટ્રિયાની સરહદ તદ્દન ખુસ્લી હતી. આ બધા
 વિચારને અંતે બિસ્માર્કે એવી ગોઠવણ કરી કે, માળામડળના સૂત્રમાં
 પરાવવા માટે દક્ષિણ જર્મન સંસ્થાનો પોતે જ માગણી કરે.
 રાષ્ટ્રમત સુભાગ્યે એકત્વ માટે પગબેર થઈ ગયો હતો અને દક્ષિણ-

સંસ્થાનો ઉપર અત્યંત દબાણ કરતો હતો. સેપ્ટેમ્બરમાં સાંકડેસની વંજોરેની સલાહ લઈ બાવેરિયાએ બીહુ ઝડપું અને મ્યુનિચ બાવેરિયા મુકામે પ્રેશિયો, બાવેરિયા, અને લુટેમ્બર્ગની પરિવેદ મળી. આ પરિવેદ ખોસ નિર્ણય ઉપર આવે તે પહેલાં બાવેરિયા પોતાના પ્રતિનિધિ, ડૉન મુકોને બિસ્માક પાસે વર્સાઈ મોકલ્યો અને પોતાના સંસ્થાનોને ઉત્તર માળામંડળમાં સ્થાન આપવા વિનંતિ કરી. હવે બાવેરિયા અને લુટેમ્બર્ગે પણ વર્સાઈ પોતાના પ્રતિનિધિઓને મોકલ્યા અને ૧૮૭૦ની તેના ખાસ હુકો આખર સુધીમાં તમામ દક્ષિણ જર્મન સંસ્થાનોએ ઉત્તર માળામંડળમાં બળી જવાના સંમતિપત્ર ઉપર સહી કરી. બાવેરિયાના મહત્ત્વ પ્રમાણે તેને ખાસ પ્રેતિષ્ઠિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું. તે અને લુટેમ્બર્ગ ખીયર અને પ્લાન્કી ઉપર પોતાનું ખાસ મહેસૂલનું શિરણ રાખે, દપાલ-તારની પણ પોતાની સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા રાખે; બાવેરિયા લેડાંકને વખત નહોતે ત્યાંસુધી પોતાના લશ્કરની પોતાની જાતે વ્યવસ્થા કરે, અને જરૂર પડે તો બાવેરિયાનું એલચીમંડળ માળામંડળના એલચીમંડળ તરીકે કામ કરવા માટે નિયુક્ત થાય અને પરદેશ સાથેના વ્યવહારે ઉપર વિચાર કરવા યુ'એસાંદની એક સમિતિ નીમાય તેના ઉપર બાવેરિયાનો પ્રતિનિધિ અધ્યક્ષપદ પર બેસે-એ શંરતો પણ મંજૂર રહી.

દક્ષિણ સંસ્થાનોની આ પ્રમાણે સંમતિ મેળવ્યા પછી સમસ્ત જર્મનસમૂહના સત્તાકેન્દ્રનો વિચાર થયો. રાષ્ટ્રનો અને સંસ્થાનોનો એવો વિચાર હતો કે, જર્મન સામ્રાજ્યને પાછું સમસ્ત જર્મની સજીવન કરવું. ડેમોક્રેટ અને સોશિયાલિસ્ટો લોકસત્તાક માળામંડળ ઈચ્છતા હતા; પરંતુ તેમની

આબ્યાં અને જર્મનો પારિસમાં પેડા. જાન્યુઆરીની ૨૮મીએ પારિસ
 સર થયું. તાત્કાલિક લડાઈ બંધ કરવામાં આવી
 પારિસનું પતન અને કોઈ ખાસ સરકાર નહોતી તેથી રાષ્ટ્રીય
 લોકસભા મેળવવાનો ફ્રેંચ પ્રગ્નને વખત આપવામાં
 આવ્યો. ફેબ્રુઆરીનો ૧૩મી તારીખે રાષ્ટ્રીય લોકસભા મળી અને
 તેણે ફ્રેંચ તંત્રવિધિવત્તા પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર મૉ. તીઓ (થીઅર્સ^{૧૩})ને
 પ્રમુખપદે ચૂંટ્યો. વરસાધના રાજપ્રાસાદમાં જર્મનોનું
 તહનામાની ચાલે હતું ત્યાં ફ્રેંચ એલચી ગયો અને તેણે સુલેહ
 રાસતો કરી. ફ્રાન્સે પાંચ મિલિયાર્ડ* ફ્રાન્ક દડના આપવા
 ઇચ્છુલ કર્યા, આદસાસ અને મેટ્રન સાથે હોરેન
 જર્મનીને આપવાં પડ્યાં; અને સુલેહ ઉપર લોકસભાનું મત મરાયું
 ત્યાં સુધી જર્મનોને પારિસમાં રહેવા દેવા પડ્યા. બિસ્માર્કની મુત્સદ્દી-
 ગીરીનો ફરી વિજય થયો અને ૧૯૧૪નું જગદ્ગુહ મચાવનાર જર્મન
 સામ્રાજ્ય આ મુદ્દયાતનાને અંતે જન્મ પામ્યું.

એ જન્મ પામવામાં તે છતાં અનેક મુશ્કેલીઓ હતી. જર્મન મુકામ
 વરસાધના રાજમહેલમાં હતો એ જ ચુરપને કોધાયમાન કરવા માટે
 પૂરતું હતું. ઉત્તર જર્મનિક માળામંડળમાં દક્ષિણ
 એક રાષ્ટ્રત્વની સંસ્થાનેને પ્રશિયા સાથે મળી જવાનું કહેવાય તો
 મુશ્કેલીઓ ચુરપના મહારાજ્યો હવે સત્તાતુલા તુટી પડી છે
 એવું બહાનું કાઢીને તરત લડાઈ કરવા ઉભાં થઈ
 ગય રશિયા અને ઑસ્ટ્રિયાની સરહદ તદ્દન ખુલ્લી હતી. આ બધા
 વિચારને અંતે બિસ્માર્કે એવી ઝાઝવણ કરી કે, માળામંડળના મુત્રમાં
 પેરાવવા માટે દક્ષિણ જર્મન સંસ્થાને પોતે જ માગણી કરે.
 રાષ્ટ્રમત સુભાગ્યે એકત્વ માટે પગભેર થઈ ગયો હતો અને દક્ષિણ-

સંસ્થાનો ઉપર અત્યંત દળાણ કરતો હતો. સેન્ટેમરમાં સાંકડાની વગેરેની મલાહ લઈ બાવેરિયાએ બીકું ઝડપું અને મ્યુનિચ બાવેરિયા મુકામે પ્રસિધ્ધા, બાવેરિયા, અને 'લુટેમ્બર્ગની પરિષદ મળી.' આ પરિષદ ખાસ નિર્ણય ઉપર આવે તે પહેલાં બોડેને^{૧૪} પોતાના પ્રતિનિધિ, વાન મુકોને બિસ્માર્ક પાસે વરસાઈ મોકલ્યો અને પોતાના 'સંસ્થાનોને ઉત્તર માળામંડળમાં સ્થાન આપવા વિનંતિ કરી. હવે બાવેરિયા અને લુટેમ્બર્ગે પશું વરસાઈ^{૧૫} પોતાના પ્રતિનિધિઓને મોકલ્યા અને ૧૮૭૦ની તેના ખાસ હક્કો 'આખર સુધીમાં તમામ દક્ષિણ જર્મન સંસ્થાનોએ ઉત્તર માળામંડળમાં બળી જવાના સંમતિપત્ર ઉપર સહી કરી. બાવેરિયાના મહત્ત્વ પ્રમાણે તેને ખામ પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું તે અને લુટેમ્બર્ગે બીયર અને વાઈડી ઉપર પોતાનું ખાસ મહેસુલનું ફોરણ રાખે, દપાલ-તારની પણ પોતાની સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા રાખે; બાવેરિયા લડાઈનો વખત નહોતો ત્યાંસુધી પોતાના લશ્કરનો પોતાની જાતે વ્યવસ્થા કરે, અને જરૂર પડે તો બાવેરિયાનું એલચીમંડળ માળામંડળના એલચીમંડળ તરીકે કામ કરવા માટે નિયુક્ત થાય અને પગદેશ સાથેના વ્યવહારો ઉપર વિચાર કરવા છુડેઓટની એક સમિતિ નીમાય તેના ઉપર બાવેરિયાનો પ્રતિનિધિ અધ્યક્ષપદ પર બેસે-એ શરતો પણ મંજૂર ગઈ

દક્ષિણ સંસ્થાનોની આ પ્રમાણે સંમતિ મેળવ્યા પછી સમસ્ત જર્મનસમૂહના સત્તાકેન્દ્રનો વિચાર થયો. રાષ્ટ્રનો અને સંસ્થાનોનો એવો વિચાર હતો કે, જર્મન સામ્રાજ્યને પાછું સમસ્ત જર્મની સજીવન કરવું. ડેમોક્રેટ અને સોશિયલિસ્ટો લોકસત્તાક માળામંડળ ઈચ્છતા હતા; પરંતુ તેમની

અસર હજી રાષ્ટ્રમાં જામી નહોતી પિસ્માર્કે ખરડો કરી આપ્યો અને
 આવેગિયાનરેશ લુડવિગે^{૧૬} પ્રશિયાનરેશ વિલ્હે-
 વિલ્હેલ્મને દમને સામ્રાજ્યપદ સ્વીકારવા નિમત્રણ મોકલ્યું.
 નિમત્રણ વિલ્હેલ્મ સામ્રાજ્યપદ કરતા પ્રશિયાના રાજ્યપદમાં
 વિશેષ અભિમાન માનતો હતો, પરંતુ તમામ
 જર્મન રાજવીઓએ તથા ઉત્તર જર્મન માળામડળની રાષ્ટ્રકસ્ટાગે
 લુડવિગના નિમત્રણ સાથે સમતિ દર્શાવવાથી વિલ્હેલ્મને અને આ નિમત્રણ
 સ્વીકાર્યું આ મજૂરી મળ્યા પછી ઉત્તરજર્મન રાષ્ટ્રકસ્ટાગ-સામુ-
 દાયિક લોકસભા અને દક્ષિણ જર્મન લાંડટાગે-જૂદા જૂદા સંસ્થાનોની
 લોકસભા વચ્ચે આ વિષયના તદ્દનામાઓ થયા.
 એકરાષ્ટ્રજર્મની ૧૮૭૧માં ઝન-યુઆરીની ૧૮ તારીખે પાગિમના
 વગસારના ગજપ્રાસાદના દર્પણખડમાં-હોલ ઓફ
 મિરર્સમાં-દબ્બા અને ધામધૂમ વચ્ચે જર્મન સામ્રાજ્ય-ડેઉશવાન્ડ-
 રાષ્ટ્રકના જર્મની ખમર જગતને આપવામાં આવી અને પ્રશિયાનરેશ
 વિલ્હેલ્મ પહેલો સમ્રાટ-સીઝર-કાર્લકરપદ ઉપર વિરાજમાન થયો.

ઑસ્ટ્રિયા મિલાયના મમરન જર્મન લોકમૂલ્હે રાષ્ટ્રકસ્ટાગની
 ચૂંટણી કરી તેમાં પચ્ચીમ જર્મન સંસ્થાનોનો સમાવેશ થતો હતો,
 આદસાસ-લોરેન રાષ્ટ્રકસવાડ^{૧૭} કહેવાયા અને તેની
 આદસાસ માલેકી સમસ્ત જર્મનોની ગણાર્થ, તેને માથે
 લોરેન સામ્રાજ્યનો રેટાટહોલ્ટર^{૧૮} કેન્દ્રાધિપ-વાઈસરોય
 મૂકવામાં આવ્યો બાકીના નિયયોમાં ૧૮૬૬નું
 બધારણુ જરરજોમાં ફેરફાર માથે કાયમ રહ્યું આ રીતે પિસ્માર્કનું
 એક મહાન જીવનકાર્ય પૂરે થયું

પ્રકરણ પારમું

આંતર સંગઠન • મૂડીની મુશ્કયા

૧૮૭૧માં અર્વાચીન યૂરોપનો અને તેના ધણા ખરા અત્યારના પ્રશ્નોનો જન્મ થઈ ચૂક્યો હતો. જર્મનીના સમાજક્ષેત્રમાં જૂના જમાનાના ઉમંગવો હતા તેની પછી તેમના મધ્યમવર્ગના સમિશ્રણથી ઉભો થયેલો વચ્ચો ભદ્રવર્ગ હતો તે પછી તરત અર્વાચીન યૂરોપ વપાગ અને ઉદ્યોગના નિકાસથી હયાતીમાં આવેલો ધનિક, પણ ભદ્ર નહિ ગણાતો વર્ગ નવેમરથી હયાતીમાં આવ્યો હતો. ૧૮૦૭માં અને તે પછી ફ્રેન્ચ તત્ત્વવિધ્વનના આદર્શોથી ખેડૂતોનું જમીનદાર વર્ગ પ્રત્યેનું અંગત દાસત્વ બંધ થયું હતું. ધનિક અભદ્ર વર્ગ પછી ખેડૂત વર્ગને આપણે મૂકવો જ પડે તે પછી નવી ઉદ્યોગવ્યવસ્થા અને યત્રોપયોગથી હયાતીમાં આવેલો શ્રમજીવી સમૂહ પણ જર્મનીમાં લાખોની ગંખ્યામાં અસ્તિત્વમાં આવી ગયો હતો.

આ મર્વ મમાજના જૂદા તરવોના આદર્શો અને ખ્યાલ પણ જૂદા હતા પ્રશિયાનો જંકર-ઉદ્ધાત જમીનદારવર્ગ રાજમત્તા અને ભદ્રવર્ગની સત્તા કાયમ રાખવા માગે એ સહજ રીતે સમજાય તેમ છે.

વચસા ભદ્રવર્ગમાંથી રાષ્ટ્રીય ઉદારમતવાદને વધારે પ્રુષ્ટિ મળતી હતી, પરંતુ એ જ વર્ગના વિદ્વાનો અને શુદ્ધિમાનો સમાજના વર્ગો સમસ્ત લોકદષ્ટિથી વિચાર કરતા યથા હતા અને એ જ વર્ગમાંથી લોકસમતિવાદ અને સામ્યવાદ ઉત્પન્ન થઈ મસ્તક કરી રહ્યા હતા. વેપારીઓ અને મૂડીવાદિઓ પોતાના ધનની રૂપે લોકસહકાર અને લોકસમતિ પોષતા હતા, પણ લોકમાં તેઓ ખેડૂતો અને મજૂરોને સમાવતા નહોતા. મજૂરોના કલ્યાણના પોષક સામ્યવાદ તરફથી આવવા લાગ્યા હતા અને સત્તાકેન્દ્ર ધનિક અને ભદ્ર વર્ગો સામે તેનો ઉપયોગ કરવા પૂરતું જ શ્રમજીવિયોનું શ્રેય વિચારતું હતું.

સમાજજીવનમાં આ વર્ગવિરોધ' ઉપરાંત ધર્મવિરોધનું તરવ પણ નવા જર્મન સામ્રાજ્યને માટે એક મહાન પ્રશ્નરૂપ હતું. ધર્મોપરો ઉત્તર જર્મની પ્રોટેસ્ટન્ટ હતો અને દક્ષિણમાં પણ સમાજના' પ્રોટેસ્ટન્ટ પ્રમાણુ ધણુ હતું, છતાં કેથોલિક સંપ્રદાય વિરોધી પણ સારી રીતે બળવાન હતો આ મંપ્રદાય ધાર્મિક બાબતમાં રોમના પાપને મરોપરિ ગણાતો હતો અને પ્રોટેસ્ટન્ટ' બહુમતીના કરતા તેમનું સમઠન અને ઐક્યબાન વધારે સ્પષ્ટીન' હતાં. તેઓ સર્વ સત્તા કેથોલિકોના હાથમાં જોવા મળતા હતા અને તેમની અસરકારક અને પ્રમળ લઘુમતી' દરેક પ્રશ્નના કેથોલિક દષ્ટિનો અમકારો કરી તે નજરે નિર્ણય કરાવવા પ્રયત્ન કરતી હતી. તેમની આ વૃત્તિને લીધે ધર્મસંસ્થાનના વહિવટ, કેળવણી, સંસ્કૃતિ, લઘુનિયમન' વગેરે પ્રશ્નો મુશ્કેલ થઈ પડતા હતા. રાજ્ય અને તેમની વચ્ચેના વિરોધમાં જે પ્રોટેસ્ટન્ટો પોતાને માટે સ્વાતંત્ર્ય મુશ્કેલતા તે કેથોલિકોને પણ તેટલું જ સ્વાતંત્ર્ય હોવું જોઈએ એવા પ્રામાણિક મંતવ્યથી પ્રેરાઈ તેમને ટેકો આપતા હતા અને સત્તાકેન્દ્રની મુશ્કેલીમાં વધારો કરતા હતા.

બહારના જગતમા ૧૯૧૪નો યુરોપ લગભગ રચાઈ ચૂક્યો હતો.
 રશિયા તૂકોને દબાવતું હતું અને બાલ્કનની સ્લાવ પ્રજાઓને પીડાવળ
 આપી રહ્યું હતું ઑસ્ટ્રિયાને રશિયાની ખીક લાગવા
 રશિયા અને માડી હતી અને તેને રશિયા કરતા તૂકો વધારે વહાલું
 તૂકો લાગતું હતું. પ્રિટાલી એકત્ર યર્ષ રાષ્ટ્રત્વ પામ્યું
 હતું તેને ટિરેવિ અને આફ્રિકામા સંસ્થાનો
 જોષતા હતા મુએઝની નહેર બધાઈ હતી અંગ્રેજો મિસરમા
 ચાલુ નાખી પડ્યા હતા અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના
 અંગ્રેજો ભૂમધ્ય સમુદ્રના હિત જન્મી ચૂક્યા હતા એ
 હિતના સગઠનના અનુચીતનમાં જીજ્ઞાસુતાની કિમત
 વધી હતી રૂપેન અને પોર્ટુગાલ બ્રિટિશ મિત્રો રહે એ પશ્ચ આવશ્યક
 બન્યું હતું ક્રીન્સના નવા લોકસત્તાક તત્રને નવા જર્મનીનો જબરો
 બંધ પેટો હતો અને પરિણામે ગ્રેટબ્રિટનની અને રશિયાની મૈત્રી
 ક્રીન્સને અમૂલ્ય યર્ષ પડી હતી ગ્રેટબ્રિટનને પોતાને પશ્ચ નવા
 જર્મનીના જન્મથી કષ્ટક વિભાસણ ઉત્પન્ન થઈ હતી છતાં એઈજીપ્ત,
 હોવાડ અને ડેન્માર્કની તટસ્થતા સચવાય ત્યાં
 બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સુધી તેને ક્રીન્સના જોટલો બંધ નહોતો એશિયામા
 તેનું સામ્રાજ્ય હિંદુસ્તાન સીલોન, એડન બ્રહ્મદેશ,
 મલાયા દ્વીપકંપો અને હોગકોંગ સુધી પ્રસર્યું હતું અમેરિકામા ફેનેડા
 સ્વાયત્ત થયું હતું પરંતુ તે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની અદર અતર્ગત હતું
 દક્ષિણ આફ્રિકામા પણ કેપટોલોની તથા જોઝર સંસ્થાનોમા વિશાળ
 બ્રિટિશ હિતો હતા એથીયે દૂર પાસિફિકમાં ઑસ્ટ્રેલિયા, ન્યુઝીલાન્ડ
 વગેરે સંસ્થાનો તેને હાથ આવ્યા હતા આ વિશાળ સામ્રાજ્ય સાચ-
 વનામા ગ્રેટબ્રિટન એટલું બાક હતું કે તેને યુરોપના અદરઅદરના
 વિદેષોમાં પડવાનું ચોખ્ખું લાગતું નહોતું અને દરિયા પર પોતાનું સંપૂર્ણ
 સર્વોપરિત્વ રહે અને ઉત્તર સમુદ્ર અંગર બ્રિટિશ સાગરનેજને સામે
 કાઠેથી તેના ઉપર કાબૂ હલેલો ન લઈ જાય તેટલું સાર્યથી " બર્બ

અળગાપણું-રહેઠિડ આઈસિલેશન” સેવવાના મત ઉપર તેના મુત્સદીઓ આવ્યા હતા. હિન્દુસ્તાનની સરહદ લવ્ય ઉપર તેને રશિયાનો ભય લાગતો હતો અને તેથી અળગાપણું તે રશિયાની મૈત્રી વ્હાણું હતું, પરંતુ રશિયા ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં ન પહોંચે તે માટે તે તૂકાની ખડિત થયેલું જોવા પણ ઈચ્છતું નહોતું રશિયા પાસિફિક તરફ પહોંચી ગયું હતું પણ જાપાને ચાર વર્ષ પહેલા પોતાનો ધુરખો ઉતારી નાખ્યો હતો અને જગતના રાજકારણમાં એક નવી શક્તિ પ્રવેશાવી હતી.

આફ્રિકાના અંધકારમાં પ્રકાશ પડી ચૂક્યો હતો. બ્રિટન, ફ્રાન્સ, હોલાન્ડ, પોર્ટુગલ, સ્પેન વગેરે ધણા વખતથી રાષ્ટ્રત્વ સંપન્ન થયેલી પ્રજાઓએ સર્વત્ર પોતાની વધારાની વસતિ આફ્રિકા માટે જગ્યા અને પોતાનાં કારખાનાં માટે કાચી જથ્થોસો મેળવવા માટે જગતના જૂના વખતથી જાણીતા ખડો ઉપર સપત્તિક્ષેત્રો અને સરયાનો-કોલોનિઝ મેળવી લીધા હતા મધ્યસ્થ આફ્રિકા હવે તેમના હાથમાં આવવાની તૈયારીઓ થઈ ગઈ હતી.

૧૮૭૧માં આ જગત વચ્ચે એકસથ જર્મની જન્મ્યું એ જર્મનીની એકતા હતી કાચી કંકણ જેવી હતી. જે મહાપુરુષે તેને જન્મામ્યુ તેણે હવે પોતાની વૃત્તિ બદલી. અત્યાર નવું જર્મની સુધી એ હમેશા લડાઈ કરવા, પ્રશિયા અગર જર્મનીની સરહદો વધારવા પ્રયાસ કરતો હતો; હવે તેણે લડાયક વલણ છોડી દીધું. ૧૮૭૦માં વધારેલો સોમાડો સ્થિર કરવા તરફ પોતાના પ્રયાસો વાળ્યા અને ચારે તરફ મિત્રો શોધવા માડ્યા. સમસ્ત જર્મનસમૂહની સંખ્યા પણ વધી હતી, એટલે એણે ખાલી આફ્રિકાપર નજર નાખી અને અથડામણમાં આવ્યા વિના બીજાઓ સાથે પોતાનો જામ પડાવવાનાં પગલાં લીધાં. આંતરરાષ્ટ્રીય

શાંતિ, અને સીમાડાની સહિસત્તામતી માટે સમર્થોની ઓથ સાધીને આંતર-સંગઠન કેળવવા તરફ બિસ્માર્કે લક્ષ્ય આપવા માંડ્યું.

બદ્ધ વર્ગો અને જમીનદાર વર્ગો સામાન્ય રીતે સંસ્થાનોમાં જ પોતાની પ્રવૃત્તિઓની મર્યાદા બાંધતા હતા. તેઓ ઉદ્યોગ કૌ-ઝ્યેટીવ પક્ષ રચી રાજકર્તાઓ તથા જમીનદારોના હક્કો

જર્મનીના સાચવી રાખવા પ્રયત્ન કરતા હતા. તેમને રાજકીય પક્ષો બિસ્માર્કની પ્રવૃત્તિઓ પસંદ નહોતી. તેમનામાંથી જે લોકો બિસ્માર્કની રાષ્ટ્રકના સમર્થનની પ્રવૃત્તિને

ટોકા આપતા હતા તેઓના પક્ષને ઉદ્યોગ-રાષ્ટ્રકસપાર્ટીનું^૧ નામ આપવામાં આવતું હતું. મધ્યમ જીવન વાણવ્ય અને મધ્ય જર્મનીમાં સંખ્યાબળ ધરાવતો હતો તેમાં પણ બે પક્ષ પડી ગયા. બિસ્માર્કના પરદેશના વ્યવહારોને ટોકા આપી બને તેટલો ઉદારમતવાદ રાજતંત્રમાં દાખલ કરવા સહકાર કરનારાઓ નાશ્યોનાલ લિબરલપાર્ટીવાળા કહેવાતા હતા. રાષ્ટ્રકનું બધારણ વધારે વિચાર અને ઉદાર ભાવનાપર રચવા ઇચ્છનારા અને વ્યક્તિગત સંસ્થાઓની વગ અને સત્તા, પર વધારે અંકુશ રાખવાનું વક્ષણ ધરાવનારા લિબરલો પ્રોગ્રેસિવ^૨ પાર્ટીમાં એકત્ર થયા હતા. ઉત્તરમાં ડેમોક્રેટ અથવા રીડિકલપક્ષનું બહુ જોર નહોતું. પરંતુ તેમનું પ્રાબલ્ય દક્ષિણમાં ઠીકઠીક હતું. કેથોલિક સંપ્રદાયના સમૂહો ૧૮૫૮થી સેન્ટરપાર્ટીની મંચા

લાસ્સાલ ધારણ કરી હતી. ફ્રેડરિક લાસ્સાલના પ્રયુખપદ નીચે સામ્યવાદિ મજૂરોની પહેલી જર્મન પાર્ટી ૧૮૬૩માં રચાઈ હતી અને તેને આલ્ફોન્સેઈનેર ઉડિશર^૩ આરબીટર-પાર્ટી^૪ નામ આપવામાં આવ્યું હતું. ૧૮૭૫માં એ પક્ષ ફરી સંગઠિત થયો હતો અને ત્યારથી તેણે સોશિયલ ડેમોક્રેટિક પાર્ટી એવી

૧ Deutsche-Reichspartei. ૨ Progressio-Partei.

૩ Allgermeiner-Deutscher ૪ Arbeiter-Partib.

સત્યા પોતાને માટે પસંદ કરી હતી આ પણ યૂરોપખંડના સામ્યવાદ માફક કાર્લ માર્ક્સે^૫ ઉપદેશોલા સામ્યવાદનો અનુયાયી હતો અને ૧૮૪૮ના કાર્લ માર્ક્સ અને ફ્રેડરિક એન્ગેલ્સે^૬ બહાર પાડેલા દેામ્યુનિસ્ટ મનિફેસ્ટોમાં આલેખેલા કાર્યક્રમ અને માર્ક્સ અને તત્તરચનાનો દિમાયતી હતો આ પણ ૧૮૭૧માં એન્ગેલ્સ દ્વજ અત્યંત નજીક જોવા હતો બિસ્માર્કને પોતાના પક્ષની બહુમતી મેળવવા ઉપર કશું છે તેમ રૂઝેલા રાષ્ટ્રકસપાર્ટો અને નેશનલ લિબરલ પાર્ટીનો સાથ સ્વીકારવો પડતો હતો અને આગળ ઉપર પોપની સાથેનો ઝગડો પતાવ્યા પછી સેન્ટર પાર્ટીની મદદ લેવાનો પણ પ્રસંગ પડ્યો હતો.

ક્રાન્સે પાંચ વરસમાં પોતાનો, દંડ ભરી દીધો અને આસ્થામ-લોરેન પાછા મેળવવા તનતોડ મહેનત કરવા માડી પરંતુ આ પ્રદેશનું ખાસ કરીને લોરેનનું લોખંડ જર્મનીને એટલું ક્રાન્સનું ઉપયોગનું હતું કે મૂડીવાદ અને સામ્રાજ્યવાદના પુનર્જીવન જમાનામાં બિસ્માર્ક ક્રાન્સને એ પાણુ હાથમાં આવવા દે એ અસંભવિત હતું ક્રાન્સને એક બાજુ રહેવા દઇ, બિસ્માર્કે રશિયા, ઑસ્ટ્રિયા, ઇટલી અને ગ્રેટબ્રિટનની મૈત્રી સાધવા માડી પરંતુ ઑસ્ટ્રિયા અને રશિયા બાસ્કનમાં પરસ્પર વિરોધ ધરાવતા હતા ૧૮૫૭માં હુર્બગોવિના^૭ અને બોઝનિયા^૮એ તૂટી સામે રશિયાની પ્રેરણાથી બળવો કર્યો અને એ પવન ત્યાંથી સર્બિયા અને બલ્ગેરિયામાં પ્રસર્યો રશિયાએ યૂરોપની બાજુ તૂટી સાથે ૧૮૭૭માં વિમ્મ જલ્દેર કર્યો ઑસ્ટ્રિયા અને રશિયા વચ્ચે થતો વિમ્મ ફક્ત હુર્બગોવિના તથા બોઝનિયા ઑસ્ટ્રિયાને મોપવાથી જ અટકી શક્યો ગ્રેટબ્રિટન પણ

તૂકોના પક્ષ, ધરતુ હતું પણ તેને લગ્નપદ્ધતિ હિતરતાં, ખિસ્માઈ મહા-
 મહેનતે ખાળ્યું, અને ૧૮૭૮મા, બર્લિનમા આ, સર્વ, પરસ્પર વિરોધી
 પ્રવેશને બેગા, કરી બાદકની વ્યવસ્થા કરાવી.
 બાદકન રાજ્યો રુમાનિયાએ, બેરસારાણિયા રશિયાને પાછુ આપ્યુ,
 બલ્ગારિયાને, તૂકોના સર્વોપરિત્વનીચે રાખી સ્વાયત્ત
 બનાવ્યુ અને તેનો અરધોઅરધ ભાગ પૂર્વ રુમાનિયાને સીધો
 તૂકો નીચે, જ, ગ્રેકો દીધો. સર્ગિયા અને, માન્ડોનીશિયાને પણ તૂકો નીચે
 સ્વતંત્ર બનાવ્યા. નાવિમેન્ઝરમા ૧૦ ઑસ્ટ્રિયાન લશ્કર રાખવાનું
 કરાવ્યુ અને ગ્રેટબિટનને લિવાન્ડ ૧૧ અથવા પૂર્વ, ભૂમધ્યના સમુદ્રનું
 સર્વોપરિત્વ સાચવવા સામ્રાજ્યે તેના કબજે લેવા દીધો. રશિયાને તો
 આ વ્યવસ્થાથી ધણો જ અસંતોષ થયો. વિલ્હેમને પણ ઑસ્ટ્રિયાનો
 પક્ષ ખેંચવાનું પસંદ પડ્યુ નહિ, પણ ખિસ્માઈ તેને સમજાવ્યો કે
 એક જર્મન સરકાર તરીકે આપણા માર્ગમાથી વેને કાઢી નાખ્યા
 પછી અને તેના ન્હોર કાપી લીધા, પછી એની
 ઑસ્ટ્રો-જર્મન મૈત્રી કામની છે તે ઉપરાંત ઑસ્ટ્રિયાની મૈત્રી
 સંધી રાજ ન સ્વીકારે તો પોતે રાજનાં આપવાની
 પણ ખિસ્માઈ ધમકી આપી, એટલે જર્મન-
 ઑસ્ટ્રિયાન મૈત્રીની સંધિ ૧૮૭૯મા મનૂર થઈ એ સંધિની ચરત
 એ હતી કે, રશિયા જો બેમાથી કોઈ ઉપર હુમલો કરે તો પોતાની
 તમામ શક્તિ મિત્રની મદદમા ખર્ચવી; બીજી કોઈ રાજ્ય હુમલો
 કરે તો, સહાનુભૂતિશીલ તટસ્થતા જાળવવી, પણ જો રશિયા વચ્ચેમા પડે
 તો તટસ્થતા છોડી દેવી. રશિયા સાથે ખિસ્માઈને
 રશિયા સાથે હુમનાનાટ કરવી પોતાના તેમ નહોતું ૧૮૮૧મા
 સંધિ તેણે જર્મની, રશિયા અને ઑસ્ટ્રિયા-તુર્કોના
 સમ્રાટો વચ્ચે મૈત્રી કરાવી. પણ પણ વરસે ચાલુ

કરતાં આ મૈત્રી ૧૮૮૭ સુધી રહી. તેની ખાસ શરત એ હતી કે, બાલ્કનમાં સીમાડાનો ફેરફાર ત્રણેની સંમતિ હોય તો જ કરવો. આ મૈત્રી બળવથી અત્યંત ખુસ્કેલીની વાત હતી. ૧૮૮૪-૮૫માં બર્લિનની બેઠકમાં તોડીને રશિયાએ પૂર્વ સર્બીયાને તૂટી નીચેથી કઢાવી બલ્ગારિયા સાથે બેળબેળો હતો. ૧૮૮૭માં ત્રિસત્રાદ્ મૈત્રીની સંધિ પૂરી થતાં બિસ્માર્કે બલ્ગારિયા રશિયાના “હિતનો પ્રદેશ” છે એમ સ્વીકાર્યું અને તેને જો છત્તબૂલ થોડો સમય રોકવું પડે તો તે રોકવામાં વગવસીસેદાર મદદ આપવાનું વચન આપ્યું બીજી બાજુથી ઑસ્ટ્રિયા અને ઇટલીની પાસેથી વચન લીધું કે, બાલ્કનમાં તેઓ કોઈ પ્રદેશનો થોડો વખત માટે અગર હુમલોને માટે કબજો લે ત્રિસત્રાદ્ સંધિ તો તે પ્રદેશની સરકારને વળતર આપવું. તે સાથે ઑસ્ટ્રિયા, ઑસ્ટ્રિયા અને ઇટલી પાસે પોતા અંગમાં રહી બાલ્કન અને તૂટી પડે ૧૮૮૭માં જે સ્થિતિ હતી તે ચાલુ રાખવાની પરસ્પર કબૂલાત કરાવી. ૧૮૮૨માં ઇટલી, ઑસ્ટ્રિયા અને જર્મનીએ ત્રિસત્રાદ્ સંધિ કરી ઇટલીને નફો કરી આપ્યું કે, ટ્યુનિસિયા^{૧૩} રોકવા પછી ફ્રાન્સ ઇટલી ઉપર હુમલો કરશે તો આ બંને જર્મન રાજ્યો તેની વાહરે ધારો. આ પ્રમાણે રશિયાને સાંત પાડી રાહત આપી; બીજી બાજુ રશિયા પોતાના વચનનો લાભ લઈ શકે નહિ તેવો બંદાબસ્ત કર્યો અને રશિયા, ઑસ્ટ્રિયા અને ઇટલી ત્રણે પોતાના હાથમાં રાખ્યાં.

જર્મન રાષ્ટ્રકોનો જન્મ થયો તે વખતે જર્મનની ખાલી અથવા સમૃદ્ધ જગ્યાઓ યુરોપની જુદીજુદી પ્રજાઓએ હાથ કરી લીધી. હવે ફક્ત ચીન અને આફ્રિકા બાકી રહ્યાં હતાં. ચીનની જગતની જમીનો દક્ષિણે ફ્રાન્સ તથા બ્રિટને અનામ વગેરેમાં પોતાનો પગ ખોડી દીધો હતો અને મુખ્ય ચીનાઈ સામ્રાજ્યનો

આંતરપ્રદેશ હાથમાં લઈ તેના ભાગલા પાડવાનું પરસ્પરના દ્વેષભાવથી તથા જાપાનના અભ્યુદયથી જ માત્ર આફ્રિકાના એશિયા ઉત્તરભાગમાં રહેત અને ક્રાન્સે મોરક્કો, અને અલ્જીરિયા ટ્યુનિસિયા હાથ કર્યા હતાં, અને સ્વિટ્ઝરલેન્ડ મિસર મેળવ્યું હતું. જર્મનીએ નૈઋત્ય આફ્રિકામાં લુડોવિક્સ કરીને જર્મન વસાહત કરી હતી; તે ઉપરાંત જર્મનીએ કેમેરોન્સ અને ટોગાલેન્ડમાં, ઑઝીઆરનાં દ્વીપ ઉપર તથા તેની સામેની ખંડસ્થભૂમિ ઉપર વેપાર શરૂ કર્યો હતો. ૧૮૮૪માં ગ્રેટબ્રિટનની સંમતિથી નૈઋત્ય આફ્રિકા, ન્યુગીની અને તેની પાસેના દ્વીપોને તેમણે જર્મનીનાં રક્ષિત સંસ્થાનો તરીકે જાહેર કર્યાં. એ જ સમયે ડા. હાર્લ પીટર્સે ઑઝીઆરના મુક્તતાનની સાથે સંધિ કરી ખંડભૂમિનો ભાગ જર્મન ઑઝીઆર વેપાર તથા વસાહત માટે રખાવ્યો. ડા. ના ટોગાલે કેમેરોન્સ તથા ટોગાલેન્ડમાં મુક્તતાનો સાથે સંધિ કરી જર્મન સંપત્તિક્ષેત્રો અને વસતિનીકાની શરૂઆત કરી.

ત્યારથી યંત્રો અને મંખ્યાબંધ નિરસ્તબુદ્ધિક માનવસમૂહથી ચાલતાં ચીને ખનાવવાનાં કારખાનાં હમાતીમાં આવ્યાં ત્યારથી જ યુરપની મનોદશા અને સંજોગો ફરવા માંડ્યા. ધનિક યુરોપના હતા. અગાઉ પૂર્વ તરફ યુરપની રોકડ અને લગડી ધાતુ ધસડાતાં જતાં હતાં, પરંતુ વાહનનાં સાધનો અને કારખાનાંઓ વધતાં પૂર્વના દેશોનું ધન પશ્ચિમ તરફ વળવા માંડ્યું. એ ધનનું વ્યાજ યુરપમાં અને સ્વદેશમાં મેળવવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું, એટલે યુરપની જહાર એ મૂડી રોકડી તેનું વ્યાજ ઉપજાવવાના રસ્તાઓ શોધવા પડ્યા. તૂર્કી, ઇરાન, અફઘાનીસ્તાન, હિન્દ અને ચીન, આફ્રિકા અને નવા મૂલકો આ પ્રમાણે યુરપ ધનિકોના ઉપયોગ માટે કામમાં આવ્યા. જર્મની આ

મૂડીની રોકતના ક્ષેત્રમાં મોડુ આવ્યું એટલે તેને કંઈ અંશે ચીન,
તૂર્ક અને આફ્રિકાના પોતાના ક્ષેત્રો તમામ ગમત
વિલંબિત રમવા માટે રહ્યા મૂડી રોકાય એટલે તેની
જર્મની મહિમલામતી જોવી જોઈએ અને એ મૂડીને
ઉપયોગ તથા ફારફેટ કરાવવા માટે ગુમાસ્તાઓ

અને મજૂરો જોઈએ આ હેતુથી એશિયાના રાજ્યોના વહિવટો
પશ્ચિમે પોતાના હાથમાં લીધા, તેમની વસતિને પોતાને ઉપયોગમાં આવે
તેવી તૈયાર કરવા પૂરતી કેળવણી આપવા માડી, પોતાની મૂડી વધારે
વ્યાજ ઉપજાવે માટે તે તે દેશોમાં રસ્તા, રેલ્વે તાર, ટપાલ વગેરે
દાખલ કરાવ્યા પશ્ચિમમાં જેમ જેમ કારખાના વધતા ગયા તેમ તેમ
ખેતી ઓછી થતી ગઈ ૧૮૫૦ સુધી અને હજી પણ જર્મની ખેતીપ્રધાન
દેશ છે પણ વસતિ વધી અને કારખાનામાં છૂટા ઉભડ મજૂરો
વધ્યા એટલે કાચી જાણસો તથા અનાજ બહારથી

ઈમ્પીરિયાલિ લાવવાની જરૂર પડી, એટલે તેને પણ ઇંગ્લાન્ડ પેઠે
જીમનો જન્મ મૂલક અને ક્ષેત્રોની ભૂખ વધતી ગઈ રાજકારણની
આખી મનોદશા બદલાઈ અને પરાયા તથા આ
બધી ગત નહિ જાણના દેશોનું નાજકારણીય, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક
પારતંત્ર્ય સાધવાના અનેક દાવપેચ એ આખા ધૂરપતું ધ્યેય થઈ
પડ્યું આ મનોદશા અને લાવનાને યુરોપીય વિદ્વાનો ઇમ્પીરિયા-
લિઝમનું નામ આપે જેમ રોમન એમ્પાયર, રોમન લશ્કરી મળ
ઉપર રચાયું હતું અને જેના ઉપર અનુરોધની અપેક્ષાથી જ આગા
કરી શકાય તેમ લશ્કરી જોરથી જીતેલા પોતાના અમન નીચેના
પાગકા દેશોના સમૂહને એમ્પાયર શબ્દ લાગુ પાડવામાં આવતો હતો
આ જમાનાને ' એજ ઑફ ઇમ્પીરિયાલિઝમ ' કહેવામાં આવે છે

આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારની સરખાત થઈ સારે ઉદારલાવન અર્થ-
શાસ્ત્રીઓ માલના પરસ્પર નિરકુશ વિનિમયથી-ફ્રી એક્સચેન્જ ઑફ

મુશ્કેલી—આમ પ્રશ્નને કટલી સમજ અને સુખ થાય તેના વિચાર કરતા હતા અને શરૂઆતમાં આખા યુરપમાં આ પવન હતો; પરંતુ ખેતીમાંથી માણસો ઝોઝા ચતાં ગયાં તેમ તેમ વેપાર અને સ્વદેશમાં અનાજના ભાવ વધતા ગયા અને ખેતી અમેરિકા, રશિયા, આસ્ટ્રેલિયા વગેરેના અનાજ, આર્જેન્ટાઈન વગેરેના કોલ્ડ સ્ટારેજનું માંસ વગેરે સરતે ભાવે યુરપમાં આવવા માંડ્યું. પરિણામે સ્વદેશના અનાજને બદલે નવા મૂલકોનું અનાજ અને ખોરાક લોકોને પોસાવા લાગ્યાં અને ખેડૂતોની દશા વિષમ થઈ પડી. કાતે તેમને કારખાનામાં કામ મળવું જોઈ એ, અમર તો તેમની ખેતીના ધધાનું રક્ષણ થવું જોઈ એ; તેથી બે વસ્તુ દરેક દેશને હવે જોવાની રહી કે, અને તેટલી પોતાની હિપયોગી ચીજ પોતે બનાવી લઈને ખેતીમાં ન નબી શકે તેવી પોતાની રીયતને ધધો આપવો અને પોતાના ખેડૂતોને ખેતી કરવી પોસાય તેટલી જઠાત પરદેશના અનાજ અને માલ ઉપર જઠાતી રક્ષણ નાખવી. આ પ્રમાણે ઔદ્યોગિકીકરણનો અથવા જઠાતી સરક્ષણનો જન્મ થયો. જે દેશને મોટી વસતિવાળા એશિયન મૂલકો હતા તેમને જઠાતી સરક્ષણની જરૂર નહોતી; કારણકે પોતાનો માલ વધારેમાં વધારે ખર્ચે તેવી વ્યવસ્થા તેઓ તે દેશોમાં કરી શકતા હતા અને તે દેશની ખેતીની પેદાશો પોતાને ત્યાં લાવી પોતાની વસતિને કારખાનામાં કામ અપાવી શકતા હતા. પરંતુ જર્મની પાસે તેવા દેશો નહોતા. તે ઉપરાંત રાષ્ટ્રકેના પોતાના ખર્ચને માટે પણ નાણાંની જરૂર હતી એટલે બિસ્માર્કને નાણાં-પ્રકરણનો એકદમ વિચાર કરવો પડ્યો.

૧૮૭૭માં તેણે રેલ્વેનું મહેસુલ રાષ્ટ્રકેને માટે લઈ લેવાનું નક્કી કર્યું; પણ સંરચાનોને તે પસંદ પડ્યું નહિ. તે પછી આખકારી વેરા હકારાવવાનો વિચાર કર્યો અને જેમ હિન્દી સરકારે નીમકને પસંદ

ક્યું છે તેમ ધિરમાર્કે તંબાકુનો ઈજ્જરો પસંદ કર્યો, પણ તેમાં તેને ઉદારમતવાદિઓનો સાથ મળ્યો નહિ. હવે તેણે જકાતી મહેસુલ-વધારવાનો વિચાર કર્યો. ઉદારમતવાદિઓનો સાથ તો તેને આ

યોજનામાં પણ મળે તેમ નહોતો, કાગળકે તેઓ જર્મનીનું જકાતી સર્વ 'કોટ્રેડ' અથવા નિરંકુશ વેપારમાં શ્રદ્ધા

ધોરણ

ધરાવતા હતા; પણ જમીનદારો, કાગખાનાવાળાઓ,

મુડીદારો વગેરે આ યોજનામાં પૂરતો સાથ આપશે

એવી તેને ખાતરી હતી. અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ હરીફાર્થ જર્મન મુડીવાળાઓને અને કારખાનાવાળાઓને સખત રીતે હેરાન કરતી હતી.

અનાજના ભાવ પડતા જતા હતા અને ખેતરપર

આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂરોના દર વધતા જતા હતા. વસતિ વધતી

હુરીફાર્થ

જતી હતી તેમ બહારના અનાજની પણ એટલી જ

જરૂર રહેતી હતી. આ કારણોથી આ આખો પક્ષ

સંરક્ષણની રાજનીતિને ટેકા આપવા તૈયાર હતો; પણ રાષ્ટ્રક્રાંતિમાં

તેમની બહુમતી નહોતી, તેથી ધિરમાર્કે નેશનલ લિબરલોની મદદ

માગી. આ પક્ષ સત્તાનો લોભી હતો અને મોટું મોં ફાડવા માંડ્યો

એટલે તેને પણ પડતો મૂકવો પડ્યો. સેન્ટરપાર્ટી સંગઠિત હતી

પરંતુ કુથોલિક સંપ્રદાયની અનેક પ્રથાઓ સામે ધિરમાર્કે લડત

ચલાવી રહ્યો હતો. તેણે એ ઝગડો પતાવી દેવાનો વિચાર કર્યો અને

સેન્ટર તથા કૉન્ઝરવેટિવની મદદથી જર્મનીના પરદેશના બ્યવહારમાં

જકાતી મંદકાણનું ધોરણ દાખલ કરવા નિર્ણય કર્યો.

૧૮૭૦માં વૅટિકન પ્રાસાદમાંથી પોપ તરફથી શાસન નીકળ્યું

હતું કે, એ પદનો પદ્ધિધર પોતે અચૂક છે અને તેના અભિપ્રાયો વળ્લેપ

મણવા. કુથોલિક દુનિયામાં આ શાસનોથી ખળ-

પોપની અચૂક લખાટ ચર્ચ રહ્યો અને જર્મનીના કેટલાક વિદ્વાન

શક્તિ કુથોલિકોએ એ શાસન માનવાની ના પાડી. પોપે

આ કુથોલિકોને ધર્મમસ્થાનથી અલિપ્ત કર્યા

અને જર્મન ગેમન કુથોલિક ધર્મસંસ્થાને ધોપના આદેશથી તમામ સત્તાકેન્દ્રોને જણાવ્યું કે આ વિદ્વાનોને નિશ્ચિંતાલવના અધ્યાપકપદ ઉપરથી તેમજ જ્યાં જ્યાં તેઓ લોકમનને અસર કરી શકે ત્યાં ત્યાંથી પદબ્રષ્ટ કરવા સેન્ટપાટ્રીના નેતા વિન્થોર્સ્ટ^{૧૪} હાનોવરની એટલે પ્રવૃત્તિનો નેતા હતો એટલે ખ્રિસ્તીઓની જર્મન

સનાતન સામ્રાજ્યની તમામ પ્રવૃત્તિઓનો વિરોધી હતો
કુથોલિકો કઈ અંશે વિન્થોર્સ્ટના વ્યક્તિત્વ તરફના તેજસ્વિની,
પણ ૮૮ ટકા સામ્રાજ્યની પ્રતિષ્ઠાના વિચારથી

ત્રેગાર્ડને ખ્રિસ્તીઓ આ ધર્મસંસ્થાનો આદેશ કબૂલ ગણવાનો ઇન્કાર કર્યો અને તેમા તેને હિદયમતવાદિઓએ સપૂર્ણ સહાય આપી આ ઇન્કારથી દનિદામકારો જેને 'કુ દુરકાર' ^{૧૫} - સંસ્કૃતિ વિગ્રહ - હો છે તે શરૂ થયો ખ્રિસ્તીઓ સરકારી ધર્મખાતામાથી કુથોલિક રિલામ અથવા કરવાના જન્મમગ્ન અને લક્ષ્મી દેવતા કુથોલિકો પાસે નહિ રાખવા દેવાના શિક્ષણ સંસ્થાઓ ઉપરથી કુથોલિક

કુદુરકાર દેખરેખ નાબૂદ કરવાના, કુથોલિક પાદરીઓનો અભ્યાસક્રમ બદલવાના અને લગ્નપ્રથી બાધનાના

તેમના અધિપતિ ખ્રિસ્તી લેનાના પગનાઓ તૈયાર થયા ધર્મોપદેશોએ કુથોલિકોને સનાતન કુથોલિકો' જ્યાં પદાર્થ હોય ત્યાં નહિ જવાનો આદેશ કર્યો પ્રત્યુત્તરમા ખ્રિસ્તીઓ તમામ જેજિન્ટોને સામ્રાજ્યમાથી દેશનિજાલ કર્યા, ધર્મોપદેશીઓના વતન મધ્ય કર્યા અને ધર્મપીઠ ઉપરથી રાજપ્રકરણી બાબતો અથવા આદેશ આપવા સ્લામે પ્રતિબંધ મૂક્યો ૧૮૬૩ ના એ મામલા

કુથોલિકો પર પ્રશિવાની લોડસલાએ ખ્રિસ્તીઓના સૂચવેલા અકુશ શાસનો મંજૂર કર્યા કોઈપણ કુથોલિક સત્તાકેન્દ્ર સ્વીકારેલી વિદ્યાપીઠમા ત્રણ વર્ષ અભ્યાસ કરીને

ફિલોસોફી, ઇતિહાસ, જર્મન ભાષા અને પુરાણ વાહ્મયની સરકારી પરીક્ષા પસાર ન કરે તે પાઠવી થઈ શકે નહિ. સત્તાકેન્દ્ર ધર્મસંસ્થાનની નિમણૂકો નામંજૂર કરી શકે. સત્તાકેન્દ્રે ધાર્મિક બાબતો માટે એક અદાલત પણ સ્થાપી.

જર્મન કૃથોલિક ધર્મસંસ્થાને એ સત્તાકેન્દ્ર રહ્યો સત્યાગ્રહ માડ્યો, અસહકાર અને સવિનય નિરાદર શરૂ કર્યા સત્તાકેન્દ્ર તરફથી વધારે સખત પગલાં લેવાયા. ૧૮૭૪માં બિસ્માર્કેનું

કૃથોલિક સત્યાગ્રહ ખૂન કરવાનો પ્રયત્ન થયો ૧૮૭૫ માં પોપે સવિનય નિરાદરને મંજૂરી આપી; પરંતુ એ દરમ્યાન

‘સનાતન કૃથોલિકો’ ને પીકળળ નહોતું અને બિસ્માર્ક તથા ઉદારમતવાદિઓને અનેક બીજી બાબતોમાં મતભેદ ઉભા થયા હતા. જોકાતી સરક્ષણ ઉપર ઉદારમતવાદિઓ સાથેની તેની મૈત્રી તૂટી અને તેથી કૃથોલિક પક્ષ સાથે

વિન્થોસ્ટ સમાધાન કરવાની તેને જરૂર પડી. ૧૮૭૬ ના માર્ચની ૩૧મી તારીખે બિસ્માર્કે વિન્થોસ્ટને

મુલાકાત માટે બોલાવ્યો તેણે જોકાતી મરક્ષણ તથા આડકતરા બાબતો કરવેરા શરૂ કરવામાં પોતાની મદદ આપવાનું વચન આપ્યું. બિસ્માર્કે ‘સંસ્કૃતિવિગ્રહ’ બંધ કરવાનું કબૂલ કર્યું અને ૧૮૮૦માં રાષ્ટ્રકસ્ટાએ બિસ્માર્કને કૃથોલિકો રહ્યોના કાયદાઓ બ્યક્તિગત પ્રસંગોમાં તાત્કાલિક અમલમાં ન મૂકવાની મંજૂરી આપી. ૧૮૮૭માં

ધર્મસંસ્થાન અને સત્તાકેન્દ્ર વચ્ચે સુલેહ થઈ, બેસ્પોટ દેશ- બેસ્પોટ દેશનિકાલ રહ્યાં. સામારિક કોલકરાની નિકાલ રૂયે થતી લગ્નપ્રથા પણ રહી. રાજ્યે ધર્મસંસ્થાનોના વેતન શરૂ કર્યા, પરીક્ષાઓ કાઢી નાખી, થોડા

ફેરફાર માથે કૃથોલિક સોમંદનામાંના શબ્દો કાયમ રાખ્યા, અને પોપ તરફથી સત્તાકેન્દ્રની નિમણૂકો માટે મંજૂરી આપવાનો અધિકાર કબૂલ રાખવામાં આવ્યો.

આ સુધેહને પરિણામે સેન્ટગાર્ટોની મદદથી ૧૮૭૬ના જૂનમાં નવા જકાતના દર અને વધારાના આબકારી વેરા મંજૂર થયા. હાન્નગર્ગ અને ગ્રેમનને છૂટું બદર આપી જર્મની જકાતનું નવું જકાતી સંઘમાં સમાવ્યા. આખા સામ્રાજ્ય ફરતો ધોરણ જકાતી દૂર્ગબધાયો અને જર્મન આગબોટો ચલાવતી પેટ્રીઓને ૧૮૮૫માં રાજ્ય તરફથી મદદ આપવાની શરૂઆત થઈ. શાર્ફકસ્ટાગના હક્ક સચવાય માટે એવી શરત થઈ કે, નવા ધોગણથી જો દરવર્ષમાં ૧૩૦,૦૦૦,૦૦૦ માર્ક ફરતાં વધારે મહેસુલ ઉપજે તો તે વધારો દરેક સરકારોને મંત્રમાણુ પાછો વાળવો, અને ૧૩૦,૦૦૦,૦૦૦ થી વધારે નાણાની મધ્યસ્થ સત્તાકેન્દ્રને જરૂર પડે તો મર્યાનોએ આપવાનો નક્કી કરેલો ફાળો મેળવવા દરવર્ષે શાર્ફકસ્ટાગ પાસેથી મંજૂરી માગવી.

પ્રકરણુ તેરમું

ચાર ચોરની વાતા : જર્મની અને જગત્શાંતિ

બિસ્માર્કે ૧૮૭૩થી ૧૮૮૮માં જર્મન સામ્રાજ્યને માટે ઘણું કર્યું શરૂઆતમાં તેને લિબરલ પક્ષનો ટેકો હતો અને તેમની મદદથી દિવાની કાયદાનો સમ્રહ કર્યો; લીબ્રીક રાષ્ટ્રકની બિસ્માર્કના અદાલત સ્થાપી, ફોજદારી કાયદો અને દિવાની સુધારા તથા ફોજદારી કેમ ચલાવવાની રીતોના કાયદાઓ ધડવા. ૧૮૭૪ના જાપાના કાયદાથી વર્તમાનપત્રોને સ્વાતંત્ર્ય આપ્યું. નાણાં અને બેન્ક, ટ્રેડમાર્ક અને પેટન્ટ, નવી શોખખોળ કરનારાના હક્ક, રાષ્ટ્રિકસ બેન્ક વગેરે બિસ્માર્કના અંગુલી-સ્પર્શ અને રચનાત્મક શ્રુદ્ધિની અસર બતાવે છે. આ તમામ વિષયમાં ઉદારમતવાદિઓની તેને સહાય હતી; પરંતુ તે પછી ઉદાર મત સાથે તેને વાધા ઉઠવા માંડ્યા. તેની પરદેશખાતાની રાજ્યનીતિમાં જે દાવપેચ અને કુનેહ ભર્યા હતાં તે આ પક્ષ સ્વમજી શકતો નહોતો. યુરપનું વાતાવરણ જોતાં બિસ્માર્કને લશ્કર અને નૌકાને એકત્રમ વધારવાની અને અત્યંત હિંસા ધોરણ ઉપર મૂકવાની જરૂર લાગતી હતી. આ વિષયમાં તેનો મત ઉદારમતવાદિઓ કરતાં તદ્દન જુદો હતો.

જકાતી મંરક્ષણની ચર્ચા ગયા પ્રકરણમાં થઈ ગઈ છે, તે ઉપરાંત, આયિક પ્રવૃત્તિઓ સત્તાકેન્દ્રથી નિરકુશ રહેવી જોઈએ એમ ઉદારમતવાદિઓ માનતા હતા; પરંતુ દિવસે દિવસે સોશિયલ મજૂરો અને તેને લગતા પ્રશ્નોની સંખ્યા વધતી ઊભી હતી. સોશિયલ ડેમોક્રેટ પક્ષનું રાઈક્સટાગમાં સંખ્યાબળ પણ વધતું જતું હતું. ૧૮૭૭ની ચૂંટણીમાં રાઈક્સટાગમાં તેમને બાર બેઠકો મળી. મજૂરોની સ્થિતિ સામાન્ય માનવતા અને ખ્રિસ્તના આદર્શોની રૂએ પણ સારી રહેવી જોઈએ એવું ધણા પ્રોટેસ્ટન્ટ અને કૃષ્ણોલ્લિક લોકો પણ માનતા હતા, મજૂરોદ્ધાર અને ગ્રામોદ્ધાર માટે ધર્મપરાયણ વ્યક્તા ભદ્રવર્ગે વરીન^૧ ફૂરર સોશિયલપોલિટિક^૨ નામની સરચા રચાવી હતી. ખ્રિસ્તમાર્કને પણ આ વાત યોગ્ય લાગતી હતી. તે મામ્યવાદના પ્રચારથી વિરુદ્ધ હતો, પણ સત્તાકેન્દ્ર મજૂરોના કલ્યાણનું ધ્યાન સતત રાખ્યા કરે તો જ એ પ્રચારની અટકાયત થઈ શકે એવું તેનું માનવું હતું.

હિન્દી સરકારની માફક જ લશ્કરી ખર્ચ લોકસભાના અંકુશ નીચે દર વર્ષ ન આવવું જોઈએ એમ ખ્રિસ્તમાર્ક માનતો હતો. તેને ૪૦૦,૦૦૦ માણસનું લશ્કર હમેશને માટે નિભાવ લશ્કરી ખર્ચ વધાવું ખર્ચ કશી પણ અવધિ નાખ્યા વિના જોઈતું હતું. અત્યંત વિષ્ટિ અને દબાણ પછી 'સેપ્ટેનાટ' સમવર્ધોય કરાવથી આ ખર્ચ માત્ર વર્ષ માટે મજૂર થયું. નૌકા અને કિનારાના ખર્ચ માટે પણ ખર્ચ મજૂર કરવામાં આવ્યું, પણ એ ખર્ચ નૌકાના ઉપયોગ, વેપાર અને ટાંકાના ખર્ચ માટે જ કરવાની શરત નાખવામાં આવી.

૧૮૭૮માં હોટેલ નામના પ્રવાસી દલાલે કાર્મજાર વિદ્યુદ્ધમના, જન ઉપર હુમલો કર્યો. આ તકનો લાભ લઈને ખ્રિસ્તમાર્ક પોતાની

બેધારી ગત ખોલવા ઈચ્છતો હતો સોશિયલ ડેમોક્રસીને દાખી દેવાનો અને મજૂરોને મર્યાદિત સગ્વલ આપવાનો સામ્યવાદિ ત્રાસ કાયદો મજૂર કરાવવા તેણે ઉદારમતવાદિઓનો સાથ માગ્યો પરંતુ તેમા તે નિષ્ફળ ગયો પહેલા હુમલા પછી એકવીસમે દિવસે જૂનની બીજી તારીખે ડા નોબિલિંગ-જેફરી સમ્રાટનો જન લેના પ્રયત્ન કર્યો અને આ વખતે એ ગભીર રીતે ધાવધ થયો બિસ્માર્કે હવે નિર્ણય કરી લીધો અને રાષ્ટ્રકરતાગતે રૂબરૂ આપી નવી ચૂંટણીમા કોન્ઝરવેટિવ તત્ત્વો મોટી સખ્યામા આવ્યા અને બિસ્માર્કે પોતાનું મનનું ધાર્યું કયું સામ્યવાદ પર સોશિયલ ડેમોક્રેટિક સભાઓ મર્યાબો, ફાળાઓ, અકુશ છાપાઓ તમામ બધ કગવામા આવ્યા અગ્રણી સામ્યવાદ પ્રચારકોને દેશવટો મળ્યો, અને જ્યાં જ્યાં સામ્યવાદનું જોર વધારે હતું ત્યાં ત્યાં લશ્કરી કાયદો જાહેર થયો અઢી વર્ષને માટે જ આ જાપ્તો રાખવાની ચિન્તે નેશનલ લિબરલો અને કોન્ઝરવેટિવોએ ૨૨૦ વિરૂદ્ધ ૧૪૬ મતે આ પગલાઓને મજૂરી આપી સોશિયલ ડેમોક્રેટ વિચારકો જર્મની છોડી સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ આશ્વા ગયા અને ત્યાંની સરકાર ઉપગ્રી છૂપી રીતે પ્રચારકામ ચાલુ રાખ્યું.

૧૮૮૧મા બિસ્માર્કે મજૂરોનો ફરજિયાત વિમાને લગતો ખરડો રાષ્ટ્રકરતાગમા દાખલ કર્યો તેની દગખામત એવી હતી કે, એક મધ્યસ્થ વિમા મર્યા રચાપવી અને દરેક મજૂરનો મજૂરોનો ફર આ મર્યાબો અકરમાત સામે વિમો ઉતાગવો અને જિયાત વિમો વિમાના પ્રિમિયમો મજૂરો માલેકો અને મધ્યસ્થ તીજેરી ત્રણેએ આપના ઉદારમતવાદિઓ રાજ્ય ઉપર કરો પણ બેબે નાખવા તૈયાર નહોતા અને કોન્ઝરવેટિવો

સામ્યવાદની અમર અથવા ખ્યાલો વધારે પ્રમાણમાં પ્રસારે એ જોવા માટે ખુશી નહોતા રાષ્ટ્રકરતાગમાં ફરજિયાત વિમાનો સિદ્ધાત કબૂલ રહ્યો, પણ મધ્યસ્થ વિમાનમંડળને બદલે દરેક સંસ્થાન જૂદું વિમાનખાતું પોતપોતાની તરફથી નિલાવે એવું પસાર થવાથી, બિરમાઈ પોતાનો ખરડો પાછો ખેંચી લીધો, કારણકે તેને રાષ્ટ્રક અને મજૂરવર્ગ વચ્ચે સારો સંબંધ બાંધવો હતો ૧૮૮૧થી ચૂંટણીમાં સ્થિરનો અને સોશિયલ ઉમોઝટો ફરી બહુમતિમાં આવ્યા અને

રાષ્ટ્રકમાં કૅન્ઝવેટિવ પ્રમાણ ઓછું થયું નવી રાષ્ટ્રકરતાગ

અથડામણ મળતા જ ગજમદેશ સાથે આ વિષયનો નવો ખરડો ફરી પાછો બિરમાઈ દાખલ કર્યો રાષ્ટ્રક

તરફથી ચલાવવાનું મધ્યસ્થ વિમાનમંડળ પડતું મૂક્યું અને તેને બદલે સંસ્થાનોના અગ્રણી નીચે કામ અને ધંધા પ્રમાણે જૂદા જૂદા મંડળોનો બંદોબસ્ત થયો બિરમાઈ વિમાના ખર્ચના પચ્ચીસ ટકા રાષ્ટ્રક આપે તેમ પ્રમુખ કર્યો હતો હેવટે રાષ્ટ્રકના ફાળાને બદલે ફક્ત રાષ્ટ્રની જામીનગીરીનો સિદ્ધાત મજૂર રહ્યો ૩૦૦૦ માર્ક સુધીના વાર્ષિક વેતનવાળા દરેક મજૂર વર્ગના માણસોને બિમારીનો વિશેષ ઉત્તરાવવાની ફરજ પાડવામાં આવી આ કાયદા મુજબ જે તૃતીયાશ પ્રિમિયમ મજૂરો પોતાના વેતનમાંથી માલિકો મારફત આપે અને બાકીનો એક તૃતીયાશ માલિકો આપે છે ૧૮૮૪માં અકસ્માતના ફરજિયાત

વિમાને લગતો કાયદો પમાર થયો આ વિમાનું રાષ્ટ્રકનો ફાળો પ્રિમિયમ માલિકો આપે છે અને પોતાના હિતની જાળવણી માટે તેઓને પોતાના મંડળો બાંધવાની

છૂટ આપવામાં આવી છે ૧૮૮૬માં વૃદ્ધાવચ્ચ અને અશક્તિનાં પેન્શનોનો કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો અને તેમાં બિરમાઈ રાષ્ટ્રકની તીવ્રોદીમાંથી ફાળો આપવાનો સિદ્ધાત કમૂત કરાવ્યો

૧૮૮૭ના ફેબ્રુઆરીમાં રાષ્ટ્રકની નવો ચૂંટણીમાં કૅન્ઝવેટિવ

અને નેશનલ લિગરલોની સયુક્ત ચોકખી બહુમતિ હતી અને તેનો લાલ લઈને બિસ્માર્કે લશ્કર માટે ૪૧,૦૦૦ લશ્કર માણસો વધારે મેળવ્યા અને સાત વર્ષના વધારા માટે ખર્ચ મજૂર કરાવ્યો. ૧૮૮૮માં લોડવેહર અથવા લોકસેનામા ફરજિયાત નોકરી કરવા માટેની ઉંમર ૩૦ વરસ સુધી વધારી

૧૮૮૮ના માર્ચની નવમી તારીખે કાર્ફઝાર વિલ્હેલ્મ પહેલો ૯૧ વરસની ઉંમરે મૃત્યુ પામ્યો. તેના પછી તેનો વડો પુત્ર ફ્રેડરિક મક્સનદેખ આગ્યો, પરંતુ તે ગળાના દુઃખાવાને લીધે જીવાઈની પદ્મમીએ મૃત્યુ પામ્યો. તેના પછી તેનો અને આંગલ વિલ્હેલ્મ બીજો રાજવશિની વિકટોરિયાનો પુત્ર વિલ્હેલ્મ બીજો જર્મન રાઈકના કાર્ફઝારપદ પર નિયુક્ત થયો. આ વખતે તેની ઉંમર ૨૯ વર્ષની હતી તે વિશ્વ દાવાનળના પ્રતાપે ૧૯૧૮માં પદબ્રષ્ટ થયો અને હજી હોલાડમાં પોતાનું વૃદ્ધજીવન વ્યતીત કરે છે.

બિસ્માર્કને તેણે આન્સેલરના પદ ઉપર ચાલુ ગઢેવાનું કહ્યું, પરંતુ થોડા જ વખતમાં બન્ને વચ્ચે સખત મતભેદ ઉભો થયો.

૧૮૮૯માં જ હજી વૃદ્ધાવસ્થા અને અશક્તિના બિસ્માર્ક અને પેન્સનોનો કાયદો પસાર થયો હતો. યુનાન વિલ્હેલ્મે વિલ્હેલ્મ એથી વધારે આગળ વધીને સામાજિક કાયદાનો એક ખરડો બનાવી બિસ્માર્કને તે રાષ્ટ્રસ્ટાગમા રજૂ કરવા આજ્ઞા કરી. આન્સેલરે ઊતારણ નહિ કરવા અને એ ખરડા પર વિચાર કરી તેના પ્રતિષ્ઠા આનંદપૂર્વક તપાસવાની સૂચના કરી, પણ યુનાન સમ્રાટને ગળે એ વાત ઉતરી નહિ. તેને તો એ ખરડો એક ગંદકી દેર તરીકે લોક સમક્ષ મૂકવો હતો. આ તકરાર ચાલતી હતી તેટલામાં સામ્યવાદિઓ સામેનો કાયદો ૧૮૯૦માં

પૂરો થવા આખો ફોલો એક ૧૯૨૬માં પૂરો થયો. પછી હિન્દી સરકારે ને પાકો મહુ ગામ્મે: નહોતો, પરંતુ કપકે નરમ સ્વરૂપમાં આ કાચો ચાલુ રાખવાની બિસ્માર્કની મરજી હતી. જર્મન પ્રધાન પ્રમાણે રાષ્ટ્રસભાને ફક્ત રાષ્ટ્રિક કાન્સલર — રાષ્ટ્રમતો ચાન્સેલર — જવાબદાર હોય અને બીજા ' સેક્રેટરીઓ ' ચાન્સેલરની સરર મત્રીઓ ચાન્સેલરને પોતાને જવાબદાર જવાબદારી અને તેની નીચે હતા. ૧૯૭૭માં સેક્રેટરીઓને ચાન્સેલરના પ્રતિનિધિ તરીકે રાષ્ટ્રકસનાં કરવાનો ઉપર સહી કરવાની મતા આપવામાં આવી હતી: પણ સામુદાયિક જવાબદારીનો સિદ્ધાંત હજી દાખલ કરવામાં આવ્યો નહોતો. ૧૯૬૦માં સામ્યવાદિઓ સ્થાપના કાયદાના સંબંધમાં બિસ્માર્ક પોતાના મંત્રીઓને પોતાના આદેશ પ્રમાણે વર્તવાનું કહ્યું અને સીધા કામગીરને મળવાની મના કરી. આ મત્રીઓ હજી પ્રશિયાની અમલદારી રીત પ્રમાણે રાખના અને સમ્રાટના નોકર ગણાતા હતા અને પોતાના વડાપ્રધાનની સાથે મમલ થવું જ જોઈએ એ મિલ્કાંત સ્વોકારવા તૈયાર નહોતાં. સમ્રાટે પણ બિસ્માર્કની વાત કબૂલ ન રાખી. વડો

પ્રધાન સમ્રાટને મર્યાદા અને અંકુસમાં ન રાખી શકે. જો સમ્રાટ તેના વિના પોતાના અમલદારોને ન મળે, તો પછી એ પદબાજ જેવી સ્થિતિનો શો અર્થ ?

એવી દલીલ કરી કામગીર વિશ્લેષણે બિસ્માર્કને એ હુકમ પાછો ખેંચી લેવા આજ્ઞા કરી. ચાન્સેલરની સત્તા અને યોગ્યતા નગણાં પડે તો રાષ્ટ્રકનું તેજ અભ્યવસ્થિત ચર્ચાનય એ મુદ્દાસર બિસ્માર્કે તેમ કરવાની ના પાડી. વિશ્લેષણે આ હુકમ રદ કરવાનો ખરડો તૈયાર કરી રાષ્ટ્રિકમાં ગજૂ કરવાનો અથવા તો બિસ્માર્કને રાજિનામું

આપવાનો હુકમ કર્યો અને ૧૮૯૦ના માર્ચની ૧૮મી તારીખે પ્રિન્સ બિસ્માર્કે આન્સેલગ્પદનું રાજનામું આપી દીધું.

નાના ફ્રાન્કફોર્ટની પેઠે બિસ્માર્કની નિવૃત્તિ સાથે જ રાષ્ટ્રકની શક્તિ, મુત્સદ્દીગીરી અને પ્રમાણભાન પણ ચાલ્યા ગયા. રાષ્ટ્રકને જન્મ આપ્યા પછી બિસ્માર્કે યૂરપને ઓગણીસ વર્ષ સુધી શાંત રાખ્યો હતો. ઓસ્ટ્રિયા અને રશિયાને, રશિયાને બિસ્માર્કનું કાર્ય અને ઇગ્લાડને, અને ઓસ્ટ્રિયા અને ઇટલીને લડતાં અટકાવ્યાં હતાં. ફ્રાન્સને એકલું પાડ્યું હતું, પણ તે છતાં એવું કશું કર્યું નહોતું કે જેથી એ વૈરભાવથી પ્રભવળી રહેલો રાષ્ટ્ર, આતંગાષ્ટ્રીય શાંતિમાં વિશ્લેષ નાખી શકે. તેના જતાંની સાથે યૂરપનો શાંતિદંડ પડી ભાંગ્યો. યૂરપનો શાંતિદંડ અને ૧૮૯૦થી ૧૯૧૪ સુધીમાં એક પછી એક એવા બનાવો બનતા ગયા કે જેના પરિણામમાં વિશ્વદાવાનળ પ્રકટયો. એ દાવાનળના તણખા હજી હોલાયા નથી અને એ અગ્નિગર્ભ તણખામાંથી ફરી પાછી મુદ્દત્તવાળાઓ ક્યારે પ્રગટી નીકળશે તેની કોઇને ખબર પણ નથી. ૧૮૯૦ થી ૧૯૧૮ સુધીના યૂરપના રાજકારણીય બનાવો આપણે પહેલાં તપાસી લઇએ, અને એ અવલોકન પૂરું કર્યા પછી યૂરપનું સમાજ અને સંસ્કૃતિ પ્રકરણ તપાસીએ.

કાઇઝર વિલ્હેલ્મ મસનદ ઉપર આવ્યો ત્યારે તેની ઉંમર ફક્ત ૨૯ વરસની હતી. તેના હિદ્દેશો સારા હતા, તેના આદર્શો ઉંચા હતા, પણ તેનામાં બિસ્માર્કની પરિપક્વતા નહોતી, દાવ કાઇઝર વિલ્હેલ્મ માર્યા પછી શાંતિથી તેના ફગની રાહ જેવા જેટલી ધીરજ નહોતી અને મત્રણા પૂરી થયા પહેલાં મત્ર વિષે ઉચ્ચાર સરખો પણ નહિ કરવા જેટલી મુત્સદ્દીગીરી ન હતી. બિસ્માર્ક પછી કાપ્રિવિ, હોહેન્સોલ્ડે, બુલો અને બેસ્માન-હોલ્વેગ

એમ ચાર ચાગ રાષ્ટ્રસંકાન્તરે ઉત્તરોત્તર ૧૯૧૪ સુધીમાં આવ્યા, પરંતુ બિસ્માર્કની પ્રતિજ્ઞા તેમના કાંઈમા નહોતી, અને કાંઈકાર અને તેમની વચ્ચે માનમ અને મનનું એક પછુ જર્મનતત્રની નહોતુ. તે બધા-કાંઈકાર સહિત-શાંતિ આહતા શાંતિપ્રિયતા હતા અને જર્મનીને સમૃદ્ધ અને સુગૃહિત રાખવા માગતા હતા. તેમનામા બિસ્માર્કની પ્રતિજ્ઞા નહોતી તેથી પરરાજ્યોના મુત્તમદીઓ ઉપર તેમનો પ્રતાપ પડતો નહોતો. જર્મનીને સમૃદ્ધ બનાવવા તેમને નવા મૂલકો અને નવાં ક્ષેત્રો શોધવા પડતા હતાં રાષ્ટ્રકના પ્રદેશને સુગૃહિત રાખવા માટે તેમને અત્યંત વેગવાળી અને અન્યેય સેના ક્રમ આવડત રાખવી પડી હતી અને નૌકાબળ કેળવવુ પડ્યું હતુ. તેમના ઝંરક્ષણની જરૂરિયાત ખરેખર જોવા વિના તેના પાડોશીઓ પોતાની સરકરી તૈયારીઓ વધાર્યે જતા હતા અને તેઓ આ શાંતિપ્રિય જીવાન રાષ્ટ્રને જગતની નજરમાં દોષીતા હતા. રાજ્યો અને પરદેશ સાથેના વ્યવહાર સાચવવાની જવાબદારી જેને સોંપવામા આવે તેવા માણસોએ ખાસ કરીને વાહસંવમ સાચવવાની જરૂર છે, પણ થથરાવી નાંખે એવા ભાવણો કરવાની વિહ્વલમ ખીજની વૃત્તિ હમેશાં તેના પ્રધાન અને રાષ્ટ્રને મુશ્કેલીમાં નાખતી હતી.

બિસ્માર્ક પદમ્યુત થયો ત્યારે જર્મની એક બાજૂથી રશિયા અને ઝ્વૉસ્ટ્રિયા સાથે અને બીજી બાજૂથી ઝ્વૉસ્ટ્રિયા અને ઈટલી સાથે સંધિસંકલિત હતું. ક્રાન્સ તો પહેલેથી જ જર્મની વિરુદ્ધ વૈરથી તડપી રહેતું હતું અને જર્મની જગદ્વિજિગ્ન્ય પ્રચારકાર્ય કરવા ઇચ્છે છે એવું પ્રચાર કાર્ય પહેલેથી કરી રહ્યું હતુ ઈંગ્લાંડ વિચાર કરતું હતું કે, તેલે પોતાની ઝૈત્રીતો કળય જર્મની, રશિયા કે ક્રાન્સમાંથી કોના ઉપર દોળવે ?

તેને પોતાના સામાજ્યનો સ્વાર્થ પહેલો ગળે વળગેલો હતો
 રશિયા જર્મનીથી પહેલું અળગુ પડ્યું ૧૮૮૭મા
 રશિયા અળગુ બિસ્માર્કે આ સાથે પગવર્તિ રક્ષણની સધિ-
 પડ્યું 'રિઈન્સોગન્સ ટ્રોગી' મરી હતી એ મંથિને
 પ્રામાણિક તો ન જ કહી શકાય, પરંતુ અંદરિયા
 અને ઈટલિ સાથેની સંધિમા જે અવકાશ ગમ્યો હતો તેથી યુગ્મની
 શાંતિ માટે એ અત્યંત જરૂરી હતી બિસ્માર્કની અનીતિમય ચાલુખ્ય
 નીતિ વિષે ક્રાન્સ અત્યંત પ્રચારકાવ કરતું હતું કાપ્રિવિ અનુભવ
 હીન હતો અને વિલ્હેલ્મ આદર્શવાદિ અને પ્રામાણિકતાના આડખથી
 અગ્રથેલો હતો તેમજ રશિયાની ઇચ્છા આ મંથિ ચાલુ રાખવાની
 હતી છતાં એ છૂપી ચાલ વાળખી નથી એ મિદ્દાત ઉપર જઈ તેમ
 કરવાની ના પાડી રશિયાને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું પણ જર્મની
 પોતાની પ્રમાણિકતા ઉપર સ્થિર હતું આનો લાભ ક્રાન્સે લીધો
 અત્યારસુધી બિસ્માર્કની માકિયાવેલી રાજનીતિએ ક્રાન્સને એકડ
 પાડી દીધું હતું હવે ક્રાન્સે જર્મનીને એકડ
 ક્રાન્સની બાજુ પાડવાની બાજુ ખેલવા માંડી રશિયાને બા અમા
 સર્વોપરિ થયું હતું દલનાળ-ડાઉનહામની સામુદ્ર
 ધૂનીનો કબજો જોઈ તો હનો ઈસ્ટ-ગ્રૂપમા પ્રોક અગ્રાવનું થાણું
 નાખવું હતું ક્રાન્સને આદર્શાસ-લોરેન પાઠા જોઈતા હતા અને યુગ્મના
 ગજકાગળમા તેનું ગુમાવી દીધેલું અગ્રસગતન ફરી એગરવું હતું એ
 બન્નેએ પહેલા પરસ્પર અરક્ષક-ડિફેન્સિવ સંધિ કરી, જર્મનીને રશિયા
 થી અળગુ પાડ્યું અને પોતાની આગ્રહા ઉપર દૃષ્ટિ ટેરવી
 છતાં પણ કાર્મકાર કે કાપ્રિવિ પરદેશખાતાના
 જાપાનની પ્રધાન માર્ચાલ કે મગનદ પાઠગના મગજરૂપ
 અવહેલના હોન્ટાર્કન કાર્મના હત્યમા ક્રાન્સ માટે ખાસ
 ચતુતા નહોતી ચીન સાથેના ત્રિઅકમા જાપાન

જીત્યું ત્યારે તે ઇંચુરિયાનો કાળિયો ન કરે તેટલા માટે જર્મનીએ ક્રાન્સ અને રશિયા સાથે મળીને જાપાનને ચોમેનોસેકિના કાલ-કારારોનો એક જરા સરખો પણ લાલ લેકાવવા દીધો નહિ.

આ વખતે ટ્રેટ્ઝિટનને ભૂમધ્યસમુદ્રનું મરક્કણ જરૂરનું લાગ્યું અને યુરપખડમાં પોતે અત્યારસુધી સાચવી રાખેલું અજગાપણું ત્યજી દેવા માટે પગલા સેવા માડ્યા. ભૂમધ્યમાં ઇટલી, ટ્રેટ્ઝિટન ક્રાન્સ અને રશિયાનો તેને અત્યંત ભય હતો અને એ દુશ્મનો સાથે વાટાઘાટ કરતા પહેલાં જોસેફ

એમ્પરસેનને જર્મનીનો ચોખ્ખો આપી જોવાની ખચ્ખા માર્ગ, ટ્રેટ્ઝિટનને તો એમ જ માન્યું હતું કે, જર્મની તેની આ માગણીથી પૂલણું છંતી માફક કૂદકો મારશે; પરંતુ ટ્રેટ્ઝિટન દૂર રહ્યું અને રશિયા તથા ક્રાન્સ આ સધિથી ઉકળી જઈ લડાઈ માહેર કરે તો

ક્રાન્સ અને જર્મની ઘડીનાં જે પડ વચ્ચેના દાણાની પેઠે પીસાઈ રશિયા તરફ એરે ભય એવો સંભવ જર્મન રાષ્ટ્રક પાસે આવીને ઉભો રહ્યો. ટ્રેટ્ઝિટનને રશિયા અને ક્રાન્સ બન્ને સાથે દુશ્મનાવટ હતી અને મિસીરમાં ક્રાન્સ સાથે અને હિન્દુસ્તાન, ચીન તથા ઈરાનમાં ટ્રેટ્ઝિટનને રશિયા સાથે ક્યારે લડાઈ સળગી ઉઠે તે કહી શકાતું નહોતું. જર્મનીની સહિમલામતીનો ચોધારો વિચાર કરીને તે દેશના સત્તાકેન્દ્રે છેવટનો નિર્ણય હાલ તુરત

અત્યંત સાવધાન જણાવવાની ના કહી તે ટ્રિટનનું હથિયાર બનવા જર્મની તો માગતું જ નહોતું; પરંતુ તેને આજ નહિ તો કાલ પણ પોતાનું હથિયાર બનાવવા માટે ટ્રિટનને

આફ્રિકામાં તથા બીજે ચોડી સપત્તિશ્વેત્રની સગવડ કરી આપી જર્મનીએ ટ્રિટન સાથે સાવ જગાડવામાં લાલ નથી એમ માણી ઓંઝીગારનો દ્વીપ ટ્રિટનને સુપ્રત કર્યો. પરંતુ રશિયા અને ક્રાન્સની

ઘટી વચ્ચે પીસાતાં બ્રિટિશ કક્ષલો જર્મનીનું રક્ષણ કરી શકે કે
 કેમ, તે સંચય તો ૧૯૦૧માં પણ પાછો સામે
 વિક્ટોરિયા આવીને ઉભો રહ્યો. ઐટલિટનની સમ્રાટી વિક્ટો-
 અને ફ્રાન્સ રિવાને ફ્રાન્સનું મ્હોં ગમતું નહોતું. તેને બને
 ત્યાંસુધી જર્મની સાથે જ સંબંધ બાંધવો હતો,
 પણ આ પ્રશ્ન મોટો હતો. એડવર્ડ સાતમાને કાર્ફઝાર વિલ્હેલ્મ સાથે
 બનતું નહોતું, અને વિલ્હેલ્મ ઇંગ્લાંડ ગયો હતો ત્યારે તેણે પોતાના
 મામાનો સારો અભિપ્રાય મેળવવા બહુ તકલીફ લીધી નહોતી.
 આ બેદરકારીનો જર્મનવિરોધિ અને ફ્રાન્સપ્રિય પક્ષોએ ઇંગ્લાંડમાં ખૂબાટ
 ઉઠાવ્યો હતો. રાષ્ટ્રકંસકાન્તરે પણ સમ્રાટ તરફથી
 જર્મનીના સંધિ એવો બેદરકારી ન બતાવાય તો ઠીક એવું જણાવ્યું
 મોટેના પ્રયત્નો હતું. તે છતાં ૧૯૦૧માં જર્મનીએ શ્વિટન સાથે
 સંધિ કરવા માટે પોતાના તરફથી પ્રયાસ શરૂ કર્યા.
 સંધિ થાય તો સાઈ એમ લોર્ડ લેન્સડાઉન^૭ માનતો હતો; પરંતુ સંધિ
 થાય અને થાય તોપણ લાંબો સમય ટકે તેવા બહુ સબવો જોતો નહોતો.
 વડો પ્રધાન સેલ્સબરી^૮ અને અંદર સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ સર ફ્રાન્સીસ
 બર્ટો હજી યુરપની સંધિવ્યવસ્થાથી અશ્વગ રહી ફ્રાન્સને ખુશ કરવા
 માગતા હતા.

ઘટી વચ્ચે પીસાતાં બ્રિટિશ કાફલો જર્મનીનું રક્ષણ કરી શકે કે કેમ, તે સંશય તો ૧૯૦૧માં પણ પાછો સામે વિકટોરિયા આવીને ઉભો રહ્યો. ગ્રેટબ્રિટનની સમ્રાટી વિકટોરિયા અને ફ્રાન્સ રિયાને ફ્રાન્સનું મ્હો ગમતુ નહોતુ. તેને બને ત્યાસુધી જર્મની માથે જ સગવડ બાધવો હતો, પણ આ પ્રશ્ન મોટો હતો. એડવર્ડ સાતમાને કાર્મજાર વિદેહેલ્મ સાથે બનતુ નહોતુ, અને વિદેહેલ્મ ઇંગ્લાંડ ગયો હતો ત્યારે તેણે પોતાના મામાનો સારો અભિપ્રાય મેળવવા બહુ તકલીફ લીધી નહોતી. આ બેદરકારીનો જર્મનવિરોધિ અને ફ્રાન્સપ્રિય પક્ષોએ ઇંગ્લાંડમાં ખૂબાટ ઉઠાવ્યો હતો. રાષ્ટ્રકસકાન્તરે પણ સમ્રાટ તરફથી જર્મનીના સંધિ એવી બેદરકારી ન બતાવાય તો ઠીક એવું જણાવ્યું મારેના પ્રયત્નો હતુ તે છતાં ૧૯૦૧માં જર્મનીએ બ્રિટન સાથે સંધિ કરવા માટે પોતાના તરફથી પ્રયાસ શરૂ કર્યા. સંધિ થાય તો સારૂ એમ લોર્ડ લેન્સડાઉન^૭ માનતો હતો; પરંતુ સંધિ થાય અને થાય તોપણ લાભો સમય ટકે તેવા બહુ સમવો જોતો નહોતો. વડો પ્રધાન સેલ્સનરી^૮ અને આંડર સેક્રેટરી આર્થર રેટ્ટ સર ફ્રાન્સીસ બર્ટો હજી યુરપની સંધિવ્યવસ્થાથી અલગ રહી ફ્રાન્સને ખુશ કરવા માંગતા હતા.

આ વાટાઘાટ શરૂ કરતા પહેલા જર્મનીએ પોતાની અસલ બોએર સ્વાતંત્ર્ય તરફની રાજનીતિ ફેરવી નાખી હતી અને જેમ્સનના દરોડા વિષે, બોએરો તરફથી લડાઈમાં ઉતરવા વિષે અને કુગરને કરેલા તાર વિષે બ્રિટન સાથે સમજાવટ કરી લીધી હતી. આખી યે વાટાઘાટમાં ૧૭૯૭-૯૮માં ટિરપિટ્ઝે^૯ જર્મન નૌકાબળ વધાર્યું હતું તેનો ખુલાસો પણ આખી દીધો હતો અને ઇંગ્લાંડ સાથેના સ્થાનિક કબજાઓ પણ બે વર્ષ પહેલા પતી ગયા હતા. જર્મનીએ

હવે એવી સૂચના મૂકી કે, જો મૈત્રિ રચવી હોય તો જર્મની અને ઇંગ્લાંડ વચ્ચે નહિ, પરંતુ એક તરફ ત્રિરાષ્ટ્ર-આસિટ્રવા, ઇટલી અને સાર્દક; બીજી બાજુ મમસ્ત્રિ ઓટિશ સામ્રાજ્ય, એવી રીતે સધિ કરવી તેની બીજી ઇચ્છા એવી હતી કે, બન્ને પક્ષમાંથી કોઈના પણ અંગમૂલ

ઉપર એક કરતાં વધારે રાષ્ટ્ર અત્યાચાર કરે
જર્મન નૌકા અગર વિગ્રહ ઝહેર કરે તો છૂટા રહેલા આખા પક્ષે બહાર ચઢવું. સેલ્સબરીનો વિરોધ ધ્યાનમાં

લેતાં લેન્સડાઉને આ કળૂવ રાખ્યું નહિ, એટલે બન્ને પક્ષ છૂટા છૂટા એક એક પ્રદેશ લઈ તે વિષે કઈ સમજૂતી પર આવ્યા તેમ છે કે નહિ તે વિચારપર બેઠા. મોરોકકોનો સવાલ તપાસતાં ક્રાન્સ સાથે એકદમ અયગમણ આવે એવું લાગતા જર્મનીએ એ સવાલ એમ ને એમ ગહેવા દીધો. ભૂમધ્ય સમુદ્રનો મામલો તપાસતા ક્રાન્સ, ઇટલી અને રશિયા, ત્રણે સાથે અયગમણમાં આવવાનો સંભવ લાગતાં એ સવાલ પણ છોડી દીધો. ઇરાની અખાત માટે સમજૂતી કરવામાં રશિયાનો ભય લાગ્યો એટલે એના ઉપર પણ ઇંગ્લાંડ સાથે જર્મની કાંઈપણ કરી શક્યું નહિ એટલે કેરળ ભય અને

અતિ પ્રમાણે વેદિયા જેવી પ્રમાણિકતા બળવવા જતા જર્મની-શિક્ષતા એ ઇંગ્લાંડની મૈત્રી જોઈ. દરમ્યાનમાં ક્રાન્સમાં ઉલ્કારસેએ^{૧૦} પોતાની, લોકસભાકે રાષ્ટ્રને ન જાણે

એવી વૈપુલ્યનીતિ-એકસપાન્શન પોલિસી-શરૂ કરી દીધી હતી. ૧૮૮૦માં માડ્રીડમાં આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો થયા હતા તેમાં બીજા રાજ્યો સાથે જર્મનીને પણ મોરોકકોમાં વેપાર

વગેરેના હક્ક છે એવું કળૂવ રાખવામાં આગ્યું હતું. ૧૯૦૧માં ઉલ્કારસેએ સ્પૈન સાથે છૂપા કરાર કર્યા, તેમાં આટલાંટિક કિનારા ઉપર જર્મનીને

કેટલાક ખાસ હક્ક આપવાનું નક્કી કર્યું હતું. હવે ઉલ્કાસ્સેએ રશિયા સાથે ક્રાન્સનો મંબધ વધારે સંધ્ય કર્યો. આ સંધિમાં જર્મનીને દાબી દેવાની વાત સ્પષ્ટ થઈ હતી અને તૂર્કોના અવસાન પછી ઑસ્ટ્રિયા-હંગરીના હાબ્સબર્ગ મૂલકને કેવી રીતે મળી જવો એ સમાવના વિચારવામાં આવી હતી. ૧૯૦૨માં ઉલ્કાસ્સેએ ઇટલીને ત્રિરાષ્ટ્રના મિત્રસહમાથી ફેડયું. ત્રિરાષ્ટ્રસંધિ એ પરસ્પર સહાયની સંધિ હતી

અને તેમાં ઇટલીને જો ક્રાન્સ તેના ભૂમધ્યસમુદ્રના
ઇટલીની હક્ક ઉપર તરાપ મારે અગર તેના અનુસંધાનમાં
કુટિલતા તેના ઉપર હુમલો કરે તો મદદ કરવાનું વચન
 અપાયું હતું. ૧૮૬૭માં ગ્રેટબ્રિટને ઇટલીના

ભૂમધ્યસમુદ્રના હક્ક વિષેનું કરારનામું રદ કર્યું. હવે ક્રાન્સ અને ઇટલીને તો આ વિષયમાં જળ્પરી અઘડામણ હતી. મોરોકો અને અલ્જીરિયામાં ક્રાન્સનો પગ બરોબર ખોડાતાં ઇટલીને તો પોતાનો રાષ્ટ્ર ક્રૈય અરણે હળી પડેલો દેખાવા લાગ્યો. ૧૯૦૨માં ઉલ્કાસ્સેની પ્રેરણાથી ઇટલીએ ત્રિરાષ્ટ્રસંધિ ઉપર પોતાનું વાર્તિક બહાર પાડ્યું. જો ચોકખો, મીઠો ખીજવાટ ઉભો કરી જર્મની વગેરે ક્રાન્સને શુંદમાં ઉતરવા ફરજ પાડે તો ઇટલી તટસ્થ રહે, આને બદલે ઉલ્કાસ્સેએ ટૂંપોલીની આસપાસના પ્રદેશમાં પગપેસારો કરવાના ઇટલીના હક્કો સ્વીકાર્યા અને મોરોકોમાં પણ ઇટલીનાં હિત-મેજૂર રાખ્યાં.

૧૯૦૧ની જર્મની સાથેની વાટાઘાટનું કંઈ પરિણામ નહિ આવતાં અંગ્રેજ રાષ્ટ્રે ક્રાન્સ સાથે ચેનચાળા કરવા માંડ્યા ઉલ્કાસ્સેને ઇંગ્લાંડની જરૂર હતી. ઇંગ્લાંડનો રાજ્ય શાંતિ-શાંતિવિધાયક વિધાયક એડવર્ડ ક્રાન્સમાં જન્મ આગ્યો અને એડવર્ડ ૧૯૦૪માં અંગ્રેજો અને ક્રૈય વચ્ચે મિત્રાચારીના કાલકરારો થયા. મિસર ખાલી કરવાનાં અનેક

કેટલાક ખાસ હક્ક આપવાનું નક્કી કર્યું હતું. હવે ઉલ્કાસ્સેએ રશિયા માથે ક્રાન્સનો મંબપ વધારે સંધ કર્યો. આ સંધિમા જર્મનીને દાની દેવાની વાત સ્પષ્ટ થઈ હતી અને તૂર્કોના અવસાન પછી ઓસ્ટ્રિયા-હુગરીના હુબસબર્ગ મૂલકને કેવી રીતે ગળી જવો એ સલાવના વિચારવામા આવી હતી. ૧૯૦૨માં ઉલ્કાસ્સેએ ઇટલીને ત્રિરાષ્ટ્રના મિત્રમધમાથી ફોડ્યું. ત્રિરાષ્ટ્રસંધિ એ પરસ્પર સહાયની સંધિ હતી

અને તેમા ઇટલીને જો ક્રાન્સ તેના ભૂમધ્યસમુદ્રના ઇટલીની હક્ક ઉપર તરાપ મારે અગર તેના અનુસંધાનમા કુદિલતા તેના ઉપર કુમલો કરે તો મદદ કરવાનું વચન અપાયું હતું. ૧૮૬૭મા એટલિટને ઇટલીના

ભૂમધ્યસમુદ્રના હક્ક વિષેનું કરારનામું રદ કર્યું. હવે ક્રાન્સ અને ઇટલીને તો આ વિષયમા જબરી અથડામણ હતી. મોરોકકો અને અલ્જીરિયામાં ક્રાન્સનો પગ બરોબર ખોડાતાં ઇટલીને તો પોતાનો રાષ્ટ્ર ક્રેચ ચરણે ઢળી પડેલો દેખાવા લાગ્યો. ૧૯૦૨મા ઉલ્કાસ્સેનો પ્રેરણાથી ઇટલીએ ત્રિરાષ્ટ્રસંધિ ઉપર પોતાનું વાર્તિક બહાર પાડ્યું જે ચોકખો, સીધો ખીજવાટ ઊભો કરી જર્મની વગેરે ક્રાન્સને યુદ્ધમાં ઉતરવા ફરજ પાડે તો ઇટલી તદ્દસ્ય રહે, આને બદલે ઉલ્કાસ્સેએ ટ્રીપોલીની આસપાસના પ્રદેશમાં ખમપેસારો કરવાના ઇટલીના હકકો સ્વીકાર્યા અને મોરોકકોમાં પણ ઇટલીનાં હિત મંજૂર રાખ્યાં.

કાઈ રીતે સમજાવી શક્યો નહિ. ઑસ્ટ્રિયાએ તો રશિયાની સંમતિને લાભ લઈ એ બંને પ્રાંતો પોતાના મૂલકમાં જોડી દીધા. જર્મનીએ પણ તેમાં સંમતિ આપી. રશિયાથી હિંદોડી રીતે સર્વિયા આગળ પડાય તેમ નહોતું, એટલે તેણે સર્વિયાને ઉશ્કેર્યું અને એ પુલ્કણ રાષ્ટ્રે જાગીને વિરોધ

તથા કંકળાટ ઉઠાવ્યાં. રશિયા વગેરે તેને મદદ કરશે એવી શ્રદ્ધાથી એણે જાગીને તુકસાની માગી અને રણાંગણ માટે લશ્કરને તૈયાર કર્યું. જર્મનીએ જોયું કે ઑસ્ટ્રિયા અને સર્વિયા વચ્ચે પડશે તેથી તેણે તરત રશિયાને અંતિમ સંદેશ પાઠવ્યો. રશિયા હજી જાપાનના ધા બૂલી ગયું નહોતું અને તેથી લડવાને તૈયાર નહોતું. એટલે તેણે સમય વર્તી જઈ સર્વિયાને નરમ પાડ્યું અને ૧૯૦૮નું વેર ૧૯૧૪માં વાળ્યું. પરંતુ જર્મની પોતે પણ તે વખતે લડવાને તૈયાર નહોતું અને આ અંતિમ સંદેશ વિમલ

અંતિમ સંદેશ થતો અટકાવવા માટે જ રશિયાને મોકલવામાં આવ્યો હતો. આ જ પ્રમાણે ૧૯૦૯માં ફ્રાન્સ સાથે જર્મનીએ મોરોક્કો વિષે નવેસરથી કોલકરારો કર્યા, પણ ૧૯૦૪માં રુપેન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે છૂટા કોલકરારો એ આખો પ્રદેશ પોતપોતામાં વહેંચી લેવા માટે થયા હતા અને ઇંગ્લાંડે તેમાં સંમતિ આપી હતી. ૧૯૧૧માં અલ્જીરિયાની આ સધિ તોડી ફ્રાન્સે ફ્રેંચ ઉપર હુમલો કર્યો. જર્મનીએ આ વ્યાખતમાં વાધો દર્શાવ્યો અને ફ્રાન્સે નરમ પડી જર્મનીના હક્ક કબુલવા જોવા ભાવ દર્શાવ્યો; છતાં પણ મલિનાઓ સુધી કશો નિઃકલ આવ્યો નહિ.

અગાદીર જર્મનીમાં રાષ્ટ્ર આવેશ વધતો જતો હતો એટલે જર્મનીએ અગાદીર ખાતે “પાંચર” નામના

દરમ્યાનમાં અંગ્રેજ અને રશિયન રાષ્ટ્રો વચ્ચેના સબધ ક્રાન્તિ ગાદો કરતું જતું હતું. ૧૯૦૫માં રશિયાને જાપાને ખૂબ ખોખરું કર્યું હતું તેથી પાસિફિક તરફથી પોતાની ક્રાન્તિ, બ્રિટન નજરને પાછી વાળી તૂટી અને ઇરાન ઉપર અને રશિયા દોડાવવાની ફરજ પડી હતી. ૧૯૦૭માં પર્શિયાના રશિયા તથા ગ્રેટબ્રિટને ભાગલા પાડી લીધા અને જર્મનીના તે બાજુનાં સ્વપ્નોને કુક મારી ઉડાવી દીધાં. આ પ્રમાણે પર્શિયામાં સંતોષ પામી, રશિયાએ એ વર્ષ દમ ખાઈ, પોતાની બાલકનની બાજુ ચર કરી; પરંતુ જાપાનને હાથે એ રાષ્ટ્ર છક્ક ખાઈએકા પછી અને ઇંગ્લાડ અને જાપાનની મૈત્રી માઠ થતી દેખીને વિલ્હેલ્મ તેનો લાભ લેવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. ખંડસ્થ તથા મહારાજ્યોનું એક સ્વ સાધવાના હેતુથી બેલ્ગાર્ડની મૈત્રિસંધિ ઉપર નિઃશંકસની સંધિ લીધી, પણ ક્રાન્તિ ચેતી ગયું અને એ સંધિ રદ કરાવી. ગ્રેટબ્રિટને ચેતીને ઉપર કલા પ્રમાણે અફઘાનીસ્તાન, ટિબેટ, પર્શિયા વગેરેમાંના રશિયા સામેના વાધાઓ પતાવી નાખ્યા હતા. ૧૯૦૮માં રશિયાના પરદેશખાતાના પ્રધાન ઇસ્વોલસ્કીએ^{૧૫} ઇસ્વોલસ્કી ઓસ્ટ્રિયા-હંગરી સાથે એવી સમજૂતી કરી કે વિયેનાએ ડાર્ફેલ્સમાંથી રશિયન મનવારોને પસાર થવા દેવા રજા આપવી. તેના બદલામાં રશિયા ઓસ્ટ્રિયા-હંગરીના તેના હાથમાંના બોસ્નિયા-હર્ઝગોવિનાના મૂલકો ખાલસા કરવામાં વાધો ન લે. જર્મની આ બાબતમાં વચમાં પડ્યું ઓસ્ટ્રિયા અને નહિ પણ આ વાત ગ્રેટબ્રિટનને રચતી નહોતી. રશિયા રશિયાની મૈત્રિ તે પોતાના સ્વાર્થ માટે ચલાવું હતું નહિ કે ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં તેને બરોબર સુએઝની નહેરના માથા ઉપર ઉભા રહેવા દેવા માટે. ઇસ્વોલસ્કી ગ્રેટબ્રિટનને

કોઈ રીતે સમજવી શક્યો નહિ ઓસ્ટ્રિયાએ તો રશિયાની સમતિનો લાભ લઈ એ બન્ને પ્રાંતો પોતાના મૂલકમા ભેડી દીધા જર્મનીએ પણ તેમા સંમતિ આપી રશિયાથી ઉઘાડી રીતે સર્વિયા આગળ પડાય તેમ નહોતું, એટલે તેણે સર્વિયાને

ઉશ્કેર્યું અને એ પ્રુલ્લુજી રાષ્ટ્રે જમરા વિરોધ તથા કકળાટ ઉઠાવ્યા રશિયા વગેરે તેને મદદ કરશે એવી શ્રદ્ધાથી એણે જખરી તુકસાની માગી અને રણગણ્ય માટે લશ્કરને તૈયાર કર્યું જર્મનીએ જોયું કે ઓસ્ટ્રિયા અને સર્વિયા વચ્ચે પડશે તેથી તેણે તત્કાલ રશિયાને અતિમ મદદ પાડ્યો. રશિયા હજી જાપાનના ધા બૂલી ગયું નહોતું અને તેથી લડવાને તૈયાર નહોતું એટલે તેણે મમય વર્તી જઈ સર્વિયાને નરમ પાડ્યું અને ૧૯૦૮નું વેર ૧૯૧૪મા વાળ્યું પરંતુ જર્મની પોતે પણ તે વખતે લડવાને તૈયાર નહોતું અને આ અતિમ મદદ વિમલ

જર્મનીનો અતિમ સંદેશ થતો અટકાવના માટે જ રશિયાને મોજલવામા આવ્યો હતો આ જ પ્રમાણે ૧૯૦૯મા ફ્રાન્સ સાથે જર્મનીએ મોરોકો વિષે નવેસરથી કોલકરારો કર્યા, પણ ૧૯૦૪મા સ્પેન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે છૂટા કોલકરારો એ આખો પ્રદેશ પોતપોતામા વહેંચી લેવા માટે થયા હતા અને ઇંગ્લાંડે તેમા સમતિ આપી હતી ૧૯૧૧મા અલ્બેસિરાસની આ સધિ તોડી ફ્રાન્સે ફ્રેંચ ઉપર હુમલો કર્યો જર્મનીએ આ બાબતમા વાધો દર્શાવ્યો અને ફ્રાન્સે નરમ પડી જર્મનીના હક્ક કશુલવા જેવો ભાર દર્શાવ્યો, છતાં પણ મહિનાઓ સુધી કરી નિકાલ આપ્યો નહિ

અગાદીર જર્મનીમા રાષ્ટ્ર આવેશ વધતો જતો હતો એટલે જર્મનીએ અગાદીર ખાતે “પાયર” નામના જહાજને મોકલ્યું આથી ઇંગ્લાંડના ચહેસ ખાતાના પ્રધાનને ગુસ્સો આવ્યો અને લૉયડ જ્યોર્જ સાહેબે એક સખત બાધણ કર્યું,

એટલુંજ નહિ, પણ ક્રી-સની પીઠ બેવડ વળતી હતી તેને ટટાર કરી
 જર્મનીએ કરી પાછું નમતું આપ્યું મેરોકકોમા
 જર્મનીની તેના હક્કને નુકસાન થયું હતું તેના બદલામાં
 નરમાશ તેણે ફ્રેંચ કોન્ગોનો આખો પ્રદેશ માગ્યો હતો,
 તેને બદલે ઇંગ્લાંડના ડોળા ધુરંકતા હોવાથી/બૂલ
 નાના-ફ્રેંચ પરદેશ ખાતાના પ્રધાને તેને કમિશન આપી કાઢી મૂક્યું

૧૯૧૨ની શરૂઆતમાં આ સ્થિતિ હતી ક્રી-સ, ઇંગ્લાંડ,
 રશિયા અને ઇટલી પોતપોતાની લૂટ ચલાવી રહ્યા હતા અને
 જર્મનીને ન્યા બને ત્યાં અળગું અને અળગું
 રશિયા અને રાખતા હતા ન્યા જર્મની કડક રીતે વિશાધ અગર
 બાહકન રાષ્ટ્ર પ્રદર્શિત કરતું ત્યાં આ રાજ્યો તેને જગતની
 નજરમાં હીણતા હતા આ વાતાવરણમાં
 રશિયાએ ૧૯૧૨માં બાહકનમાં કરી વિગ્રહજવાળા ચેતવા દીધી અને
 એ વિગ્રહજવાળાના અગારમાંથી ૧૯૧૪નો દાવાનળ સળગ્યો

પ્રકરણ ચૌદમું

વિશ્વયુદ્ધની પ્રભાત ભિગતી યુવતાની કલ્પ

જર્મનીની યુવતા ફાલતા ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લાન્ડ બન્નેને અશાંત ઉત્પન્ન થઈ હતી જગતમાં સર્વથી વધારે લશ્કરી બાવનાથી ફ્રાન્સ સિવાઈ રહ્યું હતું એટલિટન પોતાના સમુદ્ર ઇંગ્લાન્ડ અને સર્વોપગિત ઉપર મગરૂર હતું જર્મનીએ ૧૮૦૦ ફ્રાન્સ વધની અનેક યાતના પછી પોતાની સરહદો અને અમ્ય મેળવાને તેનું સુત્રુઓ સામે રક્ષણ કરવા વજ્રભેદ સૈન્ય જન્માવ્યું એ ફ્રાન્સને પસંદ ન પડ્યું અંગ્રેજ કાફલો ઉત્તર સમુદ્ર અને બાર્લિક સમુદ્રના નિારા પરથી જર્મનીના બદરોને ભાગી ન નાખે તેની સલાહ લેના વૉન ટિર્પિટશે સંરક્ષક અને ફક્ત અતિરોધક નૌકા તૈયાર કરવા માઠી તે એટલિટનને ફાવ્યું નહિ. ફ્રાન્સે જાણે પોતે શાંતિની મૂર્તિ હોય અને તે તો કોઈના હન્યમા બય ઉપન ન કરતું હોય તેવો આડખર કરી પોતાની સહિસલામતીનું ડિમિડિમ જગત આગળ વગાડવા માડ્યું પણ જર્મનીનો બય અને તેની વિગતબય ચવાની જરૂર કોઈએ વિચારી નહિ. એ પ્રમાણે જાણે

પોતે કોઈના ઉપર કદિ આક્રમણ વિચાર્યું સરખું ચે ન હોય અને તેના તરફથી કોઈને જરા પણ હાથ ન હોય તે પ્રમાણે મુકાબલે લશ્કરી દિરપિટસનું નૌકારચન જન્મતા જ મારી નાખવાના બળ ઉપાય ટ્રેટિસ્ટને લેવા માડ્યા ૧૯૧૩મા ફ્રાન્સની ૭૫ ટકા વસતિ લશ્કરી તાલીમ પામી લડાઈ માટે તૈયાર હતી તે સામે જર્મનીની ૧૮૧૩ સુધી ૫૫ ટકા અને તે પછી ૬૫ ટકા વસતિ તૈયાર હતી રશિયાને પોતાનું વિરાટ લશ્કર ફરથી તૈયાર કરવા ફ્રાન્સે અબજો ફ્રાન્ક ધીર્યા હતા ૧૯૧૪મા જર્મની અને ઍન્ગ્લિશાનું સાતિ સમયનું સૈન્ય ૧૨,૩૯૦૦૦૦નું હતું ફ્રાન્સ રશિયાનું લશ્કર તેજ વખતે ૨૬,૩૯૦૦૦૦ હતું લડાયક બળ પહેલા બેનું ૩૩ ૫૮,૦૦૦ અને છેલ્લા બેનું ૫૦,૭૦ ૦૦૦ હતું

જર્મનીની નૌકા તદ્દન નહિ જેવી રખાવવા માટે ઇંગ્લાંડે અત્યંત પ્રયાસ કર્યા હતા ૧૮૦૭મા એડવર્ડ જર્મનીનો મેમાન હતો ત્યારે લૉર્ડ હુલિંજને કામગારે કહ્યું હતું કે નૌકાની જર્મની અને બાબતમા રાઈકનો નિર્ણય વળલેપ છે ૧૯૧૨મા ઇંગ્લાંડ વાઇકાઉન્ટ હુલ્ડેનર ખાસ નૌકાબળની મર્યાદાઓ નક્કી કરવા માટે બર્લિન ગયો હતો જર્મની એમ માનતું હતું કે હુલ્ડેન સાથે જે વાતચિતો ચર્ચ હતી તેથી ટ્રેટ-સિટનને સંતોષ ગયો હતો ૧૯૧૩મા સિટન અને જર્મનીનું નૌકાબળનું પ્રમાણ ૧૬ ૧૦ નું બન્ને તરફથી કબૂન થયું હતું વાઇકાઉન્ટ હુલ્ડેન પણ જર્મનીના બંધ અને વિચારો સમજી શક્યો હતો પરંતુ સિટને તે જ વખતે જર્મનીનો અવગણના કરી ઉત્તર સમુદ્રમા સિટિશ મનવારો વધારી ભૂમધ્ય સમુદ્રમા ફ્રેન્ચ મનવારોની મદદ લીધી અને બન્ને દેશના નૌકાખાતાઓએ જર્મની સાથે યુદ્ધ થાય તો શુ કરવું તે વિશે

ખાનગી મસલતો કરવા માડી ૧૯૧૨ના અતર્માં ઇટલીએ તૂર્કોને લડાઈમાં

હરાવી ટ્રિપોલી ખાલસા કર્યું. રશિયાએ બાલ્કનનું
ખાલ્કનું સમૂહન કરવા માડ્યું અને તેનું પાન-રનાથ પ્રચાર
કામ હિંમતાથી આગળ ચાલ્યું. ૧૮૭૮માં બલ્ગે

રિયા જન્મ્યું, ૧૮૮૫માં પૂર્વ રુમાનિયા તેના મૂનકમાં સમાયું. ૧૯૦૮માં
બલ્ગેરિયાનું સ્વાતંત્ર્ય જાહેર થયું અને ૧૯૧૨માં સર્વિયા અને
બલ્ગેરિયાએ તૂર્કો સામે યુદ્ધ કરવાના કોલકારો કર્યા. ક્રાન્સના
પ્રમુખ પ્લાકારેએ આ યુદ્ધમંત્રી તરફ અણગમો બતાવ્યો, પણ
રશિયાએ તૂર્કો સામે પ્રેરેલા બાલ્કન રાજ્યો ખાખ્યા ખાળી શક્યા
નહિ. પહેલા બાલ્કન વિગ્રહમાં બલ્ગેરિયા, સર્વિયા, મોન્ટીનીઓ
અને ગ્રીસ, તૂર્કો સામે ઝડપ્યા એમની જીત થતા રુમાનિયાને
ડાહ્યુબગ મળ્યું, ડાર્દનલેસ એ તટસ્થ રહ્યું હવે ક્રીટ ગ્રીસ સાથે
જોડાઈ ગયું અને બલ્ગેરિયા સર્વિયા, ગ્રીસ વગેરે થાસ અને મંદ-
ડોનિયા-મકદુનિયા વગેરે માટે લડી પડ્યા એને પરિણામે તૂર્કોએ
પોતાની હાર સમારી લીધી બલ્ગેરિયાને બોગે સર્વિયા વિજયી
નિવડ્યું, આઝર્બાનિયાનું નવું સરથાન જન્મ્યું અને આર્મિયાટિક

મમુદ્દ ઉપર સર્વિયાએ બહાર મેળવવા ઓસ્ટ્રિયાને

રશિયાની વખાણવા માડ્યું રશિયાએ આ વખતે ક્રાન્સને
માનવતા કુમક માટે તૈયાર રહેવા કહ્યું, પણ ક્રાન્સે તે માટે

તૈયારી બતાવી નહિ. એ જ મુજબ જમની અને

ઈટલીએ ઓસ્ટ્રિયાને પણ હથિયાર ઉચકતા વાર્ષ, પરંતુ ક્રાન્સ અને
રશિયાએ બાલ્કન પરિસ્થિતિ ઉપર અનેક આશાઓ બાધી ભવિષ્યમાં
તેનો લાભ લેવા વિચારો કર્યા રશિયાનો નિ સીમ લશ્કરી તૈયારીઓ,
ક્રાન્સ તરફથી તેને મળતી નાણાની મદદ અને અંગ્રેજ-રશિયન
નૌકાસધમાવી જર્મનીને વિગ્રહનો ખરો ભય પેઢો, એટલે તેણે લશ્કર
વધાર્યું ક્રાન્સે ઓગસ્ટ ૧૯૧૩માં ત્રણ વર્ષની રુગનિયાત નોકરીને

કાયદો પસાર કર્યો છુંનાડે લડાઈ ચાય તો તેઓ શુ કરે તે માટે
 પોતાના સરચાનોના અભિપ્રાય માગ્યા કેલકારસે
 ફ્રાન્સનાં નાણાં રશિયાના દગબાગમા ફ્રાન્સનો એલચી હતો તેણે
 ત્યાની સરકારને ખાત્રી આપી કે ગમે તેટલે
 દરજ્જે જરૂર પડશે તો પણ ફ્રાન્સ તમારી પડખેથી પાછુ હકશે નહિ
 રશિયાએ બહેર કર્યું કે, જર્મની અને ઑસ્ટ્રીયા
 સહાય હુગરી સામે દ્વંદ્વુદ્ધ ખેલવા રશિયા તૈયાર છે
 જનરલ મોલ્ટકે જણાવ્યું કે રાઈકની સેના
 ખુબેશ ઝીલ્લી શકે તેમ છે

જર્મનીની વસ્તીના ૩૧ ટકા ખેતીવાડી કરે છે, ૫૮ ટકા કાર-
 ખાનામા કામે લાગે છે અને ૧૧ ટકા મીબે ધધો કરે છે તેની
 વસતિ દર વરસ વધતી જાય છે પૂર્વ જર્મનીમાં
 જર્મનીનું મોટા જમીનદારો અને ઉભાડ મજૂરો વસે છે,
 કૃષિવન જમીન રસહીન છે અને જ્યાં થોડા રસકસવાળા
 છે ત્યાં પર્વતો પડ્યા છે પશ્ચિમમા નાના નાના
 ખેડૂતો વસે છે તેમના જીવન સાદા છે અને તેઓ ધણી કરકસરવાળા
 છે આ લોકોમા સહકાર વ્યવસ્થાનું ધોરણ ખૂબ ખીલ્યું છે, અને
 વિજ્ઞાનની મદદથી રસહીન ધરતીની પાસેથી તેઓ અત્યંત રસાળ પાક
 લઈ શકે છે પરંતુ પૂર્વ કે પશ્ચિમ જન્ને મળીને પૂરતું અનાજ કે
 કારખાનાઓ ચાટે કાચી જથ્થુસો ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી વધતી જતી
 વસતિને અનાજ પૂર પાડવા જર્મનીએ ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિને કેળવી એ
 ઉદ્યોગના યત્રો બહારથી કાચી જથ્થુસો માગે છે અને ખેડૂતો મરી ન
 જાય તે માટે સરક્ષક જકાતની જરૂર રહે છે અને કાચી જથ્થુસો ન
 ખૂટે માટે વસાહતના અને સપત્તિના ક્ષેત્રોની
 ખનીજ ધન આવશ્યકતા રહે છે ઔદ્યોગિક ખીનનણી માટે
 લડાઈ પહેલા તેની પાસે લોદેનમા લોખંડની

ખાજો હતી, રૂઢરમા કાલસો હતો તેની પાસ પોતાના મોટા જમ્યામાં છે. ૧૯૦૨મા તેનું જકાતનું ધોરણ જિયા સંરક્ષક દર ઉપર યોગ્ય ૧૮૭૧ અને ૧૯૦૧ સુધીમા જર્મનીએ ત્રણ કરોડ વીસ લાખ ટનથી વધારીને આડ કરોડ નેતુ લાખ ટન કાલસો દર સાલ કાઢના માડયો કાચુ-પિગ આપન-લોખડ વીસ લાખથી પામડ લાખ ટન ઉપર લાવી દીધું ૧૮૭૩મા સોનાના ધોરણ ઉપર પોતાનું નાણા પ્રકળ રચ્યુ ૧૯૧૩મા ઓગણીસ કરોડ ટન કાલસો, એક કરોડ પાસડ નાખ ટન કાચુ લોખડ અને એક કરોડ સિતેર લાખ

ઓઘોગિક

પ્રવૃત્તિ

ટન પોલાદ, જર્મનીના નિપજના આકડામા સમાય છે તેની માથે સરખારતા ઝેટલિટનના આકડાઓ નીચે મળ્ય છે અઢાવીમ કરોડ સીતેર

લાખ ટન કાલસો, એક કરોડ પચ્ચીમ લાખ ટન કાચુ લોખડ અને પચોતેર લાખ ટન પોલાદ આ કાગખાનાના માલ પરત્વે જોતા લોખડ અને પોલાદના માલના વેપારમા ઝેટલિટન કપાલ દૂર દૂર પાછળ પડી ગયું હતું

વ્યાપારની હરિકાષ ઝેટલિટનની નૌકાવિપયમા એકજવ રહેવાની વૃત્તિ, ક્રાન્સની બીતિ અને જર્મનીનું દષ્ટિમિન્દુ રિચારવાની સાદના, રશિયાની તૂકને ચુરપમાથી કાઢી બાદનામા સ્થાવ સગદન કરી ભૂમખ્ય સમુદ્ર ઉપર આવાનાની જગાસા, જર્મનીની પોતાની લશ્કરી વ્યૂદ્ધની દષ્ટિથી જીસસોમટની જરૂરીયાતો, અથેજ ક્રૂચ સપથી ઉભી થયેલી લગાળક નૌ । અને પરદેશો સાથેના વેપારને

૧૯૧૪નો આરભ અંગે પડેલી વ્યાપારી નૌકાની જરૂર, મરણને કાઠે હોના ઑસ્ટ્રીયા-હુંગરીની મૈયત પછી તેની

મિલકતની આગળથી છૂટલી, રશિયા, ક્રાન્સ વગેરેએ કરી લીધેલી વહેંચણી અને લશ્કરી અમલદારો તથા મુત્સદીઓની એકવાર લડી લેવાની જ વૃત્તિ આ સળેજોમા ૧૯૧૪ની સાલ સરૂ થઈ એ સાલનું

પ્રચલ જગદ્વ્યાપિ યુદ્ધ ક્રાંતી નીકળ્યું ત્યાં સુધી જર્મન અને ઈંગ્લાંડ અને વસાહતના વિકાસો, અને કાચી ચીજોના ક્ષેત્રો બગદાદ રહે તથા ચીન વિષે વાટાઘાટ ચલાવતા હતા.

તેમ છતાં પણ ૧૯૧૪માં લડાઈ ન ચાલ, કારણ કે ટ્રેટ્ઝિટનમાં ફ્રાન્સિયાત લશ્કરી નોકરી દાખલ થાય તેમ નહોતું ફ્રાન્સની પાસે હોલિવુડ પ્રકારની તોપો નહોતી, રશિયાની લશ્કરી લડાઈનો સભવ તૈયારી ૧૯૧૭ પહેલાં પૂરી થાય તેમ નહોતું અને જર્મનીમાં બોયમાન-હોલ્સલેગ તથા કાઈઝર વિલ્હેલ્મ બન્ને લડાઈથી વિરુદ્ધ હતા, પરંતુ ટ્રેટ્ઝિટન હિન્દુસ્તાનના અને સંસ્થાનોના સૈન્યોને લીધે મૂઝવે તેમ નહોતું ઈંગ્લાંડ હા પાડે તેની જ રાહ ફ્રાન્સ અને રશિયા જોતા હતા તે પોતાથી લડાઈમાં ન ઉતરે તો તેને લડાઈમાં કેમ ઉતારવું તે યોજના ચોક્કસ હતા અને જનરલ મોલ્ક અને કોન્રાડ (ઑસ્ટ્રિયા) જર્મનીને લડાઈ અટકાવવા માટે લડાઈ જાહેર કરવાની સલાહ આપતા હતા.

૧૯૧૪ના જૂનની ૨૮મી તારીખે બોક્ષનિયાની રાજધાની સેરાયેવોમાં ઑસ્ટ્રિયા-હંગેરીનો ગાદીવારસ અને તેનો મદાર-ઉલ્લ-મહાય આર્યયુક્ત ફ્રાન્સિસ ફર્ડિનાન્ડ બોક્ષનિયા સેરાયેવોમાં ખૂન ધવાઈ મરણ શરણુ થયો તપાસ કરતા માલૂમ પડ્યું કે, ખૂન બોક્ષનિયન મડળ તરફથી એ રાષ્ટ્રના વિદ્યાર્થીઓએ કર્યું હતું, છતાં ખૂનની યોજના અને ગ્રેરણુ સર્વિયાની મહાવ્યૂહસમિતિના એક કર્નલ અને તેના જ લશ્કરના એક મેજર તરફથી મળ્યા હતા સર્વિયાના સત્તા-સર્વિયાની ધરોને આતી પહેલેથી ખબર હતી ઑસ્ટ્રિયા જવાબદારી આ બાબત જાણતું નહોતું પણ મેજર ટોકોશિરા અને બીજા સર્વિયાના અમલદારોએ ખૂનીને મદદ કરી હતી એ વાત તરત સાબીત થઈ ચૂકી

ધૂરપ અને ધૂરપની સાથે સંબંધ રાખતા જ્યતમદં કમકમાદી
છટી અને મરવાને કઠે બેઠેલા વૃદ્ધ સમ્રાટ ક્રાન્સિસ જોસેફના દુઃખ

અને ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. સર્વિયાને તેણે એક
ઑસ્ટ્રિયાનું દુઃખ અત્યંત આકરો અવિવાદ્ય પેગામ મોકલી આપ્યો.

જર્મની તથા પોલૅન્ડ રાજ્યોએ સર્વિયાને આ
કાવતરાંતી તપાસ કરવા અને ખૂનીઓને નસિદત પહોંચાડવા બહુ
સમજાવ્યું. એક રાષ્ટ્રના રાજકુમારના, એક પ્રિયાના પ્રિયતમના, એક
સમ્રાટના વલિઅહદના, એક પ્રભુસૃષ્ટ માનવયુવાનના લોહીથી ખર-
ડાયેલા હાથવાળા સર્વિયાએ રશિયાની આડીવાડી નીચે કશું કર્યું
નહિ. યાદીને, 'દુઃખનાં-લોહિનાં આંસુ સૂકવીને એ આફતનાક આફિટ-
મેટમ જૂલાઈની ત્રેવીસમીએ સર્વિયાને પહોંચાડવામાં આવ્યો. દર-

આનમાં રશિયા અને ક્રાન્સે સર્વિયાની અખંડિતતા
રશિયા, ક્રાન્સે અને રાષ્ટ્રાધિકાર અચૂત રાખવાની યોજના ધડી

જર્મની કાઢી હતી. જર્મનીએ જૂલાઈની સરખાતમાં
ઑસ્ટ્રિયાએ સર્વિયા ઉપર સિક્ષાત્મક ચડાઈ

કરવી પણ તેને રાજકારણમાં નહિ સડોવવી અને વિગ્રહ ન કરવો
તેની સૂચના વિચારી હતી. ૨૫મી જૂલાઈની બપોરે ક્રાન્સના સેન્ટ

પીટર્સબર્ગ ખાતેના એલચીએ રશિયાને જણાવ્યું કે, ક્રાન્સ કાંઈપણ
શરતો કર્યા વિના રશિયાની પડખે ઉભું રહેશે. તે

સર્વિયા જ સાંજે સર્વિયાએ પેગામનો જવાબ બરોબર ન
આપવાથી વિચેનાએ એ રાષ્ટ્ર સાથે રાજ્યસંબંધ

બંધ કર્યો અને આઠ લશ્કરી ટૂંકડીઓને રણાંગણ માટે તૈયાર થવા
કરમાવ્યું. તે જ દિવસે સર એડર્ડ ગ્રેએ રશિયાને ઑસ્ટ્રિયા સામે

લશ્કર તૈયાર કરવાની સમતિ આપી. ૨૮મી તારીખે
ઇંગ્લાંડ ઑસ્ટ્રિયા-હંગેરીએ જર્મનીને ખબર આપીને

સર્વિયા સામે વિગ્રહ જાહેર કર્યો. તે જ દિવસે ઇટલી-

એ જર્મનીએ સૂચવ્યું કે, સર્વિયાએ ખૂનના બીતરમાં રહેલી કરપીણતા
અનીતિ અને પોતાની જવાબદારી ભેટાં ઓસ્ટ્રિયા
ઓસ્ટ્રિયા વિગ્રહ યાનો અવિવાદ પેગામ સ્વીકારવો અને એ સ્વીકારના
બાહેર કરે છે બદલામાં સમગ્ર યુરપ તરફથી સર્વિયાના મૂલક
અને અધિકારની અક્ષતતા જળવવા જમીનગીરી

આપવી. બર્લિન તરફથી આ પ્રમાણે મજૂર રાખવા ઓસ્ટ્રિયાને
બલામણ કરવામાં આવી. ૨૮મી તારીખે વિસ્ફોભે

જર્મનીની સર્વિયાનો જવાબ વાંચીને વિયેનાને જણાવ્યું કે,
શાંતિ પ્રેરણા હવે વિગ્રહ માટે કારણ રહ્યું નથી. ૨૯મીએ રશિ-
યાએ લશ્કરને ઓસ્ટ્રિયા સામે સમરાંગણમાં

હિતરવાનો હુકમ કર્યો. જર્મની અને ઇંગ્લાંડની સલાહથી આખો
કનિયો હેગની^૫ અદાલતને સોંપવાનો ડારે વિચાર કર્યો, પરંતુ ઓસ્ટ્રિયા
માંએ બેન્સાડ^૬ ઉપર ગોળા વહોડ્યા હતા એટલે રશિયન પ્રધાન
સાઝોનોફ^૭ એ વિચાર સરખો પણ માંડી વાળ્યો. સાઝોનોફને તો
બસ લડાઈ જ ભેંષતી હતી. બર્લિને વિયેનાની ઉપર શાંત રહી સમ-

જૂતાથી કામ લેવા હજી પણ દબાણ કરે રાખ્યું
સાઝોનોફ અને પોતે મદદમાં નહિ હોઈ એવી પણ ધમકી
આપી. એ બીકને લીધે વિયેનાએ ૩૦ અને ૩૧મીએ

સર્વિયાનો મૂલક તથા તેના અધિકાર અખંડ રાખવાનું જાહેર કર્યું.
પરંતુ ૩૦મી તારીખે રશિયાનું આખું લશ્કર
રશિયાનો નિર્ણય કિરિય ખણખણાવી સર્વત્ર સમરાંગણ માટે તૈયાર
થઈ ગયું હતું. ૩૧મી તારીખે વિયેનાએ આખા

લશ્કરને તૈયાર થવા ફરમાવ્યું. ક્રાન્સે રશિયાને સૂચવ્યું હતું કે, જર્મની
પોતાના લશ્કરને તૈયાર કરે પછી જ તમારે
ક્રાન્સનો નિર્ણય તમારા લશ્કરને હુકમ કરવો; પણ ક્રાન્સે જાહેર
કર્યું કે તેણે પણ વિગ્રહ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

રશિયાના દરમાન પછી જર્મનીએ વિગ્રહની પરિસ્થિતિ ઉભી થઈ છે એમ જાહેર કરી, ૩૧ મીએ જ ફ્રાન્સ અને રશિયાને નિર્નાતિક પેગામ (અલ્ટિમેટમ) મોકલ્યો. ફ્રાન્સે છેલ્લો પ્રયત્ન ઓગસ્ટની ૧લી તારીખે લશ્કરને તૈયાર વવા દરમાન કર્યું તે પછી તે જ તારીખે જર્મનીએ પોતાના લશ્કરને તૈયાર કર્યું, અને એ જ દિવસે રશિયા સામે જર્મનીએ વિગ્રહ જાહેર કર્યો. બીજી તારીખે અગ્રેજ-ફ્રેંચ ઇંગ્લાંડનો નિર્ણય કાલકગરની રૂયે સર એડવર્ડ ઇંગ્લાંડ જરૂર લડાઈમાં તેના પડખે ઉતરશે તેવું ફ્રાન્સને વચન આપ્યું, અને લોકસભાએ કેમ મેળવવા તેના વિચારો કરવા માગ્યા. ફ્રાન્સ બેલજીયમમાં થઈ જર્મની પર ચડાઈ કરવા વિચાર કરતું હતું તે અટકાવવા બીજી તારીખે બેલજીયમને એકાએક જર્મનીએ વિગ્રહ અલ્ટિમેટમ પહોંચાડી, તેની સરહદ ઓળંગી જર્મન જાહેર કર્યો. લશ્કર ફ્રાન્સ તરફ ચડ્યું ત્રીજી તારીખે જર્મનીએ ફ્રાન્સ પ્રત્યે ધોરણસર વિગ્રહ જાહેર કર્યો તે જ દિવસે ઇંગ્લાંડના એડવર્ડ એએ પાર્લામેન્ટ પાસેથી લડાઈને માટે નાણા માગ્યા અને ચોથી ઓગસ્ટે ટ્રેટિસન લડાઈમાં જોડાયું.

આ પ્રમાણે આ વિશ્વયુદ્ધનો જનાણામુખી ફાટી ની બ્યો એ યુદ્ધ દરમ્યાનમાં મત્ત અને મિતવર્ણનો બાજુએ મૂકાયા, સ્વાર્થ સર્વોદ્ધ થયો, માનવતા બૂલાર્ડ ગઈ અને તમામ રાષ્ટ્રોએ યુવતાની કતલ મળીને પોતાની ઊગતી યુવતાને પરરપગને દાથે હેદાવી નાખી આ લડાઈના થોડા ખર્ચના આકડા નીચે પ્રમાણે છે. ટ્રેટિસન અને તેના મળતીયા ગળ્યોએ અમેરિકા પાસેથી ૨,૨૩૬,૬૪૬,૦૦૦ પૌંડ ઉછીના લીધા. યુદ્ધનો ખર્ચ વજેરે ટ્રેટિસનને કુલ લડાઈનો ખર્ચ ૧૧ ૭૭૬,૦૦૦, ૦૦૦ પૌંડ થયો. હિન્દુસ્તાને ટ્રેટિસનને ચરણે

૧૮૨,૦૦૦,૦૦૦ પૌડ ખર્ચા, બ્રિટિશ સામ્રાજ્યે કુલ ૧૩,૫૭૭,૦૦૦, ૦૦૦ પૌડ ખર્ચ્યા મિત્રરાજ્યોનો સામટો ખર્ચ ૪૦,૩૬૩,૬૦૦,૦૦૦ પૌડ થયો દુશ્મનરાજ્યોનો એકદગ ખર્ચ ૧૫,૧૨૭ ૩૦૦,૦૦૦ પૌડ અટકળવામા આવે છે

અને તે છતાં જો હથિયારો બનાવવાના કારખાનાઓ પોતાનો ધંધો આગળ વધારના ન ઇચ્છતા હોત તો આ વિગ્રહ થાત નહિ
૧૯૦૪મા રશિયાને માટે જાપાન સાથેનો વિગ્રહ ધનચુસુ કારખાના- ભારે ચર્ચ પડશે એમ તેના પોતાના સગદાર વાળાઓ કુરોપાટકિનનો અભિપ્રાય હતો, પણ સેટ

પીટર્સમર્ગના કેટલાક ધનાઢયો અને ધનચુસુઓને લગાઈ જોઇતી હતી, માટે એ વિગ્રહ થયો આ વખતે પણ યુરોપમા અને સર્વ દેશોમા મોટી મૂડીનાળા, જમરદસ્ત લગાઈનો સરખમ બનાવવાના કારખાનાઓ હતા અને તેમના 'કેનાસરો' દરેક દેશને 'અમૂલ દેશે અમને ઓડરો આપ્યા' છે અને વખત આવ્યે તમે રહી જશો' એવું પ્રચારકાર્ય કરી સરખમનો ખર્ચ વધારે ને વધારે કરાવતા હતા એમને ગળ્દોની, રાષ્ટ્રતાની કથી પડી નહોતી પોતાના હથિયાર કોનો જીવ લેશે તેનો પણ તેને નિચાર કરવાની જરૂર નહોતી બ્રિટિશ બનાવટની મદ્દક, છરા અને ગોળાઓએ લાખો બ્રિટિશ યુવકોના ખરેખર પ્રાણ હર્યા છે નવો વિગ્રહ થાય તોપણ એમ જ થવાનું છે.

જર્મનીનું કુપ્પનું કારખાનું, બ્રિટનના વિકર્સ અને હથિયાર બનાવનાર આર્મ્સ્ટ્રોંગ િંહુટર્થ, ક્રાન્સનું સ્નીડર-કુઓ, નાર કારખાનાં જાપાનનું મિટસુબિશ કારખાનું-આ નામો અને તેમની પ્રેરણા ૧૯૧૪ થી ૧૯૧૮ સુધીના માનવ-

જાતિના ખૂનખાર સન્નિપાત માટે જવાબદાર છે. સર બેઝિલ ઝાહારોફ જેવો પ્રતિજ્ઞાચાત્રી માણસ દોરીઓ ખેંચતો. નિવૃત્ત થયેના વત્ર-વસીનેદાર સેનાધિપતિઓ અને પદચ્યુત થયેલા પણ પાછા પદ ઉપર

આવવાની આશા રાખતા અથવા રાષ્ટ્રમાં પોતાનો અનાજ તટસ્થતાના
 આડખર નીચે સહજાવતા આ સરખમ બનાવનારા મૂઢીવાદીઓના
 દલાલ તરીકે ધણા જ મોટા દરમાયાથી કામે લાગતા.
વેપારની રીતો એ જ પ્રમાણે પેન્શન ઉપર ઉતરેલા રાષ્ટ્ર સરકારના
 સનદી નોકરોને પણ તેમાં સારા હોદ્દાઓ મળતા.
 દરેક રાષ્ટ્રકેન્દ્રના ધામમાં આ ઠારખાનાઓ રાષ્ટ્રના એલચીઓ
 માફક પોતાના એજન્સીકેન્દ્રો ગોઠવતા આ એજન્સીકેન્દ્રો સગભરા,
 સ્વામતા અને નાચરગ માટે લખલુટ ખર્ચ કરતા.
યુરપના વિચલુ રાષ્ટ્રના પ્રધાનો અધિકારીઓ, સમાજના સીતારા-
કીટા ઓ, મહત્વ સેવવા ધમ્મજીતી ગૌનાગનાઓ વગેરે
 તેમના નિમત્તણે માટે આતુર રહેતા, કમિથનો
 ખાતા અને આ પ્રમાણે ગરીબ લોકો પાસેથી જોરજુલમથી ઉતરાવેલા
 નાણા આ ખુદાની બનાવેલી જહાગુનઝારને ફના કાતિયા કરવાના
 સાધનો બનાવનારાઓની તીજોરીમાં ભરવામાં મદદ કરતા.

પ્રકરણ પંદરમું

સામ્યવાદિઓની નિષ્કૃણતા : માનવીનું રાક્ષસત્વ

જે વખતે ૧૯૧૪તુ યુદ્ધ શરૂ થયું તે વખતે સ્વિટ્ઝરલેન્ડમાં મજૂર પક્ષે, અને ફ્રાન્સ, જર્મની, રશિયા વગેરેના સામ્યવાદિ પક્ષે લડાઈ લડવા માટે પોતપોતાના રાષ્ટ્રના સત્તાકેન્દ્રને તમામ સામ્યવાદનો જાતની મદદ-માણસો અને ફાળો આપવા અપૂર્વ આધાર ઉત્સાહ અને તૈયારી બતાવ્યા હતાં. મિલકતદાર વર્ગ યુદ્ધ માટે આગળ પડે એ વાત સમજાય તેવી છે, પરંતુ સામ્યવાદિ પક્ષો રાષ્ટ્રત્વને બદલે શ્રમજીવિઓના સર્વત્ર એકલિતત્વમાં માનતા હતા અને આંતરરાષ્ટ્રીય સપ અને સહકારનો આદર્શ ધરાવતા હતા. મૂલકલાલસા અને પરસ્પર વહેમના આ વિગ્રહથી તેઓ અળગા રહ્યા હશે એવી જગત સહજ આશા રાખી શકે, પણ તેમ જન્યુ નહિ. આનું કારણ તપાસવાની ખાસ જરૂર છે.

સામ્યવાદના વિચારો સ્વિટ્ઝરલેન્ડમાં નવપણવ પામ્યા, કારણ કે ત્યાં સહુથી વહેલો આજનો મજૂર વર્ગ જન્મ્યો. અંગ્રેજ વિચારક

રોબર્ટ ઓવેન^૧નું નામ અંગ્રેજ સામ્યવાદના પિતા તરીકે મૂકાય છે. ક્રાન્સમાં સાં સિમાં અને કુરિયેનાં નામ એ ઓવેન તત્ત્વના મહામુનિઓની નામાવલિમાં આવે છે. જર્મનીમાં આધુનિક ઉદ્યોગવ્યવસ્થા જરા મોડી જન્મી, પણ તેના જન્મ સાથેજ ૧૮૪૮માં કાર્લ માર્ક્સ અને ફ્રેડરિક એન્ગેલ્સ તરફથી સામ્યવાદનું તત્ત્વ, કાર્લ માર્ક્સ તર્ક અને આશાઓનું ક્રામ્યુનિસ્ટ મેનિફેસ્ટોમાં જગત સમક્ષ નિવેદન થઈ ચૂક્યું.

ક્રામ્યુનિસ્ટ મેનિફેસ્ટોમાં તેમણે જગતના છુજ્જાગ્રી અને વધારે-ભદ્ર અને શ્રમજીવિ એમ બે વર્ગ પાડ્યા અને એ બન્નેના સ્વાર્થની અધડામધ્ય ઉપર અર્થશાસ્ત્રની અપેક્ષાઓ અને ક્રામ્યુનિસ્ટ ભાવનાઓ ખાંધી. ૧૮૪૮નાં તંત્રપરિવર્તનો અને મેનિફેસ્ટો વિપ્લવોમાં સામ્યવાદનાં બીજ રહેલાં હતાં. પરંતુ હજી ભદ્ર અને શ્રદ્ધ જનતાઓના પ્રમાણમાં શ્રદ્ધ વર્ગ અને તેના નેતાઓ નબળા હતા અને ૧૮૪૮ની ક્ષણિક આશાઓના ઉદય ભદ્રક્રોધ અને અત્યાચારનાં વાદળાંઓથી તરત જ છવાઈ ગયાં. જર્મન મહર્ષિ કાર્લ માર્ક્સ વગેરેને અંગ્રેજ બ્રૂમિને આશ્રય લેવો પડ્યો અને ત્યાં બ્રિટિશ મ્યુઝિયમને ફેર્ડ ઇન્ટર-આશરે પરિપક્વ અભ્યાસ કરી ૧૮૭૪માં એણે નેશનલ અને એના આજીવન મિત્ર એન્ગેલ્સે "ઇન્ટર-નેશનલ વર્કિંગમેન્સ એસોસિએશન"ની સ્થાપના કરી. આ મંડળ ઇતિહાસમાં "ફેર્ડ ઇન્ટરનેશનલ" તરીકે ઓળખાય છે. તે પછી યૂરપ ખડના બીજા દેશોમાં સામ્યવાદિ સંસ્થાઓ જમાવવાનું કામ જોરજોર ઉપડ્યું અને જર્મની તથા ક્રાન્સમાં એ પ્રવૃત્તિ મુંઢર આકૃતિ પામી. ઉદ્ધિલ્લાડમાં આ વખતે ફ્રેડરિક

લાસસાલ^૨ની પ્રેરણા નીચે જર્મન વર્કિંગમેન્સ એસોસિએશન ચાલતી હતી અને ક્રાન્સમા પ્રૂધા^૩ અને બ્લાકી^૪ના અર્થ નીરાળવાદિ અને હજી સામ્યવાદિ પ્રવૃત્તિ મડળો હયાતી ધગવતા લાસસાલ હતા રશિયામા મિખાઇલ બાખુનિનનો નીરાળવાદ અને ઇટલીમા મેઝિની^૫ રાષ્ટ્રવાદ પ્રમળ હતા આ વિરોધી દર્શનોની વચ્ચે પણ સામ્યદર્શન વધવા માડ્યું અને તેમાથી જર્મનીની સોશિયલ ડેમોક્રેટિક પાર્ટીનો ઉદ્ભવ થયો ૧૮૭૦ના ક્રાન્સના પરાજય પછી પારીસમા પારિસલું કામ્યુન સામ્યવાદિઓએ પારીસનું કૉમ્યુન^૬ ૧૮૭૧મા સ્થાપ્યું અને એ દેશમા માર્ક્સ દશ નને સત્તાબાજન કરવાનો પ્રયાસ કર્યો પરંતુ એ પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયો અને બદ્વર્ગસત્તાક તીએના તરે કૉમ્યુનના પ્રેરકાને પૈશાચી નિર્દયતાથી કચડી નાખ્યું સામ્યવાદને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાના હવે સર્વન પ્રયામ થવા માડ્યા બિસ્માર્કનો પ્રતિસામ્યવાદ પ્રમથ તવારિખ મશહુર છે આ અત્યાચારને પરિણામે શુદ્ધ સામ્યદર્શનનો વિકાસ અટક્યા અને શાંતિ અને ધૈર્યથી વિશિષ્ટ મામ્યવાદ હયાતીમા આ રો લાસસાલ અને બેમેન^૭ અને વિલ્હેલમ લિયેબનેક્ટ^૮ જન્માવેની લિયેબનેક્ટ જર્મન સોશિયલ ડેમોક્રેટિક પાર્ટી ૧૮૭૫મા લાસસાલની વર્કિંગમેન્સ એસોસિએશન સાથે બેડાર્થ ગર્થ માર્ક્સને આ વાત નિવેદન થતા જ તેણે આ મમજૂતી વખોડી કાઢી ગોથા^૯ મુકામે આ બન્ને પક્ષોની માર્ક્સની ટીકા પરિણમળી હતી અને તેણે પોતાનો એક ખિન્દુ સામ્યવાદ અને દશ ખિન્દુ ઉદારવાદ મેળવી લોકાધાર સામ્યવાદ તૈયાર કર્યો હતો માર્ક્સની ગોથા કાર્યક્રમ ઉપરની ટીકા

૨. Lassalle ૩. Proudhon ૪. Blanki ૫. Mazzini

૬ Commune. ૭ Bebel ૮. Liebknecht ૯ Gotha

એટલી મર્યાદા અને પાકી હતી કે તેનું પ્રકાશન માકર્સના અવસાન પછી જ થઈ શક્યું હતું. લાસસાલ શૂદ્ર વર્ગના શ્રેયના પગલા એક પછી એક, ધીરે ધીરે, ભદ્રવર્ગ સુધી સત્તાકેન્દ્રની મદદ અને તેના સહકારથી લેવાની તરફેણમાં હતો. માકર્સ શૂદ્ર વર્ગગચિત મત્તાકેન્દ્રમાં અને શૂદ્ર સર્વોપરિત્વ સ્થપાયા પછી સત્તાકેન્દ્રના દૃષ્ટિભેદ અભાવમાં માનતો હતો. જર્મન સોશિયલ ડેમોક્રેટિક પાર્ટીએ માકર્સશંનની પરિભાષા સ્વીકારી, પરંતુ પ્રવૃત્તિ માર્ગમાં લાસસાલનું દર્શન સ્વીકાર્યું, એટલે મિમાસા અને કર્મનો દેખીતો વિરોધ તેમણે કબૂલ કર્યો.

ધિરમાર્કના પદન્યુત થયા પછી જર્મનીમાં સામ્યવાદ મુગામલે નિરકુશ થયો અને તેના ક્યદાઈ ગયેલા નવરુપોમાં ફરી પ્રાણ આપ્યો. લડાઈ પહેલાની રાઈકરટાગમાં સોશિયલ ડેમોક્રેટિક પાર્ટીના એ સભાના કુલ ૩૯૭ સભ્યોમાંથી ૧૧૧ મર્યાદા હતા, પરંતુ ૧૮૭૫ પછી જર્મની અને ફ્રાન્સ, અને પહેલેથી જ ઐટ-ઐટલિયનનો ઐટલિયનનો સામ્યવાદ રાષ્ટ્રતન નિષિષ્ટ અને સત્તા-સામ્યવાદ કેન્દ્ર મહકારી હતો જર્મની અને ફ્રાન્સમાં પગલામાં માકર્સની વપગતી હોવાથી એ બન્ને દેશનું સામ્યદર્શન વ્યાધમુખ લાગતું. ઐટલિયનનો સામ્યપથ સમાજ સુધારક અને ગોમુખ હતો. તેને પરિભાષાની પડી નહોતી. અગ્ગ, અહેવાલ અને પાર્લામેન્ટમાં ભદ્ર લોકોની મદદથી પણ મજૂરોને કકડો-ટૂકડો મળે તો ધમાલધાધલમાં ઉતરવાનું તેને મમતુ નહોતું. ૧૮૭૫ની માકર્સની સખત ટીકા પછી ફર્સ્ટ ઇન્ટરનેશનલ અવમાન પામ્યું. ૧૯૦૧માં આ વિશિષ્ટ સામ્યદર્શને ઇન્ટરનેશનાલિસ્ટ સોશિયાલિસ્ટ બ્યુરોની સ્થાપના કરી. આને ઇતિહાસમાં સેન્ડ ઇન્ટરનેશનલ કહેવાય છે. વ્યાધમુખી સૂરપ ખડના અને ગોમુખી ઇંગ્લાડના સામ્યવાદિઓ આ સેન્ડ ઇન્ટરનેશનલને એક આરે નિશ્ચિત રીતે

પાણી પીતા એમનામાથી કોઈ તત્ત્વવિજ્ઞાન અને તત્ત્વપરિવર્તનનો વિચાર પણ કરતા નહિ

કારણ કે ખ્રિસ્તના સામ્યવાદિઓ ખરેખર શૂદ્રો નહિ પરંતુ બ્રહ્મ છે તેમના શૂદ્રો તો હિંદુસ્તાન, ચીન, હિંદી ચીન અને આફ્રિકાના વતનીઓ છે, અને તેમના ઉપરની ખ્રિસ્તી શૂદ્ર-વર્ગ પોતાની માલેકાને લીધે ખ્રિસ્તી મજૂરો મિલકતદાર અને મૂડીદાર થયા છે તેઓની મનોદશા એ શૂદ્ર મનોદશા નહિ પરંતુ અદ્વૈતશૂદ્રોની મનોદશા છે તેમને જુખનું દુખ, સત્તાનો જીનમ પરાયા મૂલકના લોકોનો ત્રાસ—આ તમામ આખે જોનાનો અને જાતે મહેરાનો અનુભવ નથી તેમને પોતાના મકાનો છે, તેમની સેવિંગ્સ બેંકમાં થાપણો છે, તેમને નળ ચાર વખત પેટ-ભરૂર અને તેથી નિશેષ ખાવાનું મળતું રહે છે તેમની દૃષ્ટિમર્યાદા ટૂંકી છે, તેમનું ખ્રિસ્તીત્વ સામાન્યવાદિઓ પૂરેપૂરી રીતે પોષતા આવના છે એટલે ખ્રિસ્તના માર્ગિસ્ટ સામ્યદર્શન એ કેવળ શુદ્ધિવિલાસ તરીકે જ રહી શકે તેમ હતું

અને ખડગત સામ્યદર્શનમાં તો સરવ જ રચુ નહોતું ૧૯૦૭માં સામ્યવાદિ મર્યાદાઓના માગામણે કરાવ કર્યો હતો કે તેમણે સકુએ વિગ્રહ ન થાય તે માટે તનતો મટેનત લેરી અને તે જના થે વિગ્રહ થાય તો એ પરિસ્થિતિનો લાભ પોતપોતાના દેશમાં સામ્યવાદનો વગવડીલો વધારવા માટે ઉઠાવે તો યુદ્ધ આવ્યું ત્યારે સામ્યવાદ કરતા રાષ્ટ્રત્વ સર્વોપરિ હતું અને તે વખતના સામાવળિયા સત્તાકેન્દ્ર નાશ પામે તો જગત સહિસનામત થાય એનું મતવન

યુદ્ધના આરંભની હતું દરમ્યાનમાં ગણતંત્ર સત્તાકેન્દ્રો લગામની પરિ કંટપનાઓ સ્થિતિનો લાભ લેવા માટે પોતાની બદ્ધતા છૂપાવીને શૂદ્રોને તેમનું શૂદ્રત્વ જૂનાવવા પ્રયાસ કરવા લાગ્યા અને મોળા શૂદ્રોએ, બ્રહ્મ લોકો પોતાનું બદ્ધત્વ મૂડી આપણને નિમત્રે છે

તો તેનો લાભ શું કામ ન લેવો, એમ માની તેમને સાથ આપ્યો. એ લોકો આ ભોળપણમાં બદ્ધ લોકોની લડાઈઓ લડ્યા. બદ્ધ વર્ગની અનેક વેદિઓ ઉપર હોમાર્ધ ગયા અને લડાઈ પૂરી થતા બદ્ધશ્રૂત બૂંસાર્ધ જશે એવી આશામાં રહ્યા. આ આશામાં ને આશામાં રાષ્ટ્રત્વના ઓહા નીચે અપાયેલા નિમત્તલુના અંબારમાં અંજાઈને સામ્યવાદિઓએ લડાઈ અટકાવવાના પ્રયાસ કરવાને બદલે ૧૯૧૪ના જુલાઈ-ઓગસ્ટમાં સળગી ઉઠેલી જ્વાળામાં પોતા તરફથી પણ ઘીનો એકેક શર્વો હોમ્યો.

આ વદતો વ્યાધાતમંડળની લડાઈ ચરૂ થયા પછીની સ્થિતિ નિરખી લઈ પછી જ યુદ્ધની સામટી પ્રવૃત્તિ તપાસીએ. રશિયામાં સોશિયલ ડેમોક્રેટિક પાર્ટી ઉપર છેવટ સુધી જૂલમ થતા જ રહ્યા અને જે વખતે યુદ્ધ ચરૂ થયું ત્યારે રશિયન સામ્યવાદિઓ દેશવટા અથવા તુરગ ભોગવતા હતા. એ સામ્યવાદિઓમાં સ્લાવપ્રિય અને નીરાજવાદિ પક્ષ બાકુનિનની પ્રેરણાથી કામ કરતો હતો. ખીજા બે પક્ષ માર્કિસસ હતા. ૧૯૦૩-૦૪માં આ બે પક્ષો

બોલ્શેવિક્સમ છૂટા પડ્યા હતા અને તેમણે મેન્શેવિક્સ અને બોલ્શેવિક્સ એની સલાઓ ધારણ કરી હતી મેન્શેવિક્સ યુરપખડના સામ્યવાદિઓ માર્કસ સત્તાકેન્દ્રના સહકાર અને સતત વિકાસના કાર્યક્રમને સ્વીકારી રશિયામાં સોશિયલ ડેમોક્રેટિક પક્ષની રીતે કામ કરવા પ્રયત્ન ધગવતો હતો. બોલ્શેવિક્સ શુદ્ધ માર્કિસસ હતા અને તત્ત્વપરિવર્તન, તત્ત્વવિપ્લવ અને શ્રદ્ધ સમુદાયના રાજદ્વમાં માનતા હતા આ પક્ષના જેવો જ પક્ષ દરેક દેશમાં પથ્ય હતો; પરંતુ ૧૯૧૭માં

રશિયામાં બોલ્શેવિક્સ સત્તાધારી થયા ત્યારે ખીજા સિમ્મેન્વાલ્ડ દેશોમાં એ પક્ષ કા તો વધી શક્યો નહિ અથવા તો નિર્મૂળ થઈ ગયો. સપ્ટેમ્બર માસમાં સિમ્મેન્વાલ્ડ ૧૦માર્ચે વિગ્રહવિરોધી સામ્યવાદિઓની પરિપદ ભરાઈ અને

જગતના શૂદ્રસમુદાયને એ પંચદે સુલેહ સ્થાપવા માટે અને લડાઈ ન લડવા માટે વિનંતિ કરી ૧૯૧૬ના ઓપ્રીલમા ક્રિએન્થાલ^{૧૧} મુકામે બીજી પરિપદ લરાઈ તેમા લેનિનની પ્રેરણાથી ક્રિએન્થાલ ભદ્ર વર્ગને ઉચલાવી નાખી જગદ્વિપ્લવ રચી શૂદ્રમત્તા સ્થાપવા માટે શૂદ્રસમુદાયને વિનંતિ થઈ આ પ્રમાણે યૂરોપનો સામ્યસપ્રદાય બે તડમા વહેંચાઈ ગયો ૧૯૧૪મા જર્મન સોશિયલ ડેમોક્રેટિક પાર્ટીથી છૂટો પડી કાર્લ લિયેબ્નેકેટ એકલો જ લડાઈ માટે નાણા આપવા મામે ચરાની દિગ્મત કરી શક્યો હતો, અને બીજા ચૌદ જણાએ આ વિષેની ખાનગી કાર્લ લિયેબ્નેકેટ પ્રાથમિક પક્ષસભામા વિરોધ નોધાવ્યો હતો. એ પદર જણાનું એક જૂદુ કેન્દ્ર રચાયું અને દિવસે-દિવસે તેમનું પરિબળ વધતું ગયું ૧૯૧૭મા આ કેન્દ્રના અનુયાયીઓ મુખ્ય સોશિયલ ડેમોક્રેટિક પાર્ટીમા કોર્ન પણ પ્રગર રહી ન શકવાથી તેમણે સ્વતંત્ર સામ્યવાદિ પક્ષ-ઇન્ડીપેન્ડન્ટ સોશિયલિસ્ટ પક્ષ સ્થાપ્યો. કાર્લ લિયેબ્નેકેટ અને રોઝા લુકસેમ્બર્ગ એથી રૂપાર્ટકિસ્ટ આગળ વધ્યા અને રશિયાના અનુકરણમા મજૂરો અને સિપાહીઓની સમિતિ સ્થાપી તેમનામા અસતોષ ફેલાવવા માડ્યા અને તેમનો પક્ષ રૂપાર્ટકિસ્ટ-રૂપોર્ટોસિસ્ટ નામથી વધવા માડ્યો

જે દિવસે યુદ્ધ અંતર થયું તે દિવસે જર્મની અને ઑસ્ટ્રિયા તદ્દન તૈયાર હતા અને તેથી બન્ને પહેલા ગ્લાગણુમા પડ્યા જર્મનીને એક કરતા અનેક બાગતો સલાજવાની હતી તેની પડખે ઑસ્ટ્રિયા -હુંગરી થાય તેવું હતું તેની પાસે ફક્ત ઝિનારાનું વિશ્વયુદ્ધ રક્ષણ થાય તેટલો જ કાફલો હતો ઑસ્ટ્રિયા પાસે તો કાફલા જેવું કર્ન નહોતું ઇટલી તટસ્થ

રહી પોતાનો લાભ શોધતું હતું જર્મની પાસે નાણા અને અનાજ અમૂક સમય સુધી જ ચાલે તેટલાં હતા અને તે મેળવવાના બહારના સાધનો તેની પાસે નહોતા આ બધાનો વિચાર કરીને તેણે પોતાના દેશની બહાર પારગી જમિ ઉપર ટૂંકા વખતમાં જ લડાર્થ પૂરી કરી નાખવાનો ખ્યાલ રાખ્યો હતો ક્રી-સને તૈયારી કરવાનો વખત ન મળે અને વખતે એમ જ લડાર્થ બધ થઈ ગય એ ખ્યાલથી તેણે બેલ્જિયમ પાસે માર્ગ માગ્યો એ માર્ગ આપવાની એ નાના રાષ્ટ્રે ૧૮૩૮ની સધિ ઉપર આધાર રાખી ના પાડી અને ત્યાં જે રોકાત થઈ તેથી બ્રિટન અને ક્રી-સને તૈયાર થઈ જર્મનીનો વિરોધ કરવાનો વખત મળ્યો બેલ્જિયમના આ આગ્રહને પરિણામે યુદ્ધ લગાયું, અને યુરપીય મસ્કૃતિનું પૈશાચી હાર્દ જગતની નજરે આવી ગયું જર્મન પ્રગ્ન હતપ્રાય થઈ ગઈ અને માનવતા રાક્ષસત્વમાં વિકાસ પામી ચાર વરસમાં

યુરપની પ્રગ્નએ જોટલી પિશાચતા બતાવી શકાય
યુદ્ધનું પેશાચ્ય તેટલી બતાવી માનવ સમૂનાયને અનપાણી મિના
તરફડાવ્યા, પગેશ્વરની આપેલી હવામાં ધગતી
માતાએ આપેના પાણીમાં ઝેર રેડ્યા, રસાળ પૃથ્વીની રસાળતા લૂટી
લીધી, અનેક માતાઓના લાડકવાયાના ખૂન કર્યા, અનેક પિતાઓને
પુત્રવિહોણા કર્યા અનેક દયિતાઓને પ્રિયતમવિહોણી કરી, પૃથ્વીપગની
કલ્લ જાણે પૂરતી ન હોય તેમ અનેક જહાજો બરીને માનવ મમુદારોને
આ મસ્કાગના અભિમાનીઓએ જળશયન કરાવ્યા અને એ બધાને
અતે ક્રોધ અને દ્રૃષ ગેરબ-આફ અને લૂટ, પૈશાચી વિગ્નાન અને
અસત્યાગ્રહ મુત્સદ્દીગીરી, આ સવને પાછા જનતાના તમામ કાર્યમાં
ઉચ્ચ પદાર્થ કર્યા એ મહાયુદ્ધ લડાયું છતાં જગતને માટે ચાંતિને
માટે, માનવબધુતાને માટે તો ન જ લડાયું રહ્યું

સાથે સમજૂતીપર આવવાની ઑસ્ટ્રિયાને સલાહ આપી, પણ તે દરમ્યાન એટલિન અને ક્રાન્સ ઇટલીની પડખે ચડી ગયાં હતા. તેના આખો ડાહ્યાટિયા, એનર સુધીનો આલ્પ્સની દક્ષિણે આવેલો આખો ડાહ્યાલ, આફ્રિયાટિક દીપો, ઇસ્ટ્રિયા અને તૂર્કોની વહેંચણી થાય

તો તેમાં ભાગ વગેરે લંડનના છૂપા કરારો દ્વારા

લંડનના છૂપા અપાર્થ ચૂક્યા હતા. ૧૯૧૫ ના મેની ત્રેવીસમી તારીખે ઇટલીએ ઑસ્ટ્રિયા સામે અને ઑગસ્ટ

૧૯૧૬ માં જર્મની સામે વિગ્રહ જાહેર કર્યો,

પરંતુ ૧૯૧૫ માં આરબોને તૂર્કોથી સ્વતંત્ર બનાવવાની યોજનામાં એટલિનને ક્રાન્સ સાથે છૂપા કાલકરારો—સાઈકો-પીકો તહનામુ કર્યું અને સિરિયા તથા સીલિસિયા ક્રાન્સને સોંપવાનું કબૂલ કર્યું. આ વાત ઇટલીને જણાવવામાં ન આવી. પણ ૧૯૧૭ માં ફૂટી ગઈ અને ઇટલીએ તકરાર ચરૂ કરી. ભૂમધ્ય મુદ્ર ઉપરથી સાલોનિકા તથા સુએજ કેનાલ જવા માટે ઇટલીના સમુદ્રો ચીરીને જવાનું હતું એટલે તેને નાખુશ કરી રાખ્ય તેમ નહોતું. તેથી ક્રાન્સ અને બ્રિટિશ પ્રધાનોએ તેની સાથે ફરી છૂપા કાલકરારો કર્યા અને તેને લડાઈ પૂરી થયે સ્થગી આપવાનું નક્કી કર્યું.

સ્થગિયાએ પણ ઇટલીની પેઠે જ જર્મની-ઑસ્ટ્રિયાને છેલ્લે દીપો. ૧૯૧૬ ના ઑગસ્ટમાં એટલિન વગેરેનો

સ્થગિયા સિતારો ચડતો દેખી તેણે એમની સાથે છૂપી મંથિ કરી. એને લડાઈમાં ઑસ્ટ્રિયા દારે કે

તરત સ્થગિયન ભાષા બોલતી વસતિવાળો હુમ્મત મૂલક આપવાનું વચન અપાયું એટલે તરત તે લડાઈમાં જોડાયું.

૧૯૦૮ માં તૂર્કોમાં અન્વર પાશાના નેતૃત્વ નીચે “ જૂવાન તૂર્ક ” પક્ષ સત્તારૂઢ થયો હતો. તેમને એટલિન પ્રત્યે દ્વેષ હતો

અને જર્મની માટે લાગણી હતી રશિયા અને ઇંગ્લાંડ ૧૯૧૪ માં એકપણે લડાઈમાં ઉતર્યા એટલે તેમને વધારે તૂકી બીતિ પેદા થઈ હતી. મિમર તો ગયું જ હતું- હવે ઇસ્તખૂબ પણ જવા બેઠું એમ ધારી તેઓ પહેલા તટસ્થ રહ્યા. પછી જર્મનીએ તેમની પડખે રહેવાનું તથા પાંચી સરકારોની તૂકી જમિ ઉપર ઈ-માફની સત્તા બધ કમવવાનું વચન આપવાથી રશિયા આમે લડાઈમાં ઉતરવાનો આગરતની બીજી તારીખે ડરાઈ કર્યો તટસ્થતાની મુદત દરમ્યાન જર્મન કુઝર ડાઈમિન અને એસ્ટોને તેણે આશ્રય આપ્યો. એટલિટન અને ક્લાન્મ પહેલાં તેાં તૂકોને તટસ્થ ગણવા માટે તેના મૂલકને અખંડ રાખવાની ખાત્રી આપવા માગ્યા, પણ રશિયાએ એ વાત મનૂર ન ગખી. તૂકોએ પરરાષ્ટ્રોનો અધિકાર રદ કર્યો અને ડાઉનસનો ગસ્તો નધ કર્યો. રશિયાએ તૂકો સાથે નવેમ્બરમાં લડાઈ જાહેર કરી ઇંગ્લાંડે સાઈપ્રસ ખાલસા કર્યું અને મિસરના બેદિવને પદબ્રજ કરી તેના પુત્ર કુઆદને પોતાના રક્ષિત રાજા તરીકે સ્થાપ્યો. બલ્ગેરિયાએ પણ ઓસ્ટ્રિયા સાથે મૈત્રિ સાધી, પરતુ સર્વિયાને ગ્રીસ અને રુમાનિયા મદદ કરે એ બચથી તે વખતે તો એ તટસ્થ ગણ્યું. રશિયા વગેરે તેને માફિડાનિયા આપી પોતા તરફ ખેંચવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા, પણ સર્વિયા તેમા સમત થતું નહોતું ૧૯૧૫ ના સપ્ટેમ્બરમાં જર્મનીએ તેને આખો માફિડાનિયા, પૂર્વ સર્વિયા અને બલ્ગેરિયા રુમાનિયા કે ગ્રીસ તેના ઉપર હુમલો કરે તો ૧૯૧૩ માં તેણે જોયેલો તમામ મૂલક આપવાનું વચન આપતા બલ્ગેરિયાએ તેમના પક્ષમાં લડાઈમાં ઝંપલાવ્યું.

ગ્રીસમાં ૧૯૧૧થી વેનિઝોસ^૧ સત્તારૂઢ હતો, પરતુ રાખ કોન્સ્ટાન્ટાઈન કમિઝર વિલ્હેલ્મનો સાબો થતો થતો હતો અને તે

જર્મનીનો રતેલી હતો. માર્ચ ૧૯૧૫ માં લડાઈના જ વિષયમાં એ બન્ને વચ્ચે ઝગડો થયો. પ્રધાન તરીકે વેનિઝેલોસે
 થ્રીસ ગ્રેટબ્રિટન વગેરેને સાલોનિકા બંદરે લશ્કર ઉતારવા રમ આપી કોન્સ્ટાન્ટાઈન પોતાની તટસ્થતા અખંડ જાળવવા માગતો હતો, પણ બેલ્ગ્રાદની તટસ્થતા અખંડ રાખવાના આડખર નીચે જગતને વિગ્રહમાં હોમનાર રાષ્ટ્રો થ્રીમની તટસ્થતા અખંડ જાળવવા માગતા નહોતા અને એ રાષ્ટ્રોની પ્રેરણા, મદદ અને ધન વડે વેનિઝેલોસે જાળવાતો ઝડો ઉત્થકયો. આથેન્સથી સાલોનિકા જઈ તેણે ત્યાં પોતાની કામચલાઉ સરકાર સ્થાપી. ક્રોન્સની ખટપટથી કોન્સ્ટાન્ટાઈનને ૧૯૧૭ માં થ્રીસ છોડવું પડ્યું અને વેનિઝેલોસે થ્રીમને બલ્ગેરિયા સ્થામે લડાઈમાં ઉતાર્યું

અમેરિકાના સંયુક્ત સંસ્થાનોનું મતકેન્દ્ર તટસ્થ રહ્યું. જર્મનીને લડાઈનો સરખામ ન પહોંચે તેટલા માટે ગ્રેટબ્રિટન વગેરેએ તટસ્થ વહાણો ઉપર અંકુશ નાખવા માડ્યો તેની સ્થામે,
 અમેરિકા અમેરિકાના ઘસ, સમુદ્ર વ્યવહારની છૂટ, અને ઉત્તર સમુદ્રને ખુલ્લો રાખવાની ફરજ-એ વિષયોએ એને આ ઝંઝાવાતમાં ધસડ્યુ. પરંતુ લુસિટાનિયાને ડૂબાડવા પછી જર્મનીએ સસ્પેક્સને પણ ડૂબાડી અને અમેરિકન પ્રજાજનોના જાન ગયા; એટલે પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સને જર્મનીને ઉત્તરી ચેતવણી આપી. જર્મનીએ અમેરિકન ઉતારાઓને જાન બચાવવાની તક આપવાનું કબૂલ કર્યું. પણ માગણી કરી કે પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સન ગ્રેટબ્રિટનને જરા દાખીને કહે કે, લડાઈ લડવામાં એ સામાન્ય માનવતા ખતાવે વિલ્સને વચ્ચે પડવા ના પાડી અને ૧૯૧૭ ના જાન્યુઆરીની ૩૧ મી એ અમેરિકાએ જર્મની સામે નિગ્રહ જાહેર કર્યો. બાપાને

૧૯૧૪ના આગસ્ટની ૨૩ મીએ વિગ્રહ જાહેર કર્યો હતો. ચીન, સિયામ અને દક્ષિણ અમેરિકાએ પણ તેમજ કર્યું.

રશિયા તૈયાર થઈ ચકે તે પહેલા ફ્રાન્સને કચડી નાખવા જર્મનીએ ઑગસ્ટની બીજી તારીખે લુક્સેમ્બર્ગ લીધું અને બેલ્જિયમની સરહદ ઓળંગી, એટલે એ નાના રાષ્ટ્રનું લશ્કર તેની રહામે થયું. તેના વજૂદો લિયેજ, નામૂર, ઘેન્ટ, આન્ટવર્પ વગેરે વિદ્યુત્ત્વરાથી જર્મનોના હાથમા પડ્યા; તેના સુદર, શિશુની મૂર્તિસમા

દેવળો તૂટી ગયા, તેના ચહેરો ઉજ્જડ બન્યા,

ફ્રાન્સ ઉપર તેનો રાજ અને તેની વમતિ ન્હાસીને ફ્રાન્સમાં

હુમલો ગયા. જર્મનોએ ફ્લાન્ડર્સ છૂડું પાડ્યું અને વહિ-

વટની વ્યવસ્થા કરી લશ્કર આગળ ધર્યું. કેલે

પાસે અગ્રેનેના હિન્દી લશ્કરે તેમને ફરી રોક્યા અને તે પછી

તેઓ માર્ન^૪ સુધી પહોંચ્યા. પારીમ બપોરે આવી પડ્યું અને ફ્રેંચ

સત્તાકેન્દ્ર પ્યારો લઈ લેવામા આવ્યું. પરંતુ માર્ન આગળ જર્મનોને

ધેરાઈ જવાનો બપોલો લાગવાથી તેઓ દિવસના વિગ્રહને ખ્યાલ છોડી

તેઓ પાછા હઠી આર્ષન^૫ નદી ઉપર ખાડા ખોદી ચાર વર્ષ સુધી

ફ્રેંચ અને અગ્રેજ લશ્કરો સામે ટક્કર ઝીલતા રહ્યા.

દરમિયાન રશિયાએ પ્રશિયા ઉપર ધસારો કર્યો હતો, પણ તેને

હાલકવાલ થઈ પાછા હઠવું પડ્યું. ઑસ્ટ્રિયાને પણ સર્વિયાએ પાછું

હઠાવ્યું. જૂદી જૂદી વ્યૂહરેખાઓ ઉપર જૂદું જૂદું પરિણામ દેખાવાથી

રશિયા, ફ્રાન્સ અને એટલિટને લડનમા સમજૂતી કરી કે કોઈએ છૂટી

સુલેહ ન કરવી અને કોલકારારોની એ કલમો ઉપર એકમત થવું.

રશિયાએ લડાઈમા ઝપલાવ્યું તો ખરૂં, પણ જર્મન જનસુસખાતુ, લાચ,

પોતાના અમલદારોની રૂક્વતખોરી, અપ્રમાણિકતા, બીનઆવડત, તથા

રશિયન રજવાડાની અને દરબારગઢની ખટપટથી તેનું બળ અને

જુરસો તરત ઓર્ડા થવા માંડ્યાં. તેને ટકાવી રાખવા ૧૯૧૫ના
માર્ચની અદારમી તારીખે બ્રેટવિટન તથા ક્રાન્સે
રશિયા સાથે તેની સાથે "કોન્સ્ટાન્ટિનોપલ એગ્રીમેન્ટ" નામનું
ક્રુઝા કરાર તહનામું કર્યું. લડાઈ પૂરી થયે રશિયા કોન્સ્ટાન્ટિ-
નોપલ, થ્રિસ, એશિયા માઇનાર, અને ડાર્ડનેલ્સ
રાખે અને ફક્ત ઇસ્તંબુલમાં સર્વ રાષ્ટ્રોને વેપારની છૂટ રહે.

૧૯૧૫માં સર્વિયાએ ઓસ્ટ્રિયા રહામે ચડાઈ કરી. એ જ
વર્ષમાં રશિયાએ નવા ઉત્સાહથી તેને ગાલિશિયામાં દખાવ્યું. પણ એ
ખતેને સખ્ત હાર ખાઈ પાછા હકતું પડ્યું. વિમહમાં તુર્કો સામેલ
થવાથી મેસોપોટામિયા ઉપર બ્રિટિશ હિન્દી
આફ્રિકા લશ્કરે ચડાઈ કરી અને મુએજની નહેર ઉપર
પણ હિન્દી લશ્કર ગોઠવાયુ. પૂર્વ આફ્રિકામાં હિન્દી

લશ્કરને ટાંગામાં અને ઉત્તર તરફથી ચડાઈ કરવા બ્રિટિશ ઇસ્ટ
આફ્રિકામાં ઉતારવામાં આવ્યું; પરંતુ કુત-એલ-અમારામા જનરલ
ટાઉનશેન્ડ ઘેરાઈ લશ્કર સાથે કેહ પકડાઈ ગયો. ઓસ્ટ્રિયા સામે
છટલીએ ચડાઈ કરી તે ફારસો ઉપર થભાવી દેવામાં આવી. બ્રિટિશ
લશ્કરે ડાર્ડનેલ્સનો રસ્તો ખુલ્લો કરવા માટે તુર્કોનો

ગાલિપોલી ગાલિપોલી દ્વિપકલ્પ દખાવવા ઓસ્ટ્રેલિયા વગેરેનાં
ચૂનંદાં લશ્કરો મોકલ્યાં, પરંતુ તેમની કલ ઘઈ
અને તુર્કોનો વિજય થયો. સ્વાગતા, મહાનમી અને સબ્યતા યૂરપીય
દેવભાવ, કૂરતા અને હલકાઈ સામે વધારે તેજસ્વી યદ્ધ ઉભાં રહ્યાં.
ક્રાન્સે આત્વા અને શામ્પાનનાં ક્ષેત્રોમાં જર્મનોનો રેખાબૂહ તોડવા
પ્રયાસ કર્યો હતો તે નિષ્ફળ ગયો. ૧૯૧૬માં જર્મનોએ વર્ડુનમાં ફ્રેન્ચ-
બૂહ તોડવા ભગીરવ પ્રયાસ કર્યો પરંતુ તે પણ અત્યત મંદાર સાથે
ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજ વિરોધથી નકામા નીવડ્યા.

દરમ્યાનમાં રશિયા ફરી યાક્યું. તેની આંતર-મુશ્કેલોએ વધી પડી.

બ્લોરિયા અદર સડોવાતા જર્મની અને ઑસ્ટ્રિયાને તૂર્કો સાથે સીધો સબધ થયો, પરંતુ ચોતરફ બ્રિટન અને તેના મિત્રોના વહાણ ઘેરા નાખીને પડ્યા હતા તેમના અનાજના ભંડાર ગુંગળામણ ખાલી થવા મોડાંમાં તેમના નાણાના કાપ ખૂટવા માડ્યા અને તેમના રાષ્ટ્રની જાતી તૂટવા માડી અનાજ અને પોષણ વિના એક રાષ્ટ્રને મારી નાખવાની અમાનુષિતા ફ્રાન્સ પ્રેરિત તેના મળતીયા રાજ્યો કરી રહ્યા હતા રશિયાને ગાલિશિયામાં ઑસ્ટ્રિયાએ ઝડપે ખવરાવી રુમાનિયા લડાઈમાં દાખલ થયું પણ તેને તો ઘણી જ સખત હાર મળી બ્લોરિયા તેના મુલક પર ચડી આવ્યું જર્મનોએ ૧૯૧૭માં બ્રિટિશોને આત્મા આગળ, ફ્રેંચોને શામ્પાન આગળ અને રશિયનોને ઇર્નેપોન આગળ સંભળડ હાર આપી રશિયન લશ્કર નાશ પામ્યું અને ઇટલીની હાર ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૭માં જે તત્ત્વિત્ત્વ થયો હતો તેના કરના વધારે ગભીર અને વધારે પરિણામગર્ભ બીજો તત્ત્વિત્ત્વ થનાના મડાણ થયા ઇટલી પણ કોપોરેટો આગળ હાર પામી યસાઈ જઈ ઉશ્ચ રહ્યું, એટલું જ નહિ, પણ ઑસ્ટ્રો-જર્મન લશ્કર તેને હઠાવતું પિરાવ સુધી આવ્યું

આ પ્રમાણે ૧૯૧૭ સુધી જર્મની-ઑસ્ટ્રિયા-તૂર્કો વિજયી નિવડ્યા હતા અને બન્ને પક્ષે જે મહાસાગરના પાણી મામસામાં મળે અને સ્થિર થઈ અટકી ઉભા રહે તે મુજબ વિચાર સખમરીન યુદ્ધ સંતુલિત ઉભા થઈ રહ્યા પરંતુ હવે ટેક્ટોનિક રાજ્યો ગૂંગળાવા માડ્યા જુટલાડના નૌકાયુદ્ધમાં જર્મન કાફલાની અચક્તિ સિદ્ધ થઈ ગઈ જર્મન જળાતરંગામિની (સખમરીન)ની સખ્યા પૂરતી નહોતી તે માન ફૂમાડી દઈ શકે પણ બહારથી માલ લાવી શકે તેમ નહોતું ચોપાસથી દુશ્મનોથી ઘેરાઈ વળેલા આ

રાબ્યોનો અવાજ શ્રેષ્ઠશિટનના વિશ્વઆપી પ્રનાર કાર્યમાં ફૂંચી પડેો.
તટસ્થ અમેરિકા આશામર્શ વાકયો અને આદરોથી
શિટનનો ગર્જ રહ્યું, પણ ત્યારે અવાજ વિનાના, ગળા-
ગળાફાંસો ફાલેથી રૂધાતા જર્મનીએ તેને “શિટનને કહો કે
માનવતાના નિયમો જરા ભળવે” એવી વિનંતિ
કરી ત્યારે તેણે વચમાં પડવાની ના પાડી

૧૯૧૬ના નવેમ્બરમાં વૃદ્ધ ફ્રાન્સિસ-જોસેફ ઑસ્ટ્રિયા-હુગેરીનો
સમ્રાટ મરણ પામ્યો એના પછી ચાલ્સ સમ્રાટપદ પર આવ્યો એ
ચાલિ ચ્હાતો હતો જમરા કેમ્પર વિલ્હેલમ
શાલિના પ્રયાસો પણ ચાલિ માગતો હતો ડિસેમ્બરમાં તટસ્થ
રાબ્યોને સંતાતન ચાલિ સ્થાપવા માટે જર્મની
અને તેના મિત્રોના નામથી જર્મનીએ ફેટલાક સૂત્રો સૂચવ્યા પ્રેસિડન્ટ
વિલ્સનને કાર્ષ પણ તટસ્થ પાટનમરમાં વિરોધી રાબ્યોના પ્રતિનિધિ-
ઓની પરિષદ ખોલાવવા તેણે વિનંતિ કરી પરંતુ ગેટલિટન
વગેરે મધ્યખા રાષ્ટ્રોને જમીનદોસ્ત કરવા માગતા હતાં ટ્રાકન
વગેરેએ એતવણી આપી, “એ અવાજ ન સંજુતા-એ તો આપણા

તે પછી જણાવ્યું; " સુલેહ તો સરખે સરખા વચ્ચે જ થાય. વિજયી -પરાજયીની લાવના વચ્ચે સુલેહ સંભવતી નથી." પાંડિત્ય ચાલુક્યને ન

પહોંચી શકે, એ ખાત્રીથી જર્મનીએ સુલેહની વાત

જર્મનીની
નિરાશા

પડતી મૂકી અને અતીતાકુશ જળાતરગામિનીનું યુદ્ધ
શરૂ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. પરિણામમાં અમેરિકાએ

શ્ચિટનને તેનો વલયબંધ છોડી દેવા તથા સાગર વ્યવ-
હારની છૂટ રાખવાના પ્રયત્નો કરવાને બદલે જર્મની સામે યુદ્ધમાં ઝપલાવ્યું.

પોલાંડ તથા મેડિસકોને પોતા તરફથી યુદ્ધમાં ઉતારવા જર્મનીએ
પ્રયાસ કરી જોયો, પરંતુ શ્ચિટન વગેરે મિત્રરાજ્યોના હાથ અત્યત
ઉદાર હતા એટલે તેનું કશું વળ્યું નહિ. માર્યમાં

સુલેહ માટે
ઑસ્ટ્રિયાનાં
તરફથીયાં

ઑસ્ટ્રિયા તગ ચર્ષ ગયું અને તેની રક્ષાવ પ્રજા
બળવો કરવા તૈયાર ચર્ષ ચર્ષ. આર્સ અને તેના
લડાઈખાતાના પ્રધાન સુર્નિને ફરી સુલેહ કરવાનો
વિચાર કર્યો. પરંતુ જર્મની જાણતું હતું કે, ક્રાન્સ

આસ્સાસ લૉરેન માગશે, અને જર્મન રાષ્ટ્ર એ વાત કદી કબૂલ નહિ
કરે. સુર્નિને આસ્સાસ છોડી પોલાંડને વળગવા સૂચના કરી. ઑસ્ટ્રિયા
રુમાનિયાના એક ફળદ્રુપ પ્રદેશના કંકડાને વળગવા માંડ્યું, લશ્કર ક્રાન્સની
શ્ચિયેની ખાણો મેળવવા તથા બેલ્જીઅમને જર્મનીના છત્ર નીચે
લાવવા માગતું હતું. પરંતુ આર્સે ક્રાન્સ સાથે જર્મનીને અંધારામાં
રાખી સુલેહના સંદેશા અલાવવા માંડ્યા હતા અને પ્યાંકારેને પોતાની

સહીવાળો કાગળ લખ્યો હતો કે, એ ક્રાન્સને

ક્રાન્સની શરતો આસ્સાસ-લૉરેન પાછાં મેળવી આપવા બનતો

પ્રયત્ન કરશે; બેલ્જીઅમ અને સર્વિયાને સંપૂર્ણ

અધિકાર સાથે પાછાં રથપાવશે, બેલ્જીઅમને નુકસાની અપાવશે,
અને સર્વિયાને આદ્રિયાટિક ઉપર બંદર આપવાનો બદોબરત કરશે.

મિત્રગળ્યોએ આ બોળા રાજવિનો ખોટો લાભ ઉઠાવ્યો. ઑસ્ટ્રિયાના રનાયુ દીલા પડ્યા છે એ તેમણે જોઈ લીધું. અને “આમાં ઇટલીને કંઈ મળ્યું નથી—તમે બધા સાવ જુલા છો” એમ કહી આ મસલત ઉપર બધ વાળી દીધો.

જર્મની અનાજ અને નાણાંની ખોટથી હવે તદ્દન તારાજ થયું અને બ્રિટને તેની આસપાસ આમળેલી ચૂક અસહ્ય થઈ પડી.

૧૯૧૭ના જુલાઈમાં રાઈકસ્ટાગે સુલેહ કરવાનો જર્મનીનો કૂંધાટ કરાવ પસાર કર્યો. “પરસ્પર સમજુતીથી સુલેહ કરવી; કોઈ મૂલક દેવો નહિ; નાણાં કે વેપાર ઉદ્યોગ સખધી કોઈએ કોઈના પર અંકુશ નાખવા નહિ સમુદ્રવ્યવહારની છૂટ જાહેર કરવી. નહિતર આમરણુ લડવું.” જોયમાન-હુલ્લેગને

રાજનામું આપવું પડ્યું. તેના સ્થાનપર મિકા-રાઈકસ્ટાગનો એલિસ આવ્યો. દુશ્મન રાજ્યોએ લોકસભાના આ

કરાવ કરાવમા પણ શુદ્ધ નિષ્ઠા દેખી નહિ. તે પછી સ્વિટ્ઝર્લંડમા ખાનગી રીતે મસલતો ચાલી, પણ જર્મની ઉપર ફ્રાન્સે સખત ચગતો નાખવાની શક્તિ બતાવી એટલે એ મસલતો પડી જાગી.

એક કથોલિક મધ્ય અર્સઅર્ગર, સેન્ટરપાર્ટી તરફથી આવ્યો હતો. તેની જ પ્રેરણાથી જર્મન કથોલિક અને ઑસ્ટ્રિયાનું કથોલિક સામ્રાજ્ય બચાવવા માટે પોપ બેનેડિક્ટ પોપનો પ્રયાસ પદરમાએ આર્મિટ્રેશન, રેપરેશન, રેસિપ્રોકલ રેસ્ટિટ્યુશન અને ક્રીડમ ઑવ ધ સીઝ—તટરથોનો ઇન્સાફ, તુકશાનીનો પરસ્પર બદલો અને સમુદ્રવ્યવહારની છૂટ—એ ધોરણ ઉપર સુલેહ કરવા વિનંતિ કરી. બ્રિટન વગેરેએ જવાબ જ ન આપ્યો. એ ધોરણ ઉપર સુલેહ ન થઈ શકે, તેમ અમેરિકાએ કહ્યું.

બેલ્જિઅમને જર્મન-વેપાર અને લશ્કરી-સહમા ભળવાની જર્મનીએ
સરત મૂકી અને આ વાત પણ આટલેથી જ પડતી મૂકાઈ

નવેમ્બર ૧૯૧૭મા ફ્રેંચલોકોનો નેતા કાઉન્ટ હર્ટલોંગ^{૧૦} રાષ્ટ્રકસ
કાન્સર થયો ટિરપિટ્સે ફ્રાંસરલાડર^{૧૧} પાર્ટી સ્થાપીને આમરણ લડવાનો

પ્રચાર ઉપાડ્યો ફ્રાન્સમા વજનમનસ્ક કલેમાસોયે^{૧૨}

લડાઈ-ખસ 'લડાઈ-મસ લડાઈની હાકલ દીધી ઇંગ્લાડમા

લડાઈ લોખંડ જ્યોર્જ મજૂરસંઘને કહી દીધું કે "૧૯૭૧ના

જન્મનો ફ્રાન્સને બદલો ન મળે ત્યાં સુધી લડાઈ

જપ થાય તેમ નથી કાલકગરોની નિર્વિવાહિતા અને યુરોપની મુલક

અને શિમાડા પગલે પુનર્વ્યવસ્થા સ્વીકાર તથા મુદ્દ સરજામના બોળા

અને વિમુદ્ધ મહત્વની નાખૂદી મરોખર ફનિતાર્થ ન થાય ત્યાં સુધી

સુલેહ કેમ થઈ શકે ? ' ૧૯૧૮નો શરૂઆતમા વિ સને પોતાના

અસિદ્ધ ચોદ મુદ્દાઓ બહાર પાડ્યા જર્મની વગેરેએ

વિલ્સનના ચોદ છૂપી સંધિઓનો નાશ સમુદ્ર વ્યવહારની છૂટ,

મુદ્દાઓ વેપારી સમાનતા લડાયક સરજામને ઓછો કરવાનું

અને રાષ્ટ્રસંઘની સ્થાપના એ કબૂલ રાખ્યા પરંતુ

આત્મનિર્ણય બેલ્જિઅમની સતતતા આલ્સામ-લોરેન ફ્રાન્સને

સ્વાધીન કરવું પોલાડનું પુનર્સંજન અને ડાર્ડેનલ્સમા નિરકુશ રસ્તો

આ વાતોનો અસ્વીકાર કર્યો

૧૯૧૮ માયની ત્રીજીએ રશિયાના બોર્-વિક સત્તાકેન્દ્ર બ્રેસ્ટ

લિટોવ્સ્ક^{૧૩}ની સધિપર સહી કરી જર્મનીએ એમના તરફ સમ્મતતા અને

રશિયા સાથે સહાનુભૂતિ દર્શાવ્યા હોત તો રશિયા તેમને ધણી

સહિ રાહત આપી શકત પરંતુ આ સંધી એક

વિજેતાએ પરાજિત ગણ્યને ફરજ પાડી કરાવી

હોય તેવી રહી હતી. રશિયાએ કુરલાંડ,^{૧૪} લિથુઆનીયા^{૧૫} અને પોલાંડ, જર્મની વિગેરેને આપ્યાં અને ફિનલાંડ, લિવોનીઆ^{૧૬}, એસ્થોનિયા ગુકેન અને ટ્રાન્સકૉકેસિયાને સ્વાતંત્ર્ય આપવા કબૂલ કર્યું. રુમાનિયાનો આખો મૂલક હવે દુશ્મનોના હાથમાં હતો, તેથી તેણે પણ ડાલ્મિયાના આપવાનું તથા જર્મની આત્મનિર્ણય સાથે આર્થિક સમ્બંધમાં ઉતરવાનું કબૂલ કરી સુલેહ કરી. જર્મનીના આ વિજયોથી અમેરિકાના કચવાયું અને બ્રિટનમિત્રોએ હાઇડ્રોગ્રાફ રાજ્યના જૂલમ નીચે સડતી પ્રજાઓને છોડાવવા માટે પ્રચંડ પ્રચારકાર્ય ઉપાડ્યું. દક્ષિણ રુલાવ અને સર્વિયાના નેતાઓ યૂરપમાં દેશવટો સેવતા હતા, તેઓ એકત્ર થઈ ગયા. ઇટલીને તેમણે ડાલ્મિયા આપી દેવાનું ક્રાન્સનું રહસ્ય- નક્કી કર્યું. કલેમાસોયે સમ્રાટ આલ્ફ્રેડને આલ્સાસ-લૉરેન વિષેનો કાગળ જાહેર કર્યો. પ્રો. માસારિકના પ્રમુખપદ નીચેની પારીસની એકોસ્લોવાક કાઉન્સિલને સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રના એક સત્તાકેન્દ્ર તરીકે ક્રાન્સ, બ્રિટન અને અમેરિકાએ અભિમાન આપ્યું. /

૧૯૧૮ની શ્રીખમાં જર્મનીએ ક્રાન્સમાં છેવટનો પ્રચંડ હુમલો કરી લીધો અને અમેરિકાના તાજા લશ્કરની હાજરીથી તે હુમલો નિષ્ફળ નિવડ્યો. હવે સ્થા મુકામે જર્મન મુત્સ-હુતાશ દિયો અને લશ્કરી સરદારો એકઠા મળ્યા. લુડેન્ડોર્ફ^{૧૭} જણાવ્યું કે, હવે વિજયની આશા રહી નથી. આલ્સે જણાવ્યું કે, મારું રાજ્ય ખીજે શિયાળો કાઢે તેમ નથી. બલ્ગેરિયાએ અને તુર્કીએ પણ જાહેર કર્યું કે, અમારા હાથ સાવ હુકા પડ્યા છે. એટલે પરદેશીખાતાના પ્રધાન હાઈનરિચને સુલેહ માટે વિનંતિ કરવાની અને તેને લગતા પગલાં લેવાની સત્તા આપવામાં આવી.

મૌલ હિન્ડન મર્ગ

મૅડિસ વૉન લેડન

કૈઝર અને તેના પાટવી કુમારનો સત્તાસન્યાસ જાહેર કરવામાં આવ્યો. કૈઝર હૈંલ્ડાડ તરફ પલાયન થઈ ગયો.
 કાઈઝરનો નવેમ્બરની નવમી તારીખે જર્મની લોકસત્તાક પદત્યાગ તત્ત-રિપબ્લિક તરીકે જાહેર થયું. નવેમ્બરની ૧૧મી તારીખે કોમ્પીયેના જગલમાં હિન્ડે-નર્મની પસદગી સાથે કુથોલિક પક્ષના નેતા અર્સનર્ગરે તેના પ્રતિનિધિ-મંડળ સાથે યુદ્ધવિરામની શરતો પર સહી કરી.

પ્રકરણ સત્તરમું

વસાધિતુ તહનામું ચૂડેલનો વાંસો

પ્રેસિડન્ટ વિસ્સનના સૂત્રાએ જર્મનીના સામ્યનાદિઓ વગેરેને તોડ્યા અને એક વાર બૂહ તૂટ્યા પછી તેની ફાટ વધતી જ ચાલી હુડે-ડોઈનો વિચાર રજૂપૂતોની માફક ફેસરિયા કરવાનો હતો પણ ખીળ લશ્કરી સરદારોએ તેમ કરવાની સાફ ના પાડી જર્મન નૌકાસૈન્યને બહાર કાઢીને અંગ્રેજ નૌકા માથે રિયરમુદ્દમા

વિપ્લવ

નાખવાનો પણ વિચાર થયો પણ રશિયાના સામ્ય-વાદની અસર તળે નારિકો શાંતિપ્રિય થયા હતા

અને ઓક્ટોબરની ૩૦મી તારીખે ક્રિયેલના નાવિકોએ બળવો ઉઠાવ્યો એ બળવો યમાવવા માટે સોશિયલ ડેમોક્રેટ નેશનને મોકલવામા આવ્યો પ્રેસિડન્ટ વિસ્સનના જવાબો સ્પષ્ટ સૂચવતા હતા કે, તે હુડેનસાલેર્ન વશ સાથે સુલેહ થાય એમ માનતો નહોતો તેથી ત્યારે નૌરકે ક્રિયેલના નારિકોને સમજાવતો હતો ત્યારે કેઝર ઉપર ગાદીત્યાગ કરવા માટે દબાણ થતું હતું જર્મનીમા પણ તત્તરવરૂપ બદલવા માટે જખરી ચળવળ ઉપડી હતી જે કેઝર ગાદી છોડે તો તાત્કાલિક જર્મનીને બચાવી લેવાય સુલેહ થાય અને મિતાદશ માણુસો તર

હાયમાં લઈ આગળ ઉપર કુંઝરને પાછો બોલાવે. પરંતુ વિલ્હેલ્મ તરત નિર્ણય ઉપર આવી ચડ્યો નહિ અને રાષ્ટ્રની પ્રલય સ્થિતિ દરેક રીતે ગંભીર થતી ચાલી. ચાન્સેલર પ્રિન્સ માક્સે તરત અદ્વિતીય પગલું લીધું. કુંઝર કે યુવરાજ-બંનેને પૂછ્યા ગાછ્યા વિના તેણે જાહેર કર્યું કે, બંનેએ પદસંન્યાસ કર્યો છે. આમ જાહેર કર્યાથી વિલ્હેલ્મ માટે ખીન્ને રસ્તો રહ્યો નહિ અને તે હુંફાડ ચાલ્યા ગયો. માક્સે પણ રાજિનામું આપી સામ્યવાદિઓને સત્તાધિકાર હાથમાં લેવા બોલાવ્યા. રાષ્ટ્રમાં અધાધૂધી અને આતરકલેશ ન જામે એવી ધૃત્વાથી સોશિયલ સોશિયલ ડેમોક્રેટ ડેમોક્રેટ પણ સત્તા હાથમાં લીધી. દુશ્મનોને તેણે પક્ષ બંધર આપી કે, અમે યુદ્ધના જન્મદાતા અને વર્ધયિતાઓ સાથે સંબંધ તોડી નાખ્યો છે; હવે યુદ્ધ-વિરામ આપો. એનર્ટ તાર્કાણિક પ્રમુખ થયો. શાષ્ટ્રોમાને ચાન્સેલરનું પદ લીધું; હિન્ડેનબર્ગે લશ્કરને અવરજાવર પાછું ખેંચવા અને રાષ્ટ્રમાં આવ્યા પછી તે લૂટફાટ કે અંધાધૂધી ન મચાવે તેની રીતે તેને વીખેરી નાખવાનું માથે લીધું, અને યુદ્ધ બંધ રહ્યું.

યુદ્ધવિરામની શરતો અર્સબર્ગે જોઈ ત્યારે તેની છાતી ખેંસા જ ગઈ. તેમની એક પણ શરત વિલ્સનના ચૌદ મુદ્દામાંથી એકને પણ અનુસરતી નહોતી અને એક મર્વતોવિજેતા કોઈ મૃત્યુપ્રાય થયેલા પરાજિત દેશને છૂંદી કચડી નાખવા નીકળ્યો હોય તેવી રીતની શરતો નાખવામાં આવી હતી સુલેહપ્રિય સોશિયલ ડેમોક્રેટ. પણ યુદ્ધવિરામની આચા હોડી, ફરી યુદ્ધ શરૂ કરવાનો વિચાર કરવા માંડ્યા; યુદ્ધવિરામની શરતો પરંતુ લશ્કરી સંદારોએ જણાવ્યું કે, ફરી યુદ્ધની શરતો વાત કરવી હવે નહીં છે. જો લશ્કરને અવરજાવર પાછું ખેંચવું હોય તો અને દેશને અંધાધૂધી અગર આતરકલેશમાં ન નાખવો હોય તો અમે તેની પણ સખત શરતો કબૂલ

કરી લેવામાં જ સાર. અર્સનગર^૧ની પોતાની પણ આ સલાહ હતી અને જર્મન લશ્કર સવાચાર વધતી પોતાનો પડાવ નાખી રહ્યું હતું ત્યાંથી પાછું હઠ્યું જતે હિન્ડેનબર્ગે તેના લશ્કરના નિયમન માટે ધન્યવાદ આપ્યો. જરા પણ અબ્યવસ્થા વિના એ વજૂત્યમૂ પોતાના ઘર તરફ વળી અને જાણે લડાઈ લડવામાં જ આવી ન હોય તેમ મુગમસગ થઈ ગઈ હવે દુશ્મન રાખ્યો. વર્સાઈ મુકામે પરાજિત પ્રજાઓની રહીસહી પાખ કાપી નાખવાના પ્રયત્નમાં પડ્યા અને જર્મનીના સોશિયલ ડેમોક્રેટ નવું તત્ત્વ રચી સુનેહની શરતો તૈયાર થાય ત્યારે એક રાષ્ટ્રના પ્રતિનિધિતરીકે તેના ઉપર સહી કરવા જેટલું પ્રતિનિધિત્વ મેળવવાના પ્રયાસો તરફ ધ્યાન દેના માડયા.

જર્મન સામ્યવાદનો અધૂરો મૂકેલો ઇતિહાસ આપણે આદિથી પાઠા ઉપાડી લેવો પડે છે ૧૯૧૬માં જર્મનીના દારૂગોળા બનાવનાના કારખાનામાં જનરી હડતાળ પડી હતી ૧૯૧૭ના સામ્ય માર્ચ એપ્રિલમાં હડતાળોનું પ્રમાણ વધ્યું હતું, સમ્રદાયના કટકા એ જ વર્ષના જુલાઈમાં ક્રિયેલમાં પહેલો બળવો થયો હતો ૧૯૧૮માં પાછી જનરી હડતાળો પડી હતી, પરંતુ સામ્ય સમ્રદાયના કટકા થઈ ગયા હતા અને બહુમતિ સોશિયલિસ્ટ-વિશિષ્ટ સામ્યવાદિઓના આધારથી સત્તાકેન્દ્રે એ હડતાળો સખતાઈથી દાખી દીધી તે પછી તો અસતોષ બહુ જ વધી ગયો અને જે વખતે સામ્યવાદ તરફથી સત્તાચક્ર રચવાનો પ્રસંગ આવ્યો તે વખતે શૂદ્રવર્ગ ત્રણ-વિશિષ્ટ સામ્યવાદિ, સ્વતંત્ર સામ્યવાદિ અને સ્પેષ્ટાઈઝ-પક્ષમાંથી કેના તરફ વળ્યો તે તદ્દન અનિશ્ચિત હતું સ્પેષ્ટાઈઝ પક્ષ તો તદ્દન રશિયન ધોરણ ઉપર જ તત્ત્વરચના કરવા માગતો હતો માક્સેર વિશિષ્ટ સામ્યવાદિઓને સત્તા આપી હતી અને એ પક્ષે સ્પેષ્ટાઈઝ પક્ષ તરફ ધસડાવું કે આવડો વહિવટ કાયમ રાખી બહુ-

વર્ગ સાથે સરકાર કરવો, તે તરત નક્કી કરી લેવાનું હવે ૧૪ મી
ડિસેમ્બરના રોજ રોઝા લુક્સેમ્બર્ગે “રોટ ફાહન” નામના વર્ત-

માનપત્રમાં સ્પાર્ટાકસ લીગનો ઉદ્દેશ અને કાર્યક્રમ

રોઝા

લુક્સેમ્બર્ગ

બહાર પાડ્યા. તેમાં હથિઆગબધ તત્ત્વોની વાતો

કરવામાં આવી વિશિષ્ટ સામ્યવાદિઓ બધાંજીસરનું

ફોર્મ-સના જેવું બદલ્યું. વર્ગના સહકારવાળું ચક્ર

રચવા માગતા હતા, અને તેમણે એ નિર્ણય કરી લીધો. સ્વતંત્ર સામ્ય-

વાદિઓ સામ્યવાદના સિદ્ધાંતો પર રશિયાને નમૂને કામ કરવા માગતા

હતા, પણ હથિયારબધ પગલા લેવા માગતા નહોતા. વિશિષ્ટ સામ્યવાદિ-

ઓએ સ્વતંત્રોને પોતાના પક્ષમાં લીધા તેમણે સામ્યવાદ લોકસત્તાક તત્ત્વ

બહાર કઢ્યું. સામ્યવાદિઓની જ કમિસસાર પરિપક્વ-કાઉન્સિલ નીમી,

પણ વહીવટ જૂના અમલદારોના હાથમાં રાખ્યો. પ્રધાનમંડળમાં ત્રણ

વિશિષ્ટો અને ત્રણ સ્વતંત્રો બેઠા. વિશિષ્ટો અને તેના અસામ્યવાદિ

અમલદારો ધીમેધીમે એક થતા ગયા, સ્વતંત્રો તફા અગા પડતા

ગયા. રાષ્ટ્રબધક લોકસભા-કોન્સ્ટિટ્યુએન્ટ એસેમ્બલીના સભ્યોને

સવગત મતાધિકારથી કે બીજી રીતે ચૂંટવા એ પ્રશ્ન ઉપર બંને

લડી પડ્યા.

સ્વતંત્રો સત્તાચક્રમાંથી છૂટા થયા અને સ્પાર્ટાકસજીસ સાથે
૧૯૧૮ની શરૂઆતમાં જ મળી ગયા. કોન્સ્ટિટ્યુન્ટ પરન હવે વધારે જોગથી

વાવા માડ્યો, અને સ્પાર્ટાકસજીસની પ્રેરણાથી

સ્પાર્ટાકસજીસ બર્લિનમાં હથિયારબધ બળવો થયો. નોર્ડકે હવે

વિશિષ્ટોના પક્ષમાં લલ્લ્યો હતો અને લશ્કર ખાતાનો

મત્રી થયો હતો. બર્લિનની રોરીઓમાં રક્ત રેડાર્મ રહ્યું હતું. પણ

લશ્કરે અત્યંત સખ્તાઈથી આ બધા દાખી દીધું. એમના સોવિયેટ

લોકસત્તાક તત્ત્વ સ્થપાયું અને લુક્સેમ્બર્ગ અને વિ હેન્ડર્સદોર્ફના પણ

રસ્તામાં ગંભીર રમખાણો થયાં. ફ્રેન્ચઆરીમાં જુનિસ્તકમાં અને બ્રાડેનમાં સોવિયેટ તરો હયાતીમાં આવ્યાં, પરંતુ તેને પણ નાસ્કેએ દાખી દીધાં.

માર્ચમાં બર્લિનમાં ફરી તોફાનો થયાં, જર્મની ક્રાંત્યુનિસ્ટ હડતાળો પડી અને શહેરમાં પણ હથિયારબધ રમખાણો ક્રાંત્યુનિસ્ટ રમખાણો થયાં. ૭મી એપ્રિલ ૧૯૧૬ને

રાજ મ્યુનિચમાં ફોડોફ્ઝ એન્ફોફર, લેવિને, લેવિએન અને આક્સેલ્સોની આગેવાની નીચે સોવિયેટ ચક્ર જન્મ પામ્યું. ૧૪થી ૨૨મી એપ્રિલ સુધી એક જર્મની હડતાળ પડી; એક કમ્યુનલિસ્ટ સેના હયાતીમાં આવી; મિલકત જપ્ત અને ખાલસા થઈ; ટેલીફોન ઉપર ચોડીપહેરા મૂકાયા અને નાસ્કેને પહેલી માર્ચે મ્યુનિચ સામે લશ્કર મોકલવાની ફરજ પડી. આઠમી મે સુધી શેરીઓમાં યુદ્ધ ચાલ્યું, તોપો ગોઠવાઈ અને મ્યુનિચ શરણે આવ્યું. આમાં ૯૨૭ માણસો કતલ થયાં અને અનેક જખ્મી થયાં.

રુપાર્ટકસબ્રુન્નાં પ્રણેતા કાર્લ લિથેબ્નેકટ અને રોઝા લુક્સેમ્બર્ગને તેઓ બર્લિનમાં પકડાઈ જતાં જ ન્હાસવાનો લાગ આપી ધરાદાપૂર્વક અને નિષ્કુરતાથી નાસ્કેની પ્રેરણાથી મારી નાખવામાં આવ્યાં. એન્ફોફર હડતાં હડતાં મરી ગયો અને લેવિનેને અદાલત સમક્ષ મુકઈમો ચક્ષાવી ૬ ઠી જૂનને રાજ બંદૂકથી વીંધી નાખવામાં આવ્યો.

ક્રાંતિસ્ટીટ્યુએન્ટ એસેમ્બલીની ચૂંટણીઓ સર્વગત મતાધિકાર ઉપર થઈ. ૪૨૧ બેઠકોમાં વિશિષ્ટોને ૧૬૩ અને સ્વતંત્રોને ૨૨ બેઠકો મળી. રુપાર્ટકિસ્ટો ચૂંટણીમાં ઉભા જ નહોતા રહ્યા. બાકીની તમામ બેઠકો ભદ્રવર્ગના હાથમાં ગઈ. એમાં ૪૨ નૅશનાલિસ્ટ, ૨૧

પીપલ્સ પાર્ટી અને ૧૦ પીઝ નાના સમૂહોના

ઉપપક્ષબળ હાથમાં હતી. નૅશનાલિસ્ટો ભદ્રવર્ગના ઍરિટોક્રેટિક

અને કોન્ઝરવેટિવો હતા. પીપલ્સ પાર્ટી ઉપભદ્ર વર્ગની એટલે ધનિકો અને કારખાનાંના માલિકો વગેરેની બનેલી

હતી. આ પક્ષે નવા સત્તાચક્રને સ્વીકારતા નહોતા. ૧૯૩ એક્ટો સેન્ટરપાર્ટી ક્યોલિકોના તથા અલ્પભદ્ર પેટી જુનર્વાઝી ડેમોક્રેટોના હાથમાં રહી. એબર્ટ અને શાઇડેમાને^૫ અર્સર્ગર્જરને અને બીજા ભદ્રવર્ગના પ્રતિનિધિઓને સત્તાધર સમિતિમાં બેળવ્યા અને બર્લિનમાં સ્પાર્ટાકસ તોફાનોને લીધે વેઈમારમાં નવાતત્રની રેખાઓ તૈયાર કરવા યોજના કરી. આ કાર્ય પ્રેઝિડન્ટને સોંપવામાં આવ્યું. એ અમલદાર વર્ગનો માણસ હતો અને તેને સામ્યવાદ તરફ કશી સહાનુભૂતિ નહોતી તેણે ઓટન, ફ્રાન્સ અને અમેરિકાનાં સંયુક્ત સંસ્થાનોનો નમૂનો લઈ ભદ્ર આદર્શવાળું લોકસત્તાક તત્ત્વ રચી કાઢ્યું. સોશિયાલિસ્ટ અપ્રદાય હવે તદ્દન તૂટી ગયો, વિશિષ્ટો ભદ્રવર્ગ તરફ ખેંચાતા ગયા, અને સ્વતંત્રો, સ્પાર્ટાકિસ્ટો, કામ્યુનિસ્ટો, મજૂરો વગેરે નોસ્કેની વજ્રમૂર્દિ નીચે કચડાતા ચાલ્યા.

આ દરમ્યાનમાં લોર્ધ્ઝ બર્થોર્ડ, કહેમાસો, વિલ્સન અને નિદિ યુરોપનું મહત્ત્વતુલ્ય-વર્સાઈના પ્રાસાદમાં જર્મનીને સુલેહ અને શાંતિ અર્પવાનો ખરડો તૈયાર કરી રહ્યા હતા. લોર્ડ્ઝ પારીસ પરિપદ બર્થોર્ડની અજબ વિચક્ષણતાએ વિલ્સનની ઉદાર બાવનાઓને મોહપરવશ બનાવી; કહેમાસોની લોખંડી હઠ અને હૃદયની દહિનતાએ જર્મનીના બાગીને બૂકા જ થાય તેવી દરખાસ્તો યોજી, અને જર્મનોને એ દરખાસ્તો સ્વીકારવા માટે નિમત્રણ કગવામાં આવ્યું. એ દરખાસ્તો જોતા જ જર્મનોના રામ રમી ગયા એ દરખાસ્તો કદબી કે માની જ સકાય તેવી નહોતી. બિચારાઓએ તેમાં સુધારો વધારો કરાવવા પ્રયત્ન કરવા માડ્યો ત્યારે તેમને ડોળા ધુરગવો કહેવામાં આવ્યું; “સહી કરો, નહિતર—” શાઇડેમાને સહી કરવા ના પાડી. ડેમોક્રેટો સત્તાકેન્દ્રમાયી નીકળી ગયા, જર્મનીમાં સેન્ટરપાર્ટી વિશિષ્ટો વગેરેની નવી સંમિશ્રિત સરકાર

સ્વાર્થ, અને ગુસ્તાવ ઍન્ડર ગોખરે આળ્યો. તેણે વિરોધ દર્શાવી વર્સાઈના તહનામા ઉપર સહી કરી, અને આ મહાયુદ્ધ માટે જર્મની સર્વથા ગુન્હેગાર છે, એમ કબૂલ કર્યું.

એ તહનામાની રૂએ કબુલાત આપ્યા ઉપરાંત / જર્મનીએ આઠ લાખ રાઇક્સો, ૧૩૦,૦૦૦ યાંત્રિક તોપો, અસંખ્યાત મશીનગતો, નળિયો, ૯૧,૦૦૦ તોપો, ૩૮,૭૫૦,૦૦૦ ગોળીઓ જર્મનીનો હાસ વિગેરેનો અને ખીન્ન અગ્રગણ્ય હથિઆરોનો નાશ કર્યો, અગર તે બધું દુશ્મન રાખ્યોને સોંપી દીધું. હાઈનનો પ્રદેશ યુદ્ધનિરસ્ત કર્યો. જર્મન દુર્ગો તોડી નાખ્યા, જહાજો દુબાડી દીધાં અને દુશ્મનોને આપી દીધાં. વિમાનો ભાંગી નાખ્યાં અને જળાંતરગામિનીઓને જળશયન કરાવ્યું. લશ્કરી તોફરીની યોજના નિર્મૂળ કરી; અને નવું લશ્કર તૈયાર કરવાનું બંધ કર્યું.

તે ઉપરાંત આસ્ટ્રાસ-લૉરેન ક્રાન્સને, પશ્ચિમ પ્રશિયા, પોઝેન અપર સાઈલેઝિયા અને પૂર્વ પ્રશિયાનો મોટો ભાગ યોલાંડને, થોડો અપર સાઈલેઝિયા એકા-સ્લોવાકિયાને, મેનેલ, સુલકોની લૂંટ લિયુઆનિયા તે ડાન્ઝિંગ રાષ્ટ્રસંઘને, એઉપેન અને માલ્મેડી બેલ્જિઅમને અને શ્લેસ્વિગના થોડો ભાગ ડેન્માર્કને જર્મનીએ આપી દેવા પડ્યા. તે સિવાય સાર, ખમીન, શ્લેવિગના બે કટીબંધ અને અપર સાઈલેઝિયા, પૂર્વ પ્રશિયા અને અને, પશ્ચિમ પ્રશિયામાં અમૂક મુદતે લોકાભિગ્રાવ લેવાનું નક્કી થયું- ૧૯૨૧ના માર્ચમાં આ યોજના મુજબ ઉત્તર શ્લેસ્વિગ ડેન્માર્ક અને અધર શ્લેસ્વિગ જર્મની સાથે જોડાયા. એ જ લીગ ઍન્ડ વર્ષમાં બન્ને પ્રશિયા અને ૧૯૨૧માં સાઈલેસિયા નેશન્સ પણ જર્મની સાથે લગ્યા. ૧૯૩૫માં સાર પશ્ચ જર્મનીમાં પાછું આવ્યું. સિંગટાઉ જાપાને રાખ્યું અને જર્મનીના આફ્રિકાના અને પાસિફિક મહાસાગરના મૂલકો

દુશ્મન રાજ્યોએ રાખ્યા. યુરપીય રાજ્યોએ અમેરિકાની પ્રેરણાથી રાષ્ટ્રસંઘ-લીગ ઓફ નેશન્સ-સ્થાપ્યો હતો તેની નીચે આ મૂલકો સુપ્રત કર્યા અને રાષ્ટ્રસંઘે જર્મન આફ્રિકા અંગ્રેજોને, અને પાસિફિકના મૂલકો અંગ્રેજોને તથા જાપાનીઝોને પોતા તરફથી વહિવટ કરવા માટે સોંપ્યા. તે ઉપરાંત લડાઈની નુકસાનોનો આકડો નક્કી કરવા માટે સમિતિ બેસાડી અને જર્મનીએ એ સમિતિ ઠરાવે તે આકડો બરપાઈ કરવાનું માથે લીધું.

આ તમામ શરતોમાં ડાકટર વિલમનની નિષ્પણતા મહુધી પહેલી નજર આગળ તરો આવે છે. જર્મનો અને જગતે તેનામાં જે શ્રદ્ધા રાખી હતી તે શ્રદ્ધા બિલકુલ અસ્થાને હતી તેની સર્વને ખાત્રી થઈ ગઈ. ડાકટર વિલમનની પડિતાઈ બરેલી હઠિવાઈને લીધે અમેરિકાએ વર્માઈના તહેનામામાં કે રાષ્ટ્રસંઘમાં તમામ લેવાદેવા છોડી દીધી અને અત્યારસુધી યુરપીય તેણે અળગ રહેવાનું પસંદ કર્યું છે. જાપાન તથા સમસ્ત એશિયા યુરપના આત્માનું મલિન બીતર જોઈ ગયા અને તેના ઉપર અવલખાવેલો તમામ આશાઓ તેઓએ તજ દીધી. ઇ. સ. ૧૭૦૮માં મેગલ સામ્રાજ્ય તૂટતાં જે દશા હિન્દુસ્તાનની થઈ હતી તે દશા ઇ. સ. ૧૯૧૮ પછી યુરપની થઈ પડી. અંતર માત્ર એટલો જ રહ્યો કે, યુરપીય ડગ અને પિંઢારાઓને વિજયવત રાજ્યોની પ્રેરણા અને સહાય મળ્યાં હતાં. જાનમાત્રની સહિસલામતી નષ્ટ થઈ ગઈ, રાજ્યખટપટમાં અસત્ય, દુશ્મી અને ખૂન અપરાધહીન ગણાવા માંડ્યા. બળ અને છળથી મિશ્રિત અગર જમીન દબાવવાનો મધ્યકાલીન માર્ગ સર્વત્રાલ્લ થયો. વાડમયનું

વેસ્યાપણુ વધ્યું, સમાજનાં બધનો તૂટ્યાં, આદર્શો મધ્યકાલીન હિંદ નાશ પામ્યા અને રાજકારણમાં માનવજાતની એકતા અને આધુનિક અને શ્રેય સાધવાના હેતુઓ જોઈએ તેને બદલે વૈર, યુરપ સ્વાયં, હારેલા દેશોની દબામણી, યુરોપનું અભિમાન, દિસા અને દલ એ સર્વોપરિ સ્થાન પામ્યાં. જેવી રીતે

હિન્દુસ્તાનમાં યેશા, નિઝામ અને અફઘાનનાં-પૂના, હૈદરાબાદ અને અયોધ્યાના-રાજ્યો મોગલ અવનતિના કાટમાથી સર્જન પામ્યાં હતાં તેવી રીતે પોલાંડ, બુગોસ્લાવિયા અને એકાર્સલોવાકિયા જર્મન્યાં. દિલ્હીના મૂલક ઉપર પૂનાએ જેમ હોદ્દર, સિંધે અને ભોંસલેને ચડાવી મૂક્યા હતા; તેવી જ રીતે રશિયા ઉપર રેન્જેલ, કેલ્યાક, ડેનિકિન વગેરેને વિજયી રાજ્યોએ ચડાવી મૂક્યા. હૈદરઅલિએ મદિસરની જે રીતે જમાવટ કરી હતી તે જ રીતે વેનિઝેલાસે ગ્રીસની જમાવટ કરી. જર્મની, સ્પેન, હુંગેરી વગેરે દેશોમાં પિદારાનાં બાફતી લશ્કરો જેવા જ સામ્યવાદીઓ અગર સનાતન પ્રભુદો ખ્રિસ્ત વગેરેના વેપારીઓનાં નાણાંની મદદ વડે અશાંતિ અને વિપ્લવ-પ્રતિવિપ્લવ ફેલાવવા માંડ્યા. અફઘાનખાન અને જશવંતસિંહ, ગંગાધરરાવ શાસ્ત્રી અને કર્નલ ફ્રેયરનાં ખૂન ઉપર ભારેશક્તિ વિવેચનો લખનાર ઇતિહાસકારોને કાર્લ લિયેન્કટ અને રૉડા, લુકસેમ્બર્ગ, અર્સેનર્ગર અને કુર્ટ આઇસ્ટેર, રાથેનો અને અલેક્ઝાંડર વગેરેનાં ખૂનો વિષે કશું વિવેચન કરવાનું રહ્યું નહિ. ચેતર્નિંગ અને અયોધ્યાની વિધવાઓનાં નાણાંથી કપની સરકારની સત્તા સંગઠિત થઈ શકે તો અમેરિકાનું કરજ કરી અને એક મહેનતુ માનવ સમાજનાં આંતરડા ઉંચાં લાવી તેની ઉપર અસલ નુકસાનીનો બોળો લાદવામાં અંતઃકરણના અવાજને કોઈ રીતે ધક્કો પહોંચતો નથી. ખરેખર તો વર્સાઇના આ તહનામાએ ૧૮૦૨ના વર્સાઇના તહનામાનાં સૂત્રો યૂરપના પરસ્પરના વ્યવહારમાં ઉતાર્યાં. નવા યુગનો જન્મ થતો રહ્યો મયો અને યૂરપીય સંસ્કૃતિનો ટોળ ઉતરી તેનું ગદ્ય લોહીયાળ હાડપિંજર નક્ક થઈ જગત સમક્ષ ખડુ થઈ રહ્યું, અને એ મોહક ચહેરાની પાછળનો ચૂડલનો વાસો જગતને ચીતરી ચડાવી રહ્યો.

પ્રકરણ અઢારમું

આંતરયાતના : રહેરનો સત્યાગ્રહ

જેમ જેમ વખત વીતતો ગયો તેમ સામ્યવાદના વિરોધીઓનું
 પ્રાબલ્ય વધતું ગયું ગ્યુનિયમાં વિશિષ્ટ સામ્યવાદી કુર્ટ આર્ષ્ટનેરનું
 ખૂન લોકસહકારના વિરોધીઓએ ન કર્યું હોત
 પ્રભાદ્રોનું તો ત્યાં સ્પાર્ટાકસ બળ એપ્રિલ-મેમાં વધ્યું તેટલું
 પ્રાબલ્ય વધત નહિ પરંતુ નાસ્ક અને તેના લશ્કરી માધી-
 ઓએ સામ્યવાદ સામે સર્વત્ર ફારડો બોલાવ્યો.
 તહનામાં ઉપર સહીસિક્કા થયા પછી ઉપબદ્ધ ડેમોક્રેટો પાછા તત્ત-
 મડળમાં ભળ્યા. ૧૯૨૦માં લાદવર્ગો ખરેખર જોરમાં આવ્યા અને
 જનરલ લુટ્વિઝ અને બીજા લશ્કરી સરદારોએ તત્તમડળના વિશિષ્ટ
 સામ્યવાદીઓએ અનેક અવિવાદ્ય પત્રિકા મોકલી. એ પત્રિકાના
 સ્વીકારનો અર્થ સામ્યવાદ અને લોકસહકારના સિદ્ધાંતનો સન્યાસ
 કરી દેવા જેવો થતો હતો એટલે તે સ્વીકારી
 કામ્ય યુરો શકાય તેમ નહોતું. એનો અસ્વીકાર થતાં જ
 તંત્રપરિવર્તનનાં વિરોધી સત્વો કામ્ય નામના
 અમલદારની સરદારી હેઠળ ભેગાં થયાં અને તેમણે બધાં

નહોતી ઉમોકેટો ખરેખર લોકસહકાર વાચ્છતા હતા અને વિશિષ્ટો સામ્યવાદી ત્વરિત સ્થાપનાનો આગ્રહ રાખતા નહોતા એટલે ફ્રાન્સ અને ઐટલિનના જેવું લોકસહકાર અને લોક

કુથોલિકો સમતિવાળું તન ઉપજાવી કાઢવામા તેઓ મદદ કરવા તૈયાર હતા. પરંતુ વિશિષ્ટો ઉપર વામ બાજુના સામ્યવાદીઓનું દગાણું વધતું જતું જોઇને કુથોલિકોને નિરીશ્વરવાદનો અને અધર્મતાનો ભય પેડો. ઉમોકેટોને ભદ્રશૂદ્ર બનના સંતુલિત સહકારને બદલે પ્રશ્ન વર્ગના સર્વોપરિત્વનો ભય લાગ્યો. પરિણામે ૧૯૨૦ના જૂનની ચૂંટણીમા સામ્યવાદી

ઉમોકેટો ઓની સંખ્યા બહુ થોડી વળતા તેઓ અસરકારક તત્ત્વપદ્ધિઓમાથી નીકળી ગયા અને જર્મનીમા પ્રભાવવર્ગનો અમલ જામ્યો. ૧૯૨૧મા ફ્રેંકફર્ટમાકેતુ તત્ત્વમંડળ પદ્ધતિ ચતા કુથોલિક વર્ગ તરફથી તત્ત્વકેન્દ્ર રચવામા આવ્યું અને તેમા સામ્યવાદીઓને લેવામા આવ્યા. પરંતુ તે વખતે સામ્યવાદીઓની રાષ્ટ્રકરદાગમા અરધોઅરધ સંખ્યા લેવાને બદલે વર્ધ અને કુનો ત્રીજો ભાગે જ હતી ૧૯૨૨મા વર્ધની જગ્યા કુનોએ લીધી તેના કેન્દ્રમાથી વળી સામ્યવાદીઓ બાકાત થઈ ગયા, દરમ્યાનમા ફ્રાંચુનિસ્ટ રમખાણો તો ચાલુ જ હતા. માક્સ હોલ્સના ભવાવહ-ટેરોરિસ્ટ તોફાનો ફ્રાંકલાંડમા સિતમ ગૂંમરી રહ્યા

પડી ભાગ્ય અને માકમનુ કેન્દ્ર આવ્યુ એમાથી સામવાદીઓ તદ્દન નીકળી ગયા અને ૧૯૨૮ સુધી પાછી સત્તાકેન્દ્ર ઉપર આવવાની તેઓને તક મળી નહિ

આ પ્રમાણે એકદમ ઉપરા ઉપર કેન્દ્રચક્રો તૂટી જવાના ઘણા કારણો હતા આતંગિકારણો અત્યાર સુધીમા મતાવાર્ધ ગયા છે બહારના કારણોમા નાણા પ્રકરણની અવ્યવસ્થા, અને દુશ્મન-કેન્દ્રારનાં કારણો ગળ્યોને આપવાની નુકસાનીની રકમ અને તેની તદ્દન ગોટાળાભરી સ્થિતિ હતા વર્સાઇના તહનામા મુજબ ૧૯૨૧ના મે આખરે સુધીમા જર્મનીએ દુશ્મનોને ફેદલી નુકસાની આપવી એની રકમ નક્કી કરવાની હતી જૂન ૧૯૨૦મા યુલોન મુકામે તાત્કાલિક એવી દરખાસ્ત થઈ કે, જર્મની

રેપરેશન્સ પાનાસ વર્ષ સુધી હરસાલ ૩,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦, સોનાના માર્ક નુકસાનીના ચૂકવે અને કુલ નુકસાનીનો આકડો ૨૬૦,૦૦૦,૦૦૦ ૦૦૦ સોનાના માર્ક ગણાય આ નુકસાનીના બાવન ટકા એકલા ફ્રાન્સને જ આપવાના કરાવ્યા હતા જૂનાઇમા આ આકડો ૨૪૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ઉપર મૂકાયો અને તેના બે તાળીશ કાંધા નક્કી થયા. દર મહિને આ રકમ ઓછી કરના જર્મની દુશ્મન રાજ્યોની નુકસાની સમિતિને ૨,૦૦૦,૦૦૦ ટન કોલસો આપે એવી દરખાસ્ત થઈ હતી વચમા ઘણી વાટાઘાટો ચાલ્યા પણ ૧૯૨૧મા જર્મનીએ ૧,૦૦૦, ૦૦૦,૦૦૦ પૌંડ આપ્યા હતા તે જમે લીધા અને ૩૦ વર્ષમા ૧,૫૦૦, ૦૦૦,૦૦૦ પૌંડ રોકડા દરસાલ હમણી ભરવાનું વચન આપ્યુ (એક મિલિયાર્ડ સોનાના માર્ક એટલે ૫૦,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડ) આ વાત કબૂલ રહી નહિ અને દુશ્મનોએ હેવટનો આકડો સાડા ચાર ગણો વધાર્યો એટલે તે ૬,૬૦૦,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડ ઉપર મૂકયો દર વર્ષે જર્મની પાસેથી ૧૦૦,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડ રોકડા અને પોતાની નિકાસના ૨૬ ટકા આ હિસાબમા જમે લેવાનુ પણ દુશ્મનરાજ્યોએ નક્કી કર્યું, જર્મનીનો

કાલસો વગેરે દુશ્મનોના કળબામાં હતો તે અને બીજો આવે તે પણ જમે આપવાનું કબુલાવ્યું. જર્મની આ પ્રમાણે ન આપે તો મગ્ન તરીકે ફેદર પ્રદેશ રોકી લેવાની ધમકી આપવામાં આવી.

ડિસેમ્બર ૧૯૨૧ સુધી જર્મનીએ પોતાનાં કાધા લઈ, પણ જાન્યુઆરી અને ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૨ માટે તેની પાસે નાણાં નહોતાં. તેની નાણાં પ્રકાશી સ્થિતિ તપાસતાં બહારથી ચૂકવણી તેને કાઈ ધીરે તેમ નહોતું. માર્ચ ૧૯૨૨માં રેપરેશન કમિશને તેને સમ્મ કરવાની ધમકી આપી. ઑગસ્ટ માસમાં જર્મનીએ અઢી વરસ સુધી તેની પાસે કાઈ પણ ન માગવાની અરજ કરી અને ૧૯૨૨ના ચઢેલા દમ્તાની ૪૩ ટકાની છ માસની હુડી લખી આપી. જાન્યુઆરી ૧૯૨૩માં જર્મનીની સ્થિતિ હજી જરા પણ સુધરી નહોતી અને ક્રાન્સની સરકારે જર્મની ઉપર દુશ્મન રાજ્યોનો 'રિસીવર' નીમવાની, જકાત ઉપર ચાલતો હક્ક રાખવાની વગેરે વાતો કરી. આમાંથી કશું ન થઈ શકે તેવો જર્મનીએ જવાબ આપવાથી ફ્રેન્ચ લશ્કર જર્મનીમાં પેકુ અને ફેદરનો પ્રદેશ દબાવી બેઠું. એક તરફથી જર્મનીને મૂલકો ગુમ આ સંજ્ઞક ફટકો લાગ્યો અને બીજી તરફથી વર્સાઇના તહનામાં મુજબ તેના મૂલકો-અપર સાઇમેઝીયાના, અપર 'રહેસ્ટિંગ વગેરે તેની પાસેથી ખૂચવાઈ ગયા, પરિણામે પ્રભદ્રવર્ગો અને પ્રશદ્રવર્ગો તરફથી પાછા તોફાનો થઈ રહ્યાં. સાક્સનીમાં કોમ્યુનિસ્ટ બળવો થયો. બાવેરિયામાં અર્મર્ગરનું પ્રભદ્ર તસ્તોએ ખૂન કર્યું. રશિયા સાથે રાપાલોની કોમ્યુનિસ્ટો મુલેહ કરનાર અને જર્મનીની સાચી આંતરિક અને પ્રભદ્રો સ્થિતિ દુશ્મન રાજ્યો પાસે મૂકી દિશ્મતવાન પરદેશ વ્યવહારનું ધોરણ ચરૂ કરવા ઇચ્છનાર વાહુદી ધનપતિ રાથેનાનું પણ ધોળે દિવસે બર્લિનમાં એ જ

તરવોએ ખૂન ઈશુ સૌશિયલ ઉમોકેટ અને કુથોલિકોએ પ્રભવવર્ગનું
 ભેગ વધતુ જતુ ભેદને રાકિસમાનેર નામે અર્ધ લશ્કરી
 મૈન્ય તૈયાઃ ઈશુ દરમાનમા જર્મનોએ ક્રૂ-મ સામે રૂઢરમા
 સત્યાગ્રહ આદર્યો પોતાના ઇતિહાસમા એક વખત જર્મન
 કુથોલિકોએ બિગ્માર્ક રદામે સત્યાગ્રહ આદર્યો હતો અને આ વખતે
 ૧૮૨૦-૨૧મા હિન્દુસ્તાને મહાત્મા ગાંધીની
 રૂઢર સત્યાગ્રહ ગ્રેગ્રા નીચે મત્યાગ્રહનો સદેશ જગતને વધારે
 વિસ્તારથી સમજાવ્યો હતો જર્મન અસહકાર
 અત્યત સખત અને ચોધારો હતો કમભાગ્યે હિન્દુસ્તાનની માફ જ
 ઉદિશનાડમા ઐઠ્ય નડોતુ રૂઢરનો અસહકાર વધારે સખત અને
 સર્વગત કરવા માટે વિસિષ્ટ અને બીજા સામ્ય મપ્રદાયોની માથે
 મુલેહ કરવાની દરખાસ્તને, પ્રભદ્રોના અને નવા જર્મનોના નાઝિ-
 નેશનન સૌશિયાલિસ્ટના કેન્દ્ર મ્યુનીચની વિરુદ્ધતાથી, જરા પણ ટેકા
 ન મળ્યો વેપાર રોજગારનો લાલ દુશ્મનો ન લે તેટલા માટે આખી
 રૂઢરની વગતિને રાઈઝના નાણામાથી નિભાવવામા આવતી હતી અને
 રાઈઝ પાસે એટલા નાણા નાતા-લકાર્ષ પડી હુજર ઉઘોગ અને
 વેપાર રોજગાર હજી સ્થિર થવા નહોતા.

અસહકારને અને દુશ્મનોના દમાલુને પહોચી નળવા જર્મન
 રાષ્ટ્રકેન્દ્રે હવે નાણાની માથે ખેલ કરવા માડ્યા જર્મની પાસે મહારથી
 માવ ખરીદવા મટે નાણા હતા નહિ અને ચીજ
 નાણાની કુલાવટ વગ્તુના ભાવ ખૂન ચઢી ગયા હતા બહાર તેના
 મિકાની કર્મ કિમત રહી નહોતી કોઈને જર્મની
 માથે વ્યવહાર રાખનાની પડી નતોની ૧૯૨૧મા એક ડોલરના ૬૦માફેનું
 ફૂડિયામણ હતુ અપ્પા સાઈલેન્સિયા અગમું પડતા નવેમ્બરમા
 ૨૭૦ માર્ક ફૂડિયામણ થયુ રાથેનોના ખૂન પછી ૧૯૨૨ના જુલાઈમા
 ૪૬૩ ઉપર ગયુ અને ઓગસ્ટમા ૧૨૦૦ પર પહોચ્યું નવેમ્બરમા

નુકસાનીના હક્કોનો કળયો વધ્યો, એટલે એક ડોલરના ૮૦૦૦ માર્ક બોલાવ્યા. જાન્યુઆરીમાં ફ્રાન્સે રૂઢરનો કબજો લીધો એટલે બજાર વધીને ૪૦,૦૦૦ પર ગયું. પછી તો સાર્ધક પાસે કાગળિયાં સિવાય કંઈ રહ્યું નહિ. ડોલર અને માર્કનું હુડિયામણ હિંદુસ્તાનના પુરાણોની સેના તથા અંતરના આંકડા પર પહોંચવા માંડ્યું નવેમ્બર ૧૯૨૩માં એક ડોલર લેવા માટે ૪,૨૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ માર્ક આપવા પડતા હતા.

જો ૧૯૧૩ના ભાવને ૧૦૦ તો આંકડો આપીએ

બજારભાવ તો માર્કના સિક્કામાં બોલાતા ૧૯૨૩ના ભાવ

કરતાં ૧૬,૬૨૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ગણા હતા. આથી

કરજદારોને આનંદ થઈ ગયો. ધરણે મૂકેલી મિશ્કતો અરધો ડઝન બેઠામાં અગર એકાદ ફેટોઆફ પાડવામાં છૂટી ગઈ. દેશમાં નાણું રહ્યું નહિ, પરદેશો સાથેનો વ્યવહાર અટકી પડ્યો, નાણાં બજારના સદાની હદ રહી નહિ. અનેક ધનિક બની ગયા અને એથીય વધારે માણસો પાવમાલ થઈ ગયા. ફ્રાન્સના બૂલમથી, નાણાંના અભાવથી અને અનાજ તથા ઓજવસ્તુ મેળવવાની મુશ્કેલીઓથી ક્રમાગસ્ટ ૧૯૨૩માં જર્મનીએ રૂઢરનો અસહકાર બંધ કર્યો. રૂઢરના પ્રસંગમાં ધ્રિટન પહેલેથી જ અળગુ રહ્યું હતું પણ બેલજીવમ ફ્રાન્સ સાથે હતું. એટલે તે અને ફ્રાન્સ મોટા ખર્ચના ખાડામાં ઉતરી ગયું. જર્મની પાસેથી તેને ધારેલી રકમનો ત્રીજો ભાગ પણ ન મળ્યો અને નુકસાનીનો પ્રશ્ન જર્મનીને સમૃદ્ધ કરવા ઉપર અવલએ છે એવું જ્ઞાન તેમની વૈરભુદ્ધિના ક્ષિતિજ ઉપર આધું આધું ઉગ્યું. અત્યાર સુધી જર્મનીને ડારો દેવા, બીવડાવવા અને લૂંટવા તગ્ધ તેના દુશ્મનોની વૃત્તિ હતી. હવે જો જર્મનીને ચૂસવું હોય તો જેમ એશિયા અને આફ્રિકાની પ્રજાઓને સુલેહશાતિમાં અને સમૃદ્ધ, સુવ્યવસ્થિત રાખવી પડે છે તેવી જ રીતે તેને પણ શાંતિસ્થ, સમૃદ્ધ અને ઉભી રાખ્યા વિના છૂટકો નથી એવું ફ્રાન્સ સ્વમજી ચકયું. સરસ બેકન, હૈમ અને

પોર્ક ખાવા હોય તો કુકરોને બગાડ્યા, ખાધેલપીધેલ રાખવા ભેષ્યએ. આફ્રિકાવાસી માસાઇઓ બળદનું લોહી પીઈ જીવે તો તેમણે એ બળદને રાતોમાતો, લોહી ચઢડેલો રાખવો જ પડે તે સામાન્ય ન્યાય યુરપીય રાજ્યોના ખ્યાલમાં હવે આવ્યો.

પરંતુ જર્મનોની હાલત તો 'દુબળી ગાવને બગાડણી' એના જેવી હતી લગ્નમાં સ્ત્રિટિશાએ એની આસપાસ આમળેવી નૌકા-ચૂડને લીધે તેની વસતિને પૂર ભરણુ પોષણુ પણ જર્મનીની હાલત મળતુ નહોતુ જર્મન પ્રજા ઉપર એ માનવનિર્મિત દુનિમ દુબકાળની એવી કારી અસર થઈ હતી કે હજી આજે પણ તેમના શરીર તેની પીડાની અસરથી ઉપરવટ થઈ શક્યા નથી જ્યારે ઐટલિયન, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં ઈ સ ૧૯૧૯-૧૯૨૦માં જિંદગીની જરૂરિયાતની ચીજો અત્યંત ઉંચે ભાવે-જ રૂપિયે એક શેર હજાર અને એક રૂપિયે દીવાસળીની ડબ્બી-વેચી મળુસો પૈસાની રેવમહેલ બોલાવી ગયા હતા અને આવી લગાઈઓ હમેશા થયા કરે એમ ઇચ્છી યુદ્ધની બોલમાલા બોલાવી રહ્યા હતા ત્યારે એથી ઉલટ જર્મનીની આમવસતિ પરાજયપીડિત, યુદ્ધનિર્વિણ્ણ, નિરાશાદગ્ધ અને હુધાધાન્ત થઈ રહી હતી તેના હાડ અને કાળજ બંને તૂટી ગયા હતા યુદ્ધની વૈરભાવના ઓછી થતા ૧૯૨૩ના અંતમાં યુરપનો વેપારી વર્ગ ચિન્તામાં પડ્યો. જર્મની તરફથી જો કાર્ક ન મળે તો યુરપતુ અને અમેરિકાતુ સત્યાનાશ વળો જાય તેવું સૌને લાગ્યું સર્વ દેસો ઉપર અમેરિકાનું જખરૂં સેણું હતું સહુની પાસે કાગળિયા સિવાય બીજું નાણું નહોતું જર્મની પાસે સહુથી વધારે કાગળિયા હતા અને સહુ કાંઈની તમામ આશા જર્મની કાર્ક આપે તો અમેરિકાને આપી શકવાની હતી યુરપની ચિન્તા આ રિયતિમાં જે મુત્સદીઓ ન કરો શક્યા તે રોમમાં ઇન્ટરનેશનલ એન્જર ઓફ કોમર્સ તરફથી

યયુ. તેમણે જર્મનીની હાલત તપાસવા અમેરિકન જનરલ ડૉઝના પ્રમુખપદ નીચે એક સમિતિ નીમી. એ સમિતિએ મહુધી પહેલાં મુતસદ્દીઓનો—ખાસ કરીને ફ્રેંચ સ્વાંકરેનો કાંકરો કાઢી નાખ્યો. તેમણે ૨૫૪ સૂચવી દીધું કે, જર્મની પાસેથી કંઈ પણ બદલો લેવો હોય તો

તેના હાથમા એકસ્ય મૂલક હોવો જોઈએ. જે

ડૉઝ યોજના દુસ્મનરાજ્યો તેમા લશ્કરી થાણુ નાખવા માગતા હોય તો પણ આર્થિક પ્રવૃત્તિમા તેમણે માથુ માગવું

નહિ અને આર્થિક પ્રવૃત્તિ ઉપર પરદેશોનો જરાપણ અંકુશ હોવો જોઈએ નહિ. જે આટલું થઈ શકે તો જર્મનો જે-રી ઉદ્યમી, ચીજોની ઉત્પત્તિ કરવાની કાબેલિયત અને શક્તિ ધરાવનારી, હુજરવાળી, સાધન-સપત્ર, વિજ્ઞાનજ્ઞાની, અને માલમિલકતવાળી પ્રજા પગલર ન ચાય એવું માનવા કશું કારણ નથી, એમ પણ ડૉઝ સમિતિએ જણાવી દીધું. તેમના મત પ્રમાણે જર્મનીનો નાણાનો સિક્કો બજારમા સ્થિર કરવો જોઈએ અને તેના રાષ્ટ્રીય અંદાજપત્રકનાં

ડૉઝની બંને પાસાં મળવાં જોઈએ. એ મેળવવા માટે તેને દરખાસ્તો વાજબી લાવે તેના લેણદારોએ પહેલાં તો નાણાં ઉછીનાં આપવાં જોઈએ અને તેની જે આવક થાય

તેમાથી તેનું ચાલુ ખર્ચ જતાં જે બાકી રહે તે જ ફક્ત લેણા પેટે વસુલ કરવું જોઈએ. એટલા માટે જર્મનીનું રાષ્ટ્રીય ઇન્ક-રાઇકસ-ઇન્ક નવા પાયા ઉપર મૂકવું, નવો સિક્કો રેન્ટેનમાર્ક પણ બધ કરી રાઇકસ-માર્ક બજારમાં મૂકવો; તેનું હુંડિયામણ બરોબર નક્કી કરવું અને તે સખત રીતે કાણુમાં રાખવા વ્યવસ્થા કરવી અને નક્કી કરેલા મહેસુલ આ કરજ પેટે અજગા રાખવાં; એવી દરખાસ્તો ડૉઝ સમિતિ તરફથી રજુ થઈ.

આ દરખાસ્તો મુજબ જર્મનીને માટે ૮૦૦,૦૦૦,૦૦૦ માર્કની લોન ઉધરાવવાની યોજના થઈ. રહે, નક્કી કરેલા કરવેરાનું મહેસુલ

અને કુમરી વેપારના ડીનેન્ડર ના વેણા પેટે ખાત અગા તાખવાના આના જર્મનીની રેલ્વેઓ, રાષ્ટ્રમંત્રાલય અને અગ્રણી કોલેજો નહેલુર

ખાત અધિકારીઓની કેપરેખ નીચે મૂકવાના જર્મનીની સમતિ આના ૧૯૨૪ના મોકોગરના આ તર્ક અવસ્થ

પાકે પાચે સવ તરફથી નમૂર થઈ અને જર્મની ૧૯૨૬ સુધી પોતાનું ૩૨૪ કરોડ નાણુ ૨૪ ના પોજના નીચે

મળેલી સોનનો વાળ લઈને જર્મનીએ પોતાના કુલર ઉદ્યોગને મજબૂત કર્યો. પહેલો મૂકીવાગાએને તેનાના વિશ્વાસ ઉત્પત થયો અને ખાસ

મરીને અમેરિકામાંથી તેને અડગક નાણુ મળ્યા માંડુ જર્મનીના પોતાના અને ખીજા ઉદ્યોગો પ્રવૃત્તિમાન થઈ પાછા અમતના બગરોના

જર્મન માન સિંચીસિંચી લરવા નાકયા અને જર્મન રાહરો તથા ઉપકેન્દ્રોને પણ અહો બાધમમ વગેરે માં નાણુની છૂટ થઈ ૧૯૨૬ના

જર્મનીએ બહારથી ૧૧ ૫૦૦,૦૦૦,૦૦૦ રાઈકસમાર્ક ઉપાડ્યા હતા. ૧૨૬મા એ આકડો વધીને ૨૫૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦

નાણુની હત રાઈકસમાર્ક ઉપર થયો હતો જર્મનીનો નિકાસનો વેપાર કોઝ યોજનાની સોન મળ્યા પછી વધતે

વધતે ૧૯૨૮મા છ મહિને ૮૬૮ ૦૦૦,૦૦૦ માકને આકડે અને ૧૯૩૦મા ૧,૦૫૫,૦૦૦ ૦૦૦ માકને આકડે પહોંચ્યો હતો.

પ્રકરણ આગણીસમું

યુદ્ધસંઘાસ અને શસ્ત્રનિરસન . મુખર્મે રામ

ત્યારે રૂઢરનો અસહકાર ચાલતો હતો ત્યારે ક્રાન્સ અને બેદજીયમે જર્મનીની રાજકારણીય સ્વતંત્રતા, જેવી રીતે ૧૯૧૯માં ખૂચવી લીધી હતી તેવી જ રીતે આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય ડાઙ યોજનાની પણ ખૂચવી લેવાનું ધાર્યું હતું વિગ્રહ પછી યૂરપની અસર એવી ધ્રુજ હતી કે જર્મની મજૂરી કરે અને તેની મહેનતના બદલા ઉપર પોતે એસઆરામ કરે જેમ હિન્દુસ્તાનને ૧૮૫૭ પછી નિઃશસ્ત્ર કર્યું તેવો જ રીતે જર્મનીને પણ તદ્દન રાજાસ રહિત ર્યું હતું તેને માટે પરદેશ સાથેના બાહારમાં કશો અવકાશ રાખ્યો નહોતો. હાઈનલાન્ડમાં દુશ્મન રાજ્યોનું લશ્કર તેને ગમે તે રીતે દબાવવા માટે તૈયાર પડ્યું હતું અને જો કે તેને આતરવહિવટની કુનમુખ્ત્યારી હતી, તોપણ તેમની અવ્યવસ્થા પાછળ તેના દુશ્મનોની પ્રેરણા અને નાણાં નહોતા, એમ કહેવાને કંઈ કારણ નથી.

૧૯૨૨માં જર્મનીથી નુકસાનીના હસા ન બરાવા એટલે ક્રાન્સને તેનાં ખનીજો અને ઉદ્યોગ વેપાર ઉપર તરાપ મારવાની તક મળી

તેણે જર્મનીની કમાણીનાં તમામ મુખદાર રૂંધી દેવા માટે લશ્કર મોકલ્યું. પરંતુ એ રાષ્ટ્રે લશ્કર ત્યાં પહોંચે તે પહેલાં તમામ દસ્તાવેજો તથા કોલસાના ઉદ્યોગની પેદીનાં માથુસો વગેરેને પોતાના અધિકારમાં ખેંચી લીધાં. ફ્રાન્સે બધે સ્થળે જાતી બેમાડી; ફ્રાન્સની તરાપ નાગરિકોને દેશવટે મોકલ્યા; નોકર ચાકરો, વેપારીઓ, દલાલો, જર્મન સત્તાના અમલદારો વગેરેને ઠેક કર્યાં.

જે જાતના જૂલમો માટે ક્રિસ્ટિયો જલિયાનવાલામાં પ્રખ્યાતી પામ્યા તેથી પણ હીણા જૂલમો રૂઢરની વસતિ ઉપર ફ્રાન્સે ગૂંજ્યાં. જર્મનીનું પારતંત્ર્ય પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યું. ગુલામ પ્રજાને માટે પારકી સત્તા નિર્ણીત રકમ હાડ્યામ ટકાવવા માટે રહેવા દે અને બાકીનું બધું ઉસરડીને લઈ જાય તેવી સ્થિતિ ચર્ષ પડી. હિન્દુસ્તાનના ખેડૂતોની ખજાવાડમાંથી રાજ્ય, ખાદ્યલુ, ખાવો, કુશાર, હજમ, વાણિયો એ બધાં તેનું અનાજ લઈ જાય અને પછી જે રહે તેની આછીપાતળી રાખડી ઉપર તેને અને તેના કુટુંબને આખું વરસ ચઢાવવાનું રહે, તેવી જ હાલત આ મહાન રાષ્ટ્રની થવા બેઠી. એ આર્થિક અવરોધથી તેને ડોકની યોજનાએ એટલે વેપારીઓએ બચાવ્યો. તેને આશા આવી, તેને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું. પગલાર ચવાના સાધનો મળ્યાં. પરંતુ તેની મનોદશા એટલી તો હીણુ થઈ ગઈ હતી, તેના આત્મા એટલો મરી ગયો હતો, તેને પોતાના ગુન્હાનો અને પોતાની જવાબદારીઓને એટલો ખ્યાલ બેસી ગયો હતો કે હજુ પણ તેણે પોતાના રાષ્ટ્ર તરીકેના હકો પાછા માગ્યા નહિ. પૂરેની ગુલામ પ્રજાએ રિસ્પોન્સિબિલિટિ અને રીઝનેબલનેસ-જવાબદારી અને મિતાકાક્ષાના બોગ નીચે દબાઈ પોતાના હકોની જ્ઞાતે જ્ઞાતે-અધૂરી વાતો કરે તેમજ જર્મની પણ સ્ટ્રીઝમાનની ગ્રેરણા નીચે જવાબદારી અને મિતાકાક્ષાની મથાલ હાથમાં ઉઘો ધરી જગતની પ્રથસા પામવા તૈયાર થયું.

અને આ જ વખતે જર્મનીનો આ મુકદ્દાલ દેહ કબજે કરવા પ્રભદ્રો અને સામાન્યાર્થવાદીઓ ઝુમેશ ચલાવ્યા જ કરતા હતા. બાવેરિયામાં પ્રભદ્રોનું બહુ જોર હતું. રાષ્ટ્રક તેના બાવેરિયા આતંત્ર્યહિંતમાં માણુ ન મારે એવી ત્યાના પ્રભદ્રોની ઇચ્છા હતી. તેમની ખીજ ઇચ્છા રાષ્ટ્રકમાં

અગર ખીજે કનાદિ પણ સામ્યવાદ બળવાન અગર અસરકારક ન થાય એવી હતી. દેહરના અસહકાર વખતે સામ્યવાદીઓને સાથે લેવા માટે આ કેન્દ્ર ખાસ વિરુદ્ધ હતું. પ્રભદ્રોનો નેતા ફ્રાંક કાઠર હતો. અને બાવેરિયામાં એ પોતાનું મનધાર્યું કરતો હતો, પરંતુ તેના જ કેન્દ્રમાં ૧૮૭૧માં નાઝીઓનો જન્મ થઈ ચૂક્યો હતો. ઓસ્ટ્રિયન આર્જેન્થ હિટલર તેનો નેતા પણ થઈ ચૂક્યો હતો.

નાઝીત્વ અને જનરલ હુડેન્ડોર્ફનું પ્રખર પીઠમળ તેને પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યું હતું. નાઝીઓ પોતાને નેશનલ

સોશિયાલિસ્ટો કહેતા. તેઓ રાષ્ટ્રશક્તિમાં માનતા, અને રાષ્ટ્રના તમામ તત્ત્વોને એકત્રેરણા નીચે, એકત્રેતૃત્વ નીચે ભેગા કરવા પ્રયાસ કરતા હતા. ૧૯૨૩માં હિટલર મ્યુનિચમાં

હિટલર નાઝી સત્તાકેન્દ્ર જમાવવાનો નિર્ણય કર્યો અને

બડ કરી ફ્રાંક કાઠરને કેદ કર્યો. પરંતુ કાઠર તેના પહેરામાંથી ન્હાસી છૂટ્યો અને પ્રભદ્રોપણ વગેરે હિટલર સ્થાને ઉસકરી મૂકવામાં એ ફતેહમદ થયો અને હિટલરના બડને રાષ્ટ્રકના લશ્કરોએ સમાવી દીધું. હિટલર પકડાઈ ગયો, અને તેને પાંચ વર્ષનો કેદ મળી

વામ અને દક્ષિણ-બન્ને સમૂહના તોફાન દાખી દેવા ઓગસ્ટ ૧૯૨૩માં જનરલ ગેરબેરને આખા રાષ્ટ્રકના પ્રદેશ-જર્મન મૂલક ઉપર-નીમી કુલમુખત્યાર લશ્કરી સત્તા આપવામાં જનરલ ગેરબેર આવી હતી એ જ માસમાં સાક્સનીમાં ડૉ. સીગ્નેર તરફથી સામાન્યાર્થવાદી ડૉ.મ્યુનિસ્ટ કેન્દ્ર સ્થાપવામાં

આવ્યું. રાષ્ટ્રક તરફથી ડૉ. સાઈબેરને રાજિનામું આપવા કહેવડાવવામાં આવ્યું. પણ તેણે તેમ કરવાની ના પાડતાં તેના ડૉ. સાઈબેર ઉપર લશ્કર મોકલવું પડ્યું. તોફાન વધતાં જનરલ ગેસ્લેરની જગ્યા ઉપર જનરલ ફ્રાંક ઝીક્ટની નીમણુંક કરવામાં આવી. કાન્થુકે ઑક્ટોબરમાં હાઈમર્ગમાં કૉમ્યુનિસ્ટ તોફાનો ફાટી નીકળ્યાં હતા—ગતણીતા કૉમ્યુનિસ્ટો નેકેમર્ગ, લાંગેર અને સેઉટશેલ આ બડની વ્યવસ્થા કરવામાં ગામેલ હાઈમર્ગ હતા અને તેની વ્યૂહરચના પ્રસિદ્ધ બોલ્શેવિક પત્રકાર કાર્લ રાડેકની જુદિથી થઈ હતી. આ બડમાં ૪૦ માણસો મરાયાં અને ૧૫૦ માણસો ધાપણ થયા. સાક્ષસનીમાં બળવાખોરોને દાખી દઈ પ્રમદવર્ગના આધાર વાળુ ફ્રાંક ઝીક્ટ વિશિષ્ટ સત્તાકેન્દ્ર સ્થાપવામાં આવ્યું અને ફ્રેન્ક-આરી ૧૯૨૪ સુધીમાં ઝીક્ટની લશ્કરી કુલમુખત્યારી-એ તમામ બળવાખોરોની પીડની કરોડ ભાગી નાખી.

આ વખતમાં પણ રુદ્રીજમાન (ઓગસ્ટ ૧૯૨૩), માર્ક્સ (નવેમ્બર ૧૯૨૪), લુથર (જાનેવારી ૧૯૨૫), માર્ક્સ (મે ૧૯૨૬) એ રીતે સત્તાકેન્દ્રો ફેરવાતાં ગયા, પણ પર્ગેશો સત્તાકેન્દ્રો સાથેના બ્યવહારમાં રુદ્રીજમાનની ગ્રેરણા હતી અને નુકસાનીના હતા ૧૯૨૮ સુધી ખરોખર અપાતા મયા; તે ઉપરાંત અમેરિકા વગેરેએ જર્મનીને બહારથી પૈસા ધીરવા માંડ્યા, એટલે તેનાં કારખાનાં વગેરે ફરી ઉભાં થયાં અને તેની નિકાસનો વેપાર નવેસરથી ઉભો કર્યો. સખત કરકસર અને જાસાથી બહારનો માલ ઝોછો મગાવી નિકાસ વધારે કરવાનો પ્રયાસ કરી જર્મનીએ આ સમયમાં બહારના દેશોમાં નિકાસની પુરાંત-એક્સપોર્ટ સરલસ બાધવું શરૂ કર્યું. આંતરસંગઠન માથે હવે પરદેશો સાથે મળીને યુરોપના જૂદા જૂદા પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવામાં પણ તેણે ભાગ લેવા

માડ્યો. વર્સાઈનના તહનામાના ચાર ભાગ પાડી શકાય—(૧) મૂલકોની વહેંચણી, (૨) નુકસાનીનો ખદલો, (૩) શસ્ત્રનિરસન અને (૪) લીગ ઑફ નેશન્સ. આ લીગ ઑફ નેશન્સની ભાવના અમેરિકાના

પ્રમુખ ડૉક્ટર વિલ્સન તરફથી જન્મી હતી અને

લીગ ઑફ નેશન્સ અમેરિકાને પોતાના પક્ષમાં રાખવાના હેતુથી અંગ્રેજ પ્રધાન હોર્સી જ્યોર્જ તેને પોતાનો સંપૂર્ણ

ટકા આપ્યો હતો. લડાઈ પૂરી થતા ડૉ. વિલ્સન

પારીસ આવ્યો હતો અને રાષ્ટ્રસંઘના કરારનામાનો ખરડો તૈયાર કરવામાં તેણે મોટો ભાગ ભજવ્યો હતો. પરંતુ અમેરિકાની લોકમતભાવે અને વ્યક્તિને વર્સાઈન તહનામું, તેની નસેનસમાં ભરેલું ઝેર, તેના હાઈમાં રહેલી કળિયાની વૃત્તિ અને તેના ગર્ભમાં રહેલો ગેરધન્સાઈ-ગેરે જોતા એ લીગથી દૂર અને અળગ રહેવામાં જ ડહાપણ લાગ્યું. મતલબ, અમેરિકાએ વર્સાઈન તહનામું જ મળૂં રહ્યું નહિ. તેને યૂરપના કળિયામાં ઘસડાવાનું ગમતું નહોતું અને લીગના કરારનામાની કલમો જોતાં જાણ લાગતો હતો કે, એમાંથી એવી પણ સ્થિતિ ઉભી થઈ શકે કે, જેનો લાભ લઈ મત્તો મતવધી વિરુદ્ધ યુરોપીય રાજ્યો અમેરિકાના પ્રશ્નોમાં માથું મારે. એટલે અમેરિકા રાષ્ટ્રસંઘમાં અત્યારસુધી જોડાયું નથી. જર્મનીના મુખ્ય દુશ્મનરાષ્ટ્રો એટલિન અને તેના સ્વાયત મંરમાનો, શ્વિટ્સ હિન્ડ, ફ્રાન્સ,

ઈટલી, જાપાન વગેરે તરત તેમાં જોડાયા અને

સફર્યો તેમની પછવાડે ‘જે અંખિયા’ પેરુગાલ અને હોલાંડ જેવાં અને મોટાઓનું પૂંછડું પકડી પછવાડે

ઘસડાવામાં મોટાઈ માનતાં લેટિન અમેરિકાનાં રાજ્યો પણ ટાળે વળીને તે સઘમાં ભળ્યાં. રશિયાને કોઈએ બોલાવ્યું નહિ અને તેમાં જોડાવા માટે એ આગળ પડ્યું નહિ. આ ત્રય જર્મનીનો ઇતિહાસ હોઈ લીગનો સર્વિસ્તર ઇતિહાસ આદિ વર્ણવો રાકાય તેમ નથી, પરંતુ

ન્યારે જર્મનીએ નુકસાનીનો હસો દર વર્ષે બરાબર આપવા માંડ્યો; તેના વ્યાપારની સ્થિતતા જામો; અમેરિકા જેવા સહરદેશે તેને નાણાં ધીરવા માંડ્યાં અને તેનાં સત્તાકેન્દ્રો અવતરી જર્મનીનો પ્રવેશ પ્રૌઢાવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા માંડે છે એમ યૂરપના દેશોને લાગ્યું ત્યારે જર્મનીને રાષ્ટ્રસંઘમાં બેસવાને લાયક ગણવામાં આવ્યું. તે ૧૯૨૬ના સપ્ટેમ્બરની આઠમી તારીખે લીગ ઓફ નેશન્સમાં સભ્ય તરીકે દાખલ થયું અને તરત જ તેને સંઘની સંસદ ઉપર-કાઉન્સિલ ઉપર-કાયમના સભ્ય તરીકે લેવામાં આવ્યું હતું. ૧૯૨૦માં જર્મનીના દરિયાપારના જર્મનીની મૂલકો લીગને નામે ગ્રેટબ્રિટન, ફ્રાન્સ, જાપાન આશાએ અને બેલ્જિયમને પોતાના કમળમાં લઈ લીધા હતા. જર્મનીને એમ આશા હતી કે, તે સંસ્થામાં દાખલ થવાથી તેમાંના બધા નહિ તો થોડા પ્રદેશોનો પણ વહિવટ તેને પાછો સોંપવામાં આવશે. વર્ષાષ્ટના તફનામાંથી જર્મન રાષ્ટ્રકને ખીન હથિયાર કરી નાખવામાં આવી હતી. એ પગલાંના શસ્ત્રનિરસન ગર્ભમાં એવી સરત રહી હતી કે, તેના દુરમનો પણ સત્ત્વત્યાગ કરશે અને જયતમાં શાંતિ અને ઇન્સાફનું મર્વોપરિત્વ સ્થાપશે. પરંતુ એ આશા પણ નિષ્ફળ થઈ. સત્ત્વત્યાગ કરવા એક પણ રાષ્ટ્ર તૈયાર નહોતો અને ફ્રાન્સે એ ત્યાગની સરત તરીકે જર્મનીને વધારે હાસ પહોંચાડવાની વાતો કરવા માંડી. હાઇનલાંડમાં હજી દુરમનોનું લસ્કર પડ્યું હતું. તે પણ ત્યાંથી નોકળી જવા માટે જરાયે ઉતાવળ કરતું દેખાયું નહિ અને નુકસાનીની રકમો તથા તેની ઉધરાણીની રીતોમાં જરા પણ સૌમ્યતા બતાવવાની અગર કંઈ પણ ઓછું કરવાની વૃત્તિ પણ ચોતરફ નજર ફેરવતાં રાષ્ટ્રકનાં મુત્સદ્દીઓએ ક્યાંદિ દીડી નહિ.

લગાઈ પૂરી થઈ; લીગ ઓફ નેશન્સની સ્થાપના થઈ; અને

જર્મની શસ્ત્રરહિત થયું કે તરત બીજાં તમામ રાષ્ટ્રોએ શસ્ત્રાસ્ત્ર ઝાઝા કરવાની વાતોની શરૂઆત થઈ. ૧૯૨૦માં રાષ્ટ્રસંઘ તરફથી

ચિરંતન-શસ્ત્રનિરસન સમિતિની નિમણૂક કરવામાં

કાયમી શસ્ત્રનિર- આવી. આ જ વખતે રશિયા અને તેની સરહદ

સન સમિતિ ઉપરના રાષ્ટ્રો પોતાની જૂદી શસ્ત્રત્યાગની

પરિપદમાં (૧૯૨૨) એકઠાં મળ્યાં. ૧૯૨૧ માં

નૌકાયુદ્ધનાં સાધનો મર્યાદામાં રાખવા માટે વૈશિંગ્ટનમાં જાતનાં

મહારાષ્ટ્રો ભેળા મળ્યાં. હમેશની સમિતિ ઉપરાંત રાષ્ટ્રસંઘ તરફથી

હથિયાર સરખમનો ખાસ અનુભવ ધરાવતા માણસોની સલાહ મેળવવા

માટે એક તાત્કાલિક સમિથિત સમિતિ-ટ્રમ્પરરી મિક્સડ કમિશન-

પણ ૧૯૨૦માં જ યોજાયું હતું. પરંતુ આ સમિતિએ આગળ કંઈ

પણ કામ કરે તે પહેલા ક્રાન્સે પોતાની અને પોતાના મિત્રરાષ્ટ્રોની

સહિસલામતિનો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો હતો. ૧૯૨૦માં

જામીનગીરી ક્રાન્સ અને બેલ્જિઅમે લશ્કરી મૈત્રિ રચી હતી.

૧૯૨૧ના ફેબ્રુઆરીમાં ક્રાન્સ અને પોલાંડ મિત્ર

બન્યાં હતાં. ૧૯૨૦-૨૧માં હુંગેરીની આસપાસનાં એકાસ્થોવાકિયા,

રુમાનિયા, યુગોસ્લાવિયા વગેરેએ પોતાનો 'લઘુ રાષ્ટ્રસમ',-સિદ્ધ

અર્થાત્ત જન્માવ્યો હતો અને ૧૯૨૧માં પોલાંડ અને રુમાનિયા

નિકટ સ્નેહીએ થયાં હતાં. બીજી બાજુથી ઈટલી અને યુગોસ્લાવિયા

પણ એવા જ નિકટ સબધમાં સંકળાય્યાં; અને તે પછી ક્રાન્સે એ બધાં

કેન્દ્રો સાથે પરસ્પર રક્ષણ અને મૈત્રીના કાલકરારો ૧૯૨૪માં પૂરા

કર્યા અને જર્મનીને ચારે પાસથી ફ્રેન્ચ મિત્ર-

પરસ્પર, સહાય મેખલાંથી વોટી લીધું. ૧૯૨૨માં ટ્રમ્પરરી મિક્સડ

કમિશને ક્રાન્સની 'વાધ આવ્યા, વાધ આવ્યો'ની

સતત ખૂમો ચાંત પાડવા પરસ્પર સહાયના કાલકરારોનો એક ખરડો

તૈયાર કર્યો; તેમાં એવી દરખાસ્ત કરી હતી કે, જે કોઈ પણ રાષ્ટ્ર

શસ્ત્રનિરસન કરે અને તેના ઉપર કોઈ બીજો રાષ્ટ્ર હુમલો કરે

અથવા અત્યાચાર ગૂઝરે તો તેવા મકટમાં પડેલા રાષ્ટ્રને કરારો ઉપર સહી કરનાર રાષ્ટ્રો મદદ આપે. આ ખરડાનું ખીજું પરિણામ તો ન આવ્યું, પણ અત્યાર સુધી નિરપેક્ષ શસ્ત્રનિરસન-ખીનશરતી હથિયાર છોડવાની વાત હતી તેને બદલે સહાયાપેક્ષ-મદદ મળવાની શરતે હથિયાર ઓછા કરવાની વાત આગળ આવીને ઉભી રહી. ૧૯૨૩માં આ કરારો ઉપર સહી કરવા રાષ્ટ્રસંઘની સભાએ ભક્ષામણ્ય કરી, પરંતુ જ્યારે ફ્રાન્સને પોતાની સહિમલામતીની ચિન્તા હતી ત્યારે ઐટલિયનને તેના આત્રાન્ન્યની ચિન્તા હતી. ૧૯૧૪થી ૧૯૧૮

મુધીમાં તમામ રાષ્ટ્રોએ પરસ્પર સહાયનાં સુંદર ઐટલિયન ફોર્મો આપી લીધા હતાં અને ઐટલિયનને પોતાના સમરત સાત્રાન્ન્યને યુદ્ધમાં સંડોવી મૂક્યું હતું. હવે કોઈની-ખાસ કરીને ઐટલિયનની નવા યુદ્ધમાં સંડોવાવાની જરૂર પણ ઈચ્છા નહોતી. તે રૂઢરના પ્રયોગથી પણ અગમ્ય રહ્યું હતું અને તેણે આ ખરડા ઉપર મહી કરવાની સાફ ના પાડી.

૧૯૨૪માં ઝેકાસ્લોવાકિયાના ડા. બેને અને ઇટલિયનના મન્જૂર સત્તાકિન્દ્રે સાબલ શસ્ત્રમન્નાસ-ગેરેટીક ડિઝાર્મમેન્ટ-ની એક નવી યોજના રજૂ કરી. એક કરારનામું ધડલું, તેમાં છનીવા પ્રોટોકોલ સહી કરનારાં સત્તાકિન્દ્રો વિગ્રહનો મદંતર ત્યાગ કરે અને પોતપોતાના અંદરઅંદરના કળિયા ૧૯૨૦માં હેગ મુકામે સ્થપાયેલી આંતરરાષ્ટ્રીય ઇન્સાફની કાયમી અદાલતને ચૂકાદા માટે આપે; એવી દરખાસ્ત કરવામાં આવી. આમાં જે કળિયા અદાલતના ચૂકાદાથી ન પડે તેને માટે વિચાર કરવામાં આવ્યો નહોતો. ફ્રાન્સ, બેલ્જિઅમ, ઝેકાસ્લોવાકિયા, યુગોસ્લાવિયા-એમ બધાં મળીને અદાર કેન્દ્રચક્રોએ આ કરારનામામાં મંમતિ આપી; પરંતુ ઇટલિયનનું મન્જૂરચક્ર તે કાર્ય પૂરું કરે તેના પહેલા મત્તાબ્રષ્ટ થયું. કોઈ રાષ્ટ્ર અદાલતના ચૂકાદાને તાબે ન થાય તો તેના ઉપર આર્થિક

દબામણી કરવાનો સવાલ આ યોજનામાં ચર્ચાયો હતો આર્થિક દબામણીના સાધનોમાં પરરાષ્ટ્રો સાથેનો વેપાર અટકાવવાનાં પગલાં લેવા પડે અને પગલાં બરોબર અસરકારક કરવા માટે નૌકાની જળર-જસ્ત ચૂડ આમળી પડે આવી ચૂડ ગ્રેટબ્રિટન વિના બીજો કોઈ રાષ્ટ્ર બેરવી શકે તેવી સ્થિતિમાં ન હોવાથી મજૂરચક પછીનું ક્રાન્ડરવેટિવ ચક્ર આ પ્રોટેક્ટિવ ઉપર સહી કરના તૈયાર થયું નહિ

ગ્રેટબ્રિટન જગતની સુલેહ સ્થાપવામાં પોતાના મહત્ત્વ મુજબ જવાબદારી લેવા તૈયાર થતું નથી એવું હવે તેના ઉપર તહોમત મૂકવામાં આવ્યું અને તે કલકત્તાથી છૂટવાને બહીષ્કાર રાખ્યોને અભય દાન આપવાની અને રાક્ષસજનતા ઓછી કરવાની તેણે એક નવાં

યોજના યૂરપ સમક્ષ મૂકી આ વખતે જર્મની
લોહાર્નો પણ રાષ્ટ્રસંઘનું સભ્ય થઈ ચુક્યું હતું અને ક્રાન્સને
 અભયપ્રતિજ્ઞા અપાવવામાં જર્મનીની પણ સમતિ

અને જામીનગીરી મળે તેમ હતું વર્સાઈના તહનામાં ઉપર આ કરારોનો પાયો રચવામાં આવ્યો ગ્રેટબ્રિટન, જર્મની, ક્રાન્સ, બેલ્જિઅમ અને ઈટાલીએ મુદ્દ કરીને તહનામાં આલેખેલા સીમાડા ન મદ્યરાતું કબૂલ કર્યું ક્રાન્સ, બેલ્જિઅમ અને જર્મનીએ પોતાપોતાની વચ્ચે વિગ્રહના ખ્યાનનો ત્યાગ કર્યો અને પશ્ચિમ યૂરપના મૂનકો ૧૯૨૦માં જેમને અપારા હોય તેમની પાસે જ રહેના દેના માટે પોતાની જામીનગીરી આપી એ ત્રણ રાષ્ટ્રોમાંથી બે કોઈ રાષ્ટ્ર પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભગ કરે તો ગ્રેટબ્રિટન અને ઈટાલીએ તેની સહામેના રાષ્ટ્રોને સહાય કરવાની બાહેધરી આપી. આ ઉપરાંત જર્મની પોતાના લવિબ્ધના કળિયાનો ક્રાન્સ, બેલ્જિઅમ, ઝેકાસ્લોવાકિયા અને પોલાન્ડ સાથે પચાતનામાંથી ફેસલો કરે, એવી સધિઓનો પણ લોહાર્નોના ક્રાન્સ કરારોમાં સમાવેશ થયો ક્રાન્સે પણ આ વખતે આવી જ સધિઓ પોલાન્ડ અને ઝેકાસ્લોવાકિયા સાથે કરી

આ કોલકરારો ઉપર જર્મનીની સહી લીધા પછી પણ ક્રાન્સ
 “ દહાડે મિલ્કીથી બ્લોગે અને રાતે નર્મદા તરે ” એ રીતે બચાવી
 યત્ન જ રહ્યો અને એ પડોશી હતપક્ષ રાષ્ટ્ર તરફ
 રાજકારણ ઉપર દુશ્મનાવટ બતાવતું જ રહ્યું. જર્મનીમાં આતર-
 અસર ઔડય તો નહોતું જ અને રાષ્ટ્રમાં ધીમે ધીમે
 નવજીવનનો મચ્છર થતો હતો તેથી, જો કે હજી
 લડાઈની વાતો થતી નહોતી તોપણ, મેમેલ, ડાન્ઝીગ, સાપ્તેમ્બિયા
 વગેરે વિશે આંદોલનો તો ચાલતાં જ હતાં યુદ્ધના ખ્યાલનો સંન્યાસ
 થયો હતો ખરો, પણ યુદ્ધમંજતા ઝોછી કરવાની વાત લોકોમાં
 આવી નહોતી, એટલું જ નહિ, પણ પૂર્વમાં ક્રાન્સે જે ચૂક જર્મનીની
 આમપામ આમળી હતી એ ચૂક યુદ્ધમૂલક અને લશ્કરી હતી; એટલે
 પૂર્વમાં ક્રાન્સ યુદ્ધનો ખ્યાલ જોરથી ટેંગતું હતું અને પશ્ચિમમાં
 પોતાના ઉપર કોઈ ચ્હડાઈ ન કરે અને ચ્હડાઈ કરે તો પોતાની
 બહારે સહુ કોઈ દોડે તેવો નિર્ભયતા કરતું હતું

ન્યારે લશ્કરો અને સશસ્ત્રો ઝોછા કરાની વાતો થતી હતી
 ત્યારે ખરેખર તો જર્મની મિવાય કોઈ એ એ મામતમાં કથા પગલાં
 લીધા નહોતા ૧૯૧૩માં રુસિયાએ ૪૪૮,૦૦૦,
 યુદ્ધસંજ્જતા ૦૦૦, એટલિટને ૩૭૫,૦૦૦,૦૦૦, ક્રાન્સે ૪૪૯,
 ૦૦૦,૦૦૦ અને જર્મનીએ ૪૬૩,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર
 યુદ્ધ સરજતમ પાછળ ખર્ચ્યા હતા. ૧૯૨૫ મા જગતના રાજ્યોએ કુલ
 ૩૫૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર ખર્ચવા ચાલુ રાખ્યા હતા ક્રાન્સ અને
 ઇટલીનું મંયુક્ત લશ્કર સડાઈ પહેલા ૧,૦૫૦,૦૦૦,૦૦૦ નું હતું.
 ૧૯૨૮ મા એ મખ્યા ૯૨૦,૦૦૦,૦૦૦ ની હતી. ખરેખર તો જગતની
 શસ્ત્રનિરસન પરિપદ મળ્યા પછી આપણને આ આકડાઓ તપામવાનું
 વધારે રસભર્યું ચર્ચ પડશે, પરંતુ ઉપરના આકડાઓ લડાઈ જોડી
 દેવાની વાતોમાં અને શસ્ત્રનિરસનની પરિપદની ચર્ચાઓમાં કેટલો
 દંભ અને અસત્ય હતા તે બતાવે છે, છતાં પણ રાષ્ટ્રમધમાના નાનાં

રાજ્યોના જેઠામિયા અને વેદિયા મળ્યોએ સત્યને સાફ નજરે નિરખવાને બદલે પોતાની જ નજરે અવલોક્યા કર્યું અને ૧૯૨૫મા શસ્ત્રનિરસન પરિપદ ભરવાનું નક્કી કર્યું તેને માટે એક મમિતિ નીમી ૧૯૧૭ મા પચાસતનામાથી કામ લેવા વિષે અને સહિસવામતીની જમીનગીરીના પ્રશ્નો ચર્ચના માટે એક ખીજી સમિતિ નીમાઈ

રાષ્ટ્રસંઘની પાસે પ્રશ્ન આ હતો - એવી કોઈ યોજના રચવી કે જેથી લડાઈ તદ્દત નાબૂદ થાય અને જે કોઈ

અંગે પ્રશ્ન હથિયાર ઝાંછા કરે તેને બળવાન ગણ્યો પોતાના બળથી દબારી ન શકે' ૧૯૨૮ મા અમેરિકામા

સંયુક્ત સરધારોએ કેલેગ કરાગનામુ સૂચવ્યુ આ કરારનામુ તમામ રાષ્ટ્રોએ સ્વીકાર્યું આત્મરક્ષણના યુદ્ધ મિનાય ખીજી યુદ્ધ કરવા

તમામ રાષ્ટ્રોએ છોડી દીધા પરંતુ આત્મરક્ષણનું

કેલેગ પેક્ટ યુદ્ધ એટલે શું? જૂલમમાર અથવા યુદ્ધ શરૂ કરનાર કોણ? કોઈ યુદ્ધ શરૂ કરી એસે તો તેના

રહામે ધલાજ જ શું? આ તમામ પ્રશ્નોનો ક્યાહિ જવાબ મળ્યો નહિ,

કે જાઓનુ મમાધાન થયુ નહિ, એટલે કેલેગ

પેક્ટ એક આદત નિર્દેશથી વધારે કામ કરી શક્યો નહિ એગસ્ટ

૧૯૨૮ મા કેલેગ પેક્ટ ઉપર મહીઓ મૂકાયા પછી રાષ્ટ્રસંઘે 'જનરલ

એક્ટ' - મામાન્ય દરતુ વડી મદ્યો ૧૮૨૮ ની શરૂઆતમા પદર

રાષ્ટ્રોએ એવું નક્કી કર્યું હતું કે, આતરરાષ્ટ્રીય તહનામાના અર્થમા

કળ્યો પડે તો એ કળ્યો હાગની ચિરતન આંતરરાષ્ટ્રીય ઈન્સાફની

અદાલતમા લઈ જવો અને ધારા, દરતુ શિરસ્તા અગર અર્થના સલાહ

ઉપર તેના ચુકાદાને હેનદનો ગણવો "સામાન્ય દરતુર"ના કબુલાત-

નામાથી મહી કરનાર રાષ્ટ્રોએ એવું કબુલ કર્યું કે, આના ધારાશાસ્ત્રીઓથી

પતારી શકાય તેવા કળ્યાઓ કા તો અદાલતમા

જનરલ એક્ટ મોકલવા અથવા બન્ને પક્ષકારોએ પોતે સ્વતંત્ર

પય નીમી તેનો ફેમવો કરવો એટલું વધારે નક્કી

કરીને, જે કળિયો ધારાચાલીઓથી ન પતાવી શકાય તેવા કળિયા માટે પણ આ કાનુનનામામાં બદોબસ્ત કર્યો હતો. એવો કળિયો એક સમાધાન સમિતિ-કન્સિલિએશન કમિશન-ને આપવો. એ કમિશન મ્હાય તો રચાવી હોય, મ્હાય તો તાત્કાલિક નવું નીમાય. જે આ સમિતિ તેનો ફેસલો ન લાવે તો પાંચ સભ્યોની એક પચાવત નીમાય. આ પાંચ સભ્યોમાં પક્ષકાર રાષ્ટ્રનો એકેક-એમ જે પ્રતિ-નિધિ સભ્ય અને ત્રણ ખીજા નિષ્પક્ષપાત રાષ્ટ્રના સભ્યો હોય. આ પાંચ સભ્યોનું પચાતનામું બન્ને પક્ષ ઉપર બંધનકર્તા થાય. સહી કરનારાં રાષ્ટ્રો આ શરતો કબૂલ રાખે. આ કાનુનનામા ઉપર જે સર્વ રાષ્ટ્રોએ સીધી કબુલાત આપી હોત, તો તો પછી સવાલ ફક્ત રાષ્ટ્ર પોતાની સહી પાછી ખેંચી લઈ વિગ્રહનો આશ્રય લે તેનો જ રહેતો હતો, પણ તેના ઉપર ફ્રાન્સ અને ગ્રેટ-શરતી કબૂલાત છિટને સીધી કબૂલાત આપી નહિ. આ કાનુન-

નામાના અખત્યારમાં અત્યારના ચાલુ કળિયાઓ મુકવામાં આવ્યા નહોતા અને વર્સાઈના તહનામામાં ફેરફાર કરવાનો હક જર્મની રાખવા માગતું હતું ફ્રાન્સ એ તમામ બાજતો અંદર લાવવા પ્રયત્ન હતું. ગ્રેટબ્રિટન પોતે મહી કરી તે પહેલાંના કળિયાઓ કાનુનનામાના અખત્યાર મહાર ગાખવા માગતું હતું. વળી બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના રાષ્ટ્રોના અંદર અંદરના અથવા ગ્રેટબ્રિટન સાથેના કળિયા તથા જે કળિયાઓ કોઈ ખીજા શાંતિમય રીતે પતાવવાનું બન્ને પક્ષકારો નક્કી કરે તેવા કળિયાઓ પણ બહાર રાખવા માગતું હતું. આ પ્રમાણે જનરલ એક્ટ પણ જગતના મહાન રાષ્ટ્રોની દાનતથી નકામો થઈ ગયો. ૧૯૨૭ માં રશિયાએ યુરોપ સમક્ષ આત્મ-તિક શસ્ત્રસંન્યાસની એક યોજના મૂકી, પરંતુ તેનો અર્થ ધૂરપના રાષ્ટ્રોએ જૂદો જ કર્યો અને એ યોજનામાં તેમને અસહવ દોષ જણાયો. ૧૯૨૮ માં “યુદ્ધ અટકાવવાનાં માધનો સુધારવાનું સામાન્ય

કબૂલતનામુ " તેણે ફરીથી યૂરપ પાસે રજુ કર્યું તે પછી યૂરપના વહેમી અને પરસ્પર ઈર્ષાળુ રાજ્યોને વસમુ લાગ્યું

લડાઈ પૂરી થયા પછી જર્મનીની નૌકાનું એકદમ સદતર ખડન કરવામા આગ્યું હતું તે પછી નૌકામળ ધગનની પ્રત્યેઓના પ્રતિનિધિઓ તે બળ ઓછું કરવાની વાતો કરવા નૌકા નિરસન વખતો વખત મળતા હતા ૧૯૨૨મા વૅર્સિયટન ખાતે મળેલા રાષ્ટ્રોએ પાયરાષ્ટ્ર ઠાલકરાશે કર્યા હતા તે પછી ૧૯૨૭ મા ત્રૈરાષ્ટ્ર કરાર થયા હતા, પણ ઈટલી અને ફ્રાન્સ એકમત થઈ શક્યા નહોતાં ૧૯૩૦મા પાયરાષ્ટ્ર પતિપદે નવેસગ્થી નૌકાબળની મર્યાદા બાધવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો, પરંતુ અંગ્રેજ સરકારના હકામદ આગળ એ પ્રયાસ અધુરો જ રહ્યો હતો ૧૯૩૨મા ઇંગ્લાડના આર્ચર રૅન્ડરમનના પ્રમુખપદ નીચે શસ્ત્રનિરસનની જગતપ્રગિપદ લગવામા આવી, તે પહેલાં તો આર્થિક નિરાસ સર્વન્યાપી થઈ ગયો હતો જર્મનીએ તુકસાનીના બદલા આપવાનો પ્રયાસ પણ છોડી દીધો હતો ૧૯૨૮ પછી તેને ધીરેલા નાણા અમેરિકાએ પાછા ખેંચી લેરાથી તેની આર્થિક હાલત કંદેડી થઈ ગઈ હતી અને પરસ્પર બચ અને વહેમને પરિણામે શસ્ત્રનિરસનની વાતો થતા થતા પણ હથિયાગે અને લશ્કરો વધતા જતા હતા ૧૯૩૧ મા રશિયા પાસે ૫૬૦,૦૦૦ માણસોનું ફ્રાન્સ પાસે ૬૬૨૦૦૦ નું, ઇટલી પાસે ૪૯૧,૦૦૦ નું એટલિટન અને હિન્દુસ્તાનનું મળીને ૩૯૭,૦૦૦ નું, પોલાડ પાસે લશ્કરો ૨૬૬,૦૦૦ નું અને રૂમાનિયા પાસે ૨૫૦,૦૦૦નું લશ્કર હતું જર્મની પાસે ૧૦૦ ૦૦૦નું વર્સાઈના

તહનામાના પ્રમાણેનું જ લશ્કર હતું ૧૯૩૨મા ફ્રાન્સ પાસે ૨૩૭૫, રશિયા પાસે ૧૫૦૦, ઇટલી પાસે ૧૫૦૭, એટલિટન પાસે ૧૫૬૧ અને યુગોસ્લાવિયા પાસે ૮૯૦ વિમાનો હતા નૌકામળમા ઓટન, અમેરિકા, જાપાન, ફ્રાન્સ અને ઇટલી-એમ અનુક્રમ હતો.

પ્રકરણ વીસમું

નવી આફત નાઝીઓનું સત્તાગ્રહણ

૧૯૨૪થી ૧૯૨૮નો સમય જર્મનીને માટે સરસ હતો. તેની નિકાસ ૧૯૨૪માં ૬,૫૦૦ ૦૦૦,૦૦૦ રાઈક્સ માર્ક હતી તે ૧૯૨૯માં ૧૩,૫૦૦,૦૦૦ ૦૦૦ની થઈ ૧૯૨૬માં જર્મનીમાં નિકાસ વગેરે પરદેસી મૂડીની રકમ ૧૧,૫૦૦,૦૦૦,૦૦૦, માર્કની હતી ૧૯૨૯માં એ રકમ વધીને ૨૫,૦૦૦,૦૦૦, ૦૦૦ ૫૭ ગઈ હતી આ સમૃદ્ધિના સમયમાં જર્મનીનું મત્તાકેન્દ્ર સ્થિર થયું પ્રભુત્વોની અમર ઓછી થઈ અને વિશિષ્ટ મામ્યવાદિઓ ફરી સત્તાધર થયા દેવતત્ત્વો વિશિષ્ટોમાં અને કૌમ્યુનિઝ્ટોમાં મળી ગયા. ૧૯૨૮ની રાઈક્સટાગની ચૂંટણીમાં ૪૮૯માંથી ૧૫૩ બેઠકો વિશિષ્ટોને મળી કૌમ્યુનિસ્ટો ૫૪, સેન્ટર ૬૧, આવેરિયન રાજકીય પ્રદેશ પીપલ્સ પાર્ટી ૧૭, રાઈક્સ પીપલ્સ પાર્ટી ૪૫, ડેમોક્રેટિક ૨૫, નાઝી ૧૨, પ્રભુ નેશનાલિસ્ટ ૭૮ અને પેનન્ટસ રાઈક (ખેડૂત અનુભવ) વગેરે ૪૪ આ પ્ર ૭ સબ્જો ચૂંટાઈ આવ્યા હતા પીપલ્સ પાર્ટી અને નેશનાલિસ્ટો

લોકસરકારની રિપબ્લિકન તરની તરફેણમાં નહોતા, પરંતુ તેઓની બહુમતી વિશિષ્ટો અને તેમના મિત્રોના જોટણી થતી નહોતી આ કાનલુથી વિશિષ્ટોનો નેતા-મુલર-આન્સેનર પદ ઉપર આવી શક્યો.

પરંતુ એટલામાં અમેરિકામાં એથિલી નાણાની બગર ચડવા માંડી અને અમેરિકનોએ જર્મનીમાંથી નાણા ખેંચવા માડ્યા. ૧૯૨૬માં

અનાજના અને યત્રોત્પન્ન ચીજોના ભાવ વળી જંગતનો આર્થિક ખેસવા માડ્યા જર્મની પાસે નાણુ ગળુ નહિ નિશાશ અને તેને યત્રથી બનાવેલી ચીજોના ભાવ પણ

ઓછા મળવા માડ્યા તેના બગર તૂટી ગયા, તેના કારખાનાઓ બંધ પડ્યા માડ્યા અને તેના મજૂરો ખેકાર થવા માડ્યા ૧૯૨૬માં જર્મનીને નુકસાનીના હપ્તા ભરવા માટે પાછી મુશ્કેલી પડવા માંડી તેને તે રકમ, બ્યાજ અને સિન્કોંગ ૬૩-બર્ક મેળવવાનું હતું ફરી અમેરિકા તરફથી આવેન ડી. યંગે નવી યોજના તૈયાર કરીને એક લોન જર્મનીને અપાવી પરંતુ બગરભાવ એટલા ખેસતા આલ્યા કે, યંગે ઓછા કરી આપેલા હપ્તા

યંગ યોજના પણ જર્મની આપી શક્યુ નહિ અને તેણે એક વખતું મોરેટોરિયમ-અનુલુભરણ માગ્યુ ગ્રેટબ્રિટન વગેરે, જર્મની જે હપ્તા ભરે તેમાંથી અમેરિકાનું, હપ્તે હપ્તે ચૂકવતા હતા અને જર્મની તેને અમેરિકા પાસેથી જે નાણુ કરજો મળે તેમાંથી નુકસાનીના હપ્તા આપતું હતું પ્રેસિડન્ટ હુવરે જર્મનીને બહારથી નાણુ મળવાનો સંભવ નહોતો તે જોઈને એક વર્ષ કઈ આપને ન કરવાનું મજૂર કર્યુ ૧૯૩૨માં એ મુન્ત પૂરી થઈ, ત્યારે પણ જર્મની પાસે જરા પણ નાણુ નહોતું હવે જ જર્મનીના દુશ્મનોને ખ્યાલ આવ્યો કે, જર્મની સાથે વાજગી ધોરણે વાત કરવી સારી છે જુનિ ૧૯૩૨માં લોસાન મુકામે દુશ્મનો અને જર્મની મસલત માટે મળ્યા ચાર વર્ષ સુધી જર્મનીએ કાર્કપણુ ન આપ્યું

અને તે પછી એક દિવસે ૨૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ રાઈક્સ માર્ક આપી
 હેવટનો ફેમલો કરવો, એવી સમજૂતી થઈ અને
 લૉસાન જર્મનીએ એ કબૂલ રાખી, પણ ૧૯૩૩માં જર્મ-
 નીમાં નાઝી તત્ત્વપરિવર્તન થયું અને નુકસાનીની
 વાત ૧૯૩૬માં ઉપાડવાની કાષ્ઠપથ રાષ્ટ્રની દિશત ચાલી નહિ.

દરમ્યાનમાં આર્થિક નિરામ-ષ્ટકાનોમિક ડિપ્રેશનમાં વધારો
 થતો ગયો; અને જેમ જેમ રાષ્ટ્રમાં દરિદ્રતા વધતી ગઈ તેમ તેમ
 વિશિષ્ટોની પ્રતિષ્ઠા ઓછી થતી ગઈ. સ્પષ્ટ-ર

નાઝી પ્રગતિ ૧૯૩૦માં રાઈક્સટાગની ચૂંટણીમાં નાઝી સંજોગોની
 સંખ્યા ૧૯૨૮માં ૧૨ની હતી તેને બદલે ૧૦૭ની
 થઈ, અને જગતના બજારો અને શ્રમિકોમાં કમકમાટી છૂટી. જર્મની-
 માંથી પરદેશીઓ દુકાં મુદતે ધીરેલા નાણાં પાછા ખેંચી લેવા માડ્યા
 અને તે જ વર્ષમાં રાઈક્સબેન્કને આ દરોડાને પહોંચી વળવા સાફ
 ૧૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ માર્કની તારકાલિક ગોડગથ્ય

જર્મન બેન્કો ઠરણી પડી ૧૯૩૧માં ઓસ્ટ્રિયાનું ક્રેડિટ
 આન્સ્ટાલ્ટ તૂટ્યું અને પરદેશીઓએ જર્મન બેન્કો
 ઉપર દરોડો પાડ્યો. જૂન અને જુલાઈ ૧૯૩૧માં જર્મનીએ પર-
 દેશોને ૩૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ માર્ક રોકડા ચૂકવી આપ્યા. રાઈક્સ બેન્કની
 અચાગ મદદ છતાં જુલાઈની ૧૩મીએ ડાનાલ્ટ બેન્કે નાણાં ચૂકવવા
 બંધ કર્યા અને જર્મન સત્તાકેન્દ્રે ગોર્ટલોગિસમ

સ્થિર વિરામ અનુષ્ઠાપન જાહેર કર્યું. ઓગસ્ટમાં બેન્કના મુદ્દાઓ
 જર્મનીના પરદેશી લેણદારોએ સ્ટેન્ડરટિસ ઓબીગેન્ડ
 -સ્થિર રીતે ઉધરાણી ન કરવાના ઠાલકારો કર્યા અને એ મત્તનાંથી
 નાણાંની મોટી રકમો બહાર ન દહાવવાની મમજૂતી ઉપર આપ્યા.
 જર્મન બેન્કોનો વહિવટ રાઈક્સના મત્તાકેન્દ્રે દબે પોતાના હાથમાં લીધો.

આર્થિક નિરાસને પરિણામે અને બેન્ક ઉપરના મત્ત અંદુજે

લીધે રાષ્ટ્રને તમામ કારખાનાઓ ઉપર પણ સખતમા સખત અકુશો રાખવા પડવા માગ્યા બહાર પૈમા મોકલવા માટે યત્ન પ્રવૃત્તિ તેણે ખૂબ માવ પરદેશોને વેચવાની જરૂર હતી પરરાષ્ટ્રો કરબદાર રહે તે માટે અદર આયાત જેટલી બને તેટલી ઓછી રાખવાની જોઈવણ કરવાની હતી, કારખાનાઓ દેવાણુ ન કાઢે તેટલા સાફ તેને ચાલતા રાખવા કાચી જથ્થો તૈયાર ગખવાની આવશ્યકતા હતી અને મજૂરોમા બેકારી ન વધે તે જોવાનું હતું પરંતુ ૧૯૩૦મા જર્મનનિકાસ દર માસની સરાસરીની ૧,૦૫૫,૦૦૦,૦૦૦ની હતી તે ૧૯૩૧મા સાલની ૭૬૭,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ માર્ક પર આવી ૧૯૩૨મા આતરડા તૂટી ગયા અને માસિક સરાસરી ૪૭૮,૦૦૦,૦૦૦ રાષ્ટ્રમાર્ક પર આવી પહોંચી ૧૯૨૮મા આયાતની માસિક સરાસરી ૧,૧૬૭,૦૦૦,૦૦૦ રાષ્ટ્રમાર્કની હતી, તે ૧૯૩૧મા ૫૬૧,૦૦૦,૦૦૦ માર્ક પર આવી અને ૧૯૩૨મા ૩૮૬,૦૦૦,૦૦૦ ઉપર પહોંચી જર્મનીની આયાત ૧૯૨૬મા ૫,૫૬૫ મિટ્રીક ટન હતી તે ૧૯૩૨મા ૩,૬૬૨,૦૦૦ મિટ્રીક ટન ઉપર આવીને પડી નિકાસ ૧૯૨૬મા ૪,૫૬૪૦૦૦ મિટ્રીક ટન ઉપરથી ૧૯૩૨મા ૧,૬૩૩૦૦૦ મિટ્રીક ટનને આકડે ઉતરી અને આ સ્થિતિ ઉપર કારખાનાઓને ટકાવી રાખવા રાષ્ટ્રકને પોતાના તરફથી નાણાનો બહોમરત કરવો પડ્યો, એટલે કારખાનાઓનો કબજો અને વહિવટ પણ સત્તાકિન્દ્રે લેવો પડ્યો.

આટલે દરજ્જે આતરરાષ્ટ્રીય વેપાર ઓછો થઇ જવાથી, વસતિ મા એકદમ બેકારી વધવા માડી. ૧૯૨૮મા જર્મનીમા બેકારોની સખ્યા ૧,૨૦૦,૦૦૦ની અંકતી હતી ૧૯૨૬મા બેકારી તે ૧,૬૭૬ ૦૦૦ની, ૧૯૩૦મા ૩,૧૪૫,૦૦૦ની, ૧૯૩૧મા ૪,૫૭૩,૦૦૦ની, ૧૯૩૨મા ૫,૫૮૦,૦૦૦ ની અને ૧૯૩૩ના જાન્યુઆરી માસમા ૬,૦૧૪,૦૦૦ની લયકર

સખ્યામા બેકારો જર્મનીને આગણે લાઘી રહ્યા હતા. તેમને જૂઞ્ઞનું દુઃખ એટલું હતું કે, જે કાર્ષ દુકડાણુકડો આપે તેના તરફ તેઓ દળતા હતા અને પરિણામે ૧૯૨૬ અને ૧૯૩૨ વચ્ચે તેમનો લાભ કૅમ્યુનિસ્ટો અને નાઝીઓ બન્ને લેતા હતા. બેકારોના નિભાવ માટે સત્તાકેન્દ્રને તેના ખીજા બોજાઓ ઉપરાત અઢંગક નાણાનો વધારાનો બોજો પણ પોતાના શિર ઉપર પડવો શરૂ થયો.

૧૯૩૦મા નાઝીઓની સખ્યા ૧૦૭ની થઈ, તે સાથે વિશિષ્ટોની સંખ્યામા દશનો ઘટાડો થયો. ડેમોક્રેટોએ ત્રણ, નેશનાલિસ્ટોએ ૩૭, અને ચીપ્પસ પાર્ટીએ ૫૬૨ બેઠકો ખોઈ. વિશિષ્ટોનું ખજા આ પ્રમાણે ઓછું થતા અને આર્થિક નિરાસની અસર લોકાલિપ્રાય વધારે તીવ્રતાથી જણાતા મુવરના વિશિષ્ટ તરે રાજિનામું આપ્યું અને ડા. જુનિંગ ચાન્સેલરપદ પર આવ્યો. ૧૯૨૪મા પ્રસિદ્ધ ફીલ્ડમાર્શલ હિન્ડેનબર્ગે સમાજવાદી એબર્ટના સ્થાનપર પ્રેસિડન્ટ ચૂંટાયો હતો. આર્થિક નિરાશીનત બોજાને પહોંચી વળવા ડા. જુનિંગને પ્રેસિડન્ટ મારફત અમલમાં મૂકવાની ફેટલીક ખાસ સત્તાઓ આપવામા આવી અને તે સત્તાને આધારે તેણે બેન્કો, કારખાનાઓ વગેરે ઉપર કેન્દ્રોનો અંકુશ વધાર્યો. ૧૯૩૧ સુધી ડા. જુનિંગે આ પ્રમાણે વહિવટ ચલાવ્યો. ૧૯૩૨ના જુલાઈની ચાઈકસ્ટાગનો ચૂંટણીમા વિશિષ્ટોએ દશ બેઠકો વધારે મુમાવી કૅમ્યુનિસ્ટો ૭૭ પરથી ૮૬ પર આવ્યા. નાઝી પક્ષને ૨૩૦ બેઠકો મળી.

આડોશ હિટલરને ૧૯૨૪મા પાંચ વરસના કેદખાનાની સજા ચર્ષ હતી, પણ તે બહુ થોડા માસ જ તુરગમા રહ્યો. તરત જ છૂટીને પોતાનો રાષ્ટ્રસભાત સામ્યવાદિ પક્ષ-નૅશનલ સોસિયાલિસ્ટ પક્ષ ફરી મજબુત કરવા માડ્યો. જર્મનીના આ સમૃદ્ધિ કાળમાં આવેરિયામાથી તે સમગ્ર જર્મનીમા ફેલાવા માડ્યો. તેના રાષ્ટ્રોદ્રેક અને રાષ્ટ્રાલિમાન

માટે જર્મનો તેના તરફ લાગણીથી જોતા હતા, પરંતુ એ પક્ષ સત્તાપર

ચર્ચ રાષ્ટ્રના ઓસરતા પ્રાણમાં નવો જીવાળ
નાઝી પક્ષ લાવશે એવી આશા અગર તો એવો ભય બહુ
થોડા ધરાવતા હતા. ૧૯૨૯ પછી જર્મનીના

અતુલ્ય અને ચર્મ વર્ગોને હાડવામાં એકઠા રાખવાના પણ વાખા પડ્યા
માંડ્યા અને લોકોની નજર નાઝી પક્ષ તરફ ફરી. ૧૯૩૨ની ચૂંટણીમાં
તે પક્ષની તરફેણમાં ૧૩,૭૫૦,૦૦૦ મત પડ્યા અને તેને ૨૩૦ બેઠા
મળી. ૧૯૨૯થી વિશિષ્ટોનો પ્રતિષ્ઠા ઓછી થતી હતી અને ૧૯૩૦માં
રાષ્ટ્રકસબેન્કના પ્રમુખ ડા. રાઈકટ અને વિશિષ્ટોના સત્તાકેન્દ્ર વચ્ચે
જખરો મતભેદ જાગ્યો. વિશિષ્ટ પક્ષના નાણાપ્રકરણી મત્રી હિંદેરડિંગે
રાજીનામું આપ્યું. ડા. રાઈકટ રાષ્ટ્રકસબેન્કનો પ્રમુખ હતો અને
રાષ્ટ્રકસબેન્ક આ કટોકટીના વખતમાં સર્વોપરિ હતી. તે કચકસર,
બેંકારીના પોષણમાટે થોડો ખર્ચ, સખ્તાર્થ-એ ધોરણ ઉપર જવા
માગતી હતી અને વિશિષ્ટો નખળા હતા. વિશિષ્ટોના પતન પછી
ડા. છુર્નિંગને કૈથોલિક-સેન્ટર પક્ષ સત્તાપર આવ્યો અને તેણે આર્થિક
નિરાસનો પ્રતિકાર કરવા માટે રાષ્ટ્રકરદાગના સહકારની અપેક્ષા
રાખ્યા વિના પ્રમુખ હિન્ડેનબર્ગે મારફત ખાસ સત્તાનો ઉપયોગ
કરવા માંડ્યો. ૧૯૩૨માં નાઝીઓને મળેલા લોકસન્માનથી પ્રેસિડન્ટ
હિન્ડેનબર્ગે ડા. છુર્નિંગને રજા આપી અને રાષ્ટ્રલાવન-પ્રભુ વર્ગના
ફ્રાંક પાપેનને વ્યાસલર થવા બોલાવ્યો. આ પ્રસંગ જૂનમાં બન્યો.
જુલાઈની ચૂંટણીમાં નાઝીઓનો પ્રચ્છ વિજય થયો, એટલે ફ્રાંક
પાપેને હિન્ડેનબર્ગની પ્રેરણાથી હિટલર સાથે વિશિષ્ટ ચલાવવા માંડી.
પરંતુ પ્રભુવર્ગીય એ સત્તાકેન્દ્રમાં હિટલરને છૂટો હાથ મળે તેમ ન
હોવાથી, તેણે તેમાં બળવા ના કહી; પરિણામે રાષ્ટ્રકરદાગને જ
રખસદ આપવામાં આવી અને નવેમ્બર ૧૯૩૨માં ફરી નવેસરથી
ચૂંટણી ચર્ચ.

નાઝીપક્ષની આ અદ્ભુત પ્રગતિથી પ્રભદ્રવર્ગોને ચિન્તા પેડી અને નવેમ્બરની ચૂંટણીમાં તેઓએ તથા કૌમ્યુ-
શ્ચી પીછેહઠ નિસ્ત વગેરે વર્ગોએ નાઝીઓ સામે જબર પ્રચાર-
કાર્ય કર્યું પરિણામે નવી રાઈકસ્ટાગમાં નાઝીઓની
સંખ્યા ૨૩૦ માંથી ઘટીને ૧૯૬ ઉપર આવી અને પ્રભદ્ર પક્ષોની
સંખ્યામાં સહેજ વધારો થયો. જર્મનીના પ્રભદ્રો અને યુરોપમાં એ
રાષ્ટ્રને હમેશાં નબળો જ જોવાની દૃષ્ટિ ધરાવતા વર્ગોએ નાઝી-
ઓની આ ક્ષણિક પીછેહઠમાં હમેશનો પરાજય દેખ્યો. ફ્રાંસ પાપેનની
પાછળનો પ્રભદ્ર વર્ગ બળવાન થયો અને લોકાલિપ્રાયની અવગણના
કરીને તે પોતાનો વહિવટ ચલાવવા લાગ્યો. રાષ્ટ્રમાં ફ્રાંસ પાપેન
સામે વિરોધ વધ્યો અને કૌમ્યુનિસ્ટ રમખાણો અને હથિયાળબધ
બડતી તૈયારીઓ થવા માડી. કૌમ્યુનિઝમ અને નાઝીઝમ વચ્ચે
જર્મની ઝોલા ખાવા લાગ્યું.

૧૯૩૨માં ફ્રાંસ પાપેનને હિન્ડેનબર્ગે પાણીયુ પકડાવ્યું અને ફ્રાંસ
રક્ષાધંશરને ચાન્સેલરપદ લેવા નિમત્રણ આપ્યું. એ પણ હતો તો
પ્રભદ્રવર્ગનો જ, પરંતુ તેની રીતો ફ્રાંસ પાપેનથી નરમ હતી. તેણે
મજૂરમંદો અને વિસિદ્ધો સાથે મમજૂતી કરવાનો
હિટલરને નિમંત્રણ પ્રયત્ન માડ્યો; પણ બેઠારી વધવા માડી, દારિદ્ર્ય
વધવા માડ્યું અને કારખાનાઓ બધ પડવા માડ્યા,
તે સાથે નાઝીઓના પ્રદર્શનો અને જોર પણ વધવા માંડ્યાં. કૌમ્યુનિસ્ટ
તૈયારીઓ પણ ચોતરફ પ્રસરવા માંડી. હિન્ડેનબર્ગ પાસે કૌમ્યુનિઝમ
કે નાઝીઝમ, એ પસંદગી કરવાનો પ્રસંગ આવીને ઉભો રહ્યો અને
તેણે નાઝીઝમને જર્મન રાષ્ટ્ર સોંપી દેવાનો નિર્ણય કર્યો. ૧૯૩૩ના
જાન્યુઆરી માસમાં પ્રેસિડેન્ટ હિન્ડેનબર્ગે ઓડોલ્ફ હિટલરને બોલાવી
ચાન્સેલરપદ ધારણ કરવા નિમત્રણ આપ્યું. તરતને માટે નાઝીઓ
સાથે ફ્રાંસ પાપેન વગેરે પોતાના પ્રભદ્ર મિત્રોને સામેલ રાખવાની

હિન્ડનબર્ગે હિટલર સાથે સમજૂતી કરી ૩૦ મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૩ને રાજ હિટલરે આ નિમત્તણ સ્વીકાર્યું. પહેલી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૩ને રાજ પોતાનું સત્તાકેન્દ્ર રચીને નાઝીકેન્દ્રના સત્તાધર થવાના ખબર જર્મન રાષ્ટ્રને જાહેરનામાથી આપી હિટલરે આત્મશ્રદ્ધાનિર્ભર રાષ્ટ્રત્વથી નીતગતા કોઈ નવા જ જર્મનીની પ્રતિમા જગત સમક્ષ રજુ કરી.

પ્રકરણ એકવીસમું

નાઝીજર્મની : આશાનું અવસાન

જર્મની સોશિયલ ડેમોક્રસી ધણાં કારણોથી પરાસ્ત થઈ મધ્ય-પરદેશો પરત્વે પોતાને માટે સારો અભિપ્રાય મેળવવા એ પક્ષ વધારે ધ્યાન રાખતો હતો, અને પારકાના સારા અભિપ્રાયની સોશિયલ અપેક્ષા રાખીને જિંદગીનાં કામો કરનાર વ્યક્તિ ડેમોક્રસી અને રાષ્ટ્ર કદી ફેલેહમદીથી અને આત્મચર્યાથી કામ કરી શકતાં નથી. યુદ્ધ થર થયું ત્યારે તેઓએ રાષ્ટ્રકની સમ્રાટ સરકારને લડવા માટે નાણાં આપ્યાં હતાં, પરંતુ યુદ્ધને અંતે, લડાઈનો તમામ વાંક રાષ્ટ્રને શિર બેઠો હતો અને ઇતિહાસને પાને 'ગુન્હેગારી' અને ચૈદ વર્ષ સુધી એ રાષ્ટ્ર વિહેમને ગુન્હે કરવા છતાં પણ સોશિયલ ડેમોક્રસી જીવંત અને સમૃદ્ધ રહી હોય તો એ તેની પછવાડેના પ્રજાદ પીડાળનો આભાર માને. એ પીડાળ પણ અંતે વિનાયક નીવડ્યું. પ્રભુ સાથેનો તેનો સદકાર જમતની નજરે જૂઠો ઠરાવવા પૂરતો જ એ પક્ષને કામ લાગ્યો. મૂડીવાદી મનો-દશાના ગેરમનસાઈથી જર્મની ઉપર નાખવામાં આવેલો બોમ્બે કબૂલ કરી, તેણે રાષ્ટ્રને જ હાસ દીધો. દયાયેલો આત્મા એવી રીતે જમતના-

બોક્ષ સહન કરે તો તેથી જગત તેને સારો તો ન જ કહે, પણ પોતાને જ નુકસાન પમાડે. પરિણામે વિશિષ્ટોને તેના પક્ષનો સહકાર મળતો બધ થયો. ફ્રાન્સ કે પરદેશો તેના મિત્ર તો થયા જ નહિ. તેઓ જર્મનીનું કલ્યાણ કરી ન શક્યા અને તેમના અંત કરેલું જીર્ણોદ્ધાર અને તેમના આત્માની હીનતા તેમને પોતાને માટે જ ધાતક નીવડ્યા.

૧૯૩૩ના જાન્યુઆરીમા હિન્ડેનબર્ગે હિટલરને બોલાવ્યો ન હોત, તો પ્રબલો લાખા વખત સુધી ઝીક ઝીકી શકત નહિ. ક્રીમ્સ-નિષ્ઠેએ ફેલ્સુઆરી ૧૯૩૩નો સમય જર્મનીમાં ક્રીમ્સનિષ્ઠમ હથિયારબધ બળવો જગાવવા માટે નક્કી કર્યો હતો, અને તેને માટે જાનમદારખાનાઓમાંથી હથિયાર અને રસાયણોની ચોરી છૂપી બ્યૂરરચના અને કવાયતો આજ્ઞા કરતી હતી. ડીસેમ્બર ૧૯૩૨મા ૧૫૦,૦૦૦ માણસનું લાલ લશ્કર તૈયાર થઈ શકે એવી આ પક્ષના નેતાઓની ગણતરી હતી. રેડક્રન્ટ ૧૯૩૨માં સામાન્યાર્થવાદીઓની એક ખાનગી પરિષદ પણ બોલાવવામાં આવી હતી. જે દિવસે હિટલરે પોતાનું કેન્દ્રતંત્ર રચ્યું તે જ દિવસે ઍન્ડ્રી-ફ્રાંસિસ્ટ લીએ હથિયારબધ બડ ઉઠાવવાનું જાહેરનામું બહાર પાડ્યું. જેમ જેમ રાષ્ટ્રકેન્દ્ર નબળું પડતું ગયું તેમ તેમ દેવળો લૂંટાતાં ગયા; કબરો ઉપર અત્યાચાર ગૂંજરતા ગયા; દુકાનો ત્રાસ પ્રવર્તન પર ધાડ પાડતી ગઈ. જે દિવસે હિટલરે સત્તા ધારણ કરવાનું નિમનણ સ્વીકાર્યું તે જ દિવસે તેનાં રડોએ-ફૂંપના સરદાર માઇકૅલિકનું ખૂન થયું. ક્રીમ્સનિસ્ટ અને નાઝી-આ બે તરફો જર્મનીના પ્રાણુહીન દેહને પોત પોતા તરફ ખેંચવા લાગ્યા.

પહેલી ફેલ્સુઆરી ૧૯૩૩ના રોજ જર્મન રાષ્ટ્ર સમક્ષ હિટલરે એક દંડેરો જાહેર કર્યો : તેમાં તેણે ચાર વર્ષની રાષ્ટ્રોત્થાતિની એક

યોજના રજુ કરી અને તે યોજના પૂરી થયા પછી બીજા ચાર વર્ષ રાષ્ટ્રકને ચિયર કરવા માટે માગી લીધા એ યોજના હિટલરનો હઠેરો ના મુખ્ય મુદ્દાઓ નીચે મુજબ હતા (૧) રાષ્ટ્રને જીવનની જરૂરિયાતો મને માટે જર્મન ખેડૂતને વિનાશમાયી ઉગારી લેવો, (૨) મેઝગી ઉપર મેકરથ અને ચોધારો હુમલો કરવો કે જેથી જર્મન શ્રમજીવિ પાંચમાલ થતો બચી જાય, (૩) ચૈદ વપના દત્તપ્રાણ વહિવટથી વિરુદ્ધ વેપાર રાજગારના પુનર્જનન માટે સતત પગલા લેના, (૪) રાષ્ટ્રક એ માળામડળના તત્ત્વમણકાઓ અને છૂટા સ્વાસ્થ સહેરોના તત્ત્વવિરુદ્ધ અને નાણા-પ્રકળીની પુનર્વ્યવસ્થા કરવી, (૫) ફરજિયાત મજૂરીનું ધોરણ દાખલ કરવું, (૬) જમીનની ખેતી કરી વધારવી (૭) બુદ્ધા અને બીમારની સંભાળ સત્તાકેન્દ્રે રાખવી, (૮) આર્થિક અને નાણા પ્રણાલી પ્રોગોધી દૂર રહેવું, અને (૯) રાષ્ટ્રકના પ્રશોભાથી કૌમ્યુનિકમ નાખૂ કરવું

હિટલરના આ પહેલા સત્તાકેન્દ્રમાં એડોલ્ફ હિટલર ફ્રાન્ક

પાપેન, ફ્રાઈટેર ફ્રાન્ક નેઉરાય ડા ફ્રિક માઈ

હિટલરનું

રોઝેરિન ફ્રાન્ક કૉમિટ ડા હુગેનમગ, મેન્ડ,

સત્તાકેન્દ્ર

ડા ગુર્ટનેર ફ્રાન્ક બ્લોઝમગ એલ્ક ફ્રાન્ક ફેમેનાક

અને ગારિંગ એટના જણ હતા

જર્મનીમાં નાઝી સત્તાકેન્દ્ર સ્થાપવાના સમાચાર મળતા જ જગતમાં ખળભાગટ વ્યાપી રહ્યો સામ્યવાદને આથી સુધી મોટો

ધક્કો પડ્યો અત્યારમુધી યુરોપના દેશમાં સામ્ય-

જગતમાં

વાદ-આમાન્યાર્થવાદ ગ્રેવાનું જન્મહિદ્ર જર્મની

ખળભાગટ

ગણતંત્ર હતું એ હિદ્ર બે નાઝીમતા ત્યા સિયર

થાય તો હમેશને માટે બધ થાય ઉદાગમત પ્રભદ્રોને

પણ હિટલરનું ચક્ર સત્તાધર થયું એ ગમ્યુ નદિ ધ્રિન્ન અને ફ્રાન્કના

આત્મમંત્રણ રાષ્ટ્રોને જર્મનીની કમાણી ઉપર તાગડધિના કરવાની

ટેવ પડી ગઈ હતી. તેમને જ્ય પેઠા કે, જર્મનીનું રજેલુ ખાવાનો વખત તો ગયો, પરંતુ હવે એ રાષ્ટ્ર વર્સાઈનું તહેનામુ બાજુ પર મૂકશે; લશ્કરી શક્તિ કેળવશે, નવી નૌકા જન્માવશે અને કૌમ્યુનિસ્ટોનો પોતાનાં સપતિક્ષેત્રો પાછા માગશે. હિટલરના ચક્રે કમચરવાણુ સહુથી પહેલા પોતાની સત્તા રાષ્ટ્રકના મૂલકમાં જ નિષ્કટક કરવાના પગલા લીધા ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૩ની શરૂઆતમાં કૌમ્યુનિસ્ટ પક્ષના હથિયારમધ બળવાના હિમાયતીઓ પરિપક્વ બરી એકઠા મળ્યા, સોશિયલ ડેમોક્રેટ પક્ષે પોતાનું મથક માગ ખાતે ફેરવી નાખ્યું અને કૌમ્યુનિસ્ટ ઇન્ટર્નેશનલના પશ્ચિમ વિભાગના મત્રી યાહુદી મૅન્શ્વિચ્સ્કી તરફથી ઓલ્લિક, રેનેલર અને કિંપનમર્ગે તાબડોનોમ પગલા બરવાના નિશ્ચય કર્યો. સૈન્યવિહીન હાઇન પ્રદેશમાં બળવાની શરૂઆત કરવી, હિટલર અને હિન્ડેનબર્ગને મરણશયરણ પહોંચાડવા, તમામ નીરજળ સંદેશવાહક મથકો-વાયરલેસ ટ્રાંસમિશન સ્ટેશનો કમળે કરવા, ગાહેર મકાનો, રેલ્વેઓ, પૂલો, લશ્કરી જાવણીની ખરકા, વગેરે હાથ કરવા અથવા ઉડાવી દેવા, લશ્કરી જવસ્થા વોલ્લેનબર્ગ અને લાંડઝમનને સોંપવી, કેફેલ્ડ તથા ડયુરેન્મમાં વિપ્લવકેન્દ્ર રાખવું અને ત્યાંથી ઉત્તર સાઇબેરિયા અને બર્લિનમાં તત્તવિલર ફેલાવવો-આવી યોજના હતી, એમ નાઝીપક્ષ જણાવે છે. ૨૮મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૩ને રાજ બળવાની તમામ તૈયારી થઈ ગઈ હતી અને બડખોર પક્ષના અનુયાયીઓને તમામ હુકમો પહોંચી ગયા હતા. ૨૭મીની રાતે રાષ્ટ્રકસ્ટાગના મકાનને આગ લગાડી નાઝી વિરોધની પ્રથમ નિરાની અપાર્ઠ. એ પ્રચડ આગમાં રાષ્ટ્રક-સ્ટાગનો ધુમ્મટ અને મુખ્ય સભાખંડ બળી નાશ પામ્યા અને તમામ સામ્યવાદી અને નાઝીવિરોધી તત્ત્વોને જડમૂળમાંથી કાઢી નાખવાની હિટલરને તક મળી.

નેશનલ રેનેસન્સ-સ-રાષ્ટ્રીય પુનરુત્થાનની રાષ્ટ્રકસ્ટાગ લોકસભા,

તેનું મક્કાન બળી ગયેલું હોવાથી મક્કાન ડ્રેઝરિક જ્યાં સદાની શાન્તિમાં સતો છે તે પોટસડામના ઐરિસ્મીન ચર્ચમાં મળી. રાષ્ટ્રીય પુનરુત્થાન ૨૧ મી માર્ચે આ લોકસભા સમક્ષ બોલતાં આડોલ્ફ હિટલરે જર્મનીની મુદ્દ માટેની ગુન્હેગારીનો ઇન્કાર કર્યો અને જગતના બધાના પરત્વે તમામ જર્મનો રૂઝાવ તેથી રિશ્તર શાંતિ સ્થાપવાના પોતે હિમાયતી હોવાની જાહેરાત કરી. ૨૩ મી માર્ચે ફરીવાર ભાષણ કરતાં તેણે કૉમ્યુનિસ્ટો, યાહુદીઓ અને સોશિયલ ઉમોડેટોને જરાપણ અનુકંપાવિના નાબૂદ કરવાની પોતાની વૃત્તિ જાહેર કરી. તે ઉપરાંત સ્થાનિક સ્વરાજ્ય કાયમ રાખવાનું જાહેર કર્યું; પરંતુ રાજ્યસત્તા અને રાજ્યોની પુનઃસ્થાપનાનો હજી સમય આવ્યો નથી એમ જણાવ્યું. પ્રોટેસ્ટન્ટ અને કેથોલિક ધર્મસંસ્થાનોને મંજૂર રાખ્યાં, પણ તેમને રાષ્ટ્રકિના કાનુનોને ફરમાનરદા થવાનું જણાવ્યું. જર્મનીમાંથી બહાર નાહું નહિ મોકલવા દેવાનો પોતાનો નિર્ણય પણ આ જ વખતે હિટલરે બહાર પાડ્યો. જો બીજાં રાષ્ટ્રો શસ્ત્રનિરસન કરવા તૈયાર થાય તો લશ્કર અગર હથિયારબંધી વધારવા પોતે ખુશી નથી એમ પણ જણાવ્યું, પરંતુ એ તમામ બાબતમાં બીજાં રાષ્ટ્રો સાથે જર્મનીની સમાનતાનો દાવો આગળ લાવીને મૂક્યો.

પરંતુ આ આખા ભાષણનો સાર છેવટે આવ્યો હતો. તે દિવસે રાષ્ટ્રકસ્ટાગમાં તેણે ‘એનેબ્લીંગ ગિલ્ડ’-સત્તાર્થક કાનુન રજૂ કર્યો હતો. એ કાનુનથી કારોબારી અને સર્વોપરિ સત્તા કાનુની બાબતમાં રાષ્ટ્રકની મંજૂરી મેળવવાની આવશ્યકતા રદ થઈ. હિટલરે વચન આપ્યું કે, તે વખતો વખત રાષ્ટ્રકસ્ટાગને પોતે લીધેલાં પગલાંઓ અને કરેલી પ્રગતિ વિષે ખજર આપતો રહેશે, એ શરતે રાષ્ટ્રકસ્ટાગે તેને કુલ-મુખત્યાર બનાવ્યો અને તેને તમામ સત્તા સોંપી તેણે ખાતરી આપી કે,

રાષ્ટ્રકસ્ટાગ અને રાષ્ટ્રકસરાટ બન્નેની હયાતી અબડ રહેશે પ્રમુખની સત્તા અક્ષત રહેશે, જૂદાજૂદા સત્તાકેન્દ્રોનું વ્યક્તિત્વ પણ એમનું એમ રહેશે, ધર્મસંસ્થાનોના હક્ક જળવાશે પણ તેણે કહ્યું 'મારે માફ નિર્ણય જોઈએ રાષ્ટ્રકસ્ટાગમાના પક્ષોને હું શાંતિમય સમાધાન, અને પરિણામે ભવિષ્યમાં સમજૂતી થવાનો સંભવ આપુ છું, પણ મારે સત્તાચક્ર નિર્ણીત છે તમે મને કુલમુખત્યાગની સત્તા આપવાની ના પાડી શકો છો. હું એ 'ના'નો પ્રતિજ્ઞા કરવા તદ્દન તૈયાર છું ગૃહસ્થો! નિર્ણય કરી લેજો-શાંતિ કે યુદ્ધ.' અને રાષ્ટ્રક શાંતિનો નિર્ણય કર્યો.

હિલ્ડેબર્ગની કુલમુખત્યાર મત્તાના ઉપયોગ વિષે અભિપ્રાય આપવાનો મમય હજી આવ્યો નથી કારણકે જે હકીકતો અને અભિપ્રાયો અત્યારે જગત સમક્ષ રજૂ થાય છે તે સત્તાનો ઉપયોગ તમામ પક્ષકારો તરફથી આવે છે અને તેમાંથી સત્યની તારવણી કરવા માટે જે બન્ને બાજુના દક્ષતરો અને તટસ્થ વાતાવરણ જોઈએ તે હજી સુધી બહાર આવ્યા નથી, અગર ઉત્પન્ન થયું નથી તેના વિરોધીઓ તેના ઉપર અનેક જાતના તહોમતો મૂકે છે તેના પક્ષવિરોધીઓ ઉપર તેણે અમાનુષી અત્યાચારો ચૂંટ્યા હોવાય છે સ્ટોર્મ ટ્રૂપ અને સ્ટોર્મ સેકશનના નૌકાબળ પાછળ તેણે રાષ્ટ્રકસવેદ-જર્મન રાષ્ટ્રસૈન્યમાં વર્સાઈની સુલેદની શરતો વિરુદ્ધ વધારો કર્યાનું આજ પણ તેના ઉપર ચડાવનામાં આવે છે પ્રભદ્ર સ્વયંસેવક હજી સ્ટાલવહેલ્મને પણ પોતાના હજમા લેગવી દીધાનું કલક તેના ઉપર અનેક વખત મૂકનામાં આવ્યું છે પ્રજાદ્રોના રાષ્ટ્ર પત્રને તોડી નાખવાનો તથા હુબેનબર્ગને સત્તાકેન્દ્રમાંથી છૂટા કરવાનો આરોપ તેના ઉપર મૂકીને એ વર્ગને તેની સ્થાને ઉસ્કરવામાં આવ્યો છે જે હિલ્ડેબર્ગ માટે, યુરોપના જગતમાં બધું કહેવાય છે તે આપણે માનીએ તો, તેણે કેથોલિકને દાખી દીધા છે, પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મસંસ્થાનોનો નાશ કર્યો છે, પ્રજાદ્રોને પોતાના હથિયાર તરીકે વાપર્યો

છે, સામનવાદી મજૂરસંઘોને કચડી નાખ્યા છે, અનેકોના ઘર ભાગી નાખ્યા છે, અનેકોના ખૂન કર્યા છે, અનેકોને વતનહીન કર્યા છે અને અનેકોના ઉપર પૈસાચી જૂદમો ગૂંઝવણ છે આ વિષય ઉપર અને આરોપો ઉપર વિચાર ન તો પહેલા ૧૯૩૨ ના વર્ષની આંતરરાષ્ટ્રીય સ્થિતિ તપાસી લેવાની ખાસ જરૂર છે

૧૯૩૨ના ફેબ્રુઆરીમા જગતના રાષ્ટ્રોની રાષ્ટ્રનિરમન પરિપદ-

વર્ડ્ ડિક્ઝામંમેન્ટ ફ્રાન્સ-સ-મળી આ પરિપદમા

રાષ્ટ્રનિરસન ખાતે અમણી તો ગ્રેટ્બ્રિગન, ફ્રાન્સ, ઈટલી,

પરિપદ રશિયા અને જર્મની હતા આ પરિપદમા પોતાની

પાસે ન હોઈ શકે અને પોતાના વિરોધીઓ પાસે

હોઈ શકે તેવા રાષ્ટ્રોનો બધા ગ્રાના મુદ્દા ઉપર ખાસ મનભેદ

હોયો રશિયાએ તમામ રાષ્ટ્રોનો મધ કચવાની દરખાસ્ત મૂકી

અમેરિકાએ વરેક અતના રાષ્ટ્રોમા એકદમ ત્રીજો ભાગે ધગડો

કરવાની યોજના રજૂ કરી, બીજી પ્રશ્નઓ જોડના પ્રમાણમા હથિવાર-

પદો ધટાડે તેટલા પ્રમાણમા પોતે એકદમ ધગડવાનું ઇટલીએ વચન

આપ્યું, પણ ફ્રાન્સે તેની માથે જ એકદમ ધગડો કરવો એવી રીત

હતી ગ્રેટ્બ્રિગે માત્રાજની સહિમનામતી લયમા આવી ન પડે

તેટલે દરજે હથિવારની ઓછી કરવા વચન આપ્યું, પરંતુ તે સાથે

જથ્થાબંધ કે, તેની ઓજમા ઓછી મર્યાદા ક્યાગની આવી ગઈ છે

જર્મનીએ જથ્થાબંધ કે અને હથિવારબંધી વધારથું નહિ, પરંતુ બીજા

રાષ્ટ્રોએ એટલા જ પ્રમાણમા હથિવારબંધી ઓછી કરવા ભેદએ

જો બીજા દેશો ખાસ પ્રશ્નગની હથિવારબંધી ઓછી ન કરે તો જર્મની

તે પ્રશ્નગની હથિવારબંધી તે જ પ્રમાણમા વધારે, એટલે જર્મનીએ

હથિવારબંધીના વિષયમા મમાનતાનો દાવો રજૂ કર્યો

સકુસકુની પાવડીમા છૂપા વળે હતા રશિયા ગભીરતાના આડ-
અર નીચે યુરોપની ફૂર, વિધાતક મરકરી કરી રથું હતું. અમેરિકા

બજેટમાં મર્યાદા રાખવા ઇચ્છતું નહોતું અને જ્યારે અંદાજપત્રકમાં
 પણ હદ બાધવાનું તેણે સ્વીકાર્યું ત્યારે તેની સાથે
 છૂપા વળી બીજાઓને જરૂર અસરકારિતા-કૉન્સિટ્રેટિવ,
 કૉન્સિટ્રેટિવ વગેરે વિશેની મર્યાદાઓ પર આગ્રહ
 કરવા માડ્યું. ફ્રાન્સની કૉન્સિટ્રેટિવ જાહાજો-રૂઝનાં વગેરે કુનેહથી કાપી
 નખાવવાની ઇટલીની પ્રત્યા હતી એટલિટન તો આગળી જ મૂકવા
 દેવું નહોતું જર્મની મળમરીન નાજૂદ કર, પણ હિન્દની વાગવ્ય
 સરહદ ઉપર હવામાથી બોમ્બ ફેંકવાના અમાનુષી વ્યવહાર માટે તે
 પોતાના ઉપર અંકુશ સ્વીકારવા નૈયાર નહોતું યુદ્ધલાયક વિમાનોની
 મંખ્યા અને કદ ઘટાડવામાં તેને વાધો નહોતો, પણ હુમલો કરવા
 માટે "ટૂન્ક" તો જોઈએ જ-તે વિના હિન્દના ખદખદતા માનવસમૂહને
 તરત જ વાઢી કેમ નખાય / જધાની વ્યાખ્યાઓમાં, પોતાની પાસે
 હોય તે હથિયારો આત્મરક્ષક અને પારકા પાસે હોય તે યુદ્ધાવક
 એમ ૨૫૪ દેખાઈ આવતું હતું. આ જાતના પરસ્પર વિરોધમાં
 જર્મનીની દરખાસ્ત કોઈ માનવા તૈયાર નહોતું અને ફ્રાન્સ શલાઈશરના
 સત્તાકેન્દ્રે પરિપક્વતાથી આત્મા જવાનું સાહસ ઉઠાવ્યું. અંતે જ્યારે
 જર્મનીમાં રોષ, અમતોષ અને નાઝીઝમનો જુવાળ ખાળ્યો ખાળી
 શકાય તેમ ન રહ્યો ત્યારે, ડિસેમ્બર ૧૯૩૨માં જર્મનીને હથિયારબંદી
 પરત્વે સમાનતા આપવાનો સિદ્ધાંત મળ્યું ગમવામાં આવ્યો. પરંતુ
 તેમના વિલખના સમયમાં જર્મનીએ નિર્ણય કરી લીધો હતો અને
 ૩૦મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૩ ને રાજ હિટલર પદારૂઢ થઈ ચૂક્યો હતો.

ફ્રાન્સનું મંતવ્ય સહુથી જૂદું હતું યુદ્ધવાહન-ઝંપિરસર સામે
 કેલોગ પેક્ટ અને લીગ ઓફ નેશન્સની સગવડો શરતોને અસરકારી
 કરવા માટે આતરરાષ્ટ્રીય લશ્કર જમાવવું, એ
 ફ્રાન્સ તેને મન તદ્દન આવશ્યક હતું. રાષ્ટ્રસંઘના રાજ્યો
 પરસ્પર સહાયના નવા પાકા કોલકરાર કરે, યુરોપ-

ખાના તમામ લશ્કરી એક જ ધોરણ ઉપર રચાય અને પોલીસની વ્યવસ્થા માટે નાના હથિયાર ઉપરાંત તમામ જારે હથિયાર અને સરજામ ગબ્બુસધની દેખરેખ નીચે દરેક રાષ્ટ્રના જૂદા જૂદા ગહે અને યુદ્ધાવાહન કરનાર રાષ્ટ્રની સામે જ કામ આવે, લડાઈના સરજામ જનાવવાના કારખાનાઓ અંદુલ નીચે આવે અને તેના ઉપર મર્યાદા મૂકાય, વિમાન અને વિમાનમાથી જોળા ફેંકવાનું બિલકુલ બંધ થાય, પરંતુ નૌકાસેન્યનું પ્રમાણ એમ ને એમ રહે, અને ઉપરે જુમખ સમુદ્ર માટે બહાર બહાર ફાલકરાર થાય, આ ક્રાન્સની યોજના હતી આ યોજનાને તમામ રાષ્ટ્રોએ નામજૂર કરી એક કાગળે તે સહકોઈના રાષ્ટ્રાધિકાર ઓછા થતા હતા, એ હતું એટલિટનને તેના સામ્રાજ્યના હિત તેથી બચા આવી પડતા હોય તેવું લાગ્યું ઈટલીને ક્રાન્સ સાથે નૌકાબળની સમાનતા બેઠતી હતી

આ પ્રમાણે શત્રુનિરસન પરિપક્વ તૂટી પડી ક્રાન્સ, ઈટલન અને અમેરિકા નાઝીઝર્મની સામે ટક્કર ઝીવરા માટે પોતપોતામા મસલતો કરવા માડ્યા ઈટલી તેમનાથી અગ્રણ્ય

નિષ્ફળતા પડી જતા હિટલર તરફ ધસડાયુ અને ૧૮૩૩ના

અતમા, વર્સાઈના તહનામાના પુનરાવયોગન

માટેની હિટલરની માગણીને પોતાની માગણી તરીકે જ એટલિટન પાસે તે પોતાની તરફથી રજુ કરી પરિપક્વની નિષ્ફળતાના કારણમા જર્મનીને આરોપી ગણવામા આવે છે, તેની લશ્કરી જાવના, તેની સમાનતાની માગણી, તેની વર્સાઈના તહનામામા ફેરફાર કરાવવાની અને ન કરાવી શકાય તો પોતે જ ફેરફારો કરી લેવાની ઇચ્છા અને તેનો ફાશ્યુનિઝમ પ્રત્યેનો તિગ્રહાર આ ચાર કારણોને આ પરિપક્વની નિષ્ફળ

તાના કારણો તરીકે જનાવવામા આવે છે, પણ

ખરાં કારણો ખરા કાગણો તો નીચે મુજબ છે મોટા રાજ્યોનો

પરસ્પર વહેમ, શત્રુમંન્યાસ કરવાની અત કરણની

ધૃષ્ટાનો અભાવ, હાથમા આવેલી મૂડી અને મૂલકો ન છોડાનો લોભ, જર્મનીનું નાઝીતત્વ જો તેની બેચાર વર્ષની યોજનામા પાર ન પડે તો તે અદૃશ્ય યનાની મોટા રાજ્યોની આથા અને પોતાની અશ્વેતવર્ણુ રૈયત તરફ માનુષતા દર્શાવવાની જરા પણ જરૂર નથી એવી મનોવૃત્તિ આ કારણથી સંઘનિરસનની તમામ આજ્ઞાઓ નષ્ટ થઈ ગઈ છે.

૧૯૨૭મા અને ૧૯૩૩મા જગતના રાષ્ટ્રો જગતની આર્થિક પરિવર્તમા એકઠા મળ્યા હતા. ૧૯૨૭મા દરેક રાષ્ટ્ર પોતપોતાની મરજી પ્રમાણે ઉંચી ઉંચી જગતની દીવાલો બાધી, વહી છડાનોમિક પારકા અથવા પોતાને નહિ ગમતા રાષ્ટ્રોનો માલ ફાન્ડેન્સ બહાર રાખતા હતા, એટલું જ નહિ, પણ ખીજ અનેક અગવડસગવડો યોજી, વેપારને ગુચળાવતા હતા. ૧૯૨૭માં ખીજ આડકતરી રીતો રદ કરી, વાજખી જકાત રાખવાની સમજૂતી કરવાની મસલત ચાલી હતી, પરંતુ એ તફાવત અધૂરી રહી હતી જર્મનીને તો આથી બહુ જળરી મુશ્કેલી પડતી રહી, પરંતુ તેવું કશું ચાલે તેમ નહોતું. ૧૯૩૩મા આર્થિક નિરાસની અસરનો પ્રતિકાર કરવા આર્થિક મમજૂતીની ખાસ જરૂર હતી, પણ એટલિટનના સામ્રાજ્યના બધેનો જગતની આર્થિક એકતાર રચનામા આડા આચા ૧૯૩૩ના અતમા સહુ કોઈએ આચા મૂકી દીધી કે જગત કોઈ રીતે પ્રગતિ અને શાંતિમય માનવતાની ઉત્પત્તિના કાર્યમા એકમત થઈ શકે આ આશાત્યાગના કારણોમા નીચેની બાબતોને સમાવી શકાય છે. એટલિટન પોતાના મહારાજ્ય સાથે સમઘ અને તેના ઉપર બહુશ રાખવા માટે જગતના રાજકારણ અગર અર્થ-પ્રકરણમા સાચો, દિવનો સહકાર આપી શકે તેવી સ્થિતિમા નથી ટિટનનું સામ્રાજ્યત્વ જગતના સકલનમા સહુથી મોટું વિઘ્નરૂપ છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, એટલિટન, ફ્રાન્સ, ઈટલી એ જગતના સત્તિ-શેત્રો અને માનવનીકના સહુથી મોટા માલિકો છે તે ખીજ

રાષ્ટ્રોને એ ક્ષેત્રો આપવા અથવા તેમના વધતા જતા માનવસમુદાયને ત્યાં વસવા દેવા માટે જગ્યા કરી આપવાની વાત સાંભળવા માગતાં નથી. સમાજવ્યવસ્થા, તત્ત્વરૂપ, તત્ત્વદર્શન, કેન્દ્રાધિકાર વગેરે વિષેના ખ્યાલ

દરેક મહારાષ્ટ્રના જૂદા જૂદા છે, એટલું જ નહિ,

આશાનું પણ પરસ્પર વિરોધક અને પરસ્પર બાધાત્મક છે.

અવસાન દરેકની વૃત્તિ પોતપોતાના રાષ્ટ્રમાં સ્વાતંત્ર્ય સાચવી,

પોતાના આદર્શો ખીલવી, ખીલ ગ્રાષ્ટ્રો સાથે શાંતિથી

રહેવાની નથી; પરંતુ પોતાના આદર્શોનો રંગ ખીલ ઉપર પ્રચાર-

કાર્યથી, છૂપી ખટપટથી, કાવાદાવા અને વિનાશક-વિપ્લવાત્મક પ્રેરણાથી

ચલાવવાની છે. સમગ્ર યુરોપના દિલમાં એશિયાની જાગૃતિ અને

સંગઠનનો ભય રહેલો છે અને દરેક પોતાની આણુકયનીતિથી એશિયાનો

ઉપગ્રોહ પોતાના વેરની વસુક્ષાત માટે કરવાનાં સ્વપ્નો હજી સેવે છે.

આ પરિસ્થિતિમાં યુરોપનું રાષ્ટ્રમંડળ કોઈ રીતે એકતાર, એકકદમ

ચર્ચ શકે તેમ નથી.

પ્રકરણ બાવીસમું

હિટલરઘટ રાઈક : જગતને શું ?

જર્મનીનો નાઝીતત્ત્વવિધ્વસ તેના ઉપર ઇતિહાસ દૃષ્ટિએ નિર્ણયાત્મક અભિપ્રાય આપ્યા માટે અત્યત સમીપ છે. પરંતુ તેણે જર્મનીને ફરીથી જગતમાં સર્વમાન્ય અને વજ્રમેઘ બનાવ્યું છે. ઑક્ટોબર ૧૯૩૩માં તેણે રાષ્ટ્રસભામાંથી રાજીનામું આપ્યું. શત્રુ-નિરસનની પરિપક્વ પછી જર્મનસેના પુનઃ નવેસરથી જમાવી, સારને પ્રદેશ પાછો મેળવ્યો, ક્રિસ્ટન સાથે નૌકાબળ વિષે સમજૂતી કરી અને ક્રાન્સ-રશિયા સામે ઇટલી-જાપાનને પોતાના ખાસ મિત્રો બનાવ્યાં. ૧૯૩૭ના જાન્યુઆરીની ૩૦મી તારીખે પોતાના વહિવટનાં ચાર વર્ષ પૂર્ણ કરી તેણે અવલોકન રાષ્ટ્રકસ્ટાગ સામે મૂકતાં હિટલરે વર્સાઇન તહનામાના ભાંગીને બૂક્યા કરી નાખેલા જાહેર કર્યા અને જર્મનીનાં જૂના સપત્તિશ્વેત્રો પાછાં માર્યાં.

૧૯૩૫માં ક્રાન્સ અને રશિયાએ ફરીથી લશ્કરી મિત્રાચારી બાંધી. હિટલરે તેના જવાબમાં જર્મનીના પ્રશ્નો જગત સમક્ષ મૂકતાં રાષ્ટ્રકસ્ટાગમાં ભાષણ આપ્યું હતું. તેમાં તેણે પોતાના રાષ્ટ્રની મનોદશા તથા આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારની શરતો નિવેદન કરી હતી; તેમાં જર્મનીના પ્રશ્ન વિષે તેણે સ્ફોટ કર્યો હતો કે, ગોર્બાચેવે રાષ્ટ્રોને જે રાષ્ટ્ર જીવન જીવવાના અને પ્રાણુબળ કેળવવાના અવકાશો આપવામાં આવે તેથી

હિતરતા દરબજના અવકાશો જર્મનગણ કદી કબૂલ રાખશે નહિ.
 બીજી, વર્સાઈના તહનામાના બધેનો અને કલક
 જર્મન પ્રશ્ન બૂસી ન નંખાય ત્યાં સુધી તે શાત રહેશે
 નહિ યુરોપના અલબવચન માટે તેણે નીચેની
 દરખાસ્તો આગળ મૂકી હતો (૧) ક્રાન્સ અને બેલ્જિઅમ
 સાથે બંને સરહદો ઉપર યુદ્ધબૂદ વિનાના પ્રદેશો રાખવા જર્મની
 કબૂલ થાય, પણ એવા પ્રદેશ પરસ્પરની સરહદો
 અલબવચન ઉપર બંને બાજી હોવા જોઈએ, અને તેમાં મપૂર્ણ
 સમાનતા હોવી જોઈએ (૨) પશ્ચિમની સરહદો
 પચ્ચીસ વય સુધી અખડ રહે તેવા યુદ્ધનિરાસના અને જામીનગીરીના
 પરસ્પર કોલકરાર ક્રાન્સ અને બેલ્જિઅમ સાથે કરવા જર્મની તૈયાર
 રહે (૩) ઇંગ્લાંડ અને ઇટલોને આ કરારના જામીનખત પર મહી
 કરવા જર્મની નિમત્રે (૪) આ સમજૂતીમાં નેધર્લેન્ડને સમાવનામાં
 જર્મની વાધો ન લે (૫) આ ધોરણ ઉપર આ ઉદ્દેશ માટે હનાં
 યુદ્ધનો ત્યાગ કરવાના પણ કોનકરાર કરવા તૈયારી મતાવે (૬) પૂર્વની
 સરહદ ઉપર પણ પોનાંડ સાથે થયા છે તેવા કોનકરાર જર્મની કરે.
 મેમેલને જામીનગીરીવાળી સ્વાયત્તત્વ આપવા લિયુઆનિયા તૈયાર છે
 તેથી તેની સાથે પણ તેવી સમજૂતી કરે (૭) જર્મનીની પદસમાનતા
 અને રાષ્ટ્રિકના આખા મૂનક ઉપર નિષ્કટક તત્વાધિકાર કબૂલ કરનામાં
 આવે તો જર્મની પાછું રાષ્ટ્રસંઘમાં આવે, પરંતુ સપતિલ્લેરો, વમતિ-
 વિકાસ વગેરે બાબતમાં પણ જર્મનીની સમાનતા સ્વીકારાય અને
 વર્સાઈના તહનામાથી રાષ્ટ્રસંઘનું કરારનામું છૂટું પડે પોતાને હાથે
 પોતા ઉપર નાખેલી આ શરતો અન્ય રાષ્ટ્રોને કબૂલ નહોતી

મકરણ બાવીસમું હિટલરાર્થે રાઈકે - જગતને શું ?

જર્મનીનો નાઝીતત્ત્વવિધ્વન તેના ઉપર ઇતિહાસ દ્રષ્ટિએ નિર્ણયાત્મક અભિપ્રાય આપવા માટે અત્યંત સમીપ છે પરંતુ તેણે જર્મનીને ફરીથી જગતમાં સર્વમાન્ય અને વજ્રમેઘ બનાવ્યું છે. ઑક્ટોબર ૧૯૩૩માં તેણે રાષ્ટ્રસભાથી રાજીનામું આપ્યું અને નિરસનની પરિષદ પછી જર્મનસેના પુનઃ નવેસરથી જમાવી, સારનો પ્રદેશ પાછો મેળવ્યો. ક્ષિત્ર સાથે નૌકાબળ વિશે સમજૂતી કરી અને ક્રાન્સ-રશિયા સામે ઈટલી-જાપાનને પોતાના ખાસ મિત્રો બનાવ્યા. ૧૯૩૭ના જાન્યુઆરીની ૩૦મી તારીખે પોતાના વહિવટના ચાર વર્ષ પૂરા કરી તેણે અવલોકન રાષ્ટ્રકસ્ટાગ સામે મૂકતા હિટલરે વર્માઇન તહનામાના ભાગીને બૂકા કરી નાખેના જાહેર કર્યા અને જર્મનીના જૂના સપત્તિશ્વરો પાછા મળ્યા.

૧૯૩૫માં ક્રાન્સ અને રશિયાએ ફરીથી લશ્કરી મિત્રાચારી બાધી હિટલરે તેના જવાબમાં જર્મનીના પ્રશ્નો જગત સમક્ષ મૂકતા રાષ્ટ્રકસ્ટાગમાં ભાષણ આપ્યું હતું તેમાં તેણે પોતાના રાષ્ટ્રની મનોદશા તથા આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારની શરતો નિવેદન કરી હતી, તેમાં જર્મનીના પ્રશ્ન વિશે તેણે સ્ફોટ કર્યો હતો કે, બીજા રાષ્ટ્રોને જે રાષ્ટ્ર જીતે જીતનાના અને પ્રાણમળ કેળવનાના અવકાશો આપનામાં આવે છે તેથી

કિતરતા દરજ્જાના અવકાશો જર્મનરાષ્ટ્ર કદી કબૂલ રાખશે નહિ. બીજું, વર્સાઈના તહનામાનાં બધાં અને કલક જર્મન પ્રતિ બૂંસી ન નંખાય ત્યાં સુધી તે શાંત રહેશે નહિ. યુરોપના અભયવચન માટે તેણે નીચેની દરખાસ્તો આગળ મૂકી હતી: (૧) ફ્રાન્સ અને બેલ્જિઅમ સાથે બંને સરહદો ઉપર યુદ્ધવ્યૂહ ચિનાના પ્રદેશો રાખવા જર્મની કબૂલ થાય, પણ એવા પ્રદેશ પરસ્પરની સરહદો અભયજીવન ઉપર બંને બાજુ હોવા જોઈએ; અને તેમાં મપૂર્ણ સમાનતા હોવી જોઈએ. (૨) પશ્ચિમની સરહદો પચ્ચીસ વર્ષ સુધી અખંડ રહે તેવા યુદ્ધનિરાસના અને ગમીનગીરીના પરસ્પર કોલકરાર ફ્રાન્સ અને બેલ્જિઅમ સાથે કરવા જર્મની તૈયાર રહે. (૩) ઇંગ્લાંડ અને હટલોને આ કરારના ગમીનખત પર સહી કરવા જર્મની નિમત્રે. (૪) આ સમજૂતીમાં નેધર્લેન્ડને સમાવવામાં જર્મની વાધો ન લે. (૫) આ ધોરણ ઉપર આ ઉદ્દેશ માટે હવાઈ યુદ્ધો ત્યાગ કરવાના પણ કોલકરાર કરવા તૈયારી ગતાવે. (૬) પૂર્વની સરહદ ઉપર પણ પોનાંડ સાથે થયા છે તેવા કોલકરાર જર્મની કરે. એમેલને ગમીનગીરીવાળું સ્વાયત્તંત્ર આપવા લિયુઆનિયા તૈયાર છે તેથી તેની સાથે પણ તેવી સમજૂતી કરે (૭) જર્મનીની પદસમાનતા અને રાઈકના આખા મૂલક ઉપર નિષ્કંટક તમાધિકાર કબૂલ કરવામાં આવે તો જર્મની પાછું રાષ્ટ્રસંઘમાં આવે, પરંતુ સપતિદેશો, વમતિ-વિકાસ વગેરે બાબતમાં પણ જર્મનીની સમાનતા સ્વીકારાય અને વર્સાઈના તહનામાથી રાષ્ટ્રસંઘનું કરારનામું છૂટું પડે. પોતાને હાથે પોતા ઉપર નાખેલી આ થરતો અન્ય રાષ્ટ્રોને કબૂલ નહોતો.

ફેડરિક એર્નટ ૧૯૨૫માં ગૂજરી જતાં સુધી પ્રમુખપદે રહ્યો. તે પછી ફ્રીડ્રીક માર્શલ હિન્ડેનબર્ગ એ પદ ઉપર ચૂંટાયો અને ૧૯૩૪ના એપ્રિલની બીજી તારીખે અવસાન પામતાં સુધી એ એ પદ ઉપર રહ્યો. એની લશ્કરી યોગ્યતા વિશે યુરોપ એકમતે તેને

શિગ મૂકાવાનો હતો. પરંતુ તે પ્રમુખપદે આના પછી તેની મુતસદ્દી ગીંગે તથા વ્યવહારિ- શુદ્ધિ વિષે પણ યુરોપ અત્યંત મુગ્ધ થઈ ગયો. એના મૃત્યુ પછી ચાન્સેલર હિટલરે પોતે પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું અને ડ્રુરેર અને કાન્સલરના જે ૪ કાબો એકી સાથે ધારણ કર્યા ૧૯૩૩ના માર્ચની ૨૪મી તારીખે હિટલરની માગણીથી તેને અને તેના કેન્દ્રને કુલપ્રખ્યાત સત્તા આપી રાઇચ્સટાગે જર્મનીનું જાગ્ય તેમના હાથમાં સોંપ્યું હતું. વેઇમાર તરફ ગઈ થયું નથી, પરંતુ કાન્સલર-ડ્રુરેર પોતાની આ સત્તાથી નવા કાનૂન મનાવી શકે છે અને નવા વહિવટી ધોરણ દાખલ

અત્યારે

કરી શકે છે તે દિવસના મત્તાચક કાનૂનથી કાન્સલરની વ્યક્તિમાં રાષ્ટ્ર-તેજનું સવાશે નિધાન કરવામાં આવ્યું છે અને રાજકરણિય, આર્થિક, સાંસ્કૃતિક, વ્યાપારિ-તમામ શક્તિનું એ એક જ કેન્દ્ર થઈ રહ્યો છે. આ તરફ યુરોપ ટોટલિટરિયન તરફ કહે છે, આ ટોટલિટરિયન તરફ તર નીચે વિચાર, વાણી અને લેખનની અનકુશતા બધી થઈ છે અને તરકાનૂનમાં સમાન હક્ક મેળવવા માટે 'આર્ય' વર્ણોય જન્મવું પડે છે. હિટલરની છૂપી પોલીસ પણ ફક્ત આપવર્ણોય તરીકે દક્ષિણ રહેલી વ્યક્તિઓને જ તરકવાના વગર પકડતી નથી હિન્દુસ્તાનના આર્યોએ રમેલો

રાઇચ્સટાગ

સ્વસ્થિત નાઝીજર્મનીની પ્રકર્યમુદ્રા થયો છે નેચ-નાલિસ્ટિશ ડૉક્ટ્રિનાલિસ્ટ ડેવિસ આનાઈટર પાર્ટો-નેચનલ સોશિયાલિસ્ટ જર્મન વર્કમ પાર્ટો-નાઝી પણ સિવાય બીજા પક્ષોને દાખી દેવામાં આવ્યા છે. રાઇચ્સટાગ એકલી જ એક મત્તા-નિધાન લોકસભા છે તેના સભ્યોને રાઈકના સમસ્ત વયે પહોંચેલા સ્ત્રીપુરુષો સીધા, છૂપા, સરખા અને સર્વગત મતાધિકારથી ચૂંટે છે. અત્યારે રાઈચ્સટાગ ફક્ત સલાહસૂચના આપવાનું કામ કરે છે, અને રાષ્ટ્રીય અગત્યની ખાસ ખામતોમાં લોકાભિપ્રાય મેળવવા માટે પ્રબળ રાખેલા છે.

૧૯૩૪ના ફેબ્રુઆરીની પહેલી તારીખે રાઈકની મુનરંચનાનો કાયદો અમલમાં આવ્યો, તેથી જૂઠા જૂઠા સંસ્થાનો બંધ થયા. રાઈક એટલે જર્મનરાષ્ટ્ર-માળામડળ મટી એક સંગઠિત થયો અને રાઈકસ્ટાગ એકલી જ રાઈકની લોકસભા થઈ. દરેક સંસ્થાન ઉપર એકેકો રાઈકસ્ટાટહોલ્ડર - ગવર્નર નીમવામાં આવ્યો. રાઈકના લશ્કરનું આધિપત્ય કાન્સલર-ફ્યુરેરમાં વેશિત થયું.

૧૯૩૩ પછી રાઈકસવેહર જર્મન લશ્કરમાં ૩૦૦,૦૦૦ માણસોને રોકવામાં આવ્યા હતા. અને તેમાં ૧૯૩૫-૩૬માં વધારો કરવામાં આવ્યો છે. ૧૯૩૪-૩૫નું અંદાજપત્રક સૈન્ય માટે ૮૯૪,૩૨૩,૮૫૦ રાઈકમાર્કનું હતું. વિમાનોને મુક્ક-સજ્જ રાખવા માટે ૨૧૦,૦૦૦,૦૦૦ રાઈકમાર્ક અને નૌકા માટે ૨૩૬,૦૦૦,૦૦૦ માર્ક અલગ કાઢવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૩૪ના માર્ચની ૩૧મીએ જર્મનીનું કરજ નીચે મુજબ હતું:

લગાઈ પહેલાનું કરજ	રાઈક માર્ક	૪૨૫૫.૨ મિલિયન
	રેન્ટેનમાર્ક	૪૦૮.૬ "
	ડોઝલોન	૪૧૦.૩ "
	યગલોન	૧૦૭૮.૮ "
	૧૯૨૭ રાષ્ટ્રીય	૫૦૦.૦ "
	૧૯૨૬ રાષ્ટ્રીય	૧૮૩.૦ "
	લગાઈનું આંતર	૧૦૧૨.૪ "
	પોલાંડનું લગાઈ	૨૧૩.૧ "
	તાત્કાલિક ફ્લોટિંગ	૨૧૮૩.૧ "
	પરચુરણ	૧૮૭૬.૨ "
		<hr/>
		૧૨૪૦૫.૧ "

૧૯૩૪ની ખેતીની નીપજમાં ધઉ ૪,૫૩૨,૫૩૮ મિટ્રિક ટન;
 રાઈ ૬,૬૦૭,૬૧૮ મિ. ટન; બટેટાં ૪૩,૬૩૧,૬૬૩
 નીપજ મિ. ટન ઉત્પન્ન થયાં હતાં. ખનીજોની નીપજ
 ૧૯૩૩ને અંતે ૧૦૯,૯૨૧,૬૦૦ મિ. ટન કાલસો;
 લીઝનાઈટ ૧૨૬,૭૯૬,૦૦૦; કાચુ લોખંડ ૨,૫૬૨,૦૦૦; પોટાશ
 ૭,૩૬૩,૦૦૦; પેટ્રોલિયમ ૨૩૨,૬૮૬ હતાં.
 કારખાનાં ૧૯૩૩ના જુનની ૧૬મી તારીખે રાઈઝમાં ૧,૬૦૧,-
 ૩૨૨ કારખાનાં હતાં અને તેમાં ૮,૬૪૧,૩૫૦
 મજૂરો કામ કરતા હતા. તેમાં ૧૫૫,૮૩૩, લોખંડ અને ધાતુનાં;
 ૨૧૪,૮૬૦, લક્કડ કામનાં; ૫૨૫,૨૬૬ કાપડનાં, આ કારખાનાંનો
 સમાવેશ થાય છે.

૧૯૩૪માં કુલ આયાત ૪,૬૩૩,૫૦૦,૦૦૦ રાઈકે માર્કની થઈ
 હતી, તેમાં ધઉ ૬૦,૯૧૯,૦૦૦ માર્કના, માખણ
 આયાત ૭૩,૬૯૨,૦૦૦નું, કપાસ ૨૬૦,૨૨૯,૦૦૦નો, ઊન
 ૩૨૨,૬૮૬,૦૦૦નું, અને ખનીજ તેલો ૧૩૬૮,
 ૮૫૬,૦૦૦ના; આ આંકડા સમાઈ જાય છે. નિકાસનો આંકડો ૧૯૩૪
 માટે ૪,૬૬૬,૦૦૦,૦૦૦નો હતો. તેમાં કાલ માટે
 નિકાસ ૨૧૫,૭૬૨,૦૦૦ માર્કનો, કાચળ ૧૩૨,૬૩૨,૦૦૦
 નો, રસાયણ ૩૧૬,૨૦૯,૦૦૦નાં, લોખંડના સંચા,
 સામાન વગેરે ૬૫૨,૬૬૮,૦૦૦ના અને રંગરોગાન ૨૦૬,૬૦૧,૦૦૦
 માર્કનાં એ મમાઈ જાય છે.

જર્મનીનો ઇતિહાસ આપણે અહીં પૂરો કરવો પડે છે. પોતાનું
 વ્યક્તિત્વ ખીલવવાના પ્રશ્નની ધડમચડમમાં પડેલા એ દેશ પાસે અત્યારે
 જગતને આપવા માટે કઈ આશા કે આદર્શ હોય તેણે દેખાવું નથી.
 રશિયાએ જગતને લેનિન આપ્યો; હિન્દુસ્તાનમાંથી જગતને ગાંધીજી
 જડ્યા તે કોટિની કોઈ વ્યક્તિ અત્યારના જર્મનીમાંથી જગતને જડે

તેમ નથી. એ શક્તિ કેળવવા પ્રયાસ કરે છે, એ શક્તિ કેળવશે, પણ તે કેળવ્યા પછી એનો ઉપયોગ એ રાષ્ટ્ર કંઈ રીતે કરવાનો. તે વિષે જગતને શંકા અને ભય બને છે. જગતના દલિતોને જર્મનીમાંથી દિલાસો મળતો નથી; પૃથ્વીના પરત્વોને તેના તરફથી સહાયની આશા નથી; દુખિયાંને આપવાનું તે કંઈ ભાવિ સૂચવી શકતો નથી. સૃષ્ટિના સ્વપ્નસપ્નાઓને એ આદર્શસ્વપ્નો તરફ પ્રેરી શકતો નથી. યુરોપીય સમૂહની બળવતી જડતા અને અર્થસંચય તરફની દોટમાં એ સર્વથી બળવાન, સર્વથી જડ અને અર્થ સંચયની દોટમાં પહેલો નીકળવાની ઇચ્છાવાળો હોવા ઉપરાંત અત્યારે એ જગતના અભ્યાસી-ઓના અભ્યાસમાં વધારે આકર્ષણીય સ્થાન ધરાવતો નથી.

છેવટ

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં મને મારા ખીજા મિત્રો ઉપરાંત નૈરાખીના અમણી ઈરમાઈલી લક્ષ્મીનંદન બાઈ અબ્દુલ્લા રેહમતુલ્લા વાલજી હીરજી તરફથી પુસ્તકોની ઘણી જ સગવડ મળી હતી. નૈરાખીની ઇન્ડિયન એસોસિએશનનો મંચલ પણ મને અત્યંત ઉપયોગનો થઈ પડ્યો છે. મારા જર્મન મિત્રોનાં નામ દઈ તેમના પ્રત્યેનું ઋણ પણ હું અદા કરી લઉં એવી મારી અંતઃકરણની ઈચ્છા છે; પરંતુ તેઓ પોતાના નામનો ઉલ્લેખ કરાવવા ઈચ્છતા નથી.

હું અંતઃકરણ પૂર્વક ઈચ્છું છું કે, જર્મની એકલી શક્તિ જ નહિ, પણ સંસ્કૃતિ ડેળવે; અને એ સંસ્કૃતિ યુરોપની જડતા અને શરીર કે સમુદાયબળ ઉપર રચેલી, અર્થસમૃદ્ધિ અને ભૂમિસમૃદ્ધિના નિષ્પ્રાણ, નિષ્પ્રેરણ ખરાબામાં પાચે ન પામે, પણ જગતની શક્તિ ડેળવવા તરફ, માનવતા સમસ્તના સ્વાર્ત્ર્ય, આનંદ અને યાન તરફ નિધાન રાખે. આર્થ શબ્દ હિન્દને મત્રમુગ્ધ કરે છે; સ્વસ્તિક તેનાં દિલ બહલાવે છે, પણ એ બન્ને આદર્શસૂચક અને તેનાં સમાવાહક છે.

શબ્દકોષ

અંધકારમયી યુગાવસ્થા	— ડાર્ક એજિઝ
ધર્મધ્યક્ષો	— બિશપ્સ
મહા-આચાર્યો	— આર્ચ બિશપ્સ
ધર્મ સંસ્થા, -નો	— એકકલેઝિયાસ્ટિકલ સ્ટેટ્સ; ચર્ચ, ચર્ચોઝ
એકછત્ર	— મોનાર્કિક, યુનાઈટેડ કિંગડમ વન મોનાર્ક
એકરાષ્ટ્રભાષણ	— નેશનલ, નેશનલ-માઈન્ડેડ
મંડળ	— ક્યુડલ ડોમેન
માંડલિક	— ક્યુડેટરી
સામંત	— સબ ક્યુડેટરી વેસ્સલ
ઈગિતચિહ્ન	— સિમ્બોલ
માળામળ્ય	— ફેડરલ મોનાર્કિ
સર્વસત્તાધર	— ઍન્સોસ્યુટ ઑટોક્રેટ
માળાનો મહિ	— પ્રિમિયર મીનિસ્ટર, પ્રેસિડન્ટ મોનાર્ક ઑફ ફેડરેટડ મોનાર્કિક સ્ટેટ્સ
એકકેન્દ્રિત	— યુનાઈટેડ કિંગડમ વન ગવર્નમેન્ટ
આધ્યાત્મિક સામ્રાજ્ય	— રિપરિમ્યુઅલ એમ્પાયર
પાર્થિવ (સ્થૂલ) સામ્રાજ્ય	— ટેર્રીટોરિયલ એમ્પાયર
કેન્દ્રિત	— સેન્ટ્રાલાઈઝડ

દેહબલિષ્ઠ	— ફિઝિકલી પાવરફુલ
અધિકારસંપ્રદાન	— ઇન્વેસ્ટિચર
વિશ્વવ્યાપી ધર્મસંસ્થાન	— યુનિવર્સલ ચર્ચ
ધર્માધિકાર સ્ત્રોત	— એક્સકોગમ્યુનિકેટડ, પ્લેસ ઓફ ઇન્ટરડિક્ટ
પ્રતિરોધ	— એન્ટિ કિંગ
પ્રતિપોષ	— એન્ટિ પોપ
મુદ્રા	— રિંગ
છડી	— સ્ટાફ
હંડ	— સેપ્ટ
શિવપેથ	— માર્ષલર
ઉમરાન મંડળ	— નેમિલિટિ
વરણી મંડળ	— ઇલેક્ટોરલ કોલેજ
ઉપસંસ્થાન	— મિડસ્ટેટ, ડ્યુડેટરી સ્ટેટ ને ક્યુડેટરી સ્ટેટ ઉદારશુ-લિટિશન ક્યુડેટરી જૂનાગઢ જૂનાગઢનું ક્યુડેટરી માગરોળ
લોકસભા	— પોપ્યુલર એસેમ્બલી, ડાયેટ
ખંડ	— હાઉસ ઓફ પાર્લામેન્ટ, એસેમ્બલી
મોહનિર્જલન	— ડિઝ-ઇન્ફ્યુઝનમેન્ટ
ધર્મવિપ્લવી	— હેરેટિક
મિલકતદાર વર્ગ	— પ્રોપર્ટિઝ કલાસિક
પ્રતિસુવારણા	— કાઉન્ટર રેક્રેમેશન
કેન્દ્રસ્થ	— સેન્ટ્રલ, ફેડરલ
છાયા સામ્રાજ્ય	— શેડો-એમ્પાયર
તત્ત્વવિપ્લવ	— રેવોલ્યુશન

તંત્ર પરિવર્તન	— ચેન્જ ઓફ ગવર્મેન્ટ, ચેન્જ ધન ધી ફોર્મ ઓફ ગવર્મેન્ટ
લોકસત્તાક તંત્ર	— રિપબ્લિક
લોકસંમતિ	— ડેમોક્રસી
લોકસહકાર	
લોકસંમતિક તંત્ર	— કોન્સ્ટિટ્યુશનલ ગવર્મેન્ટ
તંત્રવિપાદ	— કોન્સ્ટિટ્યુશનલ ક્વોરલ
તંત્રમૂલક લોકપરિપદ	— કોન્સ્ટિટ્યુએન્ટ એસેમ્બલી
ત્રિવર્ગ વફાઈ	— થ્રી ક્લાસ ઇલેક્શન
લોકસત્તાક મહામંડળ	— ફેડરલ રિપબ્લિક
બંધારણસરનું રાજ્યસત્તાકતંત્ર	— કોન્સ્ટિટ્યુશનલ મોનાર્કિ
ભદ્ર	— સુઝર્નારી
શૂદ્ર	— વર્કિંગ ક્લાસીઝ
મભદ્ર	— ઍરિસ્ટોક્રસી
ઉપભદ્ર	— પ્લુટોક્રસી
અનુભદ્ર	— પેટી સુઝર્નારી
મશૂદ્ર	— પ્રોલેટરિયટ
સંપત્તિક્ષેત્રો	— શીલ્ડઝ ફોર ડે મટીરિઅલ કોલોનીઝ
વસતિનીકો	— આઉટલેટ્સ ફોર પોપ્યુલશન કોલોનીઝ
અનૃણુદાપન	— મારેટારિયમ
આર્થિક નિરાસ	— ઇકોનોમિક ડિપ્રેશન
યુદ્ધસન્નજતા	— આર્મામેન્ટ
નિરસ્તબ્ધિક	— મિકેનાઈઝમ
પ્રતિસામ્ય	— એન્ટી સોશિયાલિસ્ટ
અખંડિતતા	— ઇન્ટેગ્રિટી
રાષ્ટ્રાધિકાર	— સુવરન્ટી
નિર્વાત્તિક સંદેશપેગમ	— અલ્ટિમેટમ

માર્કસદર્શન	— માર્કસિયન ફિલોસોફી
સામ્યદર્શન	— સોશિયલિઝમ
સામાન્યાર્થ દર્શન	— કોમ્યુનિઝમ
શુદ્ધ સામ્યદર્શન	-- માર્કસિયન સોશિયલિઝમ
વિશિષ્ટ સામ્યદર્શન	— એવોલ્યુશનરી સોશિયલિઝમ, સોશિયલ ડેમાક્રસી
દંડ	— સ્લાવર-ટી
અતીતાંકુશ	— અન-કાન્ટ્રોલ્ડ
વિશ્લેષ-પ્રતિવિશ્લેષ	— રેવોલ્યુશન એન્ડ કાઉન્ટર રેવોલ્યુશન
શસ્ત્રનિરસન	— ડિઝાર્મામેન્ટ
કુલાવટ	— ઇન્ફલેશન
સ્થિર વિરામ	— સ્ટેન્ડ સ્ટિલ

શુદ્ધિપત્રક

અકરણ	પૃષ્ઠ	છોટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૧૭	૧૬	ચાણાકચ શુદ્ધ	ચાણાકચશુદ્ધ
૩	૨૫	૧૮	આ અિસ્તી	અધિસ્તી
૩	૨૬	૨	અિસ્તી	અધિસ્તી
૩	૨૬	૮	અંદો	અંદો
૩	૨૭	૨૨	બિહુગના	બિહુગના
૩	૨૮	૮	રાગના	સગના
૩	૩૧	૧૭	સામ્રાજની	સામ્રાજની
૪	૪૫	૯	આવ્યા	ખાવ્યાં
૪	૪૫	૧૪	તેમણે	તેમને
૫	૪૮	૧૪	કેબોન	કેબોન
૫	૪૮	૨૧	સડોલ્ફ	રુડોલ્ફ
૫	૫૧	૨-૬	હામ્સઅર્ગ	હામ્સઅર્ગ
૫	૫૨	૩	તો	તે
૫	૫૨	૯	વેપારીઓનું	વેપારીઓ
૫	૫૩	૮	જૂમિરત	જૂમિ હતી,
૫	૫૫	૧૬	લોકસભાએ	લોકસભાએ
૬	૭૪	૧	અનાચર	અનાચાર
૬	૭૪	૭	રાષ્ટ્રીય	રાષ્ટ્રીય
૭	૭૫	૧૬	ગુઆપુસ	ગુરટાવુ
૭	૮૨	૧૦-૨૦	સાઈ બેઝિયા	સાઈ લેઝિયા
૭	૮૩	૬	ક્રાંસના	પ્રશિયાના
૭	૮૪	૧૦	રાસિ	રાસિ
૮	૯૦	૧૦	હાઉનસોલેર્નન્ટ	હાઉનસોલેર્નની
૮	૯૧	૧	પરંતુ ટ્રેડરિક વિલિયમ વિયેના,	પરંતુ વિયેના

પ્રકરણ	પૃષ્ઠ	શીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૯	૯૬	૯-૧૧	મેટરનિક	મેટરનિક
૯	૧૦૨	૧૭	દહતર-	દહતર સગઠન-
૯	૧૦૫	૨૩	પ્રશ્નો	પક્ષો
૯	૧૦૮	૧૭	સમગ્નવવામા	સમાવવામા
૯	૧૧૦	૬	બે જવાબદાર	બેજવાબદાર
૯	૧૧૨	૧	હુકમથી	હુદયથી
૯	૧૧૩	૨૧	આડોનિયા	સાડોનિયા
૯	૧૧૪	૧૮	પુનરચના	પુનર્ચના
૧૦	૧૧૬	૧	સસ્થાઓનું	સસ્થાનોનું
૧૦	૧૨૩	૧૧	મોબકે	મોદકે
૧૧	૧૨૭	૧૦	એકકદમ	એકકદમ
૧૧	૧૨૭	૨૧	ખાવસાની	લાલસાની
૧૧	૧૩૩	૮	ફાઈન	ફાઈન
૧૧	૧૩૩	૬	તીઓ	તીએ
૧૧	૧૩૩	૭	હુડવિગના	હુડવિગના
૧૧	૧૩૩	૯	લાંડટાગે	લાંડટાગે
૧૨	૧૪૩	૬	રુમાનિયાને	રુમેલિયાને
૧૨	૧૪૪	૪	સમેલિયાને	રુમેલિયાને
૧૨	૧૪૫	૨	અબ્યુદયથી જ માત્ર	અબ્યુદયથી જ માત્ર
૧૨	૧૪૫	૭	ટોગાલેન્ડમા	ટોગોલેન્ડમા
૧૨	૧૪૫	૨૬	યૂરપ	યૂરપના
૧૨	૧૪૯	૧૫	કુંદુર કાફ	કુંદુર કાફ
૧૩	૧૫૬	૪	લોંડવેહર	લોંડવેહર
૧૩	૧૬૧	૧૬	મિસીરમા	મિસરમા
૧૩	૧૬૨	૨૩	૧૭૯૭-૯૮મા	૧૮૮૭-૯૮મા

પ્રકરણ	પૃષ્ઠ	હીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩	૧૬૨	૨૬	Lansdoun	Lansdowne
૧૩	૧૬૫	૮	વીસરી	વીસારી
૧૩	૧૬૭	૧૭	છટા	છૂપા
૧૪	૧૬૯	૨	વિથિયુદ્ધની પ્રભાત	વિથિયુદ્ધનું પ્રભાત
૧૪	૧૬૯	૧૪	નૈકાની	નોકાની
૧૪	૧૬૯	૧૩	ધાસ	માસ
૧૪	૧૬૯	૧૮	વખાણવા	દબાવવા
૧૪	૧૭૨	૨૦	ચાટે	માટે
૧૪	૧૭૪	૧	જર્મેન	જર્મની
૧૪	૧૭૪	૮	ખેયમાન	ખેયમાન
૧૪	૧૭૪	૧૭	મહાચ	મહામ
૧૪	૧૭૫	હેડીંગ	યુવતીની કતલ	યુવનાની કતલ
૧૪	૧૭૫	૧૦	અલ્ફિટમેટમ	અલ્ફિટમેટમ
૧૪	૧૭૭	૩	નિર્વાતિઃ	નિર્વાતિક
૧૫	૧૮૪	૨૨	એનું	એવું
૧૫	૧૮૫	૧૪-૧૯	માર્કિસસ	માર્કિસેસ્ટ
૧૬	૧૮૯	૨	તેનો	તેને
૧૬	૧૮૯	૨૨	હુમ્મર્ગ	હુમ્મર્ગ
૧૬	૧૯૩	૨૦	સ્વાગત	તૂર્ક પ્રગતો સ્વાગત
૧૬	૧૯૪	કૂટનોટ	Ceporetto	Caporetto
૧૬	૧૯૮	૧૦	પુનર્વ્યવસ્થા	પુનર્વ્યવસ્થાનો
૧૭	૨૦૪	૧૫	જલાઈમાં	જુલાઈમાં
૧૭	૨૦૫	૧	સરકાર	સહકાર
૧૭	૨૦૬	૧	ખુન્સ્તકમાં	ખુન્સ્વકમાં
૧૭	૨૦૮	૧૫	મેનેલ	મેમેલ
૧૮	૨૧૧	૧૨	સામ્યવાદીઓએ	સામ્યવાદીઓને

પ્રકરણ	પૃષ્ઠ	છાંદો	અનુષ્ઠ	શુદ્ધ
૧૯	૨૨૫	૨૫	સરલ	સરલસ
૨૦	૨૨૮	૮	ભેળા	ભેળાં
૨૧	૨૩૪	૪	પ્રભોઓના	પ્રભઓના
૨૨	૨૩૪	૧૨	ટેન્ડરસનના	હેન્ડરસનના
૨૩	૨૩૬	૧૮	અમેરિકાનું	અમેરિકાનું હેલુ
૨૪	૨૩૯	૧૪	નિરાશીન્ત	નિરાસના
૨૫	૨૪૩	૧	જર્મની	જર્મન
૨૬	૨૪૨	૯	વિદેશનો	વિદ્રોહનો
૨૭	૨૫૧	૧૯	તે	તેણે
૨૮	૨૫૨	૧૭	એકતાર	એકત્ર
૨૯	૨૫૩	૩	તત્ત્વદર્શ	તત્ત્વદર્શ
૩૦	૨૫૪	૩	વજ્રમેય	વજ્રમેય
૩૧	૨૫૬	૧	ઝૂકાવાનો	ઝૂકાવતો
૩૨	૨૫૬	૧૧	રાજકારણિય	રાજકારણિય

રાષ્ટ્રોનો ઉદ્ભવ, વિકાસ અને હાલની સ્થિતિ
દરેક રાજકારણના અગ્રણી પ્રજ્ઞસમૂહ માટે
જાણવાનું આવશ્યક છે.

આ જાતની તમામ માહિતી
સોંધા, સરળ, સાહિત્ય માતૃભાષામાં જ
મારફત મળે એ ઉદ્દેશથી

ઉન્નત રાષ્ટ્ર ગ્રંથાવલી

ખાસ યોજવામાં આવી છે

- ૬ રા. એક પ્રવેશ શી જરી આખી માળાના આદક ચનારને ૩૩ ટકા
કમીશનથી પુસ્તકો મળશે.
- ૬ પોસ્ટેજ ખર્ચ આદકોને સ્વીર રહેશે. પુસ્તકો પ્રગટ થશે તેમ તેમ
વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે. વી. પી. પાછું વાળનારને પ્રવેશ
શી પાછી મળતો નહિ. માત્ર આખી ગ્રંથાવલીનાં પૂરા પુસ્તકો
લેનારને જ પ્રવેશ શી પાછી આપવામાં આવશે.
- ૬ સુલો અને સ્વીકારાયેલ સાર્વજનિક લાયબ્રેરીઓ પાસેથી અને
સ્ત્રીબોધના ચાલુ આદકો પાસેથી પ્રવેશ શી લેવામાં આવતો નહિ.
- ૬ પ્રવેશ શી જરીને એક જ વર્ષના આદક ચવાય છે. તેમને પ્રવેશ
શી પાછી મળશે નહિ. ને તેમને પુસ્તકો પોણી કોમતે મળશે.

આ વર્ષનાં નીચેનાં ચાર પુસ્તકો તૈયાર થાય છે:—

૧ પરાધીન રશિયા

૨ સ્વાયત્ત રશિયા

૩ સ્વતંત્ર જર્મની

૪ સ્વાધીન જાપાન

જીવનલાલ અમરશી મહેતા,

પીરમદા રોડ : અમદાવાદ

જીવનલાલ એન્ડ સન્સ,

૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ-૨

ઉત્તમ રાષ્ટ્ર વધાવટી—પુસ્તક પહેલું

પરાધીન રશિયા

રશિકના વંશથી આર્યુગ સુધીની
ઇતિહાસ રેખા

અનેક શ્રેણીઓ : આકર્ષક ગેટઅપ
કિંમત રૂ. દોઢ

(૧) પરિસિમા	(૧૨) આરતુ ખૂન
(૨) બ્લાડિમિર	(૧૩) સમવાદ-સામાન્યવાદ
(૩) તાતારોનું આક્રમણ	(૧૪) ક્રામ્યુનીસ્ટ લીગ
(૪) રશિયાના બાપિનું પરિપાવન	(૧૫) સામગ્રિરિયા
(૫) ત્રોલ્કુ શામ	(૧૬) બોલ્શેવિક્કમનો જન્મ
(૬) નિષ્કટક એકછત્ર	(૧૭) મોસ્કોમાં બળવો
(૭) પીટર	(૧૮) કુમા
(૮) નોવોત ગાર્ડિઝ	(૧૯) મહાભારત યુદ્ધ
(૯) પોતાકની અવદશા	(૨૦) ઈન્ડિયા સામે હરિશ્ચંદ્ર
(૧૦) નેપોલિયન સાથે યુદ્ધ	(૨૧) વર્ગવિરોધ
(૧૧) ઇતિહાસની રૂપરેખામાં ફેરફાર	

બ્રાહ્મક થના ફોર્મ મંગાવો અને તરતજ ભરી મોકલો

ઉન્નત રાષ્ટ્ર અંધાવહીનું બીજું પુસ્તક

સ્વાયત્ત રશિયા

ઝારશાહીના અંત એટલે રશિયન ક્રાંતિના ઇતિહાસનું
અનેક અન્યોના આધારે સ્વતંત્ર લખાયેલું પુસ્તક
નકશા અને ફોટોચિત્રો સાથે : આકર્ષક ગેટઅપ :
આમાં નીચેના વિષયોનો સમાવેશ થયો છે.

(૧) વિપ્લવના વાદળદળ	(૧૪) નવેમ્બરની જ્વાળાઓ
(૨) બોલ્શેવિક જન્મ અને
જીવન	(૧૫) ચોધાર દુરમનાવટ
(૩) વિપ્લવની પાથરાત્રી	(૧૬) શત્રુના રૂદ્ર
(૪) ખૂંટાતો દિપક . લોકસમૂહ	(૧૭) 'જ્વાલા જલે...'
(૫) વિપ્લવની નરી સરકાર	(૧૮) કૃત્યોનું સાંત્વન
(૬) સોવિયેટ અને મજૂરો	(૧૯) રાષ્ટ્રાતરો સાથે મળધ-
સંકલન
(૭) મિલિયુકોફ અને લશ્કર	(૨૦) પ્રતિજ્ઞા : વિજયી લેનિન
(૮) યુદ્ધમાનસની છેલ્લી ઝાળ	(૨૧) 'નેપ'
(૯) આદર્શપરમહસ લેનિન	(૨૨) રચનાત્મક કાર્ય
(૧૦) બોલ્શેવિકોનું નિઝારણ	(૨૩) તત્ત્વરચના
(૧૧) લશ્કરી સરદારોનો સત્તાલોભ	(૨૪) સ્ટેલિની નગરે આગનું
રશિયા
(૧૨) બોલ્શેવિકના ચઢતા પૂર	
(૧૩) હથિઆરબંધ પ્રત્યુત્તર	

કિંમત રૂ. દોઢ

જીવનકાલ અમરશી મહેતા; પિરમયા રોડ; અમદાવાદ
જીવનકાલ એન્ડ સન્સ; ૧૨૮, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

આજે જેણે જગતનું ધ્યાન પોતાની તરફ ખેંચી
રાખ્યું છે તે પ્રગતિશિલ્લ દેશ

સ્વાધીન જાપાન

જાપાન બેઠમાં વસતી આવી ત્યારથી માડીને અત્યારે
ચીન સામે મોરચા માડનાર અને અત્યારે જગતમાં
સામી છાતીએ ઊભેલું જાપાન કઈ રીતે આગળ
આવ્યું તેની ઉન્નતિનો સમગ્રમાણે ઇતિહાસ છપાય છે.

એક નાનકડા સૈનિકે પોતાના બળ ઉપર ઝુઝુમી, જંગલી
અવસ્થામાંથી જગતના શાસનસૂત્રો ઉઘાડ્યા; જેણે
સમસ્ત જગતને પોતાના શૌર્યથી નમાવ્યું
જેનું નામ સાંભળતાં માનવ કંપી ઉઠે અને જીવ
અચાવવા નાસી છૂટે, એવા પ્રલયપૂર સમોવડા
સૈન્યનો સરદાર બની દુનિયામાં 'સમ્રાટનો
સમ્રાટ'—અકવર્તિ શિરોમણી બન્યો તે

જંગીજાપાન

એના જીવનની સંપૂર્ણ માહિતી આપતું આ પુસ્તક
મોંગોલિયા, તુર્કસ્તાન, ચીન અને રશિયાના ઇતિહાસની
ઝાંખી ઠરાવે છે એક વખતમાં પ્રસિદ્ધ થશે